

**The Academy of Management
and Administration in Opole**

**EDUCATION DURING
PANDEMIC CRISIS :
PROBLEMS AND PROSPECTS**

Opole 2020

The Academy of Management and Administration in Opole

**EDUCATION DURING A PANDEMIC CRISIS:
PROBLEMS AND PROSPECTS**

**EDUKACJA W CZASIE KRYZYSU
PANDEMICZNEGO: PROBLEMY
I PERSPEKTYWY**

Monograph

*Edited by Tetyana Nestorenko
and Tadeusz Pokusa*

Opole 2020

ISBN 978 – 83 – 66567 – 08 – 5

Education during a pandemic crisis: problems and prospects. *Monograph.* Eds. Tetyana Nestorenko & Tadeusz Pokusa. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2020; ISBN 978-83-66567-08-5; pp.296, illus., tabs., bibls.

Editorial Office:

The Academy of Management and Administration in Opole
45-085 Poland, Opole, 18 Niedziałkowskiego str.
tel. 77 402-19-00/01
E-mail: info@poczta.wszia.opole.pl

Reviewers

Marian Duczmal, DrSc, Professor (Poland)
Nadiya Dubrovina, PhD., Associate Professor (Slovakia)
Yuliia Ilina, PhD., Associate Professor (Ukraine)

Editorial Board

Wojciech Duczmal, Stanislav Filip (Slovakia), Józef Kaczmarek,
Tetyana Nestorenko (Ukraine), Iryna Ostopolets (Ukraine), Tadeusz Pokusa,
Jadwiga Ratajczak, Olena Shenderuk (Ukraine), Sławomir Śliwa

Publishing House:

The Academy of Management and Administration in Opole
45-085 Poland, Opole, 18 Niedziałkowskiego str.
tel. 77 402-19-00/01

Authors are full responsible for content of the materials.

© Authors of articles, 2020
© Publishing House WSZiA, 2020

TABLE OF CONTENTS

Preface	6
Part 1. Organization and management of education during a pandemic crisis	8
1.1. Changing the educational paradigm under the influence of the crisis.....	8
1.2. Organization of managerial activity of the head of a general secondary education institution in terms of a pandemic crisis.....	13
1.3. Organization of innovation policy in the field of professional training of public servants at occupational health in a pandemic crisis.....	17
1.4. Features of the organization of the educational process in quarantine: positives and negatives.....	22
1.5. Problems of higher education in the pandemic crisis conditions and ways to solve them.....	28
1.6. Experience in organizing a distance form of educational process for interns at Odesa National Medical University.....	33
1.7. Current problems and prospects of education development in the condition of pandemic crisis.....	37
1.8. Organization of distance learning in a pandemic crisis.....	42
1.9. The processes and cases of mathematics education at Ukraine in the context of the coronavirus pandemic.....	48
1.10. The features of the organization of the educational process at the university with the use of distant technologies during the pandemic period.....	54
1.11. Professional formation for the implementation of national representation in public authorities as a condition for overcoming the pandemic crisis in Ukraine.....	59
1.12. Problems of financing education in the condition of a pandemic crisis.....	63
1.13. Prospects for the development of professional advanced education in the context of the pandemic crisis	68
1.14. Ensuring the quality of training and quality organization of labour protection in quarantine: a retrospective review.....	72
Part 2. Education of preschool and school age children during a pandemic crisis	77
2.1. Practical approaches to the study of local history and culture using Internet resources.....	77
2.2. Challenges teachers of English face while introducing online learning at secondary schools of Ukraine.....	82
2.3. Conceptual principles for promoting the health of youth.....	88
2.4. Distance learning opportunities for preschool children with special educational needs.....	93

2.5. Didactic accents of organization of the distance learning in conditions of pandemic processes.....	100
2.6. Types, means and forms of social and pedagogical support for children with special needs in general secondary education institutions.....	106
2.7. Cartoons as a factor in the emotional development of children with speech pathology.....	113
2.8. Development of teachers' professional competence in the context of the pandemic crisis.....	118
Part 3. Pandemic crisis as a challenge for the higher education system.....	124
3.1. Psychosocial aspects of maintaining health and ensuring the safety of teachers and students during the quarantine period.....	124
3.2. Tertiary education under pandemic: new highs or new lows?.....	130
3.3. Conceptual principles for promoting the health of youth.....	135
3.4. Readiness of a higher education institution teacher for distance education during COVID-19 pandemic.....	141
3.5. The problem of socialization of the younger generation in the information society during the pandemic crisis.....	145
3.6. Development of soft skills of students as future teachers in conditions of crisis in society.....	151
3.7. The role of digital technologies for construction of the educational process in the conditions of a pandemic crisis.....	157
3.8. Distance learning in higher education institutions in modern conditions: advantages, disadvantages, prospects.....	163
3.9. Online education of Ukrainian students in a pandemic crisis.....	170
3.10. Analysis of distance learning experience in colleges of Sumy region of Ukraine.....	175
3.11. Contents of components of professional self-development of higher education.....	181
3.12. Socialization of students at higher education institutions in the information society.....	188
3.13. Economic education in the transition to a knowledge society: crisis challenges and problems of overcoming them.....	192
3.14. Distance learning in universities during a pandemic crisis: problems and ways to solve them.....	198
Part 4. Experience of universities' functioning in the quarantine conditions.....	203
4.1. Smart-technologies as a component of quality improvement teaching of cultural disciplines.....	203
4.2. Pandemic cultural literacy: within and beyond collaboration	

and individualization.....	208
4.3. Opportunities for distance learning of students of musician specialities in higher educational institutions.....	213
4.4. Problems and prospects of student's progress monitoring under online study of biochemistry.....	219
4.5. Methodical support of organization of independent work of future teachers of musical art in the distance learning' conditions.....	223
4.6. Experience in the use of distance systems of environmental education for the training of qualified specialists.....	229
4.7. Resource provision in social work with vulnerable contingents in conditions of a pandemic crisis.....	237
4.8. Independence as an important part of professional training of students of musical specialties in distance learning.....	247
4.9. Organization of independent educational activity of applicants for higher education according the educational-professional program "Multimodal Transport and Logistics".....	252
4.10. Students' practice in training lawyers in a pandemic crisis.....	256
4.11. Increasing the digital competence of pedagogical workers in the conditions of distance learning.....	261
4.12. Implementing distance learning methods for medical students amid a pandemic crisis.....	265
4.13. Implementing blended learning for students with EdTech.....	270
4.14. The psychohygiene in special education.....	277
Annotation.....	283
About the authors.....	293

PREFACE

The current situation in the world indicates that the time has come for a comprehensive and profound insight of approaches to the education system. The pandemic has developed so rapidly that no one has had the opportunity to use the educational experience to overcome the problems of self-isolation.

Comparison and analysis of world experience will allow us to assert ourselves in our own responses to the challenges of the global crisis. A public discussion of the topics of the educational process is necessary to develop its further scenario, which may become a strategy for education in the future.

A team of scientists, authors of the monograph, has determined the scientific vector of research in the direction of solving the problems of preschool, secondary and higher education in a pandemic, organizing the educational process using distance learning. The work expresses different points of view, proposes projects and concepts that may often come into collusion. However, all the participants in the discussion are united by the desire to find the most successful and promising model of education, the result of the functioning of which would be a person successfully carrying out her/his activities. The issues are considered within the framework of the organization of managerial activities of the head of various levels and within the framework, which ensures the quality of education using digital technologies.

The current crisis provides an opportunity to take a fresh look at key factors of preschool, secondary and higher education, the socialization of an individual, specific approach to organizing an independent work of pupils and students.

The authors of the monograph analyze the experience of using distance learning systems of education in ecology in order to train highly qualified specialists, scrutinize the features of implementing distance learning methods for medical students during a pandemic crisis, describe new formats and opportunities for distance learning for students of music universities, smart technologies as

a component of improving the quality of teaching cultural disciplines. Scientists examine the psychosocial aspects of maintaining the health and safety of teachers and students during the quarantine period.

The objective of the research work is to ensure quality education and identify psychological and pedagogical determinants of the effectiveness of the educational process, analyze the current situation, take into account international experience and use the most effective practice in a pandemic crisis. A comprehensive scientifically grounded analysis of the problem of education in a pandemic can be used in the work of teachers, psychologists, philologists, economists, engineers and young scientists of various areas and specialties in their work for its optimization and improvement of the efficiency.

Tetyana Nestorenko

Tadeusz Pokusa

Part 1. Organization and management of education during a pandemic crisis

1.1. Changing the educational paradigm under the influence of the crisis

The modern world development trends and globalization processes, generational change, emergence of new professions and, accordingly, the need for renewal of human resources lead to changing approaches to educational activity, necessitate transformation of curricula and teaching methods.

The educational paradigm is a way of activity of a particular educational community in a particular era, or, by definition I. Romanenko, «model, model of setting educational tasks in a broad socio-cultural aspect, having invariant content and orientation against the background of changing historical conditions» [1]. The concept of «paradigm» actually appears as a large, generalized model of worldview. The value self-determination of the subjects of the pedagogical process depends entirely on their awareness of the paradigm within which this self-determination takes place [2]. According to V. Andrushchenko, the modern paradigm should provide not only the adaptive attitude of the person to the reality, but also the development of the reality itself according to the human dimensions of life. The centre of this paradigm, in his opinion, is education, which develops in response to the challenge of civilization and at the same time as a response to human needs to find their place and opportunities for self-realization in the new global space [3, p. 5-6].

On the one hand, the formation of a new educational paradigm has been influenced by the transformations of Ukraine's education system, which have been going on in recent years due to total reform and restructuring, in order to harmonize with and integrate into the European education system.

The authors of this research concluded that the modern paradigm of higher education should be based on three basic ideas: the development of universal skills, the integration of principles of sustainable development in the education system and the digitization of education. At the same time, the most attention in this research will be given to the necessity to provide the recruits with the competencies that will ensure the development of the necessary soft skills as an important condition for adaptation to changes in crisis and global transformations.

Until recently, in the pre-pandemic and pre-quarantine period, experts predicted a gradual transition to distance learning, noting that in general the education system will not be able to respond quickly to society's needs in this aspect and adapt to the use of new technologies. But, obviously, the situational requirements of modernity and the critical need to create conditions for the preservation of life and health, have significantly accelerated the process of digitalization of education, turning this phenomenon into a «turbo» mode. Of course, this situation and the radical and decisive steps to address it have been associated with a number of problems.

When it comes to distance technology in education – we mean specific platforms and tools (eg, Moodle, Google Classroom, Zoom, Skype, Google Suite / Docs, etc.) that allow students and teachers to communicate, perform and test tasks, control attendance, organize semester control and certification, etc. [4].

At the same time, the biggest question facing the university community is the psychological readiness / unwillingness of students and teachers to work / study remotely. Because technological aspects are not such a big problem, and they can be overcome over time with extra effort. And the behavioural-methodological, didactic side of this issue requires special attention of both the university management and the relevant ministry [4].

One of the arguments in favour of online education is the conditional increase in teacher productivity. That is, the development of distance education will reach a larger audience of applicants, bringing their number to an indefinite maximum, which will allow technical capabilities. But in these situations, there is a downside, namely:

- the probability of reducing the quality of educational services provided due to the presence of inappropriate content;

- impossibility of online education for certain specialties and certain types of educational work;
- consistency of time spent on the preparation of quality content for online and offline classes.

Online education is undoubtedly a powerful tool in acquiring additional skills and competencies that are lacking in the here and now. Online courses can provide invaluable assistance during partial conversion and be lifelong learning companions. At the same time, applicants are not limited by space or time.

The main difference between education in the «offline» format, which is still limited in time and space, is its systematic nature and consistency, which is expressed in interdisciplinary connections that shape the logic of the educational process and educational program. Cross-cutting content lines build the structure of cross-cutting competencies that the applicant masters in a certain hierarchy (for example, Bloom's taxonomy): acquiring knowledge in a particular field, mastering and understanding, ability to apply, analyze and evaluate results and generate ideas. Bloom's taxonomy is, of course, imperfect and non-universal, but it can be applied because it basically reflects the cognitive process as such. In this case, the acquired competencies are projected on the program learning outcomes, which, in fact, are used in professional activities and are measurable indicators of the effectiveness of the educational program.

At the same time, the key skills that are acquired in the first place and that affect the effectiveness of learning are the ability to search and process information, the ability to think, generate ideas (non-standard thinking), the ability to adapt the experience.

Today, there is a striking gap between the needs of the labour market, higher education seekers and the content of educational programs that must meet state-approved standards of higher education (Fig. 1).

Assessment of the quality of educational services or learning outcomes (in terms of objective and measurable indicators and their adequacy) is delayed and does not coincide with the period of learning and provision of educational services. Accordingly, the understanding of the changes that need to be made to the educational program also comes after the implementation of its full cycle or at least most of it.

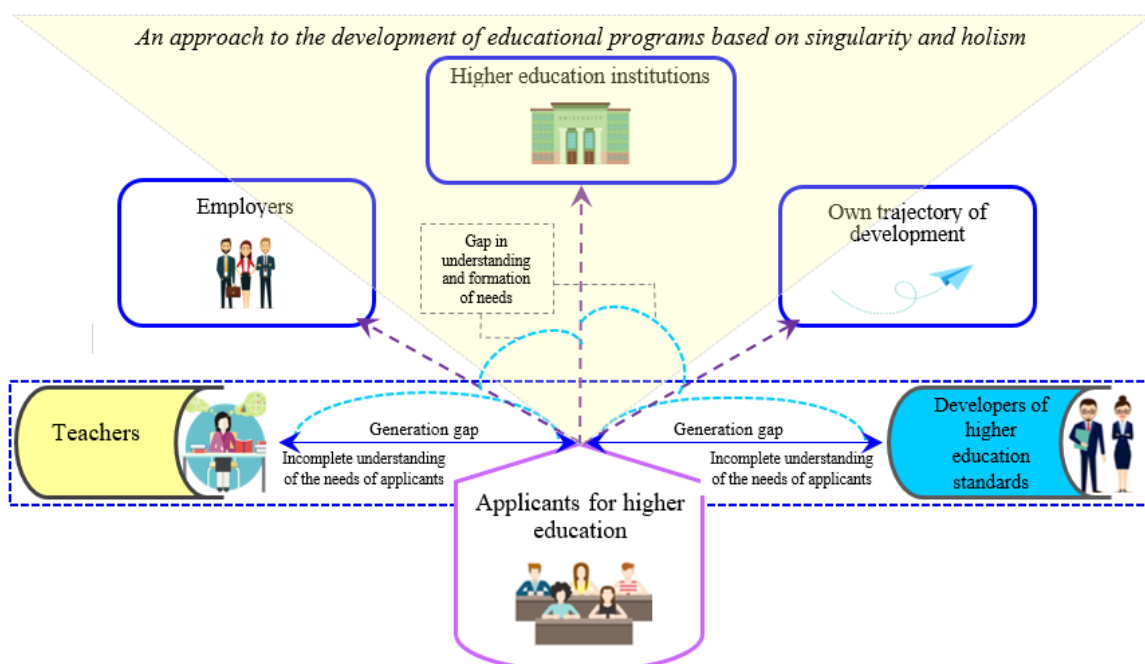

Figure 1. Stakeholders of educational programs and the formation of educational needs

Source: developed by the authors

The main and most interesting stakeholders and sources of information for analytics are graduates who have already passed a certain path of realization of the acquired knowledge and skills and are able to evaluate the acquired learning outcomes.

The next group of stakeholders who are competent and able to evaluate the educational product are employers, as one of the ultimate beneficiaries in this complex and multifactorial process.

Taking all these influences into account will ultimately make education exclusively customer-oriented. At the same time, this concept should not be confused and identified, in terms of providing educational services, with student-centeredness. The student-centered approach assumes that the applicant is an entity with its own unique interests, needs, experience and acts as an individual participant in the educational process, who is ready to take responsibility for their own choices and learning. At the same time, compliance with the concept of student-centeredness is important at the stage of implementation of the educational program, while customer orientation, as a new philosophy of education, is continuous and covers all stages: from preparation and formation of educational program to evaluation of its implementation.

But the unprecedented global quarantine that has engulfed the planet in the wake of the COVID-19 pandemic is a prime example of the practical application of soft skills and the need to master them all without exception.

Within the impact of exogenous changes, especially if this effect is powerful and requires immediate response and transformation of activities, in addition to the availability of skills that are usually fixed more firmly required is a list of skills that contribute to adaptation.

However, due to lack of soft skills, there is greater resistance to change and, as a consequence, failure of activity due to the inability to implement it by conventional methods and, as a consequence, to make irrational decisions that lead to unexpected results.

Mastering the necessary skills and accumulating them allows you to gradually adapt to crisis situations, namely, to learn from existing experiences and to try to apply them, to analyse current information and to evaluate it adequately, and, finally, to find and implement new methods and to apply internal reserves to return to equilibrium (or moving to a new one). All this will ensure full adaptation and efficiency of the activity in the new conditions.

At the same time, the authors of this research concluded that the accumulation of such skills provides the acquisition of integrated soft skill – adaptability to change, which will ensure a painless transition from one equilibrium to another with the least tangible losses and the greatest benefits.

The transformation of the socio-economic systems, which is now taking place at an accelerated pace, requires an even faster adjustment of the educational system so that it not only meets the requirements of the present, but is one step ahead. The Davos Economic Forum (2019) has generated a number of major theses, among which the most important is J. Ma's opinion on the major development vectors (4E): E – education; E – entrepreneurship; E – electronic infrastructure; E – government [5]. It is obvious that the development of civilization is coming to a close, and in the sphere of education it is already a new reality.

Transformational society is a society of fundamental change, the process of acquiring new features that meet the demands of time, in which changes in living standards, patterns of behaviour and needs, which are often accompanied by negative phenomena, suffering of many people. It is stated that transformation implies a vector of changes that can be both progressive and regressive. The main thing in transformation is the transformation of forms and content of social life, its institutional sphere, norms, values, mentality and other socio-cultural aspects of society [6].

Change is the basis of transformation. From her many years of experience, respected British expert Brighouse T. knows that from vision to real change is not an easy path. It is a long process of acting, improvising, evaluating and changing course, taking into account experience and circumstances. One of the biggest obstacles to change is the mismatch between the various elements that must guarantee them. If one or more are missing, the process – as it often happens – is slowed down [7].

It is necessary to pay attention to another paradoxical property of crises and in general times of global transformations, which is inherent in the modern level of development of society – acceleration of social transformations in time, that is, as mentioned earlier, the majority of forecasts for tendencies of development of the world ecosystem in the next 10-20 years due to the fast transformations have taken place today. This also applies to training professionals with a certain set of competences and skills.

It is a transformation from erudite compilers (who have just been trained by modern universities) to universal compilers who are able to function easily in the virtual world and coexist harmoniously with artificial intelligence, giving it all the routine work, and leaving it with creativity. According to experts [8], artificial intelligence will continue to automate technical skills and stimulate demand for soft skills such as creativity, communication and empathy, so the humanities will again be necessary. In this case, explication of the problem may be the need to change the ideology of education in the direction of training such professionals.

Education is a separate, full-fledged sector of the economy that generates intellectual products [9]. Quality education involves developing those skills, values, attitudes and knowledge that empower citizens to lead healthy and fulfilling lives, make informed decisions, and address local and global issues.

As outlined in the Sustainable Development Goal 4 Framework Program (2016): natural disasters, epidemics and conflicts and the associated internal or transboundary movement of people can cause irreparable harm to entire generations, leaving them without education and without preparing to participate in the social and economic recovery of their country or region. The crisis is the biggest obstacle to access to education, slowing down and in some cases reversing the progress made towards achieving the goals of «education for all» over the last decade. Emergency education provides immediate protection, providing life-saving skills and psychological support to people with disabilities. Education also empowers children, young people and adults with the skills to prevent catastrophes, conflicts and diseases, thus contributing to a sustainable future [10].

The same program [10] declared by 2030 to ensure that all students acquire the knowledge and skills needed to promote sustainable development, including through education on sustainable development and sustainable lifestyles, human rights, gender equality, and promoting a culture of peace and non-violence, global citizenship, and awareness of the value of cultural diversity and the contribution of culture to sustainable development. A new concept is defined – education for sustainable development [10].

One of the most important components of the modern educational paradigm should, of course, be digitization. B. Gates, for example, believes that software substitutes for a variety of activities – whether drivers, waiters, or caregivers are progressing, and over time, technology will reduce demand for jobs, especially at the bottom of the professional spectrum. After 20 years, the demand for work in many areas of activity will be substantially lower than it is today, and this nuance must be retained in its mental model.

It should be noted that the digitization of education has been declared in all strategic documents for the development of the education system of Ukraine for the next ten years.

References

1. Пінчук Є. А. Освітні парадигми в історії людства: філософські рефлексії / Є. А. Пінчук // Наук. зап. Київ. ун-ту туризму, економіки і права. Сер. «Філософські науки». 2011, Вип. 10, С. 36-53.
2. Грудинін Б. О. Сучасна освіта в контексті нової педагогічної парадигми. // Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені О. Довженка: зб. наук. праць. 2014, Вип. 25, С. 26-35.
3. Андрущенко В. Філософія освіти XXI століття і пошук пріоритетів / В. Андрущенко // Філософія освіти, 2005, № 1, С. 5-17.
4. Про дистанційну освіту в університетах в умовах карантину. URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/viklik-yakogo-ne-mozhna-ne-priynyati-347904_.html.

5. Смачило В. В., Халіна В. Ю., Наливайко Т. Л. Щодо необхідності розвитку soft skills в межах освітніх програм університетів // Розвиток освітньої системи: європейський вектор: матеріали II Міжнародної науково-методичної конференції / ХНУБА. Харків: ФОП Панов А. М., 2019, С. 172-175.
6. Попова І. В. Освітня парадигма екобезпечного розвитку трансформаційного суспільства. Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня доктора філософських наук, 2016 р., 38 с.
7. Робінсон К., Ароні Л. Школа майбутнього / Пер. з англ. Ганн Лелів, Львів: Літопис, 2016, 258 с.
8. The Top 10 Workplace Trends For 2020. URL: <https://www.linkedin.com/pulse/top-10-workplace-trends-2020-dan-schawbel>.
9. Освіта. Стратегія України 2030, 2019 р. URL: <https://www.slideshare.net/UIFuture/2030-148758034>.
10. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning. URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656_rus.

1.2. Organization of managerial activity of the head of a general secondary education institution in terms of a pandemic crisis

1.2. Організація управлінської діяльності керівника закладу загальної середньої освіти в умовах пандемічної кризи

Кожна сфера суспільного життя зазнала впливу пандемії коронавірусної хвороби (далі пандемія). Крім того пандемія виконала функцію індикатора спроможності керівників різних рівнів суспільного життя та секторів економіки швидко і оперативно вирішувати нагальні проблеми. Освіта у цьому відношенні не стала винятком.

Виникнення кризових ситуацій в освіті дозволяють набагато глибше проаналізувати ефективність налагоджених процесів управлінської діяльності. Відповідно до Закону України «Про повну загальну середню освіту» керівник закладу загальної середньої освіти (далі керівник ЗЗСО) здійснює безпосереднє управління і несе відповідальність за освітню, фінансову, господарську та іншу діяльність. На початку запровадження карантинних заходів, спрямованих на запобігання виникненню і поширенню коронавірусної хвороби, перед директорами шкіл виникла ціла низка проблем, які потрібно було дієво вирішувати. Вони, перш за все, були пов'язані із організацією освітнього процесу учнів віддалено.

Відповідно до чинного законодавства, в межах академічної автономії, питання організації освітнього процесу, виконання освітньої програми та навчального плану вирішується кожним ЗЗСО самостійно. Тому, першим кроком директорів шкіл в організації роботи закладу освіти в умовах карантину було видання наказу, яким встановлювався режим роботи із запровадженням гнучкого графіку, були затверджені заходи щодо виконання педагогічними працівниками методичної та організаційно-педагогічної роботи та особливості впровадження дистанційної освіти.

Вагомий вплив на ефективну організацію освітнього процесу в ЗЗСО здійснив рівень організаційної культури. А саме, наскільки якісно між учасниками освітнього процесу була побудована культура взаємодії, комунікації та сформоване спільне бачення в освітніх командах. Якщо організаційна культура закладу освіти була достатньою, то керівник ЗЗСО зміг швидше та ефективніше налагодити освітній процес в умовах карантину. Якщо ж шкільним командам не вдалося напрацювати спільний план дій та налагодити системні комунікації, організація освітнього процесу віддалено здійснювалася, в основному, хаотично та потребувала значно більше часу і ресурсів.

Керівник офісу освітнього омбудсмена України Сергій Горбачов виокремив три варіанти організації дистанційної освіти у ЗЗСО в період карантину. Варіант перший – позитивний. Вчителі постійно були на зв'язку з учнями, батьками, керівництвом школи, відстежували важливі новини щодо дистанційного навчання, сумлінно готувалися до уроків на онлайн-платформах, не обмежувалися «начиткою», а навпаки пропонували учням ретельно вибудовані завдання адекватного обсягу, перевіряли їх виконання та вели облік оцінок за період карантину. Варіант другий – формальний. Ці вчителі, нібито, проводили дистанційне навчання, але робили це в формі закинутого у Viber переліку завдань. Іноді це були просто фотографії написаного від руки аркушу з переліком параграфів та завдань. Виконані завдання або не перевірялися взагалі, або дуже вибірково. Обсяг завдань був величезний і не узгоджувався з іншими предметами. Варіант третій – негативний. Це відсутність у вчителів бажання, зусиль та можливостей для організації навчання дітей під час карантину. Деякі педагоги відмовлялися працювати з дітьми, ігнорували вимоги батьків та керівництва школи [6].

Зробити висновки про якість управлінської діяльності та організацію освітнього процесу керівниками ЗЗСО в умовах карантину шляхом використання технологій дистанційного навчання можна на основі онлайн-опитувань, проведених Державною службою якості освіти України (далі ДСЯОУ) із 8 по 15 квітня (в опитуванні взяло участь 211,9 тис. респондентів: 120,5 тис. – батьків, 44,1 тис. – учнів, 43,4 тис. – вчителів, 3,9 тис. –

керівників ЗЗСО), Службою офісу освітнього омбудсмена (далі СООО) з 8 по 13 квітня (в опитуванні взяло участь 8056 батьків учнів), Центром інноваційної освіти «Про.Світ» (далі ЦІО «Про. Світ») в березні-квітні (в опитуванні взяло участь 5 410 респондентів: 4053 – вчителів, 662 – заступників керівників ЗЗСО, 473 – керівників ЗЗСО, 77 – асистентів вчителя, 145 – особи, що займають інші посади в ЗЗСО) [1; 2; 4].

Згідно із даними онлайн-опитувань проблеми, які виникали перед директорами шкіл під час організації дистанційного навчання в період карантину можна умовно розділити на три групи: 1) технічне забезпечення учасників освітнього процесу; 2) психолого-педагогічний та методичний супровід дистанційного навчання учителів та учнів; 3) санітарно-гігієнічні умови організації дистанційного навчання. Для першої групи були найбільш характерні такі проблеми як низька швидкість інтернет-зв'язку або його відсутність, обмежений доступ окремих учнів та учителів до комп'ютерної техніки, відсутність навчальних ресурсів, які б повноцінно забезпечували формування знань і навичок учнів. Для другої групи – недостатній досвід використання технологій дистанційного навчання та впровадження ІКТ в освітній процес, ненормований робочий день вчителів (постійний зв'язок із батьками, перевірка робіт учнів, підготовка до навчальних занять та завдань з детальними інструкціями вимагали багато часу та зусиль), низька якість або повна відсутність методичного супроводу організації дистанційного навчання, незадовільний контроль за станом засвоєння учнями знань та дотримання академічної доброчесності під час виконання домашніх завдань, небажання окремих учнів навчатися самостійно на онлайн-платформах. Для третьої групи – недотримання ергономічних вимог до викладу матеріалу (різний шрифт, посилання на неперевірені відео, часто з рекламою, завеликий обсяг навчального матеріалу) [1].

У період карантину для керівників ЗЗСО важливо було ефективно організувати роботу педагогічного колективу. За результатами онлайн-опитування ЦІО «Про. Світ» 71% педагогів працювали виключно з дому, 20% – періодично відвідували навчальний заклад відповідно до графіку чергувань, 0,4% – щодня відвідували заклад освіти через вимогу керівництва [2]. Деякі керівники ЗЗСО для вирішення робочих питань створювали віртуальні вчительські. Зокрема, до такої практики вдалася директорка ЗОШ № 7 м. Львів Світлана Конькова. Нею на веб-сервісі Google Class була створена така вчительська, на якій періодично розташовували інформацію про організацію освітнього процесу в період карантину [5]. При цьому сайти ЗЗСО не стали основним інформаційним інструментом. Лише 8,8% директорів зазначили про ефективне використання сайтів закладів освіти для поширення інформації та комунікації з батьками. Більшість керівників шкіл для цього використовували соціальні мережі (68,7%) та групові чати (17,3%), а 4,4% зазначили, що спілкування із батьками відбувалося через класних керівників [2].

Для більшості керівників ЗЗСО організація освітнього процесу з використанням дистанційних технологій стала викликом, оскільки досвіду роботи у даній сфері вони раніше не мали. За інформацією директорів шкіл, наданою в анкетах онлайн-опитування ДСЯОУ, лише у 22,6% ЗЗСО раніше використовували елементи дистанційного навчання під час попередніх карантинів, а в 14,1% застосовували їх у роботі з учнями, які не відвідували школу з поважних причин [1]. 79,1% директорів шкіл з метою підвищення якості дистанційної освіти в умовах карантину організували для учителів навчання. У той же час 18,6% директорів шкіл вказали, що кожний вчитель має самостійно опанувати технології дистанційної освіти [1].

Загалом 96,9% керівників ЗЗСО у період карантину зуміли організувати навчання учнів віддалено із використанням технологій дистанційної освіти. 3,1% опитаних керівників зазначили, що їхня школа не перейшла у режим дистанційної роботи через відсутність в учнів та вчителів комп'ютерної техніки, доступу до мережі інтернету, незадовільну швидкість інтернет зв'язку та відсутності навичок у педагогів працювати дистанційно. [1]. 62,3% керівників ЗЗСО в онлайн-опитуванні ДСЯОУ вказали на відсутність необхідної техніки у значної кількості вчителів та/або учнів, 46,9% – на низьку швидкість інтернет-

зв'язку [1]. Серед учнівських родин типовими ситуаціями під час навчання була «боротьба» за комп'ютерне обладнання. Найтиповішими відповідями батьків на питання «Чи достатньо комп'ютерного обладнання для навчання Вашої дитини вдома», що було поставлена в рамках онлайн-опитування СОО, були: комп'ютер один на всіх, батькам потрібно працювати, а дітям вчитися; довелося докупити техніку; був комп'ютер, купили ще й ноутбук; достатньо, але не під час карантину; дуже не вистачає принтера; один комп'ютер, дві дитини [4].

Одним із деструктивних моментів в організації дистанційної освіти була відсутність розкладу занять та його порушення. А саме, 59,4% керівників ЗЗСО вказали в своїх анкетах про його наявність, а 4,6% опитаних учнів зазначили про факти недотримання вчителями розкладу навчальних занять [1].

Багато нарікань серед батьків та учнів було на використання вчителями різних платформ на інструментів. Варто зазначити, що у цьому відношенні не виникало проблем в школярів початкових класів, де навчання забезпечує переважно один педагог. Тому зазвичай вчитель користувався однією або кількома технологіями для організації дистанційної освіти. У 5-11 класах, де кожен предмет викладає окремий педагог, різноманіття платформ та інструментів призводило до плутанини у виконанні домашніх завдань та підвищення стомлюваності учнів. Зокрема, на цьому наголошувала мама восьмикласника однієї з київських шкіл Альбіна Осьмак: «Вчитель із зарубіжної літератури дає завдання у Viber, а вимагає присилати відповіді на електронну пошту, вчитель хімії проводить уроки в Zoom, історію дивимося в YouTube, англійську мову виконуємо на веб-сервісу Google Class. І так кожного дня. Це різноманіття настільки стомлює і дитину, і нас, батьків» [3].

На основі аналізу даних трьох онлайн-опитувань можна зробити висновок, що вчителі найбільшу перевагу в організації роботи з учнями у віддаленому доступі надавали Viber й комбінували використання цієї програми з іншими ресурсами. За результатами опитування СООО використання вчителями платформ для організації навчання віддалено розподілилося у такому відношенні: Google Class – 47,2%, Zoom – 38,6%, YouTube – 35,2%, Skype – 10,4%, соціальних мереж та месенджерів: Viber – 94%, Facebook – 12,4%, Telegram – 10%, Messenger – 7,1%, Instagram – 6%; за результати опитування ЦЮ «Про. Світ»: Google Class – 45,8%, Zoom – 23,2%, YouTube – 63,9%, Skype – 1%, Viber – 92,5%, Facebook – 1,5%, Telegram – 1,1%; за результатами опитування ДСЯОУ: Viber – 92,4%, Google-інструменти – 53,6%, електронну пошту – 57%, Zoom – 28,4% [1; 2; 4]. Значна кількість вчителів не використовували в організації навчальної діяльності учнів віддалену жодної із зазначених платформ. Їх робота у цьому напрямку зводилася до надсилання здобувачам освіти переліку параграфів підручника та вправ для самостійного опрацювання у вигляді фото рукописного аркуша через месенджери [4].

Для організації дистанційного навчання також використовувалися телевізійні уроки за проектом Всеукраїнська школа онлайн. Незважаючи на те, що такі уроки виступали додатковим навчальним контентом, вони не набули широкої популярності серед учнів. За даними онлайн-опитування СООО регулярно телевізійні уроки переглядали 33,2% опитаних, іноді переглядали – 31,5%, не переглядали зовсім – 35,3% [4]. Досить часто розклад дистанційних занять не узгоджувався із розкладом телевізійних уроків. Зокрема, про це зазначили в онлайн-опитуванні, проведеного ДСЯОУ, 71,7% керівників ЗЗСО [1]. Варто зазначити, що телевізійні уроки не завжди ставали рятувним кругом для учнів, у яких був відсутній інтернет. Зокрема, деякі батьки зазначали, що після блокування українських супутникових каналів, у їхніх дітей практично не було можливості дивитися онлайн-уроки по телевізору.

Загалом про своє бажання використовувати технології дистанційного навчання після завершення карантину вказали 41,2% опитаних вчителів ДСЯОУ, 54% – вказали, що будуть частково використовувати дану технологію навчання. 54,6% учнів у своїх анкетах вказали, що їм подобається навчатися дистанційно. Подібна відповідь була і у більшості батьків (50,3%) [1].

Варто зауважити, що позитивним моментом в організації дистанційного навчання в умовах карантину стало те, що батьки покращили своє ставлення до вчителів. А саме 27% опитаних батьків зазначили, що їх відношення до вчителів стало більш кращим [4].

Отже, пандемія коронавірусної хвороби здійснила нові виклики в освіті та загострила всі наявні проблеми. Вимушений перехід на дистанційне навчання виявив серйозні проблеми із забезпеченням права на якісну освіту. Зокрема, не була завжди якісна організація дистанційного навчання або взагалі його відсутність. З метою покращення управлінської діяльності в умовах криз та подальшого удосконалення організації дистанційного навчання керівникам ЗЗСО було б доречно здійснити наступні кроки: організувати дистанційне навчання на одній інтернет платформі, запровадити класні електронні журнали з результатами оцінювання навчальних досягнень учнів; проводити у закладах освіти дні дистанційного навчання під час звичайного очного навчання.

Література

1. Аналітична довідка щодо організації дистанційного навчання у закладах загальної середньої освіти в умовах карантину. URL: <http://www.sqe.gov.ua/index.php/uk-ua/hovnyu/1217-rezultaty-opytuvannia-shchodo-dystantsiinoho-navchannia-v-zakladakh-zahalnoi-serednoi-osvity> (дата звернення: 16. 07. 2020).
2. Дослідження стану реалізації дистанційного навчання в Україні. URL: <http://www.prosvitcenter.org/doslidzhennia-dystanciynoyi-osvity-2020> (дата звернення: 16. 07. 2020).
3. Освіта на карантині. Чи адаптувалася українська школа до нових умов? URL: <https://www.dw.com/uk/%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D1%82%D0%B0-%D0%BD%D0%B0-%D0%BA%D0%B0%D1%80%D0%B0%D0%BD%D1%82%D0%B8%D0%BD%D1%96-%D1%87%D0%B8-%D0%B0%D0%B4%D0%B0%D0%BF%D1%82%D1%83%D0%B2%D0%B0%D0%BB%D0%B0%D1%81%D1%8F-%D1%83%D0%BA%D1%80%D0%B0%D1%97%D0%BD%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0-%D1%88%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0-%D0%B4%D0%BE-%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%85-%D1%83%D0%BC%D0%BE%D0%B2/a-53267652> (дата звернення: 16. 07. 2020).
4. Результати опитування батьків «Навчання дітей під час карантину». URL: <https://eo.gov.ua/wp-content/uploads/2020/04/Rezultaty-opytuvannia-22Navchannia-ditey-pid-chas-karantynu22.pdf> (дата звернення: 16. 07. 2020).
5. Управлінські рішення й можливості під час кризи: думки українських директорів
6. Як відбувається навчання дітей під час карантину. URL: <https://eo.gov.ua/2020/04/08/opytuvannia-dlia-bat-kiv-pro-navchannia-ditey-pid-chas-karantynu/> (дата звернення: 16. 07. 2020)

1.3. Organization of innovation policy in the field of professional training of public servants at occupational health in a pandemic crisis

1.3. Організація інноваційної політики у сфері професійного навчання публічних службовців за для забезпечення їх професійного здоров'я в умовах пандемічної кризи

Глобальні інтеграційні процеси сучасного світу – об'єктивна тенденція розвитку усіх сфер суспільного життя. Всеохоплюючий характер цих процесів вимагає вироблення управлінських критеріїв на новому етапі розвитку суспільства. Адже процеси глобалізації торкнулися не лише суспільного виробництва, а і культури та духовного життя, освітньої та наукової сфер, ставши визначальними факторами формування способу та якості життя усього світу та окремих державно-організованих суспільств. Саме тому нагальною вимогою часу стала підготовка фахівців нової генерації, здатних творчо мислити, швидко орієнтуватися у сучасному насиченому інформаційному просторі, приймати нестандартні рішення, вчитися і розвиватися протягом усього життя. На початку ХХІ ст. значно підвищились вимоги до якості освіти і підготовки фахівців. Сьогодні потрібна освіта, що постійно оновлюється – знаннями, технологіями, засобами навчання, організаційними та управлінськими підходами. Саме така освіта є інноваційною, тобто її суть можна передати словами: «Не наздоганяти минуле, а створювати майбутнє» [1].

Пандемія у світі продовжує набирати обороти. Як заявив глава Всесвітньої організації охорони здоров'я Тедрос Адханом Гебрейсус, – “Викликані пандемією кризи будуть відчуватися громадськістю десятиліттями. Пандемія – це набагато важче, ніж просто криза. Це ще й економічна криза, соціальна криза, а у багатьох країнах ще й політична криза”. Більшість міжнародних експертів єдині в тому, що світ очікує рецесія, порівняти яку можна не просто з фінансовою кризою 2008 року, а зі світовою війною. За їхніми словами, пандемія спричинила найшвидший і найглибший економічний шок в історії, який потягнув за собою масштабна криза у всіх сферах життя. Під загрозою постали охорона здоров'я, освіта, соціальна сфера, інноваційні процеси, особливо відчули негативний вплив пандемії ті сфери, в яких виникла необхідність впровадження швидких, результативних інноваційних процесів та з причин пандемії, призупинилась почата інноваційна політика. Жодного разу з часів Другої світової війни, країни в усьому світі не спостерігали закриття шкіл та навчальних закладів в один і той же час і з тієї ж причини. Пандемія загрожує не тільки економічним “фіаско” для Світу, а порушує права людини на отримання освіти, на соціальну допомогу, державну підтримку, з іншого боку, держава вимушена перевести свій фокус з необхідних та вагомих рішень, на ліквідацію наслідків пандемії, які вже є і на які очікують у всьому світі. Але на погляд інших науковців, за декілька тижнів пандемії, змінилась система навчання учнів, студентів та здобувачів післядипломної освіти.

Всесвітній економічний форум запропонував три головні тенденції:

- пандемія спонукала та підштовхнула освіту до змін та інновацій
- державно-приватні партнерства набувають більшого значення у трансформації освіти
- виник відносно новий феномен “Цифрова прірва”, яка вже почала формувати соціально-економічну нерівність населення в Світі, а саме, залежність від фінансового забезпечення за для отримання необхідних технологій, оплати вартості цифрових пристроїв, тарифних планів, цифрової грамотності та тощо.

Загальнодержавний карантин в умовах пандемії став справжнім викликом для сфери освіти й для її якості. Як зазначив, экс-голова Державної служби якості освіти України Руслан Гурак, – “Після пандемії світ однозначно буде інакшим – вже зараз потрібно діяти згуртовано на випередження, щоб він став кращим. І саме якісна освіта дасть змогу українському суспільству подолати кризу та отримати багатовекторний вибір розвитку. Тому якість освіти під час пандемій має бути в пріоритеті”. Звертаємо увагу, що без підтримки держави, без інновацій, без фінансової складової, виконання позначених цілей та певної мети не можливо.

Недивлячись на всі негативні наслідки пандемії, необхідно зазначити, що пандемія це також можливість нагадати собі про навички прийняття обґрунтованих рішень, творче вирішення проблем і, можливо перш за все, адаптивність, що так необхідно здобувачам освіти в умовах пандемічної кризи.

Незалежно від обставин у світі та в державі, певні сфери та галузі повинні працювати без затримки, зупинення яких приведе до масштабних катастроф в самій країні. Особливо під час надзвичайних ситуацій, а саме пандемій, екологічних катастроф, гостро стоїть питання щодо безпеки громадян та держави, наявність професійних кадрів, які повинні володіти певними новачками для роботи в надзвичайних умовах. І знову постає питання освіти керівних кадрів державного управління, професіоналізм всіх структур публічної служби, який залежить від певних умов, а саме, професійне здоров'я, професійне довголіття [2].

Науковцями обґрунтовано, що стійкість, сталість публічного службовця надає змогу підтримувати власну впевненість, протистояти впливам середовища, переборювати опір зовнішніх умов, долати перешкоди та досягати поставлених цілей, реалізувати свої професійні навички.

Науковці переконанні, що інновації в галузі освіти для підтримки та вдосконалення професійної освіти, особливо у публічних службовців, мають відбуватися ще у вищих навчальних закладах, де повинна бути впроваджена динамічна модель управління на основі комплексного підходу, дослідницьких потреб і практичних міркувань.

З точки зору науковців, застосування механізмів державного регулювання інноваційних процесів у системі освіти повинно бути спрямовано на підвищення ефективності її функціонування, загальними критеріями якої є доступність освітньої допомоги, якість отриманих освітніх послуг та раціональне використання ресурсів, за рахунок оптимізації процесу управління системою, шляхом удосконалення підходів до його складових: планування, організації, мотивації, контролю. На думку науковців, важливими інноваційними процесами є запровадження нової системи освіти, забезпечення реалізації пріоритетних цільових програм у галузі освіти, вдосконалення системи забезпечення ресурсами та її модернізація, створення дієвої системи стандартизації освітніх програм.

Вчені вважають важливим на сучасному етапі еволюційне запровадити організаційно-економічний механізм управління фінансуванням діяльності у сфері вищої та професійної освіти відповідно до обсягу і якості наданих освітніх послуг незалежно від джерел фінансування з функціональним розділенням їх вартості й ризиків за рівнем надання освітніх послуг та організаційною інтеграцією управління відповідними освітніми закладами.

Деякі фахівці слушно, на нашу думку, вважають, що необхідно робити акцент на формуванні інноваційних підходів до підготовки керівників органів управління і різноманітних міністерств та відомств. Для цього необхідно запровадження освітніх технологій, збільшення кількості фахівців, які проходять навчання за програмою післядипломної освіти, індивідуалізувати процес навчання відповідно до потреб, особливостей і можливостей слухачів, забезпечити контроль якості післядипломної освіти, популяризації ідей менеджменту освітньої галузі.

Інновації у сфері освітніх послуг та відповідно їх належна організація, є результатом цілеспрямованої професійно організованої та керованої діяльності, що забезпечує як підвищення професіоналізму, отримання нових та вдосконалення набутих навичок, так і розвиток установ що надають освітні послуги у сфері підвищення кваліфікації, післядипломної освіти. На думку науковців, аналітиків, одним із ключових факторів інноваційного розвитку є державна інноваційна та регіональна політика у сфері освітніх послуг, що об'єднує в собі цілий спектр напрямів політики, покликаних стимулювати розвиток інноваційної діяльності: наукова, освітня, структурна, промислова, соціальна, податкова, фінансово-кредитна тощо [3].

Вчені вважають, що впровадження ефективних інноваційних моделей закладів освітніх послуг, повинно бути орієнтоване на потреби місцевих громад як в містах, так і в

сільській місцевості, публічних службовців, керівників міністерств та відомств. Це забезпечить покращення рівнів доступності та якості системи надання освітньої допомоги, підвищення кваліфікації, вдосконалення раціонального використання ресурсів для сучасної та досконалої системи освітніх послуг.

Інноваційними напрямками розвитку системи освітніх послуг для публічних службовців, керівників відомств та департаментів державного управління, є створення певних умов, які стимулювали б їх до підтримання своєї професійної освіти, удосконалення рівня індивідуального професіоналізму, підтримку здорового способу життя й формування певного рівня «культури» щодо підтримки особистого здоров'я та найважливіше, сприяли б розвитку реального конкурентного середовища між юридичними особами – надавачами освітніх послуг. Це дозволило забезпечити належну якість професійної освіти та знизити вартість послуг щодо професійного навчання, післядипломної освіти публічних службовців [4].

Основними критеріями життєвості системи освітньої галузі у сфері професійного навчання публічних службовців мають стати якість і своєчасність інформування публічного службовця щодо здоровий способу життя, шляхи профілактики різноманітних захворювань, отримання якісної та доступної освітньої допомоги, професійних порад, підтримка своєї кваліфікації.

На думку О. О. Бутенко, державну інноваційну політику правильніше розглядати як складову науково-технічної політики, метою якої є організація погодженої взаємодії важелів наукової, технічної і промислової політики.

Інноваційна сутність нової європейської політики, на думку Т. С. Грузевої, полягає у запровадженні спрямовуючого стратегічного керівництва, посиленні лідерства і колективного стратегічного управління в інтересах освіти за для підтримки професійного довголіття, професійного здоров'я публічних службовців; активного використання міжсекторальних стратегій, створенні нових типів партнерств, посиленні соціальної мобілізації, підвищенні узгодженості політики, інвестицій, дій всіх секторів і причетних структур при дотриманні принципу соціальної справедливості [5].

Нову національну політику в освітній галузі в Україні, доцільно, на нашу думку, спрямовувати на реалізацію стратегічних пріоритетів у напрямку якості освіти, надання якісних послуг.

Особливої уваги потребують питання оптимізації організації і фінансування освітньої галузі зі створенням дієвої системи оцінювання наданих освітніх послуг на рівні чинних стандартів.

На думку А. В. Горбань, інноваційну політику в галузі освіти, охорони здоров'я, слід розглядати через результат виконання науково-дослідних робіт, фундаментальних і прикладних наукових результатів. Водночас А. В. Горбань відмічає, що ефективність такої політики залежить від участі мінімум двох типів основних суб'єктів відносин: це організації-розробники інноваційної продукції та організації, що використовують (впроваджують) цю продукцію.

Слід погодитися з точкою зору О. А. Павленка про те, що інноваційний розвиток освіти – це найбільш оптимальний шлях кардинального поліпшення рівня освіти, її якості, контроль за якістю виконаних освітніх послуг.

Проаналізувавши вищенаведені означення поняття «інновація» та комбінації з ним, слід констатувати, що основою цього терміну є зміни, які полягають у впровадженні чогось нового.

Таким чином, інновації та нововведення можна розглядати як синоніми. Незважаючи на розмаїття підходів до сутності інновацій у науковій літературі, найбільш поширеними є дві точки зору на цю категорію: за однією інновація ідентифікується як процес, за іншою – як результат винахідницької діяльності.

Найбільш популярним підходом до інноваційних перетворень виявився третій підхід. Більшість науковців надають перевагу комплексному підходу до інноваційних перетворень в галузі освіти, складовими якого є: управління, фінансування, професійна підготовка і якісна

перепідготовка кадрів, науково-дослідні розробки і їх впровадження. Це пояснюється тим, що концепція політичної інновації в освітній сфері знаходиться на периферії, в полі зору суміжних наук, таких, як економіка та соціологія, де він отримав фундаментальне висвітлення, ставши предметним полем дослідження спеціальних та економічних дисциплін, зокрема соціології інноватики, соціології організації, інноваційного менеджменту, проблем інтелектуальної власності [7].

Аналіз наукової літератури свідчить, що в частині опису галузі освіти існують протиріччя щодо розуміння сутності низки основних понять, а саме: «інновація», «інноваційний процес», «інноваційна діяльність»; немає уніфікованого трактування категорій «інноваційний ризик», «інноваційний потенціал», «інноваційна стратегія». Крім цього, відсутній комплексний підхід щодо економічного оцінювання інновацій в цій галузі, а також існує потреба у розробленні дієвої антиризикової інноваційної стратегії, реалізація якої принесе галузі освіти дивіденди у формі надприбутків та покращення її іміджу.

Аналіз різноманітних визначень терміну «інновації» та словотворень з ним дозволив нам сформулювати власний погляд на цю категорію, який узагальнює множину концепцій провідних вчених та зберігає економічну сутність поняття «інновація». Так, під інновацією в галузі освіти доцільно, на нашу думку, розуміти ефективну зміну галузі на основі правильних рішень, наслідком яких є впровадження або матеріалізація новаторської ідеї з новими споживчими властивостями, у вигляді товару, технології, послуги, засобу праці, що допомагають досягти економічного, екологічного, соціального чи інших ефектів галузі, особливо в умовах пандемічної кризи [7].

Інновація в освітній галузі може бути не тільки технічною, але й економічною і соціальною категорією, оскільки дає змогу досягти високої ефективності виробництва і не може відбутися без добре організованої, раціональної і систематичної роботи. З огляду на це треба визначити, що результатом інноваційного процесу є процес створення новацій та процес перетворення новації на інновацію, який складається з таких етапів, як: впровадження у виробництво та комерціалізація (реалізація) новацій, які в кінцевому результаті стають інноваціями.

Визнання європейської інтеграції стратегічним зовнішньополітичним пріоритетом України, підписання Угоди України з ЄС про асоціацію, прийняття нового Закону України «Про вищу освіту», розробка Концепції розвитку вищої освіти на період 2015-2025 рр. висувають нові актуальні завдання перед вищою школою на шляху до європейського і світового освітнього простору для забезпечення високотехнологічного та інноваційного розвитку країни, потреб суспільства, ринку праці у кваліфікованих фахівцях. На порядку денному головною проблемою стає підготовка фахівців нової якості, здатних творчо мислити, швидко орієнтуватися в сучасному інформаційному просторі, приймати нестандартні рішення, вчитися і розвиватися протягом усього життя, а головне – залишатися патріотом рідної землі.

Література

1. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009: ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.
2. Дворніченко Л. Психологічне здоров'я особистості в умовах інформаційного суспільства / Л. Л. Дворніченко // Освіта і здоров'я: формування здоров'я дітей, підлітків та молоді в умовах навчального закладу: матеріали III Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю. – Суми: СОІППО, 2010. – С. 50-52.
3. Аналіз законодавства України у сфері досліджень, розробок та інноваційної діяльності та пропозиції щодо доповнень до законодавства. Проект ЄС «Вдосконалення стратегій, політики та регулювання інновацій в Україні». – К.: Фенікс, 2011. – 349 с.
4. Кундиев Ю. Профессиональное здоровье в Украине [Электронный ресурс] / Ю. Кундиев, А. Нагорная, В. Черняк // Охрана труда. – 2007. – № 11. – Режим доступа:

<http://www.ohoronapraci.kiev.ua/archive/2007/11/professionalnoe-zdorove-v-ukraine>.

5. Деякі питання реалізації Закону України «Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій»: постанова Кабінету Міністрів України від 01. 08. 2007 р. № 995 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України [сайт]. – Режим доступу:

<http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995-2007-п>.

6. Нова динаміка вищої освіти і науки для соціальної зміни і розвитку: Комюніке Всесвітньої конференції з вищої освіти – 2009: ЮНЕСКО, Париж, 5-8 липня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua>.

7. Товканець С. А. Науково-технічне співробітництво як тенденція в розвитку вищої економічної освіти в європейських країнах / С. А. Товканець, Г. В. Товканець // Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія Економіка. – 2014. – № 1 (1). – С. 29-34, (с. 30).

1.4. Features of the organization of the educational process in quarantine: positives and negatives

1.4. Особливості організації навчального процесу в умовах карантину: позитиви та негативи

Оголошена пандемія коронавірусу COVID-19 у березні 2020 року змінила життя усієї освітянської спільноти світу. Через коронавірус понад 290 млн. учнів позбавлені доступу до освіти [1]. Міжнародні організації активізувалися щодо розроблення програм виходу із кризи, наданні рекомендацій щодо реалізації освітніх послуг у дистанційному режимі та ін. Карантин змінив життя кожного українця, адже ми почали зовсім по новому дивитись на світ та сприймати звичайні речі, які раніше здавались нам не такими значущими, мало не на «вагу золота» виявились тепер. Йдеться, насамперед про звичайну комунікацію оф-лайн, що є надзвичайно важливою у процесі налагодження зв'язку «викладач-студент». У цьому контексті розпочалися зміни у методах і способах передачі інформації для студентської спільноти.

Модернізація освітньої політики стали предметом наукових дискусій, визначила роботу міжнародних конференцій, круглих столів, актуалізувала роботу освітніх майстерень. Врешті визначилися напрями коригування стратегій розвитку університетських спільнот.

Безперечно, досвід кожної країни, досвід кожного закладу вищої освіти та його структурного підрозділу стане унікальним та визначить напрям руху вищої освіти в цілому, окрім цього формуватиме свій внесок у створення регіональних, національних, міжнародних платформ обміну здобутками.

Метою нашої розвідки є проаналізувати досвід організації навчального процесу кафедри інформаційного та соціокультурної діяльності Тернопільського національного економічного університету в умовах оголошеного карантину.

Ми переконані, локальні зміни, які відбуваються у кожному освітньо-науковому кампусі, визначатимуть нові тенденції у розвитку науки та освіти. Думається, що чітко окреслюватимуться дві тенденції – цифровізація та стратифікація. Ми поетапно застосовуватимемо он-лайн навчання, трансформуватимемо методи і засоби отримання програмних результатів навчання до потреб стейкхолдерів, що складатиме вагому частину організації навчального процесу, використовуватимемо найновітніші технічні методи для проведення занять, з іншого боку, цей рух посилить нерівномірність доступу до цифрового контенту, окреслить проблеми цифрової нерівності, потребуватиме нових фінансових потуг освітніх закладів для належного забезпечення навчального процесу в умовах розвитку інформаційного суспільства.

Ми стали свідками нових викликів щодо інтернаціоналізації освіти та науки, змушені акцентувати увагу на нових можливостях комунікації, відбулися зміни у можливостях інтеграції у європейський освітній та науковий простір. При усьому цьому ми намагалися забезпечити збереження і розвиток ідеї університету як самостійного інтелектуально-наукового центру, як простору нового знання, як осередку духовності та культури. Ми мали підтвердити вагомість проектів, де формується нова наукова думка, де виховуються інтелектуали, де є центр свободи, поваги до людської гідності. Безперечно, це стало надзвичайно складніше робити в умовах дистанційного навчання.

Варто зазначити, що Тернопільський національний економічний університет мав досвід надання освітніх послуг у дистанційному режимі. Згідно Наказу Міністерства освіти і науки № 466 від 30 квітня 2013 р. [2], було затверджено Положення про дистанційне навчання [3]. Дистанційне навчання розглядається як індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, що відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [3].

Як свідчить міжнародна практика, сучасний фахівець у будь-якій сфері діяльності ефективно реалізує свої професійні здібності лише за умов засвоєння ним загальнолюдських гуманітарних цінностей, що формувалися попередніми поколіннями протягом століть. Особливу роль у цьому відношенні мають дисципліни гуманітарного циклу, які сприяють гуманізації технічної освіти, подоланню вузькофахового мислення майбутніх економістів та ін. З цією метою у контексті виконання передбачених стандартами підготовки фахівців на кафедрі інформаційної та соціокультурної діяльності були розроблені дистанційні курси, які здебільшого використовувалися для навчання студентів-іноземців. Перші курси з історії, культури та української мови, підготовлені кафедрою, презентовані на платформі MOODLE з 2013 р. Окрім цього колектив кафедри мав певний досвід презентації онлайн-лекцій з метою підготовки до ЗНО (з історії України, української мови та літератури). В організації навчального процесу застосовувалися онлайн-лекції запрошених професорів й проводилися он-лайн конференції та кругли столи. Але це було не систематично.

Маємо сказати, що завдяки можливості у ТНЕУ дистанційно навчатися, створенню відповідних платформ, навчальний процес не перервано в умовах карантину. Направду, можна було переконатися, що синонімом «інформаційного суспільства» є «суспільство знань». Незважаючи на те, що термін «інформаційне суспільство» виник раніше (Ю. Хаяші, Д. Белл, О. Тоффлер, Й. Масуда, У. Мартін, А. Турен, М. Маклюен), а «суспільство знань» – пізніше (П. Дракер, Р. Хатчинс, Т. Хусен).

Згідно з наказом МОН України від 16 березня 2020 року № 406 «Про організаційні заходи для запобігання поширення коронавірусу COVID-19» [4], керівникам закладів освіти (зокрема, вищої, післядипломної, фахової передвищої) доручено забезпечити під час карантину виконання освітніх програм закладів освіти, зокрема шляхом організації освітнього процесу з використанням технологій дистанційного навчання, що не передбачає відвідування закладів освіти її здобувачами. Відповідні зміни відбулися в організації освітнього процесу ТНЕУ. Для реалізації поставлених завдань надано технічну підтримку з боку відповідних служб університету. Для студентів та викладачів розміщено покрокову інструкцію роботи у системі MOODLE на головній сторінці системи дистанційного навчання MOODLE ТНЕУ, відеоінструкція користувача ZOOM презентована на сайті університету у вкладці «Навчально-методичний відділ» / «Публічна інформація». Кожен студент мав свій логін та пароль для доступу до курсів.

Розпочалися зміни у методах і способах передачі інформації для студентської спільноти. Ми активно продовжували освоювати платформу MOODLE, де була можливість ознайомлення із лекційними курсами для студентів, закріплення набутих знань через систему підсумкового тестування, узагальнення матеріалу через опрацювання презентацій. Насамперед слід було чітко означити політику курсу, конкретизувати завдання та дедлайни. Позитивно сприймалося доведення інформації у формі силабусу, що фокусував увагу на політиці курсу, передбачав опис навчальної дисципліни, мету та завдання, змістовні модулі та найменування тем занять, тривалість кожного заняття, завдання до самостійної роботи, час консультацій (консультації надавалися у режимі 24/7), критерії оцінки, список використаної літератури. Мотиваційні аспекти вивчення дисципліни підсилювалися проведенням самотестування за поданими анкетами (анкети додавалися).

У той же час накладалася особлива відповідальність на викладача у структуруванні матеріалу, формулюванні завдань, вибору оптимального механізму для отримання певного програмного результату. Як засвідчив досвід, матеріал сприймався краще, коли поділено на менші частини. Після кожної частини добре виконуються тести або інші завдання, що сприяло поетапному засвоєнню тем курсу. Як засвідчила практика, краще засвоюється матеріал через аналіз прикладів виконаних завдань. Для студентів важливою була регулярність зустрічей та коментування виконаних завдань. На думку викладачів, найкращий варіант засвоєння матеріалу – це підготовленість студента до лекції, яка відбувалася у форматі відеоконференції ZOOM, тоді це створює умови для дискусій, вирішення проблемних питань з аудиторією. Підсилювали ефективність лекцій та практичних завдань

використання відеороликів. Позитивно сприймалися студентським співтовариством аудіо відгуки викладача.

Можливість розміщення онлайн тестів в матеріалах навчального курсу дозволяла оцінити студентів одразу, як тільки буде дано відповідь. Таким чином, тести стали ефективним засобом для оперативної перевірки викладачем рівня засвоєння матеріалу. Також варто відмітити, що тестування у системі MOODLE було надзвичайно об'єктивним, правда, інколи студентам хотілося, щоб була підтримка викладача, який завжди намагався враховувати усі складові здобутого результату під час навчання.

Розміщення і прийом завдань онлайн значно спрощувало процедуру поточного контролю – оцінки відстежуються автоматично. Окрім цього, засобами MOODLE можна організувати кросс-рецензування завдань з анонімним оцінюванням робіт студентів один одного, що дозволяло збільшити мотивацію та ефективність.

Студент міг вчитися у будь-якому місці, де є комп'ютер з доступом в Інтернет (удома, на роботі, з ноутбуком в селі, не витрачаючи додаткові кошти на логістику), і не залежав від місця розташування юридичного факультету. Не витрачався час на ведення конспектів, можна було слухати і дивитися відеолекції стільки разів, скільки необхідно. У той же час, ми помітили, що здебільшого студенти користуються мобільними пристроями, що накладає свої недоліки у сприйнятті інформації.

Варто зазначити, що чіткий алгоритм дій у системі дистанційного навчання, обумовлені правила кожного навчального курсу формувало політику доброчесності. Для прикладу, хронологічні обмеження у виконанні завдань, підготовка творчих завдань, есе та ін. Це дозволяло навчатися студентам і консультиватися у викладачів, постійно моніторити засвоєні знання, мотивувати до виконання кожного завдання. Студенти почали скаржитися на втому. Здійснюючи постійний контакт з іншими студентами, можна було виконувати групові роботи. Студенти відзначали, що хотілося відчувати підтримку викладача, який завжди намагався враховувати усі складові здобутого результату під час оф-лайн навчання. Окрім цього, важливою була психологічна підтримка студента, корисні поради з тайм-менеджменту, допомога з організацією та розподілом часу, мотивацією, перевагою тощо.

Самоорганізації сприяло проведення занять згідно розкладу. Доступ до лекційних курсів був постійним, студенти могли опрацьовувати за власним графіком, проте завдання виконували до встановленої викладачем дати та завантажували в MOODLE або відправляли на електронну скриньку.

Досвід роботи в он-лайн режимі окреслив потребу визначення пріоритетів у виборі технологій комунікації. Для викладачів та студентів важливим було те, що можна застосовувати у педагогічній практиці **різноманітні платформи**. Для кожного викладача кафедри та його курсу найважливішим стало створити навчальне середовище, яке дозволяло би студентам реалізувати поставлені цілі, темпи, спосіб навчання, виконуючи при цьому програмні результати навчального процесу. Доречними ставали мотиваційні матеріали до вивчення нового матеріалу, діагностичне тестування. Лекції та семінарські заняття проходили у ZOOM або Microsoft Teams, використовувалися «Skype-конференція», «Google Classroom», «Google Suite/Docs», «Moodle», «Office 365» та ін.

Дистанційне навчання надзвичайно актуалізувало он-лайн ресурси бібліотеки. Студенти використовували навчальні посібники з дисципліни, тести, завдання та питання для самоконтролю, мали доступ до ЕНМК дисципліни. У навчальному процесі популярними стали відео-ролики від провідних спеціалістів-практиків, онлайн-курси, тренінги, читання книг в онлайні.

Також через електронну пошту групі студентів надсилався лекційний матеріал із текстовими повідомленнями, в яких найважливіша інформація виділялася маркером, а також доповнювався курс презентаціями у редакторі Power Point. Окремо надсилався у вигляді кейсів завдання для практичної роботи (з метою аналізу інформації, заповнення таблиць чи проведення порівняльного аналізу документів, підготовки презентацій). Викладачі намагалися давати творчі завдання з опорою на лекції у MOODLE. (Наприклад,

проаналізувати елементи комунікативної ситуації при діловій бесіді. Що може негативно позначитися на її перебігу? Чому?). Корисними виявилися індивідуальні експрес-опитування з відповідних тем, перевірка тестів і документів. Важливим стало підготувати покрокову інструкцію для виконання практичного завдання, надіслати аудіоповідомлення та лінки (наприклад, для заповнення форми). Розроблені викладачами завдання сприяли не тільки засвоєнню теоретичного матеріалу, а й виробленню практичних навичок.

Використовувався додаток «Клас». Це давало можливість створювати різноманітні завдання, одразу правити надіслані на перевірку роботи, писати до них коментарі в отриманому від студента файлі, навіть якщо це фото. Робота з правками та оцінкою пересилалася автоматично. Можливе спілкування в чаті у межах самого додатка «Клас», а також доступ із телефону створювало комфортні умови незалежно від локації.

Методичну, мотиваційну та психологічну допомогу надавала комунікація через створену групу у Viber, де відбувався обмін думками, обговорювалися труднощі під час підготовки до занять, надсилались мотиваційні статті, мотиваційні фільми. У групі Viber констатувалося про надходження нових завдань, які надсилалися на електроні поштові скриньки.

Серед головних труднощів у роботі зі студентами виділимо недотримання дедлайну. Студенти отримували попередження, що в подальшому за невиконання завдання у визначений час без поважної причини, будуть зніматися бали. Важко було витримати високу академічну культуру комунікації. Академічній доброчесності сприяло розроблення індивідуальних завдань із варіантами згідно порядкового номеру в журналі (заповнити таблиці, скласти глосарій до дисципліни із зазначенням джерела, анотації до фільмів, презентації на обрану тематику, тести в гугл формі, есе, публічний виступ та ін.).

Затрати часу викладачів на підготовку до занять йшли значно більші. У той же час активізувалася потреба саморозвитку. В тренді онлайн марафони, які допомагають навчитись чомусь новому, пізнати речі, до яких раніше було ніколи. З'явилась чимала кількість спеціальних тренінгів, челенджів, які направляють у дещо інше русло, а саме інформаційно-комунікативне. На кафедрі інформаційної та соціокультурної діяльності ТНЕУ розпочався запис он-лайн лекцій, усі заплановані заходи проводилися в онлайн режимі.

Безперечно, відбулися зміни у формі атестації здобувачів вищої освіти. Заліки на денній формі проходили за результатами модулів, у заочної форми навчання на платформі MOODLE (25 тестів на 30 хвилин) з одночасною ідентифікацією особи за допомогою відеозв'язку перед тестуванням. Екзамени на денній та заочній формі проходили у вигляді тестування на платформі MOODLE (25 тестів на 30 хвилин) з одночасною ідентифікацією особи за допомогою відеозв'язку перед тестуванням (у терміни згідно із затвердженим розкладом). Як засвідчив аналіз проведених іспитів та заліків, успішність була у відхиленнях норми. Здебільшого студенти показали високий рівень підготовки. Єдине, що необхідно було враховувати, це технічні можливості системи, яка при одночасному користуванні усіх студентів університету, могла дати збій. Тому адміністрація університету розпланувала поступову здачу іспитів упродовж дня. Також, студенти скаржилися на коректність тестів з окремих предметів, які вимагали глибшої практичної підготовки. Ліквідацію заборгованості тими студентами, які з об'єктивних причин не змогли вийти на контакт, передбачено також на платформі MOODLE або у серпні-вересні в очному режимі.

Відповідальним для усіх сторін навчального процесу виявився державний кваліфікаційний іспит зі спеціальності, оскільки незвичні умови потребували ґрунтовного підходу до розробки тестів, які мали виявити належний рівень фаховості випускника бакалаврату. Атестація на денній та заочній формі проходила у вигляді тестування на платформі MOODLE (40 тестів на 50 хвилин) з одночасною ідентифікацією особи за допомогою відеозв'язку перед тестуванням (у терміни згідно із затвердженим розкладом). Важливим було провести пробні атестації для ОС бакалавра 25-27 травня у платформі MOODLE. Цей процес був важливим з точки зору як змісту, так і форми підсумкової атестації. Підсумком стала 100% абсолютна успішність студентів на денній та заочній формі

навчання. Вперше студенти, які перебували закордоном, мали унікальну можливість скласти іспит дистанційно.

З огляду на пройдених шлях у здобутті програмних результатів навчання за відповідними спеціальностями у другому семестрі 2019-2020 н.р., можна сказати, що комунікація з викладачем в аудиторії є надзвичайно важливою для студентів, як і спілкування усередині групи. Сучасний заклад вищої освіти є співтовариством і життєвим діалогом студентів і професорів, об'єднаних спільними цінностями, науково-освітніми та духовно-культурними інтересами. Формування студентів як зрілих особистостей і носіїв місії університету, здатних до громадського лідерства та служіння Українській державі, виховання емоційно, духовно і фізично здорових молодих людей через створення динамічного й гнучкого навчального середовища є моделлю академічної співпраці «студент–викладач» на національному рівні. З огляду на обставини, що склалися у зв'язку із оголошеним карантинном, ми змогли скористатися з усіх позитивних аспектів дистанційного навчання.

Для викладачів та студентів важливим було те, що можна застосовувати у педагогічній практиці різноманітні платформи. Для того, щоб забезпечити компетентнісний підхід, а через нього – студентоцентризм, рішуче відійти від предметоцентризму, забезпечити зрозумілість та порівнюваність результатів навчання, набутих компетентностей і кваліфікацій, ступенів для всіх зацікавлених сторін, виникали певні труднощі (хоча б назвати потребу використання найадекватніших платформ для досягнення програмних результатів, вибір способів до мотивування здобувачів вищої освіти тощо).

Постало завдання модернізувати стратегію розвитку освітньої політики закладів вищої освіти, зокрема у частині змішаного навчання, що стане особливо актуальним у післякарантинний період. Досвід дистанційного навчання показав різну підготовку викладачів не лише у частині володіння інформаційними технологіями, але й використання найновітніших підходів у процесі надання освітніх послуг, забезпеченні результатів навчання, включаючи як засоби трансляції, так і наповнення контенту. Виникла потреба створення онлайн-лекцій або цілісних онлайн-курсів професорів. Формат змішаного навчання потребує додаткової підготовки для викладачів через вебіари, воркшопи, тренінги, семінари, ознайомлення із успішними практиками. Усі сторони комунікації мають мати технічну, організаційно- методичну психологічну підтримку.

Дистанційне спілкування вказало на необхідність розроблення неформального Кодексу онлайн-етикету. Не завжди була коректною поведінка під час занять. Частина студентів виставляла фото, замість включеної камери. Традиційні запитання «Ви мене бачите, Ви мене чуєте?» ставали ритуалом, на який не дуже охоче реагувала частина студентів.

Віддалена комунікація і відповідно, вирішення завдань порушують питання академічної доброчесності. Саме тому перед викладачами стоїть завдання надзвичайно скрупульозно віднестися до підготовки тестових питань, практичних завдань. Чимало студентів не мають досвіду самостійної роботи, що утруднює процес віддаленої комунікації.

Попри наявність проблемних питань, важливим стало те, що університет зміг виконати свою місію надання якісних освітніх послуг. Упродовж карантину кафедра виступила організатором круглих столів, семінарів, що додало впевненості як студентам, так і викладачам. Підготовлено нові навчальні посібники, що безумовно, посилило авторитетність викладача в середовищі студентської аудиторії. Дистанційність надала викладачам більшого охоплення та зацікавленості у вебіарах, відкритих лекціях, стажуваннях. Дистанційна освіта відкриває студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, активізує інформаційний пошук, формуючи ширші інформаційні потреби, підвищує ефективність самостійної роботи, дає абсолютно нові можливості для закріплення різних професійних компетентностей, а викладачам дозволяє перезавантажити навчально-методичний арсенал, застосовуючи принципово нові форми і методи навчання. У той же час, на наш погляд, онлайн-навчання має бути лише однією із складових навчання при здобутті відповідних фахових компетентностей.

Література

1. Через коронавірус понад 290 млн учнів позбавлені доступу до освіти. UBR: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/2890476-cerez-koronavirus-ponad-290-miljoniv-uchniv-ne-maut-dostupu-do-osviti-unesko.html> (дата звернення – 01. 07. 2020).
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ від 25 квітня 2013 року № 466. UBR: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення – 01. 07. 2020).
3. Положення про дистанційне навчання ТНЕУ. UBR: <https://www.tneu.edu.ua/study/distance-learning/254-distancyne-navchannya.html> (дата звернення – 02. 07. 2020).
4. Про організаційні заходи для запобігання поширення коронавірусу COVID-19. Наказ МОН України від 16 березня 2020 року № 406 UBR: <https://mon.gov.ua/ua/npa/pro-organizacijni-zahodi-dlya-zapobigannya-poshirennyu-koronavirusu-s-ovid-19> (дата звернення – 02. 07. 2020).

1.5. Problems of higher education in the pandemic crisis conditions and ways to solve them

1.5. Проблеми вищої освіти в умовах пандемічної кризи та шляхи їх вирішення

Пандемія належить до глобальних проблем сучасного людства, тому що безпосередньо впливає на суспільство, історію, людину. Сьогодні вона позначилася на кожній сфері суспільного життя і від наслідків пандемічної кризи страждають усі – державна влада, великий і малий бізнес, освіта, громадяни країни. Можна сказати, що подальше функціонування всіх соціальних інституцій буде залежати від сучасних дій в умовах кризи: від усвідомленого сприймання й адекватної реакції на виклики часу, від налагодженої взаємодії зацікавлених сторін у незвичній ситуації і навіть від пошуку нових можливостей для розвитку в такий непростий час. Не обійдемося без того, що у цьому напрямку на суспільство чекають і невдалі спроби та негативні наслідки добре непродуманих програм дій, недосконалих стратегій, однак не маємо права «стояти на місці» й чекати, що хтось інший зробить нашу справу за нас.

Пандемічна криза, зумовлена поширенням COVID-19 у світі, як окремий складник доміно, приєдналася до глобальних демографічної, екологічної, духовно-моральної криз, поглибила існуючі до цього часу соціально-економічні, ментальні проблеми. Розповсюдження глобальних проблем (економіка, екологія, міграція, тепер і пандемія) іде попереду вироблення універсальних стратегій їх подолання. У зв'язку з цим, зазначає О. Корнієвський, актуалізується питання «швидкого вирішення хоча б частини цих новітніх викликів на локальному (національно-державному, максимум – регіональному) рівні» [6].

О. Кулакова підкреслює нагальність розв'язання означеної проблеми: «Вихід України із кризової ситуації суттєво ускладнюється відсутністю перспективної стратегії розвитку країни, що й породжує гострий дефіцит національної інтеграції й ідентичності. Це вимагає акцентувати увагу науки й освіти на осмисленні проблем геополітичного й духовного самовизначення держави на соціально-філософському рівні» [7]. Вона вважає за необхідне підтримувати розгортання міждисциплінарних, стикових науково-філософських досліджень з метою розробки теоретичної (наукової) концепції сучасної освіти. «Провідне значення тут, – пише дослідниця, – набуває філософсько-науковий фундамент освіти», і радить використовувати один із найважливіших ресурсів для подолання відставання – «реалізований у науці й освіті інтелектуальний потенціал» [7].

Модернізація вищої освіти в Україні вимагає подолання низки проблем, із-поміж яких найбільш актуальними є: невідповідність структури підготовки спеціалістів реальним потребам економіки, зниження якості освіти, відірваність від наукових досліджень, повільні темпи інтеграції в європейський і світовий інтелектуальний простір. Фахівці також вказують на значне розширення системи вищої освіти, що відбувалося в Україні з середини 1990-х років, маючи на увазі як збільшення самої кількості вищих навчальних закладів, так і стрімке зростання загальної кількості студентів і випускників ВНЗ. Зі швидким розростанням системи вищої освіти прямо й опосередковано пов'язуються такі проблеми, як руйнування системи професійно-технічної освіти, дефіцит кваліфікованих кадрів робітничих спеціальностей, неможливість для багатьох випускників ВНЗ знайти роботу за фахом, інфляція освітніх і професійних стандартів, надмірне навантаження на викладачів та недостатнє фінансування університетів та інші [4].

Перш ніж з'ясувати зміст вищої освіти в умовах пандемічної кризи, окреслимо головні причини її виникнення. З-поміж причин, які подають різні дописувачі, вчені у різноманітних галузях, експерти, освітяни, ми виділили головні (зовнішні і внутрішні), на наш погляд, з переліку причин С. Благодетелевої-Вовк [1]: 1) зовнішні причини: «геоекономічні, геополітичні – війна з Росією, проблеми євроінтеграції; зміна внутрішньополітичного клімату – перемога Революції гідності, суспільний запит на реформи, боротьба за владу та реваншизм реакційних кіл; недоліки інституційного розвитку – неузгоджені зміни законодавчої бази...; погіршення загальної економічної кон'юнктури – падіння ВВП;

...низький рівень оплати праці, соціального захисту освітян – проблема бідності та злиденності, примара безробіття; посилення конкуренції на ринку освітніх послуг»; 2) внутрішні причини: «...недоліки організаційної структури – жорстка ієрархічна структура, замкнена на ректора, функціональна та структурна неповнота – відсутність інформаційно-аналітичних, маркетингових служб для дослідження стану, перспектив та можливостей просування на глобальний та національний ринки освіти, недостатність ресурсів для досягнення цілей; проблеми надання послуг – низька якість освіти студентів внаслідок неспроможності розв'язання комплексу проблем освітньої діяльності; проблеми мотивації викладачів та персоналу; наявність фінансових проблем – високі витрати, низький дохід, зниження обсягів державного фінансування» [1].

Порівнявши ці дві групи причин, можемо підсумувати: якщо системі управління закладами вищої освіти «під силу» послабити вплив причин другої групи (внутрішніх), то вона майже неспроможна впливати на першу групу (зовнішні), які є глобальними і впливають незалежно від людської волі. У останньому випадку їй залишається адаптуватися до суворих реалій сучасності. Так як й це сталося у березні 2020 року, коли вища освіта була переведена на «рейки» освітньої діяльності в умовах карантину.

Далі охарактеризуємо окремі проблеми вищої освіти в умовах пандемічної кризи та спробуємо накреслити шляхи їх розв'язання, поліпшення ситуації у вищій освіті з урахуванням позитивного й негативного досвіду організації освітнього процесу під час карантину.

Виходом із погіршення пандемічної ситуації в Україні стало поширення в усіх закладах освіти дистанційного навчання, яке показало як певні зрушення, так і недоліки у проведенні освітнього процесу online. Дякуючи ентузіазму, винахідливості вчителів і учнів ЗЗСО було знайдено технічне забезпечення, продумано способи проведення різноманітних online-навчальних занять. Однак із вуст батьків учасників освітнього процесу пролунали обурення, негативні оцінки такої форми налагодження співпраці між учнями та вчителями, – у такий спосіб батьки намагалися уникнути назрілих труднощів. Чимало батьків не змогли швидко зорієнтуватися у цій освітній ситуації або ж рівень освіченості не дав їм змоги допомогти дітям у навчанні вдома.

Трохи краща ситуація склалася зі студентами, які є відносно самостійними учасниками освітнього процесу (згідно з робочими програмами половина годин навчальної дисципліни виноситься на самостійне опрацювання), відчувають певну відповідальність за власне навчання та в більшості закладів вищої освіти вже працювали до пандемії online. У таких закладах було належним чином організоване дистанційне навчання, поєднане з науковими дослідженнями викладачів і студентів, перевірка й оцінювання досягнень студентів, проведення навчальних практик, реалізація організаційно-виховної роботи, проведення з ними всіх інших видів діяльності.

Однак, з-поміж загальної кількості студентів знаходяться такі, які не хочуть здобувати знання, запропоновані під час online-занять, ігнорують самостійні завдання, не виконують тестові завдання. Крім того, інформаційно-освітні середовища деяких закладів вищої освіти не вмщують достатньої кількості навчальних ресурсів для забезпечення успішного навчання їхніх студентів. Отже, зі сказаного стає зрозуміло, що не в усіх закладах вищої освіти на цей час створено умови, достатні для повноцінного забезпечення освітньої діяльності. Тому на часі робота над удосконаленням значної кількості інформаційно-освітніх середовищ ЗВО.

Іншою проблемою в умовах пандемічної кризи є «непроста ситуація» з вищою освітою, яка склалася протягом попередніх років і різко загострилася в наш час. А. Гуляницький зазначає, що з 2014 року спостерігаємо помітне падіння реального рівня життя населення, девальвацію гривні й зростання економічної нерівності. «Очевидно, – припускає він, – це ще більше послабило позиції державних університетів у конкуренції із закордонними вишами й місцевими ІТ-компаніями (останні, працюючи переважно на зовнішні ринки, пережили катаклізми порівняно безболісно й навіть певною мірою опинились у вигравші) [3]. Це призвело до виїзду за кордон науковців як молодого, так і середнього віку. У нинішніх

умовах постає питання: «Хто ж буде викладати в українських ЗВО?». Тому вважаємо, що сьогодні в країні слід створити привабливі пропозиції для працевлаштування педагогічних кадрів.

Погоджуємося з А. Гуляницьким і стосовно порушеної ним проблеми змін у навчальному процесі ЗВО («згідно з новим законом про вищу освіту в бакалаврській програмі має з'явитись варіативна складова – дисципліни вільного вибору» [3]). Дійсно, під час розробки освітніх програм для вищої школи приходиться скорочувати базові курси за спеціальністю приблизно на чверть, що означає «часткову втрату одного з козирів української вищої освіти – ґрунтовної фундаментальної підготовки» [3]. Ця підготовка спрямована на формування громадянина своєї держави й культуротворчої особистості, що виступає надзвичайно важливим у наш час.

Сьогодні ведемо мову також про виховання людини, здатної жити у світі понадскладності, нелінійності, невизначеності. Світі, в якому будь-яке «готове» знання виявляється неадекватним, і «інструкції» з ефективної цілераціональної поведінки – чи то буденної та особистісної, чи то професійно-фахової – або відсутні (оскільки однозначно передбачити хід подій у нелінійному світі неможливо), або є принципово неповними та застарілими. Виявляється, що знання та навички, яких набуває випускник ЗВО, вже не є вирішальними щодо його компетентності, – їх місце посідає скоріше вміння отримувати, створювати, формувати в собі нові («створювальні») знання та навички відповідно до обставин, що стрімко змінюються [9, с. 7; 10, с. 20].

Слушні ідеї про першочергові завдання освіти, в т. ч. і вищої, в умовах викликів COVID-19 виголосив к. філос. н., доц. кафедри соціально-гуманітарної освіти КЗ Сумського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти М. Жук [2]. Він всі освітні виклики об'єднує навколо двох масштабних освітніх завдань: 1) у якій спосіб зробити дистанційне навчання не просто копією уроку в класі (аналогічно – заняття в аудиторії), а справжнім цифровим ресурсом, забезпечити відповідність компетентностей викладача очікуванням студента чи учня; 2) як зробити дистанційне навчання зворотнім процесом [2].

У процесі реагування на ці виклики найголовнішими, на думку вченого (і ми з ним погоджуємося в цьому), виступають вміння розв'язувати багатоцільові задачі та вміння працювати з сучасними трендами. Він актуалізує сьогодні технології колабораційного навчання (колаборація (анг. – collaboration) – це спільна діяльність у певній сфері двох або більше людей, компаній чи організацій, для досягнення спільної мети. В процесі колаборації люди або представники організацій обмінюються своїми знаннями, досвідом, корисною інформацією, навчаються, щоб у підсумку досягти згоди (консенсусу) [5]), які дозволяють вибрати собі команду та тему, над якою всі члени команди будуть цілеспрямовано працювати. У процесі такої спільної діяльності на перше місце виступає креативність – спроможність сформулювати нове бачення проблеми і відшукати її нове розв'язання.

М. Жук вказує на три особливості навчання в умовах вже існуючих суспільних викликів і такого нового виклику, як COVID-19:

1. Дистанційна освіта не є копією традиційного навчання, це вже інша модель комунікації.
2. Навчання – це процес багаторівневої комунікації.
3. Потрібно активно використовувати аналоговий досвід для прискорення процесу адаптації до нових практик [2].

Все частіше і частіше освітяни порушують питання гнучкого навчання (студент самостійно обирає предмети, які потрібні йому для його майбутньої професії) або ж говорять про формування гнучких навичок (англ. – soft skills) як у процесі навчання у ЗВО, так і впродовж усього подальшого життя.

Нещодавно, під час окреслення майбутніх векторів освіти напередодні нового навчального року, в МОН підняли питання про готовність будь-якого ЗВО до використання змішаного навчання й запропонували рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти [11]. М. Жук змішане навчання розуміє як

сукупність аудиторного, online-навчання та самостійної роботи. За ним, змішане навчання вміщує елементи гнучкого, що на практиці означає самостійний вибір студента форматів вивчення предметів вільного вибору: які він буде вивчати online, які – offline, а які – і online, і offline [2]. Стає зрозумілим, що тут йдеться вже не тільки про побудову індивідуальної освітньої траєкторії студента в контексті освітніх викликів 2020, а й про узгодження студента з викладачем зручного для нього в умовах викликів COVID-19 формату навчання.

Кожен ЗВО в умовах пандемічної кризи працює над виробленням стратегії здійснення освітнього процесу, яка буде задовольняти запити сучасних здобувачів вищої освіти. Враховуючи той факт, що ними вже є діти покоління «Z», а незабаром будуть діти покоління «Альфа», які закінчать ЗЗСО, то слід враховувати їхні психологічні особливості та освітні запити. Це діти, для яких характерними є «кліпове мислення, не здатність зосередитись і постійне відволікання», які «звикли до постійних стимулів від смартфонів та інтернету» [8]. Під час планування форм освітньої діяльності як у ЗЗСО, так і ЗВО, слід пам'ятати, що «покоління Z (10-24 років) та Альфа (0-9 років) народилися у світі, в якому алгоритми постійно змушують їх натискати, скролити і свайпати з шаленою швидкістю» [8].

З урахуванням цього ЗВО має приділити значну увагу налагодженню ефективної цифрової комунікації, а також успішній реалізації інноваційної діяльності, впровадженню спеціально відібраних інноваційних технологій. Кожен викладач, плануючи заняття, повинен продумати, як воно стосується сучасного життя студентів, які компетентності знадобляться їм у подальшому. Викладачам треба розробити такі завдання, які будуть відповідати інтересам студентів (дозволить довше утримувати їхню увагу), продумати використання під час вивчення дисциплін спеціалізованих навчальних платформ, на яких вдавалося б залучити молодих людей до навчання у звичному для них електронному середовищі (перегляд чи створення ними відео-, аудіо-, навчання через ігри, мультфільми і т. п.).

Сьогодні ми маємо потребу у випереджальній освіті, оскільки майже кожен має доступ до будь-якої інформації й успіх більше не пов'язаний просто зі знаннями. Натомість, величезного значення набуває здатність критично і творчо мислити (педагогам треба враховувати це у своїй роботі), але, як не парадоксально, розвитку саме цих вмінь і заважають технології. Тому в такій освіті слід передбачити використання сучасних інноваційних технологій, відкритих навчальних ресурсів, які здатні підсилити роботу викладачів, але одночасно варто звернути увагу на підтримку ефективних соціальних відносин, спільної комунікації між викладачами та студентами. Особливо це актуально для тих студентів, яким не вистачає стійкості, вмотивованості до самостійного навчання.

Отже, проведене дослідження дало змогу зробити такі висновки:

1. Пандемічна криза охопила весь світ, відчутно «торкнулася» в Україні усіх галузей. Українська вища освіта «відчула» на собі цю кризу: виникло або поглибилося чимало прямих і дотичних проблем, які потрібно вирішувати вже сьогодні.

2. Спостерігаємо суттєву еміграцію науковців і освітян з України в більш економічно розвинені країни. Тому нашій державі слід розробити систему заходів для того, щоб припинити цей емігрантський «потік», і найперше – створити для них належні умови праці.

3. Повсюдне розгортання дистанційної освіти у перспективі може привести до закриття багатьох ЗВО, жорсткої оптимізації мережі шкіл, скорочення викладачів і вчителів, загалом, втрати можливостей розвитку сфери. Та треба завжди і всім пам'ятати, що без освітянина, педагога-наставника не можливо побудувати суспільство з думаючими, комунікабельними, мудрими людьми, компетентними фахівцями в багатьох галузях, справжніми батьками-вихователями своїх дітей. Відтак вище окреслені заходи мають бути продуманими, а відповідний процес має бути розумно керованим, а не хаотичним. Тому важливим завданням є запровадження антикризового управління в освіті, зокрема у вищій, яке повинне ґрунтуватися на аналізі ситуації, причин, різновидів, діагностиці та наслідків пандемічної кризи.

4. Зрозумілим стає й те, що постпандемічний світоустрій має стати результатом консолідованого рішення, до вироблення якого треба залучати впливові міжнародні

організації, національні уряди та представників інститутів та організацій громадянського суспільства. Таке об'єднання думок навколо спільного розв'язання актуальних проблем повинно скластися й у всій освіті загалом, а у вищій зокрема.

5. Усім учасникам освітнього процесу треба звикнути до постійної найближчої невизначеності в умовах пандемічної кризи, навчитися швидко адаптуватися до існуючих у інших країнах практик, за допомогою яких можна вирішувати ті проблеми, які виникають. Також їм треба бути психологічно і морально підготовленими до всіх майбутніх викликів, у т. ч. і криз.

6. Вища освіта в сучасних умовах має стати випереджувальною, орієнтуватися на розвиток критичного мислення студентів, на формування їхнього вміння розв'язувати багатоцільові завдання, активно враховувати вже здобутий на сьогодні зарубіжний досвід і адаптувати його до існуючих потреб.

Література

1. Благодетелева-Вовк С. Вища освіта: криза як запит на антикризовий менеджмент. URL: <https://osvita.ua/vnz/reform/46984/>.
2. Виступ Жука Михайла Васильовича «Виклики COVID-19: потреба випереджальної освіти для «G-Z» та «G-A» (літня школа адаптивного управління соціально-педагогічними системами)» 9 липня 2020 р.
3. Гуляницький А. Системна криза вищої освіти України: формування периферійної моделі. URL: <https://commons.com.ua/ru/pro-sistemnu-krizu-vishoyi-osviti-ukrayini/>.
4. Іщенко А. Ю. «Глобальні тенденції і проблеми розвитку освіти: наслідки для України». Відділ гуманітарної політики. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://old2.niss.gov.ua/articles/1537/>.
5. Колаборація. URL: <https://termin.in.ua/kolaboratsiia/>.
6. Корнієвський О. Громадянське суспільство в умовах пандемії коронавірусу COVID-19: виклики та перспективи розвитку. URL: <https://niss.gov.ua/news/statti/gromadyanske-suspilstvo-v-umovakh-pandemii-koronavirusu-covid-19-vikliki-ta-perspektivi>.
7. Кулакова О. М. Криза сучасної освітньої системи: соціально-філософський аспект. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Філософія*. 2013. Вип. 40 (1). С. 214-231. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_40\(1\)_23](http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKhnpu_filos_2013_40(1)_23).
8. Манкол-Бітел Н. Як навчати покоління, яке не може зосередитись. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/vert-cap-47391740>.
9. Мелков Ю. О. Створювальне знання в умовах невизначеності світу: гуманістичні стратегії вищої освіти. *Створювальна сила знання: матеріали 3-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта», 12 червня 2020 р.* / Під ред. Доннікової І. А. Одеса: НУ «ОМА», 2020. С. 7-10.
10. Нерубаська А. О. «Пандемічна» освіта в Україні: системний аспект. *Створювальна сила знання: матеріали 3-го круглого столу «Створювальне знання: гуманізм, інновація, самоосвіта», 12 червня 2020 р.* / Під ред. Доннікової І. А. Одеса: НУ «ОМА», 2020. С. 20-23.
11. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти / Розроблені членами робочої групи за участю Науково-методичної підкомісії «Дистанційне навчання» сектора вищої освіти Науково-методичної ради МОН; за заг. ред. Є. Стадного, Є. Ніколаєва. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishcha-osvita/2020/zmyshene%20navchanny/zmishanenvchannia-bookletspreads-2.pdf>.

1.6. Experience in organizing a distance form of educational process for interns at Odesa National Medical University

1.6. Досвід в організації дистанційної форми освітнього процесу у лікарів-інтернів в Одеському національному медичному університеті

Підготовка кваліфікованих лікарів-фахівців за фахом «Внутрішні хвороби» для самостійної роботи в закладах та установах системи охорони здоров'я здійснюється в інтернатурі згідно наказу МОЗ України від 23. 02. 2005 р. за № 81 «Про затвердження Переліку спеціальностей та строки навчання в інтернатурі випускників медичних і фармацевтичних вищих навчальних закладів, медичних факультетів університетів» [1].

Здобуття диплома в медичному ВУЗі ще не означає, що можливо приступати до самостійної роботи: перед тим, як розпочати кар'єру лікаря, від молодого спеціаліста потрібно обов'язкове проходження інтернатури.

Підготовка лікарів в інтернатурі проводиться за індивідуальними навчальними планами, розробленими на підставі типових навчальних планів і програм післядипломної підготовки у відповідності з Кваліфікаційними вимогами до лікаря-спеціаліста. Навчальна програма підготовки лікарів-інтернів за фахом «Внутрішні хвороби» є нормативним документом, яким визначається зміст навчання в інтернатурі і встановлюються вимоги до обсягу та рівня професійної підготовки фахівців.

Навчання лікарів-інтернів за фахом «Внутрішні хвороби» в Одеському національному медичному університеті проводиться згідно типової програми та учбового плану протягом двох років в очно-заочній формі.

Очна частина інтернатури за фахом «Внутрішні хвороби» проходить на базі кафедри професійної патології та функціональної діагностики ОНМедУ впродовж 6 місяців – на першому році навчання і 5 місяців – на другому та закінчується атестацією і здобуттям сертифіката-спеціаліста.

Згідно з навчальним планом та програмою інтернатури складається робоча програма, яка включає робочий навчальний план, тематичний план лекцій, семінарських та практичних занять, план самостійної роботи інтернів під керівництвом викладача, графік чергувань у клініці.

Пандемія COVID-19 внесла корективи в процеси навчання вищих навчальних закладів, в тому числі і медичних. Зміни торкнулися як студентів, так і лікарів-інтернів.

Згідно положення про організацію дистанційної форми освітнього процесу в Одеському національному медичному університеті та локального нормативного документа, що регламентує організацію та проведення освітнього процесу в університеті в режимі реального часу через Інтернет в період тимчасового припинення аудиторної форми навчання відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України «Про запобігання поширенню на території України коронавірусу COVID-19» № 211 від 11. 03. 2020 р., листа Міністерства охорони здоров'я України № 22-04/7148/2-20 від 12. 03. 2020 р., з урахуванням надзвичайної ситуації та загальнодержавних протиепідеміологічних заходів, адміністрація університету запровадила організацію та облік реалізації освітнього процесу з використанням дистанційних технологій при знаходженні професорсько-викладацький складу поза межами університету [2].

Лікарі-інтерни другого року навчання за фахом «Внутрішні хвороби» займалися в дистанційному форматі з березня місяця по червень 2020 року до проходження атестації за спеціальністю «Внутрішні хвороби».

На підставі навчального плану та робочого навчального плану було розроблено календарно-тематичний план, який конкретизує планування навчального процесу на період тимчасового припинення аудиторних занять.

Дистанційний формат передбачав наявність всіх притаманних очному навчанню атрибутів, таких як групові дискусії, колективне обговорення пройденого матеріалу,

спілкування, оцінювання тощо, з використанням мережі Інтернет та кейс-технологій, заснованих на комплектуванні наборів (кейсів) мультимедійних навчально-методичних матеріалів на електронних й інших носіях та їхній розсилці лікарям-інтернам для самостійного навчання.

Викладачі кафедри професійної патології та функціональної діагностики, які викладали навчальні дисципліни для лікарів-інтернів, активно використовували освітню платформу Zoom для проведення лекційних, семінарських та практичних занять за розкладом. Разом з тим, для надання дійсно якісних освітніх послуг, на переконання викладачів, дуже важливим було налагодження комунікації між викладачем та лікарями-інтернами. Викладачі використовували месенджери Viber, Telegram, WhatsApp, або електронну пошту, де інтерни мали можливість поставити питання й отримати пояснення щодо своїх помилок, а також для передачі завдання на самостійне опрацювання.

Серед видів навчальних занять, які здійснювалися кафедрою університету дистанційно, були лекції, практичні, семінарські заняття та консультації.

Лекції у дистанційній формі навчання проводилися у синхронному режимі у форматах відеоконференції або вебінару. Доступ до записів проведених лекцій здійснювався протягом терміну, який був визначений на опанування відповідної навчальної теми (презентації, відеозаписи).

Практичні та семінарські здійснювалися як у синхронному, так і у асинхронному режимах.

У синхронному режимі, коли спілкування викладача та лікарів-інтернів здійснюється в режимі реального часу; для такого виду практичних занять викладачі використовували платформу Zoom. Вона надає можливість всім присутнім приймати участь в обговоренні матеріалу, висловлювати свою думку, а викладачеві ставити питання, вислуховувати відповіді та одразу пояснювати помилки, які допускають інтерни. Це стимулює творчу дискусію інтернів, під час якої вони вчаться слухати своїх колег, доповнювати доповіді, виправляти їх помилки та відстоювати свої погляди.

Однією з особливостей практичного заняття для лікарів-інтернів є використання такої навчальної форми, як клінічний розгляд хворого.

Предметом клінічного розгляду на кафедрі є найбільш складні випадки у діагностиці, помилки та ускладнення, що виникли під час та після лікування, традиційні та нові методи діагностики та лікування.

Так як оцінювання є також складовою частиною навчального процесу, кожному лікарю-інтерну пропонувалось індивідуальне завдання, щоб перевірити засвоєний матеріал. Інтерн повинен був вирішити клінічне завдання (проілюстроване рентгенограмами, електрокардіограмами, результатами лабораторних та інструментальних досліджень), мав відповісти на запитання які етіологічні чинники призвели до розвитку захворювання, які патогенетичні зміни призвели до формування клінічних ознак захворювання, об'єднати клінічні ознаки в синдроми, призначити менеджмент хворого та дати рекомендації щодо подальшого ведення пацієнта. Крім того, повинен був оцінити результати додаткових обстежень, розшифрувати аналізи лабораторних досліджень (загальноклінічні та біохімічні), вказати їх місце і роль в діагностиці та контролі за лікуванням, призначити лікування та провести трудову експертизу працездатності.

Викладач також звертає увагу лікарів-інтернів на дотримання правил деонтології, детально розбирається план подальшого лікування хворого, заходи щодо профілактики та диспансеризації. Такий комплексний аналіз виконаної роботи є мотивом для подальшого проведення самоаналізу лікарем-інтерном як під час лікувально-діагностичного процесу, так і при заповненні необхідної медичної документації.

В асинхронному режимі роботи – коли викладач і лікар-інтерн працюють у різний час. Для зв'язку та передачі інформації використовували e-mail, аудіо- та відеозаписи. Викладач у цій формі навчання повинен забезпечити всіма можливими матеріалами для підготовки інтерна до заняття в зручний для нього час та їхнє завантаження на онлайн-ресурс. Лікар-

інтерн навчається в зручний для нього час, однак протягом певного встановленого викладачем терміну.

Також лікарям-інтернам пропонувалась самотійна робота: завдання, в якому вони повинні були представити історію хвороби пацієнти (у вигляді презентації), якого вони курирували в лікарні в період проходження інтернатури на заочній базі. Такий вид заняття дає можливість інтернам не тільки отримати нові знання та навички, розширити досвід, а й визначити рівень компетентності в тих чи інших питаннях, висловити власне бачення, та й просто утвердитися у власній самодостатності [3].

На викладачів при дистанційній формі навчання покладені наступні функції:

– реалізація навчальних та контрольних заходів у межах робочої навчальної програми у синхронному або асинхронному режимах;

– реалізація різних форм спілкування з лікарями-інтернами за допомогою засобів взаємодії веб-середовища дистанційного навчання та інших інформаційно-телекомунікаційних технологій;

– забезпечення своєчасної перевірки та оцінювання індивідуальних завдань, повідомлення інтернам результатів їхніх робіт засобами веб-середовища;

– контроль своєчасності виконання лікарями-інтернами графіку навчального процесу.

Атестація лікарів-інтернів зі спеціальності «Внутрішні хвороби», які проходили інтернатуру в м. Одеса, проводилась 25. 06. 2020 р. в аудиторії ОНМедУ з дотриманням протиепідемічних заходів згідно Наказу по Одеському національному медичному університету № 251-0 від 12. 06. 2020 р. (зміни до наказу № 223 від 22. 05. 2020 р.) [4]. Атестація лікарів-інтернів, згідно Наказу МОЗ України № 101 від 27. 02. 2015 р., проводилась у 3 етапи:

1) тренування та здача теоретичних знань і практичних навичок згідно з тестовими завданнями державного ліцензійного іспиту “Крок –3”;

2) здача комп’ютерного іспиту;

3) співбесіда по білетах.

Висновок. Процес проведення дистанційного навчання для лікарів-інтернів за фахом «Внутрішні хвороби» в період карантину у зв’язку з поширенням коронавірусної хвороби (COVID-19) має ряд переваг: по-перше – лікарі-інтерни вчасно закінчили учбовий рік, пройшли атестацію і отримали сертифікат-спеціаліста. Це дає можливість приступити до роботи і працювати лікарями за місцем працевлаштування.

Дистанційне навчання в надзвичайних умовах дозволяє не зупиняти навчальний процес, надає лікарям-інтернам можливість освоїти освітню програму безпосередньо за місцем проживання (або тимчасового перебування) зручним для них способом, у зручний час і в індивідуальному темпі. В інтерна розвиваються навички самотійного пошуку необхідної інформації, а також працювати і приймати рішення самотійно.

Професія лікаря – це постійне навчання і висока відповідальність, яка примушує його постійно працювати над особистим удосконаленням. Потреба у професійних досягненнях є суттєвим фактором, який підвищує мотивацію будь-якої діяльності і тим більш навчальної.

Але необхідно зауважити, що елементи дистанційного навчання в будь-якому випадку слід розглядати як частину всього процесу розробки навчального плану, а не його заміну. Професія лікаря передбачає спілкування лікаря з хворим, ретельний його огляд, пальпацію, перкусію, аускультацию, що неможливо навчитися виконувати при дистанційному навчанні. Ці навички потребують очного контакту, тренувань на муляжах, та в палатах у ліжка пацієнта під керівництвом досвідчених педагогів і лікарів.

Література

1. Наказ МОЗ України від 23. 02. 2005 р. за № 81 “Про затвердження Переліку спеціальностей та строки навчання в інтернатурі випускників медичних і фармацевтичних вищих навчальних закладів, медичних факультетів університетів”.

2. Положення про організацію дистанційної форми освітнього процесу в Одеському національному медичному університеті протокол № 17 від 12. 03. 2020 р.
3. Pidaev A. V. Bolons'kij proces v Evropi / A. V. Pidaev, V. G. Perederij // K. – 2004. – 192 s.
4. Наказ по Одеському національному медичному університету № 251-0 від 12. 06. 2020 р. (зміни до наказу № 223 від 22. 05. 2020 р.)

1.7. Current problems and prospects of education development in the condition of pandemic crisis

1.7. Актуальні проблеми та перспективи розвитку освіти в умовах пандемічної кризи

У сучасних умовах освіта є одним із найважливіших факторів, що забезпечують економічний розвиток України і має значний вплив на всі аспекти життя людської цивілізації загалом. За Законом України «Про освіту», освіта розглядається як пріоритетна сфера соціально-економічного розвитку суспільства та має розглядатися як стратегічний пріоритет держави, а тому проблема її формування та розвитку потребує особливої уваги.

Головною метою державної політики у сфері освіти відповідно до Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») є стратегія розвитку освіти в Україні на перспективу XXI століття, створенні життєздатної системи безперервного навчання й виховання для досягнення високих освітніх рівнів, забезпеченні можливостей постійного духовного самовдосконалення особистості, формуванні інтелектуального та культурного потенціалу нації [4].

Стан сучасної освіти в сучасному світі складний і суперечливий. З одного боку, освіта стала однією з найважливіших сфер людської діяльності; величезні досягнення в цій галузі лягли в основу грандіозних соціальних і науково-технологічних перетворень. З іншого ж боку, розширення сфери освіти та зміни її статусу супроводжуються загостреннями проблем у цій сфері, що свідчать про кризові явища освітньої галузі.

Пандемія гострої респіраторної хвороби COVID-19 стала тим фактором, який змусив весь світ переосмислити своє буття, переглянути не лише свої прогнози розвитку, свою короткострокову економічну та соціальну політику, але і усвідомити, що розпочинається новий трансформаційний етап, на якому необхідно змінити підходи до формування пріоритетів на довгостроковий період.

На думку експертів, економічна криза 2020 буде найглибшою після Великої депресії 1929 р. МВФ прогнозує падіння показника ВВП на душу населення для 170 країн світу. Найбільше нова криза вдарила по країнах, що розвиваються. Вони втратили понад 100 млрд. доларів інвестицій – втричі більше ніж під час кризи 2008 р. Наслідки через соціально-економічну кризу стануть відправною точкою нової гео економічної реальності. Найбільшими загрозами економічному відновленню в Україні, а також, як наслідок, і проблемами розвитку освітніх процесів є такі: тривале продовження та посилення внутрішніх карантинних заходів, відсутність чіткого антикризового плану заходів з підтримки економіки, захисту населення країни, освіти в період пандемії та глибоке падіння економічної активності в країнах – основних торговельних партнерах України, відповідно значне погіршення кон'юнктури на світових товарних ринках.

Питання, пов'язані з дослідженням важливості освіти, зокрема вищої, задля підвищення рівня економічного розвитку України розглядали такі дослідники, як Ю. Богач, Т. Боголіб, Є. Бойко, О. Василик, Д. Грішнова, Б. Данилишин, К. Грищенко, М. Євнух, В. Євтушевський, С. Єрохін, І. Каленюк, В. Кремень, К. Корсак, В. Куценко, В. Луговий, С. Михаць, О. Навроцький, Ю. Ніколенко, С. Николаєнко, К. Павловський, К. Павлюк, О. Поліщук, О. Сидоренко, А. Чухно, Г. Штейн, В. Юхименко, В. Яблонський та інші. Найбільш істотний вплив на освітню сферу має глобалізація, як стабільна тенденція формування єдиної світової цивілізації та основна закономірність її сучасного розвитку.

Незважаючи на численну кількість публікацій з цієї теми, у науковій літературі не знайшли комплексного висвітлення питання, пов'язані з дослідженням проблем та перспектив розвитку вищої освіти в умовах пандемічної кризи.

Метою статті є дослідження актуальних проблем та окреслення перспектив подальшого розвитку освіти в Україні, розроблення заходів щодо посилення ролі держави в підвищенні рівня якості вищої освіти в Україні з урахуванням можливостей вищих навчальних закладів і потреб роботодавців у кваліфікованих фахівцях.

Динамічний розвиток сучасної педагогічної науки характеризується пошуком фундаментальних підходів до побудови навчально-виховного процесу, що знаходить відображення в освітніх документах України, в яких зазначено, що метою освіти і виховання має бути професійно компетентний, ініціативний, творчий громадянин, наділений почуттям обов'язку і відповідальності перед суспільством, здатний швидко адаптуватися до сучасного світу, характерними рисами якого є підвищення ролі особистості, інтелектуалізація її діяльності у контексті швидких змін техніки і технологій, неперервного експонентного зростання обсягів інформації і поновлення знань, постійного розширення та поглиблення сфер наукового дослідження.

Система освіти суспільства має відповідати його стратегічним завданням. У Національній доктрині розвитку освіти в Україні підкреслено те, що освіта має стати стратегічним ресурсом поліпшення добробуту людей, забезпечення національних інтересів, зміцнення авторитету і конкурентоспроможності держави на міжнародній арені [6].

З метою вирішення нагальних проблем сфери освіти наказом Міністерства освіти і науки України від 16. 07. 2018 № 776 було затверджено Концепцію розвитку педагогічної освіти (далі – Концепція). Вона передбачає системний підхід до розвитку педагогічної освіти та охоплює усі елементи підготовки педагогічних працівників до здійснення професійної діяльності. Концепція визначає проблему, що потребує розв'язання – дисбаланс між суспільним запитом на висококваліфікованих фахівців, перспективами розвитку суспільства, глобальними технологічними змінами та існуючою системою педагогічної освіти, а також рівнем готовності/спроможності сучасних педагогічних працівників до сприйняття та реалізації освітніх реформ в Україні.

Метою Концепції є вдосконалення системи педагогічної освіти для створення бази підготовки педагогічних працівників нової генерації, створення умов для залучення до педагогічної діяльності фахівців інших професій та забезпечення умов щодо становлення і розвитку сучасних альтернативних моделей безперервного професійного та особистісного розвитку педагогів. Розв'язання проблеми планується здійснити шляхом проведення комплексної реформи системи педагогічної освіти, безперервного професійного та особистісного розвитку педагогічних працівників, включаючи зміст, організацію та методики (технології) навчання, збільшення в освітніх програмах питомої ваги практичної підготовки. Для реалізації Концепції розроблено План її впровадження (наказ Міністерства освіти і науки України від 03. 01. 2019 № 7), у якому передбачено заходи щодо реалізації основних напрямів Концепції (розроблення сучасної моделі педагогічної професії, трансформація вищої та фахової передвищої педагогічної освіти, безперервний професійний розвиток та підвищення кваліфікації), строки їх виконання, відповідальних виконавців та очікувані результати (індикатори виконання).

Проте пандемічна криза, стан справ у галузі освіти, темпи та глибина перетворень не повною мірою задовольняють потреби особистості, суспільства й держави. Сучасні умови викрили потребу в радикальній модернізації галузі; ставлять перед державою, суспільством завдання забезпечити пріоритетність розвитку освіти і науки, першочерговість розв'язання їх нагальних проблем.

Особливе місце в загальнодержавній системі освіти України займають вищі навчальні заклади, які мають, насамперед, працювати на перспективу розвитку суспільства, формувати інтелект нації, від цього залежить її майбутнє. Парадигма розвитку освіти України у XXI ст., зокрема вищої, зумовлюється якісними характеристиками суспільства майбутнього. За прогнозами вчених-футурологів, XXI ст. характеризуватиметься такими основними проявами: розвитком інформаційних технологій, загальною комп'ютеризацією та системним програмуванням усіх сфер виробництва, широким використанням лазерної техніки й мікропроцесорів, застосуванням телекомунікацій зі зворотним зв'язком тощо. Усе це змінить ритм і стиль суспільного й індивідуального життя людей, що стануть більш інтенсивними, індивідуально відповідальними, творчими. Життя вимагатиме інтелектуально розвиненої

особистості, здатної до самоосвіти, самовдосконалення, що передбачає володіння фундаментальними знаннями [4].

Таким чином, вища освіта має бути фундаментальною, базуватися на сучасних досягненнях науки, здійснюватися за новітніми педагогічними технологіями. Професійно підготовлений фахівець – це особистість, громадянин з високим рівнем культури, морально-духовними цінностями. Світова пандемія, суспільно неконтрольований розвиток техніки й технології, упровадження масштабних технічних проєктів спричинили глобальну кризу цивілізації. Вихід з неї можливий лише шляхом здійснення освітньо-інтелектуальної, освітньо-виховної модернізації в системі освіти.

При цьому модернізація вищої освіти в Україні потребує врахування загальних тенденцій розвитку систем вищої освіти у контексті глобалізаційних та євроінтеграційних процесів. У межах реформ у сфері вищої освіти [3, 5, 7], що відбуваються на Заході, можна виділити певні тенденції розвитку освіти в умовах пандемічної кризи:

1. Активний пошук нової методичної системи, яка орієнтована не тільки на інтелект особистості, але й на емоційну та підсвідому сферу особистості, спрямовану на те, щоб учень/студент з пасивного об'єкту перетворювався на суб'єкт навчального процесу. Силами соціологів, психологів і педагогів організовується і розвивається «гайден» – служба для цілеспрямованого і всебічного вивчення особистості, її навчальної та професійної орієнтації, персонального консультування.

2. Перебудова освітнього процесу спрямована на те, щоб засвоєння знань мало творчий характер і заклало б базу для науково-дослідної і конструкторсько-проектної діяльності. Істотним компонентом науково-технічної освіти має стати освоєння стратегій технологічного переозброєння виробництва, спрямованих на оволодіння майбутніми науковими кадрами теоретичними програмами здійснення стратегічних змін у процесі психологічної адаптації до них і створення таких умов, за яких вони самі будуть націлені на постійне оновлення виробництва. Потребують посилення теоретичні дослідження у сфері педагогіки, що передбачає аналіз, оцінку, систематизацію емпіричного й узагальненого матеріалу з позицій певної концептуальної парадигми.

3. Упровадження принципів безперервної освіти, створення нових типів навчальних закладів для неформальної освіти: народні будинки (Німеччина, Нідерланди); громадські мережі саморегульованої освіти (США); інформаційно-навчальні центри, суспільні зали, центри освіти жінок (Японія). Відбувається реалізація принципів безперервної системи освіти – системи базових ідей, які необхідно впроваджувати у процесі конструювання системи освітніх установ, супроводжуючих людину в різні періоди її життя. До таких належать: а) поступальність у формуванні і збагаченні творчого потенціалу особистості; б) вертикальна і горизонтальна цілісність життєвого освітнього процесу; в) інтеграція навчальної і практичної діяльності; г) урахування особливостей структури і змісту освітніх потреб людини на різних стадіях її життєвого циклу; д) змістова спадкоємність висхідних ступенів освітніх шаблів; е) єдність професійної, загальної і гуманітарної освіти; ж) самоосвіта в періоди між стадіями організованої навчальної діяльності; з) інтеграція формальної, неформальної та інформальної складових безперервного освітнього процесу.

4. Спеціалізація, спрямована на формування навичок самостійного пошуку перспективних напрямів методології досліджень і відповідних розробок. Її сенс полягає в тому, що в структуру освітнього має закладатися процес вироблення навичок пошукової, конструкторської, винахідницької діяльності. Як свідчить аналіз досвіду США, Японії, де це має пріоритетне значення, в промислово орієнтованих дослідженнях і розробках, в яких беруть участь майбутні фахівці, досягнуті значні результати, зафіксовані у відповідних документах. Це проголошується як найважливіша складова національного багатства. Кількість представлених патентів на винахід у рік складає в Японії 150 тис., в США – 75 тис. Помітно відстають від них країни, де не такі великі якісні зрушення у науково-технічній інженерній освіті: ФРН – 30 тис., Великобританія – 22 тис. Ще складнішою є ситуація у Франції, де спостерігаються три чверті індустріально-орієнтованих досліджень мають

дипломи і патенти зарубіжного походження, що свідчить про її певну науково-технічну залежність від інших країн Заходу.

5. Посилення диференціації та індивідуалізації освітнього процесу шляхом розвитку варіативних освітніх програм, орієнтованих на різні категорії студентів, а також розробка індивідуалізованих програм і визначення темпів навчання стосовно персональних особливостей і здібностей кожного студента. Також передбачається суттєве розширення диференціації та індивідуалізації навчання на основі створення нових поколінь навчальних програм з максимально конкретизованим рівнем навчальних успіхів, на який повинен вийти кожен студент і досягнення якого об'єктивно перевіряється викладачем за допомогою компактних методик.

6. Істотно трансформується зміст вищої освіти, що передбачає: посилення соціальної і гуманітарної складових освіти, що може бути реалізовано через збільшення відносного обсягу предметів соціально-гуманітарного циклу. Для прикладу, у технічних вузах США 25% часу відводилося на гуманітарні предмети. У Массачусетському технологічному університеті – провідному технічному університеті США студент на кожному курсі здає той або інший гуманітарний предмет. Інноваційні технології проектування змісту вищої освіти в західних країнах спрямовані на: виключення з навчальних програм матеріалу, який має тільки історичне значення або має виключно описовий характер і може вивчатися факультативно; модернізацію навчальних дисциплін на основі сформованості їх логічного й образного мислення, що полегшує студентам розуміння і використання набутих знань у вирішенні актуальних проблем у сфері техніки і технології; інтеграцію знань, що набуваються у ході вивчення суміжних дисциплін і створюють передумову для проблемно-модульного вивчення ряду дисциплін, орієнтованих на цей процес.

Стратегічними завданнями розвитку освіти в умовах пандемічної кризи в Україні мають стати:

1) продовження розбудови національної системи освіти як найважливішої ланки виховання свідомих громадян, формування освіченої, творчої особистості, забезпечення пріоритетного розвитку людини, відтворення й трансляції культури й духовності в усій різноманітності вітчизняних та світових зразків;

2) виведення освіти на рівень розвинутих країн світу шляхом докорінного реформування її концептуальних, структурних та організаційних засад; формування багатоваріантної інвестиційної політики у галузі освіти.

Стратегія розвитку змісту освіти в Україні полягає в тому, що вона виступає одночасно інструментом та засобом реалізації загальнонаціональних інтересів і пріоритетів держави.

Виділяють наступні основні тенденції розвитку державної освітньої політики на сучасному етапі в умовах пандемічної кризи. До них належать, насамперед, демократизація, децентралізація, дитиноцентризм, технологізація освітнього процесу або практична спрямованість навчання. Якраз вони найбільш повно відтворюють ті зміни, які характерні сьогодні для розвитку освітньої політики в Україні.

Сьогодні Україна має модернізувати систему освіти та управління нею. Одним з напрямів реформування галузі, власне, і є децентралізація, тобто передача ряду функцій і повноважень від вищих органів управління до нижчих. Державні органи управління розробляють найбільш загальні стратегічні напрями, а обласні та районні органи спрямовують зусилля на вирішення конкретних, фінансових, кадрових, матеріальних, організаційних проблем. Децентралізація освіти означає звуження управлінських функцій центру і розширення їх на місцях, а це, у свою чергу, сприяє розвитку творчої ініціативи місцевих органів влади та оперативному розв'язанні регіональних проблем.

У більшості розвинених країн процес децентралізації здійснюється трьома взаємодоповнюючими шляхами: активне залучення громадського впливу на розв'язання соціальних проблем; посилення ролі місцевих органів управління соціальним сектором у прийнятті відповідних рішень про початок організаційно-економічних змін; зростання

автономії закладів соціального сектора в управлінні їх фінансовими, матеріальними та кадровими ресурсами.

Під час карантину навчання відбувається виключно дистанційно. Заклади вищої та фахової передвищої освіти мають академічну автономію. Вони самостійно визначають, як організувати освітній процес в умовах карантину та які технології використовувати для дистанційного навчання. Кожен студент має виконати індивідуальний навчальний план цього навчального року.

Дитиноцентризм – максимальне наближення навчання і виховання кожної дитини до її сутності, здібностей та особливостей.

Історія людства стає сьогодні історією розвитку особистості. Це вимагає дитиноцентричної освіти. Принцип дитиноцентризму виступає не в значенні уваги до дитини як такої, до дитини абстрактної, узагальненої, а до конкретної дитини з її особистісними характеристиками. Це важливо на всіх етапах освітньої діяльності – від дошкільного виховання до університету.

2020 рік об'явлено роком впровадження STEAM-підходу в Україні. STEAM – освітній підхід з акцентом на такі напрямки як наука, технології, інженерія, мистецтво та математика. Йдеться про якісне викладання природничо-технічних предметів з відповідною матеріально-технічною базою. Зокрема, інвестиції підуть на оснащення кабінетів та лабораторій з фізики, хімії, біології тощо.

Таким чином, проведений аналіз дозволяє дійти висновку, що модернізація системи вищої освіти в Україні за умов сучасної пандемічної кризи спрямовується на розвиток фундаментальної науки, українських і світових культурних цінностей, орієнтації на ідеали демократії і гуманізму, які необхідні для існування та розвитку громадянського суспільства.

Безумовно, не дивлячись на пандемію коронавірусу, беззаперечними ознаками розвитку людства, на сьогодні, є і залишаються глобалізаційні та інтеграційні тенденції, які охопили всі сфери життя. Пандемічна криза внесла свої корективи щодо власної політики та стратегії розвитку, але невід'ємно пов'язані зі світовими тенденціями та визначають освіту як найбільш пріоритетну сферу життєдіяльності.

Література

1. Актуальні освітянські проблеми сьогодні. Інформатизація освіти [Електронний ресурс]. – URL: http://www.pravo.vuzlib.org/book_z809_page_7.html.
2. Архипова С. П. Якість освіти у контексті вимог сучасності / С. П. Архипова [Електронний ресурс]. – URL: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/vchu/N135/.
3. Дубасенюк О. А. Розвиток вищої освіти: тенденції та перспективи // Людиноцентризм як основа гуманітарної політики України: освіта, політика, економіка, культура: матер. Всеукр. конф. К.: ІОД НАПН України. – 2011. – С. 135-142.
4. Освіта України в XXI столітті: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – URL: <http://ua.textreferat.com/referat-13090-1.html>.
5. Палисюк О. Основні проблеми системи вищої освіти в Україні та шляхи їх вирішення / О. Палисюк [Електронний ресурс]. – URL: <http://www.osvitata.com/osvita-ta-vlada/osnovni-problemi-sistemi-vischo-osviti-v-ukra-ni-ta-shlyachi-ch-virishennya.html>.
6. Проект Національної стратегії розвитку освіти в Україні на 2015-2025 роки [Електронний ресурс] / Міністерство освіти і науки України. – URL: <http://www.mon.gov.ua/images/files/news/12/05/4455.pdf>.
7. Радомська Л. А., Стадній А. С. Українська система вищої освіти : переваги й недоліки болонського процесу / Л. А. Радомська, А. С. Стадній [Електронний ресурс]. – URL: http://conf.vntu.edu.ua/humed/2010/txt/Radomska_Stadny.php.
8. Указ Президента України «Про національну доктрину розвитку освіти» [Електронний ресурс]. – URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>.

1.8. Organization of distance learning in a pandemic crisis

1.8. Організація дистанційного навчання в умовах пандемічної кризи

Початок 2020 року поставив цивілізацію людства перед важким випробуванням – пандемія COVID-19. Намагаючись організувати протидію цій небезпеці уряди різних країн почали запроваджувати ряд обмежувальних заходів. Не залишився осторонь в цій ситуації й уряд України. Кабінетом Міністрів України була прийнята постанова «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 р. № 211, яка ввела в дію ряд обмежувальних заходів.

Серед яких виділяються заборона на відвідування закладів освіти її здобувачами [2]. Даний обмежувальний захід набрав чинності 12 березня 2020 року і полягав не просто в забороні відвідувати освітній заклад здобувачам, а й встановив вимогу перед закладами вищої освіти продовжити освітній процес дистанційно. Зрозуміло те, що на виконання рішення Уряду у ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» було прийнято рішення про організацію освітнього процесу для здобувачів вищої освіти дистанційно.

Дистанційне навчання – це сукупність технологій, які забезпечують отримання студентами основного обсягу навчального матеріалу, інтерактивна взаємодія студентів і викладачів в процесі навчання, надання студентам можливості самостійної роботи з навчальними матеріалами. Дистанційне навчання орієнтоване на впровадження в освітній процес принципово нових моделей навчання, які передбачають проведення конференцій, самостійну роботу студентів з інформаційними полями з різних банків знань, проектні роботи, тренінги та інші види діяльності з комп'ютерними технологіями.

Джерелом інформації в цих моделях є бази даних у віртуальному освітньому середовищі, координатором освітнього процесу – викладач, а інтерпретатором знань – студент. Таким чином, діяльність студента змінюється в напрямку від отримання знань до їх пошуку.

Засобами, що забезпечують в дистанційному навчанні використання всіх форм взаємодії, є сучасні інформаційні і телекомунікаційні технології, які дають студентам можливість самостійно долучатися до найрізноманітніших інформаційних джерел.

У ситуації, яка виникла, університети були змушені в короткі терміни вирішувати безліч гострих питань: в яких формах проводити дистанційне навчання; які технічні засоби для цього використовувати; як оцінювати засвоєння студентами отриманого матеріалу; як проводити випускні іспити і яким чином здійснювати набір на наступний навчальний рік.

Поки складно прогнозувати, наскільки серйозними будуть наслідки для розвитку вищої освіти в усьому світі. Чи стануть університети після пандемії використовувати потенціал онлайн-навчання більш системно? Чи почнуть університети адаптувати інноваційні підходи до навчання, які до недавнього часу були прерогативою невеликої групи провідних західних закладів вищої освіти? Чи спричинить пандемія зміну усталених підходів, інструментів і методів оцінки знань? Як позначиться пандемія на інтернаціоналізації закладів вищої освіти, міжнародному освітньому та науковому співробітництві? Найближчі пів року стануть тестом для керівництва країн і університетів, наскільки швидко та ефективно вони можуть впоратися з поточною кризою і надати освіту високої якості.

Пандемія спровокувала загальносвітові зрушення в бік онлайн-навчання. New York Times оголосили 2012 р. роком МВОК (масовий відкритий онлайн-курс) – освітній курс з масовою інтерактивною участю із застосуванням технологій електронного навчання та відкритим доступом через Інтернет, одна з форм дистанційної освіти) – тоді прийшло усвідомлення, що масові відкриті онлайн-курси можуть конкурувати з традиційними університетами або, навіть, підірвати основи їх існування. Попри те, що цим побоюванням не судилося збутися, сьогодні у зв'язку з пандемією постає питання, чи не призведе поточна

криза до трансформації університетів в онлайн-інститути. Час покаже, якими будуть наслідки екстреного переходу на онлайн-формат, але те, що вони проявляться вже в короткостроковій перспективі – сумніватися не доводиться.

Відомі західні експерти в області розвитку вищої освіти Філіп Альтбах і Ханс де Віт у своїй нещодавній статті «Post pandemic outlook for he is bleakest for the poorest» висловлюють сумнів, що пандемія спричинить технологічну революцію у вищій освіті. Проте очевидно, що буде розширено застосування методів дистанційного навчання. Інше питання полягає в тому, що перехід до ефективного онлайн-навчання потребує великої кількості часу і ресурсів, а також підтримки з боку основних стейкхолдерів, зацікавлених у розвитку якісної онлайн-освіти. Швидкий перехід завдасть значної шкоди якості навчання і, отже, репутації закладів вищої освіти.

В умовах, що склалися першорядними завданнями для університетів стануть:

- стратегічне планування та облік супутніх ризиків для передбачення короткострокових і довгострокових наслідків пандемії, включаючи очікуваний економічний спад;

- розробка заходів підтримки студентів і викладачів: пошук шляхів нівелювання нерівності між студентами (доступ до Інтернету, наявність необхідного обладнання у всіх студентів, припинення оплати за навчання, цільова матеріальна допомога, позики для студентів з неблагополучних сімей), організація тренінгів для професорсько-викладацького складу з навчання особливостям викладання онлайн, функціоналу і можливостям наявних платформ і сервісів (включаючи Google Classroom, Microsoft 365 Groups, WizIQ Moodle, iSpring), організація спеціальної платформи для обміну досвідом між викладачами в області онлайн-викладання, спільного пошуку розв'язання проблем, що виникають в процесі навчання, методологічна допомога в адаптації програм до форм онлайн-навчання. Провідні університети приділяють зараз особливу увагу психологічній підтримці своїх студентів і співробітників;

- пошук шляхів ефективного переходу на онлайн-навчання. У багатьох країнах керівництво університетів заохочують до переходу на онлайн-навчання на невизначений термін, незалежно від термінів зняття карантину. Велика кількість університетів розробили й пропонують студентам програми онлайн-навчання;

- приведення у відповідність процедур і критеріїв оцінки знань з новим онлайн-розкладом і педагогічними підходами. Розробка методів оцінки дистанційного навчання потребує значних зусиль, але це дозволить забезпечити в майбутньому якість навчання й обґрунтованість фінальних оцінок;

- для університетів одним з найближчих завдань має стати налагодження партнерства з закордонними університетами, які готові ділитися своїми ресурсами, досвідом, особливо в області онлайн-навчання і наукової онлайн-співпраці.

У цих умовах уряд, професійні організації, представники ділових кіл об'єднують зусилля для вибудовування освітнього процесу за допомогою всіх доступних засобів, намагаючись буквально «на ходу» знизити градус сформованої серйозної цифрової нерівності. Практики переходу очного навчання в онлайн-середовище або дистанційні освітні формати можна звести до кількох напрямків:

- організація навчання з використанням освітніх онлайн-платформ;
- передача освітнього контенту по теле- і радіоканалах;
- проведення занять за допомогою соціальних мереж, месенджерів та електронної пошти;
- тиражування «твердих» копій навчальних матеріалів і їх доставляння учням додому.

Для забезпечення освітнього процесу використовується як спеціалізована інфраструктура, так і деякі «повсякденні» цифрові сервіси, що набули широкого поширення в останні роки. Фахівці ЮНЕСКО у зв'язку з цим пропонують таку класифікацію інструментів організації дистанційного навчання:

- ресурси, що забезпечують психосоціальну підтримку учасників освітнього процесу в умовах пандемії;
- системи керування цифровим навчанням (Google classroom, Moodle, Blackboard, Canvas);
- додатки для навчання на базі мобільних пристроїв;
- програми з розширеною офлайн-функціональністю;
- масові відкриті онлайн-курси (МВОК);
- сервіси самонавчання;
- електронні рідери програми, що забезпечують можливість спільної роботи в режимі онлайн (Skype, Zoom, WebEx);
- інструменти для створення цифрового освітнього контенту і численні електронні бази навчальних матеріалів.

Технології, що застосовуються в дистанційному навчанні.

1. Дистанційне навчання, яке проходить на основі паперових і аудіо носіях. Сюди входять аудіо- та відеокасети, навчально-методичні посібники, підручники та інше. Як правило, в даній формі навчання зі студентом працює викладач, який і перевіряє роботи, надіслані поштою, а також консулює і відповідає на питання телефоном. Крім того, іноді проводяться заняття в спеціальних освітніх центрах.

2. Дистанційне навчання за допомогою телевізора. Так звана, телевізійно-супутникова технологія. Вона має малий попит, оскільки є дорогою і складною.

3. Дистанційне навчання за допомогою інтернет-технологій. Інтернет-навчання користується все більшим попитом і стає все більш актуальним, у міру щільного і повсюдного впровадження Інтернету в наше життя. Дана технологія містить у собі всі вищезазначені форми в різних пропорціях.

ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» має значний досвід упровадження й використання дистанційного навчання, зокрема організації самостійної роботи студентів, а саме використання моделі кореспондентського навчання, яка базується на використанні мережі Інтернет. Сучасні події в державі та світі викликали потребу перегляду та модернізації в організації дистанційного навчання. Саме тому колективом ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди» використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі розглядається не лише як засоби навчання, що вдосконалює процес викладання та інструмент пізнання навколишньої дійсності й самопізнання, а в першу чергу умову розвитку особистості студента в процесі комунікації, управління освітнім процесом, контролю і корегування результатів навчальної діяльності.

Щоб підвищити ефективність освітнього процесу в умовах дистанційного навчання викладачі використовують різні платформи MOODLE, Microsoft Teams, ZOOM та інші. Зокрема Microsoft Teams та ZOOM дають можливість на безпосереднє спілкування учасникам групи в онлайн, що дозволяє студентам краще засвоїти матеріал, застосовувати набуті знання у нових ситуаціях. У таких умовах в студента виникає мотив, суть якого полягає в тому, щоб успішно себе презентувати. Відповідно до мотиву формується й мета пізнати систему дій, потрібну для успішної самопрезентації. Така організація роботи вимагає від викладача ретельної підготовки до проведення заняття (лекції, лабораторної роботи, практичного заняття, семінару) та підбору методів, прийомів, способів роботи з аудиторією.

За таких умов створено середовище не лише для групової роботи, а й для індивідуалізації освіти: опрацювання та осмислення представленого навчального матеріалу; розширення та поглиблення теоретичних основ навчальних курсів; поглиблення фундаментальних знань, всебічне й ґрунтовне вивчення предметної галузі, формування знань, необхідних для пояснення причинно-наслідкових зв'язків досліджуваних процесів і явищ, пізнання законів розвитку світу; комплексний характер вивчення реальності; можливість вивчення виробничих ситуацій, в результаті чого посилюється зв'язок теорії з практикою, а навчання набуває практичної значущості; включення до змісту навчальних

дисциплін знань про власну діяльність, оскільки студентам потрібно не тільки передати певні предметні знання, а й передбачає методичну підготовку майбутнього педагога.

Засобами індивідуалізації освіти обрано складання індивідуальних проектів в електронному варіанті; пошук навчальних матеріалів у системі Інтернет; підготовка презентацій; створення пакетів дидактичних матеріалів; зорієнтовані на закріплення теоретичного матеріалу шляхом розв'язання творчих індивідуальних педагогічних задач; виконання творчих завдань; написання й оприлюднення рефератів; створення проектів; написання есе; курсових робіт та інше). Відповідно методами та технологіями розвитку особистості майбутнього педагога та підвищення його творчого потенціалу найбільш доцільними вважаємо метод ситуації успіху; навчальні ситуації; диспути; діалоги; ігрові методи, метод проектів, навчання у співробітництві.

Відтак, у практиці використовували вправи для вивчення матеріалу, формування умінь та навичок: підготовчі (сприяли підготовці студентів до застосування нових знань на практиці), пробні та тренувальні (призначені для виконання дій за зразком); вправи для закріплення нового матеріалу: творчі (з використанням матеріалу наближеного до реальних життєвих ситуацій).

При цьому всі вправи зорієнтовані на:

- набуття навичок використання теоретичного матеріалу для аналізу практичних проблем;
- формування навичок оцінювання ситуації, вибір та організацію пошуку основної інформації;
- вироблення вмінь формулювати питання і запити;
- вироблення умінь розробляти багатоваріантні підходи до реалізації плану дії;
- формування вмінь самостійно приймати рішення в умовах невизначеності;
- формування навичок та прийомів всебічного аналізу ситуацій, прогнозування способів розвитку ситуацій;
- формування вмінь та навичок конструктивної критики.

Основні принципи дистанційної освіти:

Відповідальність. Кожен навчається за допомогою дистанційної освіти повинен дотримуватися дисципліни, за порушення якої передбачена адміністративна відповідальність.

Підконтрольність. Виконання зобов'язань кожного об'єкта повинно бути підконтрольним на предмет якості навчання.

Модульність. Система дистанційної освіти повинна бути побудована таким чином, щоб мати можливість розвиватися і вдосконалюватися. В основу програм закладається модульний принцип. Кожна окрема дисципліна (навчальний курс), яка засвоєна здобувачами, адекватна за змістом певній предметній галузі. Це дозволяє з набору незалежних навчальних курсів формувати навчальний план, що відповідає індивідуальним або груповим потребам.

Вільний доступ. Право кожного вчитися і здобувати освіту.

Дистанційне навчання. При мінімальному контакті з викладачем акцент робити на самостійну роботу, щоб стимулювати молодь здобувати знання, удосконалюватися. Їм надається база джерел інформації, до якої студенти звертаються, навіть на відстані. Відстань від місця знаходження того, хто навчається до освітньої установи не є перешкодою для ефективного освітнього процесу.

Дистанційна освіта є одним із засобів забезпечення освіти протягом усього життя. Її часто використовують дорослі, які хочуть підвищити свій методичний чи практичний рівень, змінити сферу діяльності, набути нових навичок, дізнатися щось нове, тобто здійснювати саморозвиток. Для підвищення професійного рівня учителів та навчання студентів закладів вищої освіти застосовуються такі онлайн сервери та інструменти викладання як Prometheus, Quizlet, Classtime, Mozaweb, Zoom, Google Classroom, Classdojo, Padlet, Moodle тощо. Дистанційна освіта в епоху інформаційного суспільства значно

розширює можливості самореалізації кожної особистості, сприяє набуттю гнучких навичок, критичного мислення, кар'єрному росту [3].

Для організації дистанційної освіти необхідно забезпечити наявність чотирьох типів суб'єктів: учні, студенти чи здобувачі (ті, хто вчиться); викладач, учитель чи тьютор (той, хто навчає); організатор (планує освітню діяльність, розробляє програми, розв'язує організаційні питання тощо); адміністратор (забезпечує функціонування системи, розв'язує технічні питання) [1].

Обов'язковою умовою організації дистанційного навчання є використання сучасних освітніх інтернет-технологій, комп'ютерних та комунікаційних засобів, мультимедійних програм. Це дозволяє зробити навчання цікавим, змістовним, всеосяжним тощо. Серед переваг дистанційного навчання: гнучкість (можливість викладання навчального матеріалу з урахуванням індивідуальних особливостей, підготовки, досвіду, здібностей та можливостей здобувачів освіти); актуальність (можливість впроваджувати сучасні педагогічні та методичні розробки); зручність (можливість навчатися у будь-який час, будь-де, де є можливість, повертатись до вивченого матеріалу з метою повторення); модульність (матеріал розбито за темами й зручними частинами); економічна ефективність (навчання дешевше ніж традиційне, оскільки не залучені приміщення закладів освіти, полегшений доступ до навчальних матеріалів); інтерактивність (можливість спілкування між учасниками освітнього процесу); контроль якості освіти (можливість контролю без психологічних бар'єрів у спілкуванні, проведення дискусій, чатів, форумів, здійснення самоконтролю); відсутність кордонів для здобуття освіти [1].

Проте, дистанційне навчання має ряд недоліків. Серед них: відсутність прямого контролю, відсутність особистих контактів з викладачами та здобувачами освіти («живе» обговорення питань, групові дискусії, активна діяльність сприяють розумінню та міцному засвоєнню матеріалу), не завжди є можливість застосувати набуті знання на практиці (не все можна провести у домашніх умовах); не завжди заслужені оцінки під час тестувань і перевірок; необхідне обладнання (комп'ютер, веб-камера, мікрофон, смартфон, Інтернет) та технічні навички роботи з ними тощо [2].

Вимушений і раптовий перехід до цифрової освіти слугує ефективним індикатором можливостей і проблем вітчизняної вищої школи. Викладачі та студенти, з одного боку, отримали шанс повною мірою використовувати сучасні цифрові технології, з іншого – зіткнулися не тільки з браком методичних розробок у сфері дистанційної освіти, технологічними проблемами освітньої інфраструктури, але і з недоліком цифрових можливостей у самих студентів. Крім цього, дистанційне навчання поки є незвичним і складним з точки зору психологічних установок і переваг студентів.

Підводячи підсумки, ми виокремлюємо поради, які класична освіта може враховувати, щоб повністю не зупиняти освітній процес:

1. Гнучкість. У сучасних умовах це чи не найголовніше. Вам не потрібно бути заручником ситуації; вам слід шукати нові, інноваційні рішення щодо надання освітніх послуг. Здається, що перехід до онлайн-освіти – це щось страшне, незвичне та незручне, але спочатку просто потрібно спробувати.

2. Безперервне навчання. За умов скасування воркшопів, ІТ компанії компенсують співробітникам ці пільги іншими способами (зразки курсів, книг тощо). Так само й освітнім установам не варто нехтувати підвищенням компетентності викладачів, навчати їх правильно проводити лекції та семінари онлайн чи вдосконалювати свою майстерність, особливо в такі часи. Трансформації, що нині відбуваються в освітніх процесах є викликом не лише для студентів, але й для тих, хто їх навчає. Тому незалежно від того, скільки вам років, варто навчатися чомусь новому, удосконалити старе, бути в тренді та йти в ногу з часом.

3. Важливість технічної складової. Не потрібно економити на сервісах, які ви користуєтесь чи плануєте застосовувати. Звичайно, можна безкоштовно використовувати умовний Zoom безкоштовно і створювати нові віртуальні чати кожні 45 хвилин. Але це буде заважати як студентам, так і викладачам. Платні підписки коштують від 5 до 25\$ на місяць,

але якість послуг та відсутність обмежень виведуть онлайн-освіту на новий рівень. У ситуації, що склалася це необхідні інвестиції, які забезпечать найбільш ефективну функціональність установ.

Пандемія COVID-19 зачепила більшість країн світу і практично всі сфери суспільного життя, не стала винятком і система освіти. Одним зі способів стримування коронавірусної інфекції як і раніше залишається соціальна ізоляція, її заходи потребують часткового або повного закриття освітніх установ і супутньої їм інфраструктури. Вплив, який пандемія коронавірусу зробила на систему вищої освіти, відрізняється від країни до країни, має свою специфіку в різних регіонах світу. Проте можна простежити загальний вектор цих змін: пандемія поставила університети у важкі умови, змушуючи їх в найкоротші терміни адаптуватися до подій, витратити значні кошти для прискореної цифровізації, приймати рішення часто без урахування можливих негативних наслідків. Негативний вплив пандемія зробила на міжнародне співробітництво в галузі освіти та науки: були скасовані міжнародні поїздки, припинені програми обмінів та академічної мобільності студентів і науково-педагогічних кадрів, багато програм по лінії науково-дослідного співробітництва поставлені на паузу.

Література

1. Дистанційна освіта. Вища освіта. (2011-2018).
URL: <http://vnz.org.ua/dystantsijnaosvita/pro/> (дата звернення: 07. 07. 2020).
2. «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2»: Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 р. № 211 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-p> (дата звернення: 02. 07. 2020).
3. Швадчак Н. (2020). 35 інструментів для дистанційного навчання. «Нова українська школа». URL: <https://nus.org.ua/articles/30-instrumentv-dlya-dystantsijnogo-navchannya-dobirkanush/>. (дата звернення: 07. 07. 2020).

1.9. The processes and cases of mathematics education at Ukraine in the context of the coronavirus pandemic

1.9. Організація навчання математики на теренах України в умовах пандемічної кризи

Пандемія COVID-19 торкнулася більшості країн світу і практично усіх сфер суспільного життя, не стала винятком і система освіти. Одним із способів стримування коронавірусної інфекції є соціальна ізоляція та впровадження карантинних заходів, які вимагають часткового або повного закриття освітніх установ. У результаті чого понад 1,5 млрд учнів по всьому світу (91,3% від загального числа учнів) виявились відрізаними від своїх шкіл і вищих навчальних закладів [1].

На початку впровадження карантину, державна влада, керівники закладів освіти, викладачі, а також учні і їх батьки були неготові до переходу до дистанційного навчання, прийшлося стрімко адаптуватися до нових умов організації освітнього процесу, освоюючи різні форми віддаленої взаємодії.

Ще зовсім недавно фахівці сперечалися про те, як і коли цифрові технології змінять вигляд сучасної освіти, як вони вплинуть на загальні уявлення про навчання і, звичайно, про те, яким буде відгук діючої системи освіти на цифровий виклик. Але Україна не виняток – жодна держава, жодна освітня система у світі не була готова до цього.

Метою даної роботи є дослідження форм і методів організації дистанційного навчання математики на теренах України в умовах пандемічної кризи, які уможливають досягнення очікуваних результатів навчання в дистанційному форматі та дозволяють отримати адекватний зворотній зв'язок від учнів.

Як визначено в наказі Міністерства освіти і науки України від 25. 04. 2013 № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання», зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 квітня 2013 р. за № 703/23235 [2], дистанційне навчання – це індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій.

Дистанційна форма навчання математики передбачає доступ до Інтернет, технічне забезпечення (комп'ютер, планшет, смартфон тощо) у всіх учасників освітнього процесу, а також те, що вчителі володіють сучасними освітніми технологіями, які надають можливість проводити освітній процес дотримуючись соціальної ізоляції.

Запроваджуючи дистанційне навчання математики, слід зважати не лише на наявність техніки і доступу до Інтернет у вчителів та учнів, а й на специфіку основної та старшої школи. Але йдеться саме про організацію навчального процесу вдома, а не про те, що батьки будуть виконувати завдання за дитину або викладати навчальний матеріал замість учителя. Для забезпечення дистанційного навчання математики учнів учитель може створювати власні веб-ресурси або використовувати сторонні веб-ресурси на свій вибір. При цьому обов'язково надати учням рекомендації щодо використання цих ресурсів, послідовності виконання завдань, особливостей контролю тощо. Щоб привчати дітей до академічної доброчесності, важливо завжди давати коректні посилання на джерела використаної інформації.

Найголовнішим критерієм вибору інструментів для організації дистанційного навчання математики має бути відповідність поставленим методичним цілям, тобто те, наскільки певний сервіс чи ресурс уможливає досягнення очікуваних результатів навчання в дистанційному форматі.

Розглянемо основні форми онлайн-комунікації з математики.

Відеоконференція – це конференція в режимі реального часу онлайн. Вона проводиться у визначений день і час. Відеоконференція – один із сучасних способів зв'язку, що дозволяє проводити заняття, коли учні і вчитель перебувають на відстані. Отже, обговорення й

ухвалення рішень, дискусії, захист проектів відбуваються в режимі реального часу. Викладач і учні можуть бачити одне одного, учитель має можливість супроводжувати лекцію наочним матеріалом.

Форум – форма спілкування вчителя й учнів у дистанційному навчанні. Кожний форум присвячений певній проблемі або темі. Модератор форуму реалізує обговорення, стимулюючи питаннями, повідомленнями, новою цікавою інформацією. Програмне забезпечення форумів дозволяє приєднати різні файли певного розміру.

Чат – спілкування користувачів мережі в режимі реального часу, засіб оперативної комунікації людей через Інтернет. Є кілька різновидів чатів: текстовий, голосовий, аудіо-, відеочат. Найбільш поширений – текстовий чат.

Блог – це форма спілкування, яка нагадує форум, де право на публікацію належить одній особі чи групі людей.

Електронна пошта – це стандартний сервіс Інтернету, що забезпечує передавання повідомлень як у формі звичайних текстів, так і в інших формах (графічній, звуковій, відео) у відкритому чи зашифрованому вигляді. У системі освіти електронна пошта використовується для організації спілкування викладача й учня, а також учнів між собою.

Анкетування – для поточного контролю в ході дистанційного навчання зручно використовувати різноманітні анкети. Анкета є достатньо гнучким інструментом, оскільки питання можна ставити безліччю різних способів. У дистанційному навчанні після засвоєння кожної теми можна використовувати анкети, в яких учень може зробити самооцінку результатів навчання за такими показниками: зрозумів, можу розв'язати самостійно; зрозумів, можу розв'язати з підказкою; не зрозумів, не можу розв'язати.

Під час організації дистанційного навчання з математики доцільно використовувати веб-ресурси: Moodle, Google Classroom, Zoom, Classtime, LearningApps тощо.

Платформа Moodle (<https://moodle.org/>) – безкоштовна відкрита система управління дистанційним навчанням. Дозволяє використовувати широкий набір інструментів для освітньої взаємодії вчителя, учнів та адміністрації закладу освіти. Зокрема, надає можливість подавати навчальний матеріал у різних форматах (текст, презентація, відеоматеріал, веб-сторінка; урок як сукупність веб-сторінок з можливим проміжним виконанням тестових завдань); здійснювати тестування та опитування школярів з використанням питань закритого (множинний вибір правильної відповіді та зіставлення) і відкритого типів; учні можуть виконувати завдання з можливістю пересилати відповідні файли.

Платформа Google Classroom (<https://classroom.google.com>) – це сервіс, що пов'язує Google Docs, Google Drive і Gmail, дозволяє організувати онлайн-навчання, використовуючи відео-, текстову та графічну інформацію. Учитель має змогу проводити тестування, контролювати, систематизувати, оцінювати діяльність, переглядати результати виконання вправ, застосовувати різні форми оцінювання, коментувати й організувати ефективне спілкування з учнями в режимі реального часу. Основним елементом Google Classroom є групи.

Zoom (zoom.us/download) – сервіс для проведення відеоконференцій та онлайн-зустрічей. Zoom підходить для індивідуальних та групових занять. Користувачі можуть використовувати додаток як на комп'ютері, так і на планшеті чи смартфоні. До відео конференції може підключитися будь-який користувач за посиланням або ідентифікатором конференції. Заняття можна запланувати заздалегідь, а також зробити посилання для постійних зустрічей у певний час. У платформу вбудована інтерактивна дошка, яку можна демонструвати учням. Крім того, є можливість легко й швидко перемикатися з демонстрації екрана на інтерактивну дошку.

Classtime (<https://www.classtime.com/uk/>) – платформа для створення інтерактивних навчальних додатків, яка дозволяє вести аналітику навчального процесу і реалізовувати стратегії індивідуального підходу. Є бібліотека ресурсів, а також можливість створювати запитання. Принцип роботи такий: учитель розробляє інтерактивний навчальний матеріал

з певної теми (можна використовувати матеріали з бібліотеки), учні отримують доступ до навчального матеріалу і розпочинають роботу, вчитель у режимі реального часу відслідковує прогрес кожного учня.

LearningApps (LearningApps.org) – онлайн-сервіс, який дозволяє створювати інтерактивні вправи. Їх можна використовувати в роботі з інтерактивною дошкою або як індивідуальні вправи для учнів. Дозволяє створювати вправи різних типів на різні теми. Цей сервіс є додатком Web 2.0 для підтримки освітніх процесів. Конструктор LearningApps. Org призначений для розробки, зберігання та використання інтерактивних завдань з різних предметів. Тут можна створювати вправи для використання з інтерактивною дошкою.

Дистанційне навчання математики дасть результати, лише якщо буде доступним для всіх учасників освітнього процесу.

Для будь-якого навчання комунікація є невід'ємним складником педагогічного процесу. Від рівня комунікації залежить її ефективність, і дистанційне навчання тут не виняток. Взаємодія між учнями та вчителями в дистанційному навчанні відбувається в межах штучно створеного комунікативного простору. Комунікативний простір передбачає сформовану ситуацію взаємодії, в якій є місце, час та взаємне бажання для спілкування, спрямовані на досягнення цілей процесу навчання. В умовах дистанційного навчання математики цей процес складніший, породжений необхідністю спільної діяльності, сприйняття та розуміння інших у віртуальному просторі.

Складністю дистанційного навчання є не тільки стимулювання учнів до внутрішньої роботи, а й можливість розгортання діалогу, який дозволяє учням висловлювати найрізноманітніші пропозиції. Основна мета комунікації полягає в залученні та мотивації учасників до навчання.

У дистанційному режимі навчання математики багато видів традиційної мотивації працюють не так ефективно, як в очній школі.

Діалог між учителями й учнями є важливим у ході як письмового, так і усного онлайн-спілкування. При цьому необхідно, щоб учень чи учениця отримували якісний зворотний зв'язок, це додатковий стимул та мотивація. При роботі в групі або спільноті вчителю необхідно створювати для окремого учня або учениці ситуації успіху поруч з однолітками.

Найстійкішою мотивацією є внутрішня, тобто мотивація усвідомленої дії. У дистанційному навчанні вона відіграє головну роль. Варто зазначити, що це найскладніша мотивація для дитини, яка ще не завжди усвідомлює себе самостійною особистістю з власним місцем у соціумі, не розуміє, які знання можуть допомогти учневі стати успішним і щасливим.

У центрі комунікативного простору перебуває навчальний предмет. Але в ході проектування взаємодії необхідно враховувати не лише предметну спрямованість, а й мотиваційний аспект навчання.

Якщо використовувати складну інформацію без урахування вікових і психологічних особливостей дитини, давати великий обсяг завдань одразу на тривалий період, це не сприяє внутрішній мотивації дитини. Завдання вчителя – зробити матеріал максимально доступним, цікавим, наочним і таким, що стимулюватиме до розширення знань. Завжди більш виграшними є ілюстровані онлайн-уроки математики, що спонукають дитину до співтворчості, пошуку, перетворюють її на дослідника. Зворотний зв'язок з учителем – важливий фактор засвоєння знань. Дитина повинна бачити свої успіхи і вчитися працювати над помилками.

Дистанційне навчання математики створює нові виклики для дотримання норм і правил академічної доброчесності. Для учнів виникає можливість списування, для вчителів постає проблема справедливого оцінювання. Розраховувати на високий рівень академічної доброчесності можуть ті шкільні спільноти, які культивували її постійно під час очного навчання, де була побудована довіра між учасниками освітнього процесу. Водночас певні педагогічні прийоми можуть спонукати дітей чесно й самостійно виконувати завдання, якщо вчитель: заохочуватиме і хвалитиме дітей, коли бачитиме, що робота виконана самостійно,

хоч і не ідеально; даватиме робочі завдання, де рівень складності наростає від елементарного до дуже складного (якщо дитина виконала завдання лише до половини, вчитель дякуватиме за зроблену роботу і пояснить складніший матеріал додатково); даватиме індивідуальні завдання кожному хоча б раз на кілька тижнів, можна вибірково; даватиме завдання з готовими відповідями з проханням спробувати спочатку виконати завдання самостійно, не підглядаючи, а якщо щось незрозуміло – звернутися за роз'ясненнями до вчителя; даватиме завдання, які передбачають власні міркування та висловлення власної думки дитини, а не вибір з готових відповідей.

Дистанційне навчання для старшокласників відкриває можливість реалізувати власну навчальну траєкторію, зосередившись на тих предметах, які відповідають особистим зацікавленням. Так, оптимізація розкладу дозволить скоротити кількість різних предметів кожного дня і виділити більші часові блоки для підготовки кожного з уроків. При цьому важливо не перевантажувати учнів завданнями з тих предметів, які не вивчаються на профільному рівні відповідно до навчального плану класу. Особливо це стосується майбутніх випускників, активно зосереджених на підготовці до державної підсумкової атестації та зовнішнього незалежного оцінювання. [3]

Доцільно застосувати накопичувальну систему оцінювання, за якої учень може обрати, які саме завдання виконати для отримання достатнього бала. Можливість вибрати спосіб демонстрації опанування матеріалу підвищує мотивацію та власну відповідальність учня за результати навчання.

Окрім безпосередніх завдань від учителя, для учнів старших класів доречно надавати рекомендації щодо перегляду тематичних вебінарів, фрагментів або й цілих онлайн-курсів на доступних платформах дистанційного навчання. Для організації обміну інформацією про подібні можливості можна організувати додаткові комунікаційні канали, чати, групи, в яких учні можуть описувати власні знахідки, ділитись посиланнями на цікаві ресурси, а також враженнями від роботи із ними.

За умов дистанційного навчання заняття можуть відбуватись синхронно чи асинхронно. Крім того, треба враховувати той факт, що в деяких випадках, зокрема й з об'єктивних причин, учні чи вчителі можуть узагалі не мати технічних можливостей для цифрової взаємодії.

Синхронна взаємодія передбачає, що учні та вчителі працюють за попередньо укладеним та узгодженим розкладом, у якому враховано всі предмети навчального навантаження учня. Варто урізноманітнювати спільну роботу інтерактивними методами, застосовуючи відповідні онлайн-сервіси та інструменти, роботу в менших групах, чергувати види діяльностей.

Необхідно врахувати: якщо на занятті не можуть бути присутні всі учні, не варто на ньому пояснювати новий матеріал або ж необхідно забезпечити запис викладення нової теми. На онлайн-занятті важливо не стільки викладати матеріал, скільки узгоджувати розуміння учнями поставлених завдань і з'ясувати проблемні моменти, зокрема виявлені на попередніх етапах роботи.

Для синхронної взаємодії підходять такі платформи, як Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Skype тощо.

Асинхронна взаємодія в дистанційній роботі дозволяє скористатись перевагою гнучкого планування робочого часу та навантаження як для учнів, так і для вчителів. Це означає, що взаємодії відбуваються в асинхронному режимі, без усталених за розкладом онлайн-зустрічей.

Учитель публікує перелік навчальних матеріалів, цифрових ресурсів, завдань, а учні опрацьовують їх у зручному для себе темпі, відповідно до вказаних термінів виконання. Очевидно, що такий режим вимагає від учнів більше навичок планування своєї роботи, що може бути викликом для деяких школярів. Учителю при цьому важливо раціонально спланувати й сформулювати покрокову інструкцію опрацювання теми та досягнення

очікуваних результатів навчання. Необхідно передбачити час на консультації та повідомити графік доступності вчителя для надання допомоги в процесі індивідуальної роботи.

Завдання для асинхронного виконання можуть бути як індивідуальними, так і груповими, а також передбачати участь у спільних обговореннях у режимі текстових чи відеофорумів. Якщо є можливість, варто надавати учням вибір у тому, як саме демонструвати опанування матеріалу певної теми: класичними завданнями з підручника чи робочого зошита або більш творчими видами діяльності: складанням власних завдань, запитань, скрінкастом як демонстрацією свого розв'язання задачі. Подібні завдання складно виконувати на типовому 45-хвилинному уроці, адже неможливо чітко спрогнозувати час, необхідний для кожного з учнів. Асинхронне навчання дозволяє відійти від похвилинної організації роботи й надає простір для індивідуальної творчості в ході виконання подібних завдань. Водночас варто передбачити й “безмашинні” варіанти виконання завдань, зменшуючи таким чином екранне навантаження на учня.

Цифровий режим взаємодій, зокрема в асинхронному форматі, відкриває широкі можливості здійснювати диференційоване навчання, коли кожен учень чи група учнів отримує те завдання, яке відповідає їхньому рівню опанування теми, і переходить до наступного рівня лише після якісного закріплення попереднього. Синхронний режим, а також традиційна класно-урочна система зазвичай мало підходять для реалізації таких індивідуалізованих навчальних траєкторій. Для асинхронної взаємодії підходять такі платформи, як Google Classroom, Moodle, Edmodo, Padlet тощо, на яких розміщуються посилання на різноманітні матеріали та діяльності.

У деяких випадках, на жаль, неможливо організувати дистанційне навчання з застосуванням цифрових технологій. У такому разі вчитель повідомляє перелік, обсяг, послідовність вивчення тем за наявним в учня підручником, а також перелік завдань, які необхідно виконати для досягнення передбачених результатів навчання. Якщо є змога, відбувається комунікація телефоном чи поштою, проте основну частину навчальної діяльності учень здійснює самостійно. Після повернення до звичних форм навчання таким учням необхідно надати особливу підтримку, скласти план індивідуальної діагностики та корекції результатів навчання

Обов'язковим етапом навчального процесу є надання та отримання зворотного зв'язку, незалежно від того, яку комунікаційну чи навчальну платформу обрано для дистанційного навчання. Зворотний зв'язок може бути автоматизованим (наприклад, аналіз правильності відповідей тесту), або вчитель надає його індивідуально. Переважна більшість систем організації дистанційного навчання дають можливість не лише виставити певні бали, але й прокоментувати їх. Варто прагнути надавати індивідуальний зворотний зв'язок, навіть за наявності автоматичної перевірки, адже саме таким чином можна повідомити учневі про необхідність повторно переглянути певні фрагменти навчального матеріалу чи вказати на помилковість певної навички. Доцільно працювати з хмарними сервісами, щоб можна було надавати зворотний зв'язок безпосередньо в учнівській роботі. Так, облікові записи Google та Microsoft надають можливість створювати текстові документи, електронні таблиці, презентації, зображення онлайн. Учитель може долучитись до інформаційного продукту, створеного учнем, і прокоментувати окремі фрагменти, або запропонувати ідеї для покращення роботи загалом. Такий спосіб взаємодії простіший, аніж обмін фотографіями чи окремими файлами.

За умов асинхронної організації дистанційного навчання коментарі зворотного зв'язку стають єдиним простором для особистісної взаємодії вчителя з конкретним учнем, тож ці коментарі мають бути позитивними і спонукати до покращення, а не відлякувати й карати. Зворотний зв'язок має надаватись так, щоб вчасно зупинити закріплення неправильних практик і спрямувати учня до розвитку необхідних умінь та навичок. Варто відзначити вдалі фрагменти роботи, водночас не уникаючи конструктивної критики, коли є необхідність у корекції. Існує правило «сандвіча» – розміщувати критику між двома позитивними репліками, наприклад: “Дякую за вчасну роботу, але перевір ще раз коефіцієнти у третьому

завданні. Впевнена, що ти впорася!» Добрий зворотний зв'язок допомагає підтримати мотивацію учня до вдосконалення своєї роботи та докладання більших зусиль, що позитивно впливає на результати й успішність.

Висновки. Для того щоб забезпечити дистанційну освіту на належному рівні учасники освітнього процесу повинні мати доступ до Ітернет-простору. Основна проблема існує коли не має зворотного зв'язку між викладачем і учнем.

Як показала пандемія COVID-19, освітня система була неготова до переходу на дистанційну освіту. Сучасну освітню систему необхідно адаптувати до нових цифрових реалій, але це не замінить живого спілкування між вчителем та учнем.

Література

1. COVID-19 Educational Disruption and Response. UNESCO [Електронний ресурс]. – URL: <https://en.unesco.org/covid19/educationresponse>.
2. Про затвердження Положення про дистанційне навчання [Електронний ресурс]. – URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
3. Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації. / травень 2020 [Електронний ресурс]. – URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>.

1.10. The features of the organization of the educational process at the university with the use of distant technologies amid the pandemic period

1.10. Особливості організації освітнього процесу в університеті з використанням дистанційних технологій в період пандемії

Під час пандемії COVID-19 українські виші були вимушені швидко перебудувати організацію освітньої діяльності за технологіями дистанційного навчання. Не став виключенням і Хмельницький національний університет, який реалізує проекти дистанційного навчання здобувачів вищої освіти на замовлення Міністерства освіти і науки України з 2001 року [1]. Нові підходи до навчання з використанням інноваційних цифрових технологій та підготовки майбутніх фахівців вимагає впровадження змін до організації освітнього процесу, оновлення технологій навчання, форм і методів комунікації викладача і здобувача вищої освіти, що відбуваються у віртуальному просторі. Для унормування змін на час карантину на базі рекомендацій МОН України [2] в університеті розроблено Порядок організації освітньої діяльності за технологіями дистанційного навчання (далі – Порядок), що регламентує організацію освітньої діяльності з використанням дистанційних інформаційно-комунікативних технологій, визначає особливості реалізації та науково-методичного забезпечення організації освітнього процесу, проведення поточного та підсумкового контролів результатів навчання здобувачів вищої освіти тощо [3].

Дистанційне навчання виступає засобом індивідуалізації освіти, виокремлення індивідуальної траєкторії навчання, відкриває нові можливості значно розширюючи інформаційний простір на основі використання сучасних цифрових технологій. Освітній процес за технологіями дистанційного навчання здійснюється у формах навчальних занять, самостійної роботи, практичної підготовки, контрольних заходів. Вони проводяться зі здобувачами вищої освіти усіх форм навчання (денної, заочної) дистанційно у синхронному або асинхронному режимі відповідно до навчального плану та графіка навчального процесу. При цьому максимально використовується запроваджена в університеті підсистема Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище), яка є складовою єдиної інформаційної системи університету з 2006 року і містить понад 3000 електронних навчально-методичних комплексів (ЕНМК) усіх дисциплін та забезпечує ефективну самостійну роботу студентів усіх спеціальностей [4]. Створення ЕНМК полягає у наповненні його окремими елементами: програмно-методичними матеріалами навчальних дисциплін; змістом інформаційних матеріалів навчальних дисциплін; методичними вказівками для виконання різних видів навчальної роботи та проведення контрольних заходів.

Актуальними на час пандемії, поряд із повнотекстовими лекціями та планами практичних (семінарських) робіт і методичними рекомендаціями щодо їх виконання, є такі ресурси Moodle як «Завдання», «Тека», чати, форуми, внутрішні повідомлення та ін. Крім цього, для проведення занять у формі відео-конференцій, дистанційного спілкування зі здобувачами вищої освіти щодо виконання ними індивідуальних навчальних планів, проведення заліково-екзаменаційних сесій та атестації максимально використовуються електронне листування та месенджери Viber, Telegram, WhatsApp, веб-сервіс Google Classroom; сервіси Big Blue Button, Zoom Video Communications тощо.

До інших видів навчальних занять відносять ділові ігри, виконання проектів у групах з використанням відеоінструментів Skype, Zoom, системи Moodle (Big Blue Button) тощо. Ці види навчальних занять можуть проводитися у синхронному або асинхронному режимах, що визначається робочою програмою навчальної дисципліни.

Синхронний режим дозволяє співпрацювати в режимі реального часу, при цьому всі учасники освітнього процесу одночасно перебувають у веб-середовищі. У синхронному режимі здобувачі вищої освіти можуть:

- виконувати тести в системі Moodle;

– захищати окремі види робіт (лабораторні роботи, курсові проекти (роботи) тощо) із використанням відеоінструментів Skype, Zoom тощо;

– брати участь в усних формах контролю (усна відповідь, презентація та захист проєктів) із використанням відеоінструментів Skype, Zoom індивідуально або в групах;

– брати участь в онлайн-семінарах та онлайн-форумах із використанням відеоінструментів Skype, Zoom або в чатах на платформах дистанційного навчання (наприклад, Moodle), у закритих групах Facebook та ін.;

– виконувати інші завдання, визначені робочою програмою навчальної дисципліни.

Асинхронний режим дозволяє розміщувати навчальні матеріали в Інтернеті, й здобувачі вищої освіти працюють у зручній для себе час, спілкуючись один з одним та викладачем через дискусійні дошки, форуми чи електронну пошту. В асинхронному режимі здобувачів вищої освіти можуть виконувати:

– завдання на платформі Moodle;

– роботи у текстових редакторах (Word та ін.) та надсилати викладачеві файли з виконаними завданнями електронною поштою на сторінки дисциплін у системі Moodle (ресурс «Завдання»), в один із месенджерів (Viber, WhatsApp, Facebook тощо) або іншими засобами поштового зв'язку (за відсутності гаджетів або доступу до мережі Інтернет);

– курсові проєкти (роботи), практичні та лабораторні роботи та інші навчальні завдання (індивідуальні домашні завдання, контрольні роботи тощо), визначені робочою програмою навчальної дисципліни, розміщувати їх у системі Moodle (внутрішні повідомлення, чати, ресурс «Завдання»), надсилати викладачеві через електронне листування та у месенджери Viber, Telegram, WhatsApp.

Синхронний та асинхронний режими проведення навчальних занять вимагають відповідного технічного забезпечення учасників освітнього процесу. Відтак, передбачається можливість повторного виконання навчальних та контрольних завдань із використанням певних технічних засобів на випадок технічних збоїв під час навчання. При цьому викладачі забезпечують доступ до методичних, навчальних матеріалів та завдань, необхідних для вивчення навчальної дисципліни, шляхом використання різних способів обміну інформацією, у тому числі розміщують на сторінці навчальної дисципліни у Moodle лекційні матеріали, завдання до практичних, семінарських, лабораторних занять, завдання для курсового проєктування, самостійної роботи. Таким чином, в процесі дистанційного навчання роль викладача кардинально змінюється, так як відбувається не просто навчання, а проєктування мережевої взаємодії зі здобувачами вищої освіти, формування середовища дистанційного навчання, конструювання електронних навчально-методичних та виховних комплексів, керування спільною дистанційною навчальною діяльністю, мобільне коригування особливих освітніх потреб суб'єктів освітнього процесу тощо [5].

Важливе значення під час дистанційного навчання здобувачів вищої освіти набуває чіткість організації їх самостійної роботи. Асинхронне навчання надає простір для індивідуальної творчості. Цифровий режим взаємодій, зокрема в асинхронному форматі, відкриває широкі можливості здійснювати диференційоване навчання, коли здобувач вищої освіти чи група здобувачів отримує те завдання, яке відповідає їхньому рівню опанування теми, і переходить до наступного рівня лише після якісного закріплення попереднього. Синхронний режим, а також традиційна система навчання зазвичай мало підходять для реалізації таких індивідуалізованих навчальних траєкторій. Самостійно при консультуванні з керівниками, із викладачами та іншими консультантами виконуються здобувачами вищої освіти курсові проєкти (роботи) у синхронному або в асинхронному режимах. Виконані курсові проєкти (роботи) можуть надсилатися викладачеві електронною поштою або бути розміщеними в Moodle у відведеній викладачем директорії не пізніше терміну, встановленого графіком навчального процесу. Захисти курсових проєктів (робіт) приймає комісія, призначена завідувачем кафедри, в режимі відеозв'язку (відеоконференції) з обов'язковою фото фіксацією процедури захисту та за умови забезпечення аутентифікації здобувача вищої освіти. Курсові проєкти (роботи) здобувачі вищої освіти представляють

в електронному вигляді у форматі *pdf, ці роботи зберігаються на електронних носіях не менше року на відповідній кафедрі.

У разі неможливості забезпечення належної якісної підготовки майбутніх фахівців з використанням технологій дистанційного навчання, неможливості виконання індивідуальних навчальних планів у повному обсязі для здобувачів вищої освіти невідпускних курсів може бути ухвалене рішення щодо внесення змін до навчальних планів та індивідуальних навчальних планів здобувачів вищої освіти, які передбачають завершення в наступному навчальному році або перенесення на наступний навчальний рік практичної підготовки, навчальних дисциплін, що потребують проведення аудиторних (наприклад, лабораторних) занять і не можуть бути ефективно виконані дистанційно, разом із відповідними контрольними заходами (у межах 10% від загальної кількості річного навантаження). При цьому допускається перенесення на поточний семестр (навчальний рік) із наступного семестру (навчального року) дисциплін, які можуть ефективно вивчатися з використанням технологій дистанційного навчання, а також виконання курсових проєктів (робіт) тощо.

В умовах навчання за технологіями дистанційного навчання практична підготовка (практика) здобувача вищої освіти на базах підприємств, організацій або установ, може бути організована за такими варіантами:

- очне проходження практики відповідно до визначеної програми – за згодою здобувача вищої освіти за умови, що база практики розташована максимально наближено до місця проживання здобувача вищої освіти та за умов дотримання карантинних заходів;

- проходження практики у віддаленому режимі відповідно до скорегованої програми – без змін у графікові навчального процесу, із використанням технологій дистанційного навчання;

- у разі неможливості проведення практики її можна перенести для здобувачів вищої освіти невідпускних курсів на наступний семестр (навчальний рік).

Керівники практики забезпечують доступ до методичних, навчальних матеріалів та завдань, необхідних для проходження практики шляхом використання різних способів обміну інформацією, у тому числі розміщують на сторінці Moodle програму практики, методичні рекомендації для самостійного оволодіння практичними навичками, із практичними завданнями та супровідними матеріалами. Захисти звітів із різних видів практичної підготовки приймає комісія, призначена завідувачем кафедри, в режимі онлайн (відеоконференцій) з обов'язковою фото фіксацією процедури захисту, із обов'язковим забезпеченням аутентифікації особи здобувача вищої освіти. Здобувачам вищої освіти, які проходять практичну підготовку за технологіями дистанційного навчання, дозволяється представляти звіти в електронному вигляді у форматі *pdf, які, у подальшому, зберігаються на електронних носіях не менше п'яти років на відповідній кафедрі.

Під час пандемії підвищеної уваги потребує організація контрольних заходів, які проводяться згідно із затвердженими графіками навчального процесу для усіх спеціальностей, курсів та форм навчання (денної, заочної) у віддаленому режимі, із використанням on-line і off-line технологій дистанційного навчання. В умовах дистанційного навчання, коли значну частину матеріалу здобувачі вищої освіти мають проходити самостійно, особливої ваги набуває оцінювання, основною метою якого має бути покращення навчання. Контроль за опануванням здобувачами вищої освіти компоненти освітньої програми (навчальної дисципліни) з боку викладача передбачає такі дії:

- згідно з розкладом занять викладач контролює навчальну діяльність здобувачів вищої освіти, проводить моніторинг активності студентів у Moodle та оцінює результати виконання практичних (лабораторних) робіт, індивідуальних домашніх та контрольних завдань тощо відповідно до графіка освітнього процесу;

- викладач організовує поточний тематичний (модульний) контроль згідно з робочим планом навчальної дисципліни, розміщеним на початку семестру на відповідній сторінці Moodle. При цьому усі види поточного контролю проводяться із використанням сучасних

інформаційно-комунікаційних технологій на базі системи Moodle, платформ Zoom, Skype, Microsoft Teams (аудіо-, відеоконференції, вебінари), інструментів для організації чатів та інших доступних засобів комунікацій, за умови забезпечення аутентифікації особи.

Водночас, здобувач вищої освіти допускається до участі в екзаменаційній сесії, якщо він виконав усі види робіт (практичні (лабораторні) роботи, контрольні роботи та/або контрольні та індивідуальні домашні завдання, есе, тощо), передбачені робочою програмою навчальної дисципліни не пізніше встановленого графіком навчального процесу терміну.

Викладач організує проведення підсумкового семестрового контролю (екзаменів заліків) для різних категорій здобувачів вищої освіти, залежно від реальних можливостей їх доступу до мережі Інтернет:

– для тих, хто має доступ до швидкісного Інтернету: у синхронному режимі – шляхом проведення контролю та оцінювання компетентностей, умінь, знань студентів у веб-середовищі Moodle згідно з графіком проведення екзаменів або на останньому (заліковому) занятті з навчальної дисципліни;

– для тих, хто має обмежений доступ до мережі швидкісного Інтернет письмовий екзамен проходить:

а) у синхронному режимі – здобувач вищої освіти одержує від викладача текст питань білету підсумкового контрольного заходу (за його вибором), протягом визначеного часу на аркуші паперу пише відповідь, потім фотографує її і відсилає викладачеві будь-якими засобами (контрольний захід припиняється після одержання викладачем відповіді студента);

б) у асинхронному режимі – на базі використання веб-ресурсів Moodle, електронної пошти, месенджерів (Вайбер, Інстаграм тощо);

– для тих, хто не має доступу до мережі Інтернет: у асинхронному режимі на базі використання поштового або, як виняток, телефонного зв'язку з обов'язковою аудіофіксацією розмови тощо.

При цьому зміст завдань підсумкового контролю складається для кожного здобувача вищої освіти індивідуально і має бути комплексним та охоплювати навчальний матеріал усієї дисципліни для забезпечення діагностування компетентностей (результатів навчання), здобутих студентами, та з метою дотримання принципів академічної доброчесності. Дистанційне навчання створює нові виклики для дотримання норм і правил академічної доброчесності. Забезпечити абсолютну неможливість плагіату та списування в умовах дистанційного навчання дуже складно, тому варто зосередити зусилля на тому, щоб пропонувати такі завдання, які не можуть бути запозичені в інших.

Особливої уваги потребує організація дипломного проектування. Завідувачі випускових кафедр, керівники дипломних проєктів (робіт) забезпечують:

- доступ усім здобувачам вищої освіти до методичних, навчальних матеріалів та завдань, необхідних для виконання кваліфікаційних робіт, шляхом використання різних способів обміну інформацією;

- проведення, згідно із затвердженим графіком, онлайн консультацій, рецензування, процедури передзахисту кваліфікаційних робіт, із використанням технологій дистанційного навчання;

- ознайомлення здобувачів вищої освіти з основними положеннями Кодексу академічної доброчесності учасників освітнього процесу Хмельницького національного університету та відповідальністю за допущення академічного плагіату.

Друк, оформлення пакету супровідних документів (завдання, відгук рецензента) та надсилання друкованого варіанту дипломного проєкту (роботи) забезпечують здобувачі вищої освіти не пізніше ніж за три робочих дня до дати захисту дипломного проєкту (роботи). Керівник дипломної проєкту (роботи) після зняття карантинних обмежень забезпечує друк свого відгуку та довідки на плагіат та передачу дипломного проєкту (роботи) з пакетом супровідних документів на збереження в архів університету у встановленому порядку згідно з чинними нормативами. Захисти дипломних проєктів (робіт) та кваліфікаційні іспити здобувачів вищої освіти випускних курсів проводять

у віддаленому режимі за технологіями дистанційного навчання за умови забезпечення аутентифікації здобувачів та належного виконання ними процедури здачі іспиту чи захисту дипломного проекту (роботи) із фото-відео-фіксацією цієї процедури. Відеозапис процедури захистів зберігається на кафедрі впродовж одного року.

Відношення до зміни технологій навчання в учасників освітнього процесу Хмельницького національного університету, як показало проведене в травні-червні 2020 року анкетування, в загальному, позитивне [6]. Так, серед 766 здобувачів різних рівнів вищої освіти – 67,7% повністю або скоріше задоволені дистанційними технологіями навчання, 27,3% – переважно задоволені, і лише 5% респондентів категорично або скоріше не задоволені такими перемінами. Водночас, результативність дистанційного навчання в університеті назвали високою лише 19,5% респондентів з числа здобувачів вищої освіти, що свідчить про необхідність подальшого пошуку оптимальної організації освітнього процесу, у т.ч. застосування змішаного навчання, активного використання відкритих освітніх ресурсів, застосування спектру ресурсів модульного об'єктно-орієнтованого динамічного навчального середовища Moodle для побудови студентом індивідуальної освітньої траєкторії залежно від власних можливостей і потреб та інтересів.

Отже, глобальні природні катаклізми, до яких можна віднести й пандемію COVID-19, суттєво впливають на світ і Україну, на розвиток економіки нашої держави та трансформацію її соціальних інститутів. Відтак, своєчасне реагування суспільства на сучасні виклики потребує активного застосування нового типу освітнього інструментарію – дистанційних технологій навчання на час карантинних заходів в умовах, коли можливості фізичного відвідування закладів вищої освіти здобувачами обмежені або відсутні.

Література

1. Мазур М. П., Яновський М. Л. Концепція побудови і основні складові інформаційної системи дистанційного навчання ВНЗ // Дистанційна освіта України: Матеріали міжнародної наук.-практ. конф., 02-04 листопада 2011 р., Харків: ХНАДУ, 2011. – С. 351-356.
2. Щодо організації поточного, семестрового контролю та атестації здобувачів освіти із застосуванням дистанційних технологій: Лист Міністерства освіти і науки України від 04.05.2020 № 1/9-249. [Електронний ресурс]. – URL: <https://mon.gov.ua/ua/npa/shodo-organizaciyi-potochnogo-semestrovogo-kontrolyu-ta-atestaciyi-zdobuvachiv-osviti-iz-zastosuvannya-distancijnih-tehnologij>. (дата звернення 14.07.2020).
3. Порядок організації освітньої діяльності за технологіями дистанційного навчання у Хмельницькому національному університеті. [Електронний ресурс]. – URL: <https://www.khnu.km.ua/root/files/01/06/03/0008.pdf>. (дата звернення 14.07.2020).
4. Дистанційне навчання як новий крок в історичному розвитку сучасної освіти / М. Є. Скиба, Я. М. Гладкий // Дистанційне навчання в університеті: досягнення і перспективи: зб. наук.-метод. пр. / за заг. ред. М. Є. Скиби, С. Г. Костогриза. – Хмельницький, ХНУ, 2012. – С. 3-11.
5. Андреев О. О. Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання: монографія / О. О. Андреев, К. Л. Бугайчук, Н. О. Каліненко, О. Г. Колгатін, В. М. Кухаренко, Н. А. Люлькун, Л. Л. Ляхоцька, Н. Г. Сиротенко, Н. Є. Твердохлебова. – ХНАДУ, Харків: «Міськдрук», 2013. – 212 с.
6. Опитування здобувачів вищої освіти щодо організації дистанційного навчання в умовах карантину: Анкета відділу забезпечення якості вищої освіти Хмельницького національного університету. [Електронний ресурс]. – URL: <http://vzia.khnu.km.ua/opytuvannya-zdobuvachiv-vyshhoyi-osvity-shhodo-organizatsiyi-dystantsijnogo-navchannya-v-umovah-karantynu/>. (дата звернення 14.07.2020).

1.11. Professional formation for the implementation of national representation in public authorities as a condition for overcoming the pandemic crisis in Ukraine

1.11. Професійна підготовка до реалізації народного представництва в органах публічної влади як умова подолання пандемічної кризи в Україні

Функціонування сучасної України як соціально орієнтованої сервісної демократичної держави як держави розвитку, що долає пандемічну кризу, потребує одночасної реалізації низки її пріоритетних вимірів, а саме:

- держави-гаранта, що задіює систему інститутів, які забезпечують дотримання прав та свобод особи та громадянина;
- держави-партнера, що інституційно забезпечує сприятливі умови для громадської активності та спонукає громадян до самостійного вирішення проблем в межах чинного законодавства;
- держави-наглядача, що функціонує на основі чітко встановлених правил та гарантує безпеку громадянам в умовах реальної небезпеки коронавірусу;
- держави-постачальника-виконавця-надавача якісних медичних та інших послуг, необхідних суспільству в умовах карантину чи тимчасових обмежень.

Як свідчить вітчизняна та зарубіжна практика, народне, тобто національне, представництво має нині розумітися як динамічний політико-правовий інститут, що наповнюється сучасним змістом, реалізується у різноманітних формах публічної влади, дозволяє встановлювати консенсус між владою та інститутами громадянського суспільства та визначати орієнтири подальшого розвитку української державності в контексті подолання небезпечної вірусної загрози.

Саме тому ми поділяємо думку науковців про те, що таке представництво необхідно нині розглядати одночасно у трьох аспектах:

- інституціональному, де під народним представництвом розуміються політико-правові інститути, організаційні форми, що створюються з метою реалізації народної волі та відображення суспільних інтересів в державно-управлінській діяльності усіх рівнів;
- функціональному, за якого народне представництво розглядається як функція, що здійснюється носіями державної влади, суб'єктами владних повноважень та органами публічного управління усіх рівнів;
- ідеологічному, в якому народне представництво розуміється як певна ідея соціальної справедливості та справедливого управління суспільством і державою, за якого максимально реалізуються спільні соціальні інтереси шляхом делегування народом владних повноважень уповноваженим ним особам, які зобов'язані використовувати їх виключно з метою забезпечення «народного блага» [1, с. 12].

Показником ефективності діючої системи представництва постає загальнонаціональний консенсус, тобто національний інтерес, під яким розуміється сукупність взятих за основу подальшої реалізації україноцентричного державницького курсу особистих та групових інтересів усіх суб'єктів державно-управлінської діяльності.

Ми поділяємо думку науковців про те, що народне представництво – це:

- особлива форма здійснення народовладдя, оскільки лише воно надає можливість та зобов'язує на належному професійному рівні не лише забезпечувати безперервне й адекватне здійснення публічної влади і приймати складні доленосні для України рішення, а й нести відповідальність за свою державно-управлінську діяльність;
- важлива конституційно-правова категорія, що лежить в основі функціонування сучасної демократичної держави;
- провідний демократичний принцип діяльності держави і громадянського суспільства, що заснований на реалізації публічної влади від імені та в інтересах всього народу через спеціально уповноважені на це органи державної влади та місцевого самоврядування. В такій якості вона виступає домінуючою формою здійснення влади народу

через його представників, тобто діяльність одних осіб від імені інших, взаємодіють із всією системою органів держави та місцевого самоврядування на основі демократичних процедур і несуть відповідальність за свої дії перед народом;

- самостійна сутнісна компонента (як самоцінність) та інструментальна складова (як засіб виконання посадових обов'язків).

На сучасному етапі функціонування саме «народне представництво має вирішальне значення для здійснення демократичної влади в державі. Це виражається передусім у тому, що воно забезпечує належність влади всьому народу, а не окремій особі чи групі осіб. Через представницьке управління народ отримує можливість безпосередньо чи опосередковано брати участь у формуванні державних і муніципальних органів, контролювати діяльність владних представників, допомагає не лише зрозуміти інтереси й потреби народу, а й враховувати їх у своїй діяльності» [2, с. 134].

Крім цього, народне представництво суттєво впливає на якісне вдосконалення державно-управлінського апарату відповідного державного чи муніципального органу. Воно зумовлює розбудову державних органів відповідно до принципу поділу влади, здійснює контроль за іншими органами публічної влади. Саме тому інститут народного представництва, гарантуючи та відкритість публічно-владного апарату і, як результат, ефективність державного управління та забезпечуючи відповідність прийнятих державно-владних рішень інтересам народу, надає можливість народу контролювати діяльність органів публічної та отримувати інформацію про їхню діяльність [2, с. 134].

Як принцип організації державного й суспільного життя, «народне представництво і так пронизує собою всі напрями діяльності демократичної держави, а не тільки характеризує якийсь один її «основний напрям». Без врахування принципу народного представництва не може бути реалізована жодна функція сучасної держави. У цьому контексті ми поділяємо думку українських науковців про те, що в сучасних умовах функціонування держави забезпечення народного представництва має стати ядром її політичної діяльності, оскільки тільки заснована на народовладді держава здатна діяти в інтересах народу [2, с. 134].

Сучасне комплексне визначення категорії «народне представництво» – особлива форма народовладдя, провідний демократичний принцип організації діяльності держави і громадянського суспільства, який заснований на реалізації публічної влади – від імені та в інтересах всього народу – органами державної влади та виборними колегіальними органами усіх рівнів, що зобов'язані не лише взаємодіяти на основі консенсусного партнерства і пріоритетності демократичних процедур, а й нести відповідальність перед ним за свої слова, висловлювання, дії, вчинки, діяльність [3].

Зрозуміло, що без розуміння й усвідомлення багатогранності народного представництва не лише боротьба з пандемією, а й саме існування сучасної держави видається проблематичним.

В умовах нещодавно заявленого президентом України існування «кадрового голоду» стає зрозуміло, що народне представництво має стосуватися усіх органів публічної влади та усіх публічних службовців. Ця теза не вимагає додаткових пояснень, адже очевидно, що успішність подолання пандемічної кризи в Україні безпосередньо залежить передусім від професійності та професіоналізму людських ресурсів органів публічної влади причому усіх управлінських рівнів.

У цьому контексті на часі є врахування факту про те, що ще у 2000 році Комітет Міністрів Ради Європи рекомендував державам-членам дотримуватися низки демократичних принципів міжнародного кодексу поведінки публічних службовців, тобто посадових осіб та державних службовців, а саме: 1. Законність. 2. Пріоритет суспільних інтересів. 3. Політична нейтральність. 4. Толерантність. 5. Неупередженість. 6. Компетентність і ефективність. 7. Формування довіри до влади. 8. Конфіденційність. 9. Утримання від виконання незаконних дій чи доручень. 10. Недопущення конфлікту інтересів. 11. Запобігання отриманню неправомірної вигоди, подарунків (пожертвувань тощо). 12. Декларування майна, доходів/витрат та зобов'язань фінансового характеру.

На жаль, і вітчизняна практика функціонування системи публічного управління в умовах боротьби з пандемією є красномовним підтвердженням цього, усі ці принципи так і не стали обов'язковими, а й надалі залишаються гаслами-слоганами для більшості суб'єктів державно-управлінської діяльності.

На нашу думку, масштаби загрози пандемічної кризи в Україні вимагає, передусім, суттєвого переосмислення та осучаснення професійної підготовки управлінців-державників до реалізації ними народного представництва в органах публічної влади як умови подолання. Причому такого ж переосмислення та осучаснення в контексті реалізації народного представництва в органах публічної влади її випускниками – магістрами публічного управління та адміністрування – потребує й організація та надання якісних освітніх послуг в Національній академії державного управління при Президентові України (далі – Національна академія).

Ми вважаємо, що передусім мова має йти про відновлення дієвого та ефективного президентського кадрового резерву, політично незаангажованого, спрямованого на забезпечення україноцентричних інтересів в умовах подолання пандемічної кризи.

Необхідно зазначити при цьому, що Національна академія має вагомий досвід професійної підготовки молодих спеціалістів усіх сфер діяльності для участі у президентському кадровому резерві «Нова еліта нації» на базі Інституту підвищення кваліфікації керівних кадрів [4]. Організація та здійснення професійної підготовки й формування управлінців-державників, готових і здатних професійно реалізовувати управлінські функції в органах публічної влади з числа відібраних до президентського кадрового резерву осіб, були започатковані указом президента України В. Януковича. На жаль, президент України П. Порошенко своїм указом анулював функціонування цього необхідного для стратегічного розвитку держави кадрового резерву. Минулорічні події та й президентські вибори засвідчили, що підписання ним цього указу стало однією з його стратегічних помилок.

На нашу думку, існує низка причин плачевного фіаско такого чудового задуму як функціонування президентського кадрового резерву. Основними серед них ми вважаємо такі:

- надмірна заполітизованість усього процесу підготовки, організації та навчання відібраних кандидатів у президентський кадровий резерв;
- нерозуміння тодішніми першими особами держави значимості такого резерву в контексті стратегічного розвитку Української держави;
- невміння, неготовність та й небажання цих очільників держави бути політично незаангажованими, розглядати представників кадрового резерву як своїх партнерів по державно-управлінській діяльності та підтримувати з ними дієвий безперервний взаємозацікавлений зв'язок в контексті реалізації україноцентричної стратегії в усіх сферах, публічного управління передусім;
- відсутність у тодішніх президентів стратегічного розуміння ролі президентського кадрового резерву як основи забезпечення стабільності функціонування не лише держави, а й інституту президента, що своєю діяльністю зобов'язаний реалізовувати народне представництво.

В умовах подолання пандемічної кризи та з метою підвищення рівня професійності та професіоналізму управлінців-державників усіх управлінських рівнів Національна академія має набути, наповнивши сучасним змістом, статус провідного елітного закладу вищої освіти із наданням якісних, тобто своєчасних та адекватних, освітніх послуг. Для цього необхідно:

- Сфокусувати реформування внутрішньої та зовнішньої діяльності Академії крізь призму, по-перше, знань, вмінь і навичок, яких потребуватимуть управлінці-державники усіх рівнів у найближчі роки для подолання вірусної небезпеки; по-друге, викликів, що постали перед Українською державою на сучасному етапі її функціонування.
- Вийти з-під надмірної опіки Міносвіти. Це дозволить НАДУ стати елітним закладом вищої освіти із забезпечення особистісно-професійно-професіональної підготовки

висококласних управлінців-державників. Такий статус надасть Академії обов'язкової самостійності і гнучкості, необхідних їй як для надання освітніх послуг за розробленими інноваційними навчальними програмами «за пропозицією» і «за замовленням», так і для осучаснення усіх складових навчального процесу.

• Національна академія державного управління у ХХІ столітті зобов'язана здійснювати свою діяльність у реформовано-осучасненому форматі. Причому усі реформи мають відбуватися заради досягнення пріоритетної мети – удосконалення якості підготовки сучасних управлінців-державників, готових та здатних виконувати поставлені перед ними завдання в контексті мінімізації та недопущення кризових явищ, спричинених нинішньою пандемією.

Література

1. Мул С. Н. Социально-исторические условия и концептуальные основания российского парламентаризма: автореф. дис. ... канд. юр. наук. СПб, 2004. 20 с.
2. Заяць Н. В. Конституційно-правовий інститут народного представництва та його роль у демократизації суспільства *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 83 (Частина II), 2009. С. 131-136.
3. Пашко Л. А. Активізація інституту національного представництва в системі публічної влади *Державне управління в Україні: виклики та перспективи*: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф., м. Запоріжжя, 8-9 травня 2020. Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2020. С. 9-14.
4. Пашко Л. А. Відновлення Президентського кадрового резерву керівних кадрів вищого корпусу державної служби – вимога сьогодення Української держави *Реформування публічного управління та адміністрування: теорія, практика, міжнародний досвід*: матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. за міжнар. участю. 26 жов. 2018 р. Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2018. С. 392-393.

1.12. Problems of financing education in the condition of a pandemic crisis

1.12. Проблеми фінансування освіти в умовах пандемічної кризи

У сучасних умовах всі види освіти підпорядковуються вирішенню широкого кола економічних, політичних та соціальних завдань. Пріоритетність тих чи інших завдань обумовлюється державними інтересами.

Становлення та розвиток незалежної держави висуває особливі вимоги до діяльності системи освіти, оскільки виникає потреба у чималій кількості спеціалістів, здатних здійснювати технічне, економічне та організаційне керівництво. У зв'язку з цим не викликає сумнівів актуальність фінансування освіти в сучасних умовах. Фінансування освіти є основним важелем впливу держави на процеси перетворень в закладах освіти та основним інструментом досягнення позитивних результатів в освітній сфері. Аналіз значення освіти в сучасному житті та стан української системи освіти в сучасних умовах дозволяє зробити висновок про необхідність кардинальних змін в існуючій на нинішній момент системі освіти.

В умовах пандемічної кризи, фінансування освіти і науки в повномасштабному обсязі здається неможливим. Незважаючи на це, проблема об'єктивного визначення обсягів фінансування залишається актуальною, оскільки нормативний метод фінансування освіти створює передумови для раціонального використання коштів державного бюджету і забезпечення якості підготовки спеціалістів на рівні вимог освітнього стандарту.

Незадовільний стан освіти в Україні пов'язаний із недостатнім фінансуванням та неефективним використанням ресурсів освіти. Зниження якості освіти призводить до зменшення конкурентоспроможності української нації на світовому ринку праці і консервує у суспільстві негативні явища в умовах пандемічної кризи. Існує дисбаланс між обсягом завдань, які визначаються державою перед освітою та обсягами фінансового забезпечення цих завдань.

Теоретичним та практичним аспектам фінансування вищої освіти присвячені праці таких вчених, як О. Бойко, В. Борисенко, С. Черепанова, Ю. Шаповал, В. Тропіна, Ю. Бенедик, І. Бланк, С. Каленюк, А. Куліков, Т. Павлова, Л. Шевченко та інші.

Метою статті є пошук сприятливих та економічно обґрунтованих умов для фінансування освіти і науки в Україні в умовах пандемічної кризи. Для досягнення мети потрібно вирішити такий ряд завдань: проаналізувати сучасний стан фінансування освіти і науки в Україні; визначити головні проблеми у фінансуванні освіти і науки, що є на сьогоднішній день; зробити пошук альтернативних джерел фінансування освіти і науки в Україні, спираючись на досвід розвинених країн світу; зробити висновки та подати рекомендації після дослідження даного питання.

Не викликає сумнівів теза щодо пріоритетності розвитку освіти й науки в Україні, необхідності інноваційного розвитку держави. Євросоюз, США, інші давно оголосили про розбудову економіки знань.

Європейці в Лісабонській стратегії передбачили виділення на науку щорічно не менше 3% ВВП. США щорічно витрачає не менш як 4% ВВП на науково-технічну галузь. На освіту всі розвинені країни витрачають не менше 8-10% ВВП. Україна останніми роками зробила серйозні кроки стосовно збільшення фінансування освітньої галузі.

Процес фінансування освіти залежить від базового підходу до його здійснення та передбачення вибору з можливих альтернатив: державне та комерційне фінансування, за рахунок спонсорських внесків, комбіноване фінансування тощо (Табл. 1).

На рис. 1 представлено видатки зведеного бюджету України на освіту як відсоток від ВВП та від загального обсягу видатків зведеного бюджету України.

З Рис. 1 видно, що упродовж 2014-2016 рр. спостерігалася тенденція до скорочення частки видатків зведеного бюджету України на освіту як відносно обсягу ВВП (з 6,3% у 2014 р. до 5,4% у 2016 р.), так і обсягу видатків зведеного бюджету України (з 19,1%

у 2010 р. до 15,5% у 2016 р.). Таке падіння зумовлене військовою агресією Росії, протистояння якій вимагало додаткових ресурсів, у тому числі фінансових.

Таблиця 1. Джерела фінансування вищої освіти

Державне фінансування	Недержавне фінансування
<ul style="list-style-type: none"> – пряме фінансування (з одного або декількох рівнів державного управління) на основі кошторисів або нормативів; – виділення матеріальних ресурсів, надання пільг; – дотації або субвенції для вирівнювання диспропорцій між регіонами; – за конкурсом; – фінансування специфічних програм (кредитування навчання, ваучерна освіта, харчування малозабезпечених дітей); – за формулою, яка враховує певні кількісні та якісні показники діяльності навчального закладу 	<ul style="list-style-type: none"> – кошти, одержані на навчання, підготовку та перепідготовку кадрів відповідно до укладених договорів; – кошти, одержані за науково-дослідні та інші роботи, виконані закладом освіти на замовлення підприємств, установ та громадян; – дотації з місцевих бюджетів; – доходи від реалізації продукції навчально-виробничих майстерень, підприємств, від надання в оренду приміщень, споруд, обладнання; – плата за надання додаткових освітніх послуг; – добровільні грошові внески, матеріальні цінності, одержані від підприємств, установ, організацій, громадян; – кредити і позики банків, дивіденди від цінних паперів та доходи від розміщення на депозитних вкладах тимчасово вільних коштів;

Джерело: [7]

Починаючи з 2017 року, відбулась суттєва зміна цієї тенденції: видатки на освіту у відносному і номінальному вимірах 2017-2019 рр. порівняно з 2016 роком значно збільшилися. Уряд навіть в умовах зростання військових потреб знайшов можливості підтримати освітню галузь. Зокрема, у 2017 році номінальні видатки зросли на 37,3% порівняно з попереднім роком, у 2018 році вони зросли на 18,1% порівняно з 2017 роком. У 2019 р. видатки на освіту становили 233 521 млн грн (6,6% ВВП, або 17,2% загального обсягу видатків зведеного бюджету України). У 2018 році ця сума складала 210 029 млн грн (5,9% ВВП, або 16,8% загального обсягу видатків зведеного бюджету України). Таким чином, обсяг фінансування освіти в Україні продовжує зростати.

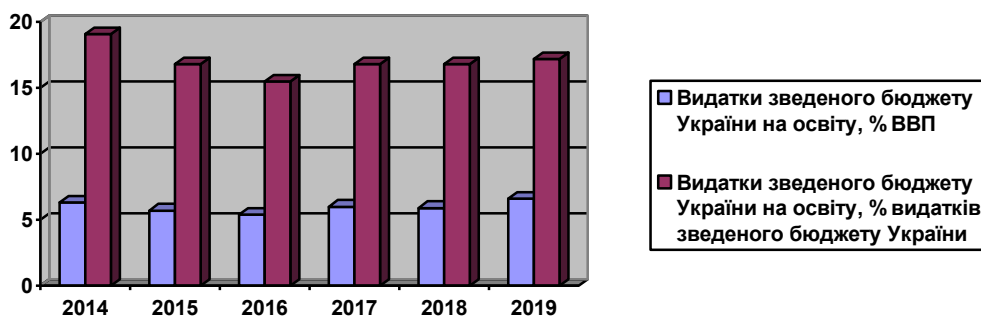

Рис. 1. Видатки зведеного бюджету України на освіту у 2014-2019 рр.

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України;

URL: <https://www.treasury.gov.ua/ua/file-storage/vikonannya-derzhavnogo-byudzhetu>; Державної служби статистики України; URL: <http://www.ukrstat.gov.ua>

Касові освітні видатки здійснювались за рахунок державного та місцевих бюджетів, у 2018 році з рахунків державного бюджету було здійснено видатків на 44 323 млн грн

(тобто 21,1%), а з рахунків місцевих бюджетів – 165 706 млн грн (78,9%). У 2019 році планується фінансування з державного бюджету в обсязі 53 927 млн грн (тобто 23,1%), а з місцевих бюджетів – 179 593 млн грн (76,9%). Порівняно з 2018 роком касові видатки на освіту з державного бюджету зросли на 9 604 млн грн, або на 21,6%, а з місцевих бюджетів зросли на 13 887 млн грн, або на 8,4%.

З 2015 року було започатковано такий бюджетний інструмент як освітня субвенція для впровадження одного з важливих принципів функціонування бюджетної системи України – принципу субсидіарності. Цей принцип наголошує на необхідності максимально можливого наближення надання публічних послуг до їх безпосереднього споживача. Тому з державного бюджету здійснюється міжбюджетний трансферт місцевим бюджетам у вигляді освітньої субвенції.

Починаючи з 2017 року, освітня субвенція спрямовується винятково на оплату праці з нарахуваннями педагогічним працівникам. Вона розподіляється між місцевими бюджетами на основі формули, що розроблена МОН та затверджена постановою Кабінету Міністрів України від 27. 12. 2017 № 1088. В основу формули закладено дані про кількість здобувачів освіти на певній території та розрахункова наповнюваність класів, що визначається нормативно. Формульний підхід стимулює органи місцевого самоврядування до оптимізації мережі малокомплектних шкіл, оскільки за фактичної наповнюваності класів, що є меншою за розрахункову, місцева влада має додавати кошти на видатки з оплати праці із місцевого бюджету.

Питому вагу коштів державного і місцевих бюджетів, а також освітньої субвенції у фінансуванні освіти показано на Рис. 2.

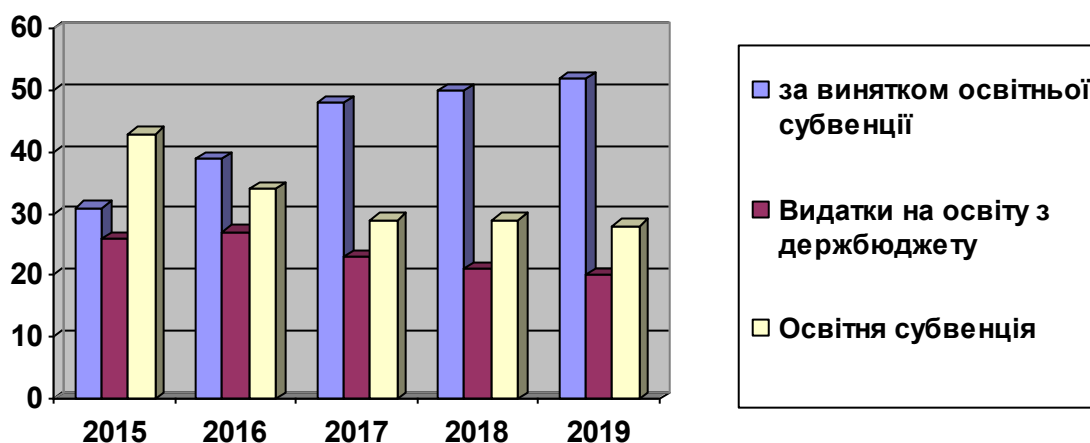

Рис. 2. Розподіл фінансування видатків на освіту за джерелами, %

Джерело: побудовано за даними Державної казначейської служби України;

URL: <https://www.treasury.gov.ua>

Що стосується альтернативних джерел фінансування освіти і науки в Україні, то на цьому етапі думки вчених, які досліджували дане питання, розходяться. Існують аргументи й на користь отримання державними закладами частини приватних грошей та інших ресурсів:

а) споживач, який платить, ставиться до товару (навчання) серйозніше і ефективніше, аніж той, що переконаний у його повній “безкоштовності”;

б) вища автономія закладу, свобода маневру, стимулювання прогресивних інновацій з метою кращого врахування потреб і пріоритетів студентів.

Але є й інші думки фахівців, що схилиються до скомбінованості, коли частина держбюджету як загальносуспільного зиску від вищої освіти виплачується закладу, а його індивідуальна частина – безпосередньо студентам, щоб стимулювати змагання серед вищих закладів освіти [5].

Існують різні доступні джерела залучення додаткових коштів в освітню сферу. Найпростіший шлях надходження коштів віднайшла, наприклад, Франція, де діє закон про сплату приватними роботодавцями 0,5% фонду зарплати на учнівство і перепідготовку персоналу. Фірма може сама платити ці кошти закладам, які вона обрала, не виділяючи коштів у “загальний котел”, який не забезпечує їй бажаного результату. Аналіз дії закону “+0,5%” свідчить, що й він не ідеальний: практично ніколи фірми не спрямовували ці кошти на підготовку студентів перших курсів університетів. Найчастіше вони непропорційно витрачалися на спеціалізовані курси, підвищення кваліфікації персоналу самих фірм-платників. Частина професури відгукнулася на цей закон тим, що вийшла на новий ринок із “надвузькими курсами” у межах вирішення однієї з проблем конкретної фірми.

Другим джерелом додаткових коштів є контракти на навчально-інформаційні послуги ВЗО для фірм, коли фірми і ВЗО кооперуються і шукають вигідні для обох варіанти. Цей шлях доцільний тоді, коли зароблених грошей вистачає і на створення бажання у професури “донавчатися” та робити незвичне, і на підтримку традиційних курсів для основного контингенту студентів.

Третій шлях – наукові дослідження на замовлення фірм. Поширеними формами його реалізації є “наукові парки”, “наукові готелі” тощо. Цей підхід також створює проблеми різного ступеня складності (наприклад, як професору оприлюднювати свої набутки, якщо їх власником є фірма-спонсор), проте цей вид фінансової підтримки ВЗО невпинно розвивається й удосконалюється.

Четвертий шлях – гроші від власності, від продажу території, приміщень, від вкладення коштів університету в акції, від його участі в іншій фінансовій діяльності.

П'яте джерело – міжнародна допомога, яку розвинені держави щороку надають бідним країнам Африки і Азії з метою розвитку їх систем освіти. Досвід переконує, що надання коштів на друкарні, побудову шкіл з ефективними матеріалами є більш доцільним, ніж відрядження ректорів і професури для перенесення досвіду.

Шосте джерело – філантропи. Їх можна стимулювати через закони про благодійницьку і неприбуткову діяльність, а також створення клімату суспільного визнання та оцінки донорів шляхом формування важливої для них позитивної аури.

Сучасне використання державними структурами коштів, зібраних із платників податків, незадовільне. Бажано, щоб кожен мав право перераховувати податок не “в казну”, а конкретному вищому навчальному закладу де навчатимуться його діти.

Позитивним є приклад Японії, уряд якої вирішив інвестувати більшу частину ресурсів в охорону здоров'я та освіту. Обґрунтування є таким: нинішнє покоління не знає шляхів вирішення існуючих проблем, але освічене і здорове наступне покоління зможе вирішити їх і вивести країну на шлях прискореного розвитку. Як показує японський досвід, інвестиції в освіту себе виправдали.

Та все ж подолання кризи у фінансуванні навчальних закладів значно полегшиться у разі створення сприятливої законодавчої атмосфери, яка б допомагала системі освіти не лише виживати, а й розвиватися.

Відповідно до статті 78 Закону України «Про освіту» держава забезпечує асигнування на освіту в розмірі не менше ніж 7 відсотків валового внутрішнього продукту за рахунок коштів державного, місцевих бюджетів та інших джерел фінансування, не заборонених законодавством. Фінансове забезпечення є одним із головних факторів, що зумовлюють успішність реформування.

Дослідивши стан фінансування вищої освіти та джерел формування фінансових ресурсів до пріоритетних напрямів удосконалення системи фінансування освіти в умовах пандемічної кризи необхідно віднести:

1. забезпечення ефективного розподілу фінансових ресурсів на видатки освітніх послуг з державного та місцевих бюджетів у розмірах, достатніх для розвитку вищих навчальних закладів, враховуючи стан матеріально-технічної та лабораторної бази, можливості відтворення потенціалу науково-педагогічних кадрів та розвитку науки;

2. удосконалення механізму фінансування освіти в Україні із врахуванням міжнародного досвіду, перехід на багатоканальне фінансування, прийняття рішучих заходів щодо збільшення та диверсифікації джерел фінансування вищої освіти та оптимізації їхньої структури;

3. удосконалення науково-методичного та інформаційного забезпечення освітнього процесу, створення умов для проведення фундаментальних та прикладних досліджень у закладах освіти, які виступатимуть додатковим джерелом фінансування освіти та сприятимуть підвищенню рівня їх конкурентоспроможності;

4. розвиток системи освітнього кредитування, що сприятиме: підвищенню зацікавленості громадян у використанні кредитних ресурсів для оплати освітніх послуг; забезпеченню доступності освітнього кредиту для широких верств населення; стимулюванню платоспроможного попиту на ринку освітніх послуг; збільшенню обсягу фінансових ресурсів у закладах вищої освіти; залученню фінансових ресурсів у сферу довгострокового освітнього кредитування;

5. створення умов для використання інтелектуальної праці, підвищення її престижності та попиту на неї, приведення обсягів підготовки фахівців з вищою освітою до потреб сучасного ринку праці;

6. створення нової моделі економічної діяльності вищих навчальних закладів, яка базується на солідарній участі держави, бізнесових кіл і громадян.

Проаналізувавши сучасний стан фінансування освіти в Україні, можна зробити висновки, що це питання залишається основним і пріоритетним, а кошти державного та місцевих бюджетів залишаються пріоритетними джерелами фінансування освіти в Україні і мають велику вагу в забезпеченні функціонування та розвитку вітчизняної системи освіти. Таким чином, сучасний стан фінансування освіти і науки в Україні є досить невтішним. Неefективним є розподіл коштів у бюджеті та не відбуваються бажані зміни у використанні нових джерел фінансування даної галузі.

Ефективний розвиток вищої освіти в Україні вимагає вдосконалення механізмів державного фінансування вищих навчальних закладів із зміцненням реальної автономії університетів, а недостатній обсяг фінансування вищої освіти з боку держави зумовлює пошук альтернативних джерел їх фінансування. В умовах пандемічної кризи потрібно й надалі досліджувати цю тему, удосконалювати її і шукати додаткові шляхи фінансування освіти в Україні, що є одним із пріоритетних напрямків сьогодення.

Література

1. Закон України «Про освіту» від 01. 07. 2014 № 1556-VII.
2. Освіта України в XXI столітті : проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – URL: <http://ua.textreferat.com/referat-13090-1.html>.
3. Шевченко Л. С. Фінансування вищої освіти: диверсифікація джерел / Л. С. Шевченко // Теорія і практика правознавства. – 2013. – Вип. 2. – С. 222-233.
4. Подзігун С. М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні – [Електронний режим] – URL: http://dspace.udpu.org.ua:8080/jspui/bitstream/6789/2878/1/Problemu%20financuvannj_fail.pdf.
5. Білінець М. Ю. Фінансування вищої освіти в Україні: сучасні тенденції, проблеми та перспективи – [Електронний режим] – URL: <http://www.global-national.in.ua/archive/4-2015/166.pdf>.
6. Тарасенко І. О., Нефедова Т. М. Проблеми фінансування вищої освіти в Україні в контексті забезпечення конкурентоспроможності – [Електронний режим] – URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/.
7. Касич А. О., Циган В. А. Особливості фінансування вищої освіти в Україні та інших країнах світу – [Електронний режим] – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2587>.

1.13. Prospects for the development of professional advanced education in the context of the pandemic crisis

1.13. Перспективи розвитку фахової передвищої освіти в умовах пандемічної кризи

Освітній простір в Україні складає основу інтелектуального, культурного, духовного, соціального та економічного розвитку окремої особистості, суспільства та держави в цілому. Освіта ґрунтується на засадах гуманізму, демократії, національної свідомості, взаємоповаги між націями та народами. Основною її метою є всебічний розвиток людини як особистості, що є найвищою цінністю суспільства, розвиток її талантів, розумових та фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня нації, забезпечення кваліфікованими, конкурентоспроможними фахівцями.

Станом на 2019 рік структура освіти в Україні регламентована Законом України «Про освіту» та включає такі розділи: дошкільну освіту; загальну середню освіту; позашкільну освіту; професійно-технічну освіту; вищу освіту; післядипломну освіту; аспірантуру; докторантуру; самоосвіту. Забезпечення якісної підготовки фахівців для успішної самореалізації в умовах сучасного ринку праці є однією з ключових проблем розвитку освітньої галузі української держави.

Важливу ланку в освітній системі займає фахова передвища освіта, закон про яку набрав чинності з 9 серпня цього ж року – Закон України «Про фахову передвищу освіту». Цей закон є досить консолідованим та враховує інтереси студентів, освітян, роботодавців, місцевих громад. Його прийняття створило підґрунтя для формування сучасної системи фахової передвищої освіти, спрямованої на забезпечення потреб здобувачів та сучасного ринку праці; забезпечило умови для ефективного функціонування закладів фахової передвищої освіти на принципах академічної доброчесності та автономії, повноцінної реалізації всіх учасників освітнього процесу, співпраці державних органів, місцевих громад, представників роботодавців та випускників, які здобули якісну сучасну освіту.

Говорячи про входження світової спільноти до періоду бурхливих економічних та технологічних змін, слід зазначити, що зростає питома вага орієнтації студентів на здобуття освіти та професії, яка відповідатиме викликам сьогодення, актуальної та потрібної місцевим громадам. Актуальним є реформування та модернізація системи підготовки фахівців для сучасного ринку праці. Фахова передвища освіта зумовлює перехід навчального процесу на новітній технологічний устрій, активне поширення інноваційних високотехнологічних систем та технологій, глобальні економіко-технологічні зрушення, євроінтеграційні процеси. Ця підготовка передбачає не отримання суми знань, а оволодіння студентами певним набором компетентностей та наскрізних знань, підготовку спеціалістів нового рівня, нових можливостей, здатних до активної практичної трудової діяльності затребуваних спеціальностей в умовах активного впровадження новітніх технологій. Для цього більшість часу в освітньо-професійних програмах відводиться на здобуття практичних знань, які дозволять випускнику одразу після завершення закладу працювати і заробляти. Слід підтримати і прагнення підприємливої молоді, яка сама може створювати нові робочі місця. Здобуття освіти для особистісного розвитку, орієнтація на практичну діяльність молодого кваліфікованого фахівця середньої ланки в умовах сучасних виробництв, сфери послуг та продовження навчання також виступає мотивом для студентів.

Унаслідок того, що сучасний світ швидко змінюється, відбувається оновлення, деякі професії стають менш затребуваними на ринку праці. Доросла людина має бути готова до неодноразової зміни фаху і, відповідно, перенавчання. Новий закон відкриває більше можливостей для неперервної освіти дорослих. Так, освіта для дорослих буде більш гнучкою – людина зможе отримати кілька професійних освіт за бюджетні кошти протягом життя. Студенти зможуть вільно вибирати форму навчання, зокрема, буде більше можливостей для

дуальної освіти (спосіб здобуття освіти, що поєднує навчання у закладах освіти з навчанням на робочих місцях для набуття певної кваліфікації). Усе це має стати запорукою як професійного розвитку молодих фахівців, так і трампліном для успіху тих, хто прийшов для здобуття нової професії.

Наразі роль викладача змінюється. Його вже не сприймають як безпосереднє джерело знань, бо знання можна почерпнути з інтернету, з різноманітних книг тощо. Головне зараз – навчити студентів учитися, самостійно знаходити, обробляти та аналізувати інформацію.

Рівень фахової передвищої освіти передбачає здатність особи вирішувати типові спеціалізовані задачі в окремій галузі професійної діяльності, що вимагає застосування положень і методів відповідних наук, свідомого прогнозування результатів своєї діяльності. Той, хто хоче змінити світ, повинен починати з себе. Сьогодні вимагає від кожного викладача відповідальності за свою роботу, відмову від шаблонних форм і методів навчання, уміння творчо працювати, саме тому потрібно себе постійно удосконалювати.

XXI століття внесло в життя людства не тільки культурні, наукові та технологічні здобутки, але й чимало викликів, серед яких боротьба за фізичне виживання. До причин появи «пандемії» відносять різні спалахи хвороб, інфекцій, недотримання правил санітарії, перенаселення тощо, що руйнують звичне життя людини, особливо молоді, для якої навчання є актуальним питанням сьогодні. Заходи соціальної ізоляції стали відповіддю на пандемію COVID-19, що могло заблокувати навчання протягом кількох місяців. Безумовно, проблема пандемії COVID-19 передусім є питанням системи охорони здоров'я, та пом'якшення його впливу напряму залежить від дій вчених та фармацевтичних виробників у розробці вакцини та інших лікарських засобів для профілактики та лікування інфекції COVID-19. На сьогодні, коли ще відсутні такі фармацевтичні засоби, пом'якшення впливу та розповсюдження пандемії залежить від дій працівників охорони здоров'я, державних службовців, місцевих органів виконавчої влади, які запроваджують заходи серед населення щодо уповільнення темпів поширення інфекції шляхом запровадження широкомасштабної ізоляції та соціальної дистанції. Оскільки за попередніми прогнозами вакцина може бути вироблена у кращому випадку у вересні 2020 року, основна стратегія, що є доступною для запобігання швидкому поширенню інфекції у найближчий час, буде включати соціальне дистанціювання. Соціальне дистанціювання вплинуло і на освіту на всіх рівнях, і буде модулювати її ще деякий час, оскільки здобувачі освіти і викладачі не можуть фізично зустрічатися під час навчального процесу. За таких умов кожна сходитка в освітньому просторі зазнала впливу коронавірусної пандемії.

Добре відомо, що час, витрачений на навчання, або навчальний час, є одним з найефективніших прогнозів можливості навчання. Пандемічна криза вимагає організації та розробки науково обґрунтованої стратегії та тактики в системі освіти взагалі. Фахова передвища освіта опинилася перед необхідністю перегляду порядку денного в налагодженій системі процесу навчання, починаючи будувати антикризові стратегії – все це в умовах віддаленої роботи та непрогнозованості. Уваги в таких умовах заслуговує розширення можливостей для викладачів та сприяння інноваціям в освіті. Для українських освітян це додатковий шанс для розвитку професії викладача (освітнянина в будь-якому напрямку). Метою має стати розвиток у них досвіду експертів серед учительської спільноти, що виховає у студентів почуття індивідуальної відповідальності за процес оволодіння знаннями, колективної відповідальності за успіх кожного. Використання в системі освіти сучасних технологій є вирішальним вектором для професійного розвитку у галузі інформаційно-комунікаційних технологій. Сучасні технології не можуть замінити класичні методи, прийоми викладання та навчання, але вони здатні підвищити роль викладача, який соціально відходить від ролі передавача знань до можливості співпраці зі студентами в ролі тренера, наставника, того, хто оцінює набуті знання. У ситуації, що склалася зі світовою «пандемією», опанування навичками інформаційно-комунікаційних технологій повинні бути залучені всі педагоги України. Таким чином сучасні технології можуть забезпечити викладачам та студентам доступ до спеціалізованих матеріалів поза друкованими виданнями,

дадуть можливість співпраці в різних форматах, підтримуватимуть нові способи оволодіння знаннями, орієнтовані на студентів як активних учасників цього процесу. До таких інструментів вже зараз ми можемо віднести навчальні інтернет-ресурси: онлайн-курси, майстер-класи, співпраця за допомогою організованого блогу чи веб-сторінки, навчальні платформи тощо. Освіті потрібно забезпечити можливі шляхи, які дозволять викладачам підтримувати соціальні зв'язки зі своїми студентами на відстані. Сучасні цифрові технології можуть прискорити та посилити цю співпрацю для обміну навчальними завданнями та їх перевірки, що створить сильну вчительську спільноту та надасть можливості для творчості.

Звертаючи увагу на розвиток фахової передвищої освіти, що передбачає зміни в освітній політиці, слід зазначити актуальність питання діджиталізації у студентському середовищі. Цифровий світ формує людину, яка хоче та вміє самостійно вчитися, вміє сприймати інформацію, працювати з нею, осмислювати, сортувати та аналізувати її, творити. Якісне засвоєння інформації не може здійснюватися без використання засобів комп'ютерних технологій та мережі Інтернет. Процес діджиталізації спрощує доступ до інформації. У загальних положеннях Закону України «Про фахову передвищу освіту» від 6 червня 2019 року за № 2745-VIII у Статті 1 говориться про інноваційну діяльність та студентозорієнтоване навчання. Такий підхід до організації освітнього процесу передбачає спрямованість на створення або вдосконалення конкурентоздатних технологій навчання та їх трансформацію у практичну діяльність. Він орієнтований на задоволення потреб та інтересів здобувачів фахової передвищої освіти, включаючи надання можливостей для формування індивідуальної освітньої траєкторії.

Інноваційна педагогічна діяльність надає можливість підвищення якості знань засобами проектної технології. Метод проектів не є принципово новим у світовій педагогіці. Але його застосування в освітньому процесі дає підстави стверджувати, що він відіграє одну із значних ролей у вирішенні проблеми оновлення освітнього процесу. Слово «проект» означає «кинути уперед». У сучасному розумінні проект – це намір, який буде здійснено у майбутньому. У основу проектної технології полягає розвиток пізнавальної та дослідницької діяльності студентів, вміння конструювати свої знання, орієнтуватися в інформаційному просторі. Традиційний зв'язок «викладач – студент» змінюється на «студент – викладач». Під час роботи над проектом викладач виконує функцію консультанта. Він допомагає у пошуку інформації, координує процес роботи над проектом, підтримує та заохочує. Викладач має бути компетентним, комунікабельним, враховувати можливості та інтереси студента або групи виконавців. Метою навчального проектування є створення педагогом таких умов під час освітнього процесу, за яких його результатом є індивідуальний досвід навчально-пошукової діяльності студента. Під час використання цієї технології вирішується ціла низка різнорівневих завдань: розвиваються пізнавальні навички, формується вміння самостійно конструювати свої знання, вміння орієнтуватися в інформаційному просторі, активно розвивається критичне мислення, сфера комунікації тощо. Створення спільних проектів займає найвищу сходинку в ієрархії способів організації взаємодії всіх учасників освітнього процесу. Одночасно із цим можна говорити про максимальні можливості щодо підвищення якості знань, оскільки у даному випадку вони стають результатом емоційно насиченої самостійної пошукової діяльності. Творчі проекти не мають детально опрацьованої структури спільної діяльності її учасників. Вона розвивається, підпорядковуючись кінцевому результату та прийнятій групою логіці спільної діяльності, інтересам учасників проекту. Результати такої діяльності можуть бути представлені у таких формах як електронний журнал, інтернетколаж, відеофільм, відеоролик, відеоурок, інтерв'ю, анкетування, інтернет-стаття, доповідь, презентація тощо. Основною цінністю проектної діяльності є її завершеність. Усі засоби підпорядковані досягненню результату. Кожен метод чи прийом, застосований під час захисту або представлення проекту, має бути доречним, продуктивним та коректно використаним.

Отже, в умовах пандемічної кризи розвиток фахової передвищої освіти в Україні набуває обертів, що вимагає ретельної підготовки, клопіткої реалізації, перевірки та

справедливої оцінки. Виклики часу сприяли швидким темпам впровадженню інноваційних та інформаційних технологій, євроінтеграційним процесам. Потреби ринку праці як окремих регіонів, так і країни в цілому висувають нові вимоги до підготовки фахівців та їхніх компетентностей. Метод проєктів є одним із найперспективніших методів навчання в умовах діджиталізації освіти та ефективною технологією під час пандемії. Його використання надає можливості: викладачу – надати пріоритет різним видам самостійної діяльності студентів, студентів – оволодіти значним арсеналом методів дослідження та набути комунікативну компетентність, студентів та викладачу – досконаліше опанувати інформаційно-комунікативні технології.

У ситуації пандемічної кризи велику увагу привертає розвиток в Україні фахової передвищої освіти. Від злагодженої системи її організації залежить весь процес компетентнісного навчання студентів. Актуальним є питання діджиталізації в освітньому просторі. Інноваційна педагогічна діяльність надає можливість підвищення якості знань засобами проєктної технології як одного з провідних методів оновлення освітнього процесу.

1.14. Ensuring the quality of training and quality organization of labour protection in quarantine: a retrospective review

1.14. Забезпечення якості навчання та якісної організації охорони праці в умовах карантину: ретроспективний огляд

Останнім часом усі процеси, що відбуваються у людському середовищі, доцільно оцінювати з позицій якості [1, 2]. Говорячи про якість товарів, ми маємо на увазі показники виробу, які забезпечують певні очікувані властивості [3]. Якість процесів з цієї точки зору оцінити набагато складніше. Відповідно, є труднощі із встановленням умов, що забезпечуватимуть якість.

Сьогодення поставило перед нами нову задачу – працювати та навчатися у дистанційному режимі. Звісно, в цих умовах необхідним є забезпечення рівня якості навчання, а також організації охорони праці. Цей виклик знайшов відображення у дослідників. За пошуком «education during quarantine» («освіта під час карантину») Google Scholar налічує майже 10000 джерел, починаючи з 2020 року; а «labour protection during quarantine» («охорона праці під час карантину») – 3000 наукових праць.

У роботі представлено короткий огляд основних публікаційних тенденцій у галузі дистанційного навчання та віддаленої роботи під час пандемії. Основну увагу зосереджено на рекомендаціях авторів щодо забезпечення якості навчання та організації охорони праці під час роботи вдома.

Донедавна технології дистанційного навчання намагалися розвивати, однак на практиці застосовували лише фрагментарно. Початок 2020 року змусив увесь світ терміново перейти на домашню, дистанційну освіту. Особливістю цього процесу можна вважати його спонтанність, раптовість та необхідність приймати негайні рішення. Уся система освіти повинна була дуже швидко (в тижневі строки) повністю перейти на режим роботи в самоізоляції.

Карантин як соціальна дистанція, закриття шкіл та масових заходів тягне за собою соціальну ізоляцію, обмеженість спілкування [4]. Це є причинами виникнення психологічного дискомфорту школярів та студентів [5, 6].

Робота [7] присвячено саме питанням психологічного критерію дистанційної роботи та навчання. Автори зробили огляд психологічного впливу карантину за допомогою трьох електронних баз даних з 3166 знайдених робіт. Доповідається, що більшість рецензованих досліджень повідомляють про негативні психологічні наслідки, включаючи посттравматичні стресові симптоми, розгубленість та гнів. Стресори включали більш тривалий термін карантину, страхи перед зараженням, розчарування, нудьгу, недостатнє постачання, недостатню інформацію, фінансові втрати та стигму. Автори також дають на основі проведеного аналізу деякі рекомендації, а саме: нагадування громадськості про переваги карантину для широкого суспільства можуть бути сприятливими.

Автори роботи [8] досліджували ефективність онлайн-класу на уроці фундаментальної біофізики під час карантину COVID 19. Вибірка дослідження склала 70 студентів. У якості методу дослідження було обрано описовий метод з використанням форм Google для збору даних. У результаті дослідниками встановлено, що онлайн-клас з основної біофізики під час карантину COVID-19 не є ефективним. Дані показують, що більше 80% студентів не згодні вивчати фундаментальну біофізику за допомогою онлайн-класу. Дані показують, що більше 50% студентів не мотивовані під час навчання в Інтернеті.

У роботі [9] представлено 15 автоетнографічних текстів, що детально описують досвід студентів Пекінського університету в розпал пандемії Ковід-19. Внески були зібрані протягом 6 тижнів між 15 лютого та 1 квітня 2020. Завдяки спільним поглибленим емпіричним почуттям та уявленням із найрізноманітніших культурних, історичних та соціальних контекстів, стаття окреслює відповідь на запитання: як студенти, пов'язані фактично, але фізично відокремлені в інтернаціоналізованому університеті, справляються

з розладом, що виник пандемією Ковід-19? Свідчення студентів пропонують роздуми про міжнародну освіту під час Covid-19, досвід викладання та навчання в Інтернеті, роздуми про механізми подолання університету, розповідь про реалії та почуття, пов'язані зі змінами в академічному житті, та обговорення стратегій подолання в міжнародній китайській вищій освіті. Співробітники викривають свої індивідуальні почуття, ефекти, переваги, виклики та стратегії управління ризиками. Автори зазначають, що, зібрані на піку пандемії Ковід-19, ці свідчення не в змозі запропонувати системних відповідей на виклики, що стоять перед усім світом. Однак цей досвід і почуття дадуть важливий внесок у глобальні дискусії про майбутнє світу після COVID-19.

У керівництві з дистанційного навчання під час пандемії COVID-19 зазначено виклики та проблеми, з якими зіткнулося суспільство [10]. Це зокрема:

- обмежений доступ до онлайн-варіантів навчання чи взагалі відсутність його;
- різний рівень сімейного нагляду за школярами та студентами для підтримки дистанційного навчання тощо.

Ураховуючи це, авторами виділено ряд рекомендацій, які коротко можна охарактеризувати так:

Рекомендація 1: Продовжуйте розміщувати питання справедливості в центрі планів дистанційного навчання з посиленням керівництва для спеціальних груп населення.

Рекомендація 2: Інструкційне керівництво повинно визнавати проблеми та обмеження домашнього дистанційного навчання.

Рекомендація 3: чітко повідомляйте інформацію з кількома цільовими аудиторіями.

Робота [11] присвячена порівнянню поширеності та пов'язані з цим фактори тривоги та депресії серед населення, яке постраждало від карантину, та осіб, які не постраждали під час спалаху COVID-19 на південному заході Китаю на початку лютого 2020 року. Дані були зібрані за допомогою шкали тривожності за саморейтинговою оцінкою (SAS) та шкали депресії самооцінки (SDS), застосованої 1593 респондентам у віці від 18 років. Респонденти були згруповані як "група, що постраждала" та "група, яка не постраждала" на підставі того, що вони або їхні сім'ї / колеги / однокласники / сусіди пройшли карантин.

Серед 1593 учасників поширеність тривоги та депресії становила приблизно 8,3% та 14,6% відповідно, а поширеність в ураженій групі (12,9%, 22,4%) була значно вищою, ніж у незараженій групі (6,7%, 11,9%). Нижній середній дохід домогосподарств, нижчий рівень освіти, більш високий рівень самооцінюваного рівня знань, більш занепокоєні зараженням, відсутність психологічної підтримки, більший майновий збиток та гірші самопочуття стану здоров'я були суттєвими, пов'язаними з вищими показниками SAS та SDS.

Емоційний стан під час режиму самоізоляції також досліджено у роботі [12]. Встановлено, що прийняття загрози від COVID-19 пов'язане з негативними афектами та емоційними ознаками, тобто смутком-депресією, тривожністю та гнівом-ворожістю. Спостерігається прямий ефект сприйнятої загрози з боку COVID-19 на смуток-депресію, тривожність та гнів-ворожі настрої, в той час як тривожність і гнів-неприятель безпосередньо впливають на сприйняття загрози від вірусу. Таким чином, склалися кругові відносини, в яких сприйнята загроза впливала на наявність негативного настрою, а негативний настрій, у свою чергу, пов'язаний з емоціями роздратування та збудження від нинішньої ситуації, сприяє почуттю загрози. Схожі результати представлено також у роботах [13-16].

Таким чином, дистанційне навчання не є новим методом педагогіки, але воно набуває сьогодні зовсім іншого сенсу. У соціальних мережах вже розпочалися дебати про те, чи слід застосовувати поточну практику «екстреної дистанційної освіти» в контексті визнання надзвичайних обставин, в яких вони були розроблені та розгорнуті. Ці «пандемічні педагогіки» також стали центром уваги для галузі освітніх технологій [17]. Сучасні програмні продукти надали багато інструментів та ресурсів, які дають змогу освітянам задовольнити високі вимоги щодо переходу до онлайн-викладання в надзвичайно напружених умовах та в стислих термінах. В умовах пандемії та дистанційного навчання якість освіти перестала бути задачею лише педагогів. Значну роль у цьому сенсі відіграють

батьки, які сучасні онлайнві технології теж стали у нагоді та допомагають орієнтувати дітей під час віддаленої освіти.

У царині охорони праці та трудового права найбільш гострими питаннями під час карантину постають [18-20]:

- психологічне навантаження та стреси;
- економічна криза;
- технології захисту населення;
- захист населення від звільнень та неоплачуваної праці тощо.

Цікаве дослідження представлено в роботі [21]. У цьому дослідженні було розглянуто оцінку роботи за допомогою анкети різних умовних груп із 436 робітників у Литві. На основі кореляційного аналізу між змінними дослідження, було встановлено, що існують відмінності в оцінці факторів, які впливають на ефективність роботи та якості роботи, потрібні віддаленому працівнику, залежно від статі, віку, освіти, досвіду роботи та досвіду роботи на певній посаді. Результати обговорюються з точки зору характеристик найбільш задоволених і найбільш незадоволених працівників телекомунікацій. Авторами зазначається, що віртуальний спосіб роботи стає все більш популярним завдяки потенціалу економії витрат; це також спосіб організації бути більш спритними та адаптуватися до криз, таких як глобальна пандемія.

У роботі [22] досліджено поширеність страху перед коронавірусом, емоційні симптоми та проблеми зі сном. Вибірка з 1161 учасників (віком від 19 до 84 років) заповнювали онлайн-анкету щодо коронавірусного психологічного впливу, шкалу нетерпимості невизначеності та графік позитивних та негативних впливів. Результати показали, що найпоширеніші страхи стосуються областей зараження / хвороби / смерті, соціальної ізоляції та питань зайнятості / доходу. Авторами було виявлено високий рівень емоційного впливу, що відображається як прояв страху перед коронавірусом, проблемами зі сном та емоційними симптомами (зайнятість, безнадія, депресія, тривожність, нервозність та неспокій). Регресійний аналіз виявив, що непереносимість невизначеності та впливу соціальних медіа є сильними провісниками впливу.

Багато дослідників приділяють увагу трудовому праву під час пандемії [23], використанню та збуту виробничих ресурсів та запасів [24], проблемам трудової міграції [25-27] тощо.

Країни інтенсивно розробляють заходи з охорони праці під час пандемії. Так, уряд Китаю надав спеціальний захист працівникам, котрі перебувають або можуть бути уражені коронавірусом або перебувають у тісному контакті з хворими на коронавірус, і, таким чином, перебувають під обов'язковим карантинном. Він також вимагає від роботодавців продовжувати платити працівникам, коли підприємства припиняють виробництво. Для забезпечення основної життєдіяльності безробітних, уряд скоригував страхування на випадок безробіття, спростивши процедуру подання заявок і розширивши її охоплення, включаючи більше безробітних на довший період. Для підтримки постраждалих роботодавців та збереження робочих місць уряд зменшив або відклав виплату роботодавцями соціальних внесків. Трудящі-мігранти, найбільш постраждала група, також отримали спеціальну фінансову підтримку та працевлаштування [28].

Дані соціологічного опитування мігрантів в Аргентині після спалаху пандемії COVID-19 свідчать, що після введення обмежувальних заходів становище мігрантів значно погіршилося [29]. Мігранти вказали на тісні умови життя, обмежений доступ до медичної допомоги, втрату роботи та значне скорочення доходів як основні проблеми, з якими вони стикаються. Одним з найбільших викликів для Аргентини є неформальне працевлаштування мігрантів. Ускладнення бюрократичних процедур призвело до того, що багато мігрантів не можуть вчасно заповнити необхідні документи. Під час пандемії такі мігранти ризикують через те, що багато з них втратили роботу та не можуть оплатити житло, отримати медичну допомогу, придбати їжу, тоді як ті, хто продовжує працювати, ризикують заразитися. Уряд Аргентини намагається підтримати людей під час пандемії, включаючи деякі категорії

мігрантів. Однак деякі мігранти опиняються в положенні соціального відчуження, оскільки заходи державної підтримки до них не застосовуються, і вони також не можуть повернутися до рідної країни через закриття кордону.

Існують нерівності у спроможності людей дотримуватися заходів соціального відсторонення, особливо щодо тих, хто має низькі доходи, не забезпечені зайнятістю та проживають у переповнених будинках. Непропорційний вплив поширюється на інші результати та ризики, включаючи доходи, зайнятість, доступ до продуктів харчування, доступ до медичної допомоги та дискримінацію. Такі групи мають більшу ймовірність потрапляння в інфекцію і, швидше за все, будуть санкціоновані за порушення правил [30]. Таким чином, існує нагальна проблема у розробленні механізмів забезпечення охорони праці під час віддаленої роботи та в умовах карантину.

Таким чином, у роботі представлено короткий огляд останніх публікацій, що присвячені питанню забезпечення якості освіти та забезпеченню охорони праці під час карантину. Встановлено, що не дивлячись на величезну кількість публікацій з цих питань, досі існує нагальна потреба у розробці конкретних рекомендацій, що враховуватимуть різноманітні фактори, які впливають на якість освітнього і трудового процесів у дистанційному режимі. Урядам всіх країн необхідно враховувати проблеми різних верст населення. Уроки пандемії повинні стати розумінням того, що наразі шлях подолання проблем лежить у швидкому реагуванні на виклики сучасності. Людство повинно у будь-який момент бути готовим до чергового виклику. Перехід на дистанційні форми роботи чи навчання вже не буде таким несподіваним, задача в іншому – зробити його менш вражаючим та болісним.

Література

1. Fawns T., Aitken G., Jones D. Ecological teaching evaluation vs the datafication of quality: understanding education with, and around, data // *Postdigital Science and Education*. – 2020. – P. 1-18.
2. Mays N., Pope C. Quality in qualitative research // *Qualitative research in health care*. – 2020. – P. 211-233.
3. Woya A. A. Employability among statistics graduates: Graduates' attributes, competence, and quality of education // *Education Research International*. – 2019. – Т. 2019.
4. Public Health England Novel coronavirus (2019-nCoV) – what you need to know. – <https://publichealthmatters.blog.gov.uk/2020/01/23/wuhan-novel-coronavirus-what-you-need-to-know/>.
5. Centers for Disease Control and Prevention. Quarantine and isolation. – <https://www.cdc.gov/quarantine/index.html>.
6. Public Health England. Novel coronavirus (2019-nCoV) – what you need to know. – <https://publichealthmatters.blog.gov.uk/2020/01/23/wuhan-novel-coronavirus-what-you-need-to-know/>.
7. Brooks S. K. et al. The psychological impact of quarantine and how to reduce it: rapid review of the evidence // *The Lancet*. – 2020.
8. Putri R. E. Evaluation of the Effectiveness Online Class on Fundamental Biophysics Class During COVID 19 Quarantine // *SEMESTA: Journal of Science Education and Teaching*. – 2020. – V. 3. – №. 1. – P. 65-70.
9. Peters M. A. et al. China's internationalized higher education during Covid-19: collective student autoethnography // *Postdigital Science and Education*. – 2020. – P. 1.
10. Reich J. et al. Remote learning guidance from state education agencies during the COVID-19 pandemic: A first look. – 2020.
11. Lei L. et al. Comparison of prevalence and associated factors of anxiety and depression among people affected by versus people unaffected by quarantine during the COVID-19 epidemic in south western China // *Medical Science Monitor: International Medical Journal of Experimental and Clinical Research*. – 2020. – V. 26. – P. e924609-1.

12. Pérez-Fuentes M. C. et al. Threat of COVID-19 and emotional state during quarantine: Positive and negative affect as mediators in a cross-sectional study of the Spanish population // *Plosone*. – 2020. – V. 15. – №. 6. – P.e0235305.
13. Hellewell J., Abbot S., Gimma A., Bosse N. I., Jarvis C. I., Russell T. W. et al. Feasibility of controlling COVID-19 outbreaks by isolation of cases and contact. *Lancet Glob Health*. 2020; 8: e488–96. pmid:32119825.
14. Sohrabi C., Alsafi Z., Neill N. O., Khan M., Kerwan A., Al-Jabir A. et al. World Health Organization declares global emergency: A review of the 2019 novel coronavirus (COVID-19). *Int J Surg*. 2020; 76: 71–6. pmid:32112977.
15. Bauer E. A., Braitman A. L., Judah M. R., Cigularov K. P. Worry as a mediator between psychosocial stressors and emotional sequelae: Moderation by contrast avoidance. *J Affect Disord*. 2020; 266: 456–64. pmid:32056913.
16. Zhou Y. et al. COVID-19: Are you ready to seek psychological help during home quarantine? – 2020.
17. Williamson B., Eynon R., Potter J. Pandemic politics, pedagogies and practices: digital technologies and distance education during the coronavirus emergency. – 2020.
18. Gentilini U. et al. Social Protection and Jobs Responses to COVID-19. – 2020.
19. Webster R. K. et al. How to improve adherence with quarantine: Rapid review of the evidence // *Public Health*. – 2020.
20. Hsu W. COVID-19 and Labour Law: Taiwan // *Italian Labour Law e-Journal*. – 2020. – T. 13. – №. 1S.
21. Raišienė A. G. et al. Working from Home – Who is Happy? A Survey of Lithuania’s Employees during the Covid-19 Quarantine Period // *Sustainability*. – 2020. – V. 12. – №. 13. – P. 5332.
22. Sandín B. et al. Psychological impact of the COVID-19 pandemic: Negative and positive effects in Spanish population during the mandatory national quarantine // *Journal of Psychopathology and Clinical Psychology / Revistade Psicopatología y Psicología Clínica*. – 2020. – M. 25. – №. 1. – P. 1-21.
23. Chen Y. S. A Rudimentary Discussion about the Labor Right during the Crises of Conronavirus // *Yue Dan Yi Shi Fa Bao Gao – Angle Health Law Review*. – 2020. – №. 43. – P. 71-90.
24. Correa P. G., Slavova S., Tulenko K. Protecting Productive Assets during the COVID-19 Pandemic. – 2020.
25. Haley E. et al. Migrant farm workers face heightened vulnerabilities during COVID-19 // *Journal of Agriculture, Food Systems, and Community Development*. – 2020. – V. 9. – №. 3. – P. 1-5.
26. Kurpayanidi K. I. et al. Economic and Social Policies during Covid-19 Period: Relief Plan of Uzbekistan.
27. Kozlovskiy S. et al. The system dynamic model of the labor migrant policy in economic growth affected by COVID-19 // *Global Journal of Environmental Science and Management*. – 2020. – V. 6. – №. Special Issue (Covid-19). – P. 95-106.
28. Ding W. COVID-19 and Labour Law: China // *Italian Labour Law e-Journal*. – 2020. – V. 13. – №. 1S.
29. Pizarro C. A. The impact of the COVID-19 Pandemic on labor migrants in Argentina. – 2020.
30. Gayer C. et al. Impacts of social isolation among disadvantaged and vulnerable groups during public health crises. – 2020.

Part 2. Education of preschool and school age children during a pandemic crisis

2.1. Practical approaches to the study of local history and culture using Internet resources

One of the progressive forms of learning in the modern world is distance education. Teachers in the United States and Europe have long resorted to bringing the learning process online. There are numerous distance learning programs for schoolchildren, as well as special courses for university students and all those, who want to improve their skills without leaving home.

With significant experience in online education, more progressive countries have found it easier to endure the forced transition to distance learning during quarantine. For Ukraine this was a real challenge, because teachers, students and parents were not ready for it, both technically and morally. Teachers, in particular, were forced to quickly prepare new methodological developments for distance learning, resorting to unusual for them forms and methods of work, based on available online resources.

One of such resources that can facilitate the work of teachers is the folklore and ethnographic project from central Ukraine – Baba Yelka. It is a rich visual base for studying of local history and culture during school and university courses in local history, ethnography, folklore and culturology, and other related courses and electives.

The Baba Yelka project was founded in 2018 as an educational folklore and ethnographic movement aimed at finding, researching, preserving, restoring and popularizing traditional authentic folk culture among young people.

The research area of the project is Kirovohrad region, the uniqueness and feature of which is its internal multiculturalism, formed due to intercultural and interethnic interaction of the population. This is an area that has absorbed the traditions of several diverse and distinctive ethnographic regions. Each administrative district of Kirovohrad region is distinguished by its own customs, dialects, culinary recipes, clothing, sewing and embroidery techniques – ethnographic and mental features.

For a long time the territory of the modern Kirovograd region was called the Wild Field, using imperial and Soviet ideological stamps. In fact, the history and culture of the local population (so to speak, Ukrainian aborigines, not immigrants – settlers – from other regions of the Russian Empire), began to study relatively recently. Therefore, in school and university courses in history, local lore, ethnography etc., teachers still widely use outdated monographs of the Soviet era and later compiled textbooks. The information in such books often not just doesn't correspond to reality, but significantly distorts it.

For example, Soviet authors paid considerable attention to glorifying the country's economic growth, development of the agricultural and industrial sectors. However, they hardly touched on social history, did not talk about acute social problems (poverty, hunger, political persecution of dissidents, denunciations and massacres). Soviet scientists deliberately erased cultural differences between nations, not to mention a complete disregard of ethnographic differences of each region within the member states of the Soviet Union.

In this way, almost a hundred years people have been forced to think that it's impossible to show one's nationality, emphasize cultural differences, study them, be proud of them and promote them. As a result, for a long time after the collapse of the Soviet Union, Ukrainians had only a little interest in the cultural features of their regions, and unknowingly destroy the remnants of authentic material culture (antique clothing, household items, tools, etc.). Accordingly, the visual base for studying Ukrainian folk culture in schools was extremely poor. We emphasize, that is meant an authentic culture, not the so-called "sharovarshchina" low-quality and backward), to which Ukrainians were deliberately accustomed by Soviet ideologues.

Modern Ukrainian researchers (professionals and amateurs) collect remnants of ancient folk culture in villages and small towns, where progress is not spreading so fast, where old-timers live and still preserve the memory of their Ukrainian roots.

In Central Ukraine, Baba Yelka is engaged in such affairs. Project participants organize search expeditions to small and endangered villages of the region, where they communicate with old people, record authentic songs and recipes, rituals and traditions, evidence of significant socio-political events and their impact on everyday life of Ukrainians, including memories about the Holodomor, dekulakization, collectivization, political repressions, forced relocation in connection with the construction of the Kremenchug reservoir etc.

At the same time, they also collect samples of traditional clothing and equipment, material and household culture and decorative and applied arts – all that reveals the real life of the population of Kirovograd region in the late XIX – first half of the XX century.

Baba Yelka not only collects antiquities, songs and memories of old residents, but also creates a modern and accessible educational base on the history of culture, ethnography, folklore, Ukrainian-studies and local lore in the Kirovohrad region.

As for the scientific and methodological side of Baba Yelka's work, it is based on a set of oral-historical methods, which is the most productive for obtaining objective information about life and relationships, cultural and social processes in the average Ukrainian family or the whole village community.

During two years of work, Baba Yelka made 42 expeditions to 57 settlements, where were collected four hundreds of authentic songs, dozens of ancient recipes, memories about the Holodomor, six hundreds samples of material cultural heritage and ancient photographs. All this became the foundation for the creation of an interactive “Ethnolaboratory Baba Yelka”, where everyone can not only see but also touch unique things for modern people, which our ancestors used every day:

- typical tools (wooden sticks and baking shovels, leather sieves and pads for shoes, self-spinning and hemp threads made on it, etc.),
- utensils (clay and wood, different sizes and purposes),
- everyday clothes (skirts, corsets, coats, scarves etc),
- traditional embroidered shirts (woman's and men's; doodles and cuticles; everyday and holiday),
- various types of towels (woven and embroidered; ceremonial and household; with typical floral and zoomorphic ornaments, embroidered inscriptions, story embroidery; linen, hemp and cotton),
- jewelry, paintings, photos and much more.

Detailed information about the course and results of the expeditions (audio and video recordings of songs and conversations, their transcripts, photos of typical life of Ukrainian village houses, images and descriptions of things that old people sent to the ethnolaboratory, descriptions of recipes, photos and videos of preparation of ancient dishes etc.) open access on the official website, YouTube channel and Facebook page of Baba Yelka.

Usually, when studying takes place in the usual way, project participants work closely with school teachers and university professors and come to students at their invitation. Researchers organize interactive conversations for children, during which they tell about their travels through Kirovograd region, about life in remote villages, about the tragedy of dying villages, about unique antiquities that people still keep at home, about valuable things they found during expeditions.

They also sing old songs in an authentic manner, show mini-movies with the most interesting moments of the expeditions, show recordings with happy and tragic memories of old people. And certainly they ask if children know their history and their ancestors. Such educational work of Baba Yelka should encourage children and young people to study their history and culture, get to know and love their homeland, be proud of their nationality and preserve everything Ukrainian.

However, during distance learning, personal communication between activists and students is not possible. But Baba Yelka's Internet resources are always available to people. So, every educator can go to these resources and, using a simple automatic search, find the necessary text, photo, audio and video information, pick up clarity on the topic of the lesson.

In addition, the project participants decided to create a collection of replicas based on the collected clothing samples and old photographs. It will be ten ensembles of clothing (from shirts to shoes and hats), including wedding attire. Each element will be embroidered by masters according to ancient patterns from ancient fabric, embroidered by hand according to the rules formed by tradition.

In this way, people will be able to find out how the residents of the Kirovohrad region actually dressed – and not from photographs, not from single exhibits behind the museum glass.

Another important direction that is developing within the framework of “Baba Yelka” is the revival of ancient songs – their modernization with the help of modern arrangements and video clips. In fact, the whole project was created for this purpose, but very quickly it became much larger, significantly expanding the scope and object of study.

The revival of authentic songs is due to the activities of the project under the symbolic name YELKA. The ethno-singer, musician and cameraman have already created three music videos for authentic songs in a modern arrangement, with which YELKA was among the TOP novelties of modern Ukrainian music three times.

Project participants resort to such methods to make ancient Ukrainian songs closer, clearer and more accessible to modern youth.

It should be emphasized:

1. According to the information of the regional Center of Folk Art and the Kirovohrad Regional Department of Culture, a full study of folk song heritage in the Kirovohrad region has not been conducted since Ukraine became independent.

2. According to the Institute of Art History, Folklore and Ethnology of the Academy of Sciences of Ukraine, a scientific study of clothing of the inhabitants of the territories included in the present Kirovohrad region was not conducted.

3. There are no other public or state organizations in the region that are engaged in folklore and ethnographic research work in the Kirovohrad region with the subsequent publication of all materials and results.

Thus, daily updated and filled with new information, the Internet platforms Baba Yelka have become a powerful source base for educators, local historians and folklorists. The rich ethnographic heritage of the region found during the expeditions confirms that there are much deeper cultural traditions than is commonly believed in Soviet historiography. For example, only restoration and presentation of an original collection of local traditional clothing can dispel stereotypes about the limited and low-quality folk culture that has been cultivated in Ukraine and internationally since Soviet times due to a lack of knowledge and materials.

The project Baba Yelka allows modern scientists to fill in the “white spots” on the map of tangible and intangible culture of Ukraine, and for teachers – to better implement educational tasks, diversify teaching methods, visualize theoretical learning, filling it with rich clarity.

Considering in more detail how these opportunities are realized in practice, in particular in the context of distance learning, we should first turn to the state standards and educational programs of Ukraine.

In accordance with the state standards of student training, the content of educational branches is formed on the basis of Ukrainian studies. This emphasizes the conceptual significance of the task of local lore and Ukrainian culturology as separate electives and components of other disciplines (history, geography, literature, etc.). After all, they should contribute to the formation of schoolchildren's clear idea of their region and its population as an integral part of the Ukrainian state and people.

This process takes place mainly during the assimilation of school curricula of elective courses (electives) of historical and local lore and cultural nature. For example, currently the website of the Ministry of Education and Science recommends such courses as “Ukrainian Studies”, “Ukrainian folk embroidery”, “Customs and rites of the Ukrainians” and so on. Revealing their local lore component, teachers from Kirovohrad region don't need to work on numerous Internet resources in

search of local information any more, because a considerable array of valuable and meaningful content is collected on related platforms Baba Yelka.

Therefore, in the course “Ukrainian Studies” you can use (remotely – photos or videos):

- antique inventory and utensils, inviting students to intuitively determine their age, material and purpose;

- typical outerwear – to find out which things have remained in use and which have outlived themselves, giving way to more comfortable and functional, as well as to compare which textiles and materials were used in the last century, and which are popular today;

- authentic body shirts, considering which, children can fantasize about the features of the cut (large sinuses, wide sleeves, the actual absence of a specific size, the difference between the cloth in the upper and lower part of the shirt) and embroidery (why women embroidered sleeves, but not the body of the shirt, why they decorated the cuffs, hem and bosom, why different regions have different patterns and colors, etc.);

- a collection of hundreds of various woven and embroidered towels, which students can organize on visible features by themselves, reflect on the cause and essence of embroidered inscriptions, try to determine their functional purpose, to find the tree of life and highlight the meaningful parts of a traditional towel;

- a collection of photographs of the twentieth century will help to trace how the clothes and way of life of Ukrainians have changed over the centuries, what were their features in different periods, how did the peasants differ from the burghers and the inhabitants of rural areas among themselves; and modern technology will allow students to modernize old photographs on their own, saturating them with color, and even substituting their faces to see what they would look like if they had lived a hundred or fifty years ago;

- compositions of different things can become the basis for interactive exercises and games, creative student projects, thought-provoking works, etc.

To show the difference between local rituals in the context of the program “Customs and rites of the Ukrainian people”, you can use video and audio recordings or their transcripts, in which village elders describe in detail what were the traditions of Christmas, how they predict the future on Malanka, what spring-songs they sang, how led Marena, which were Kupala, Petrivka and harvesting songs and rituals.

Here also – vivid memories, not office research, girls' and men's traditional meetings (divuvannya i parubkuvannya), wedding ceremonies (from the choice of elders and matchmaking, baking loaves and cooking traditional wedding dishes, to the actual wedding activities, table-songs and games, post-wedding customs).

All information about the weddings, for example, is illustrated with ancient wedding photos, which clearly show the dress and jewelry of the bride and groom, as well as ceremonial towels – embroidered or woven, depending on the village and district.

To demonstrate the material culture of the region within the course “Ukrainian folk embroidery”, we can use photos of old shirts collected during the expeditions, as well as those that researchers have seen, recorded, but not included in the collection Baba Yelka. Each of the shirts is accompanied by a description (period of creation and using, material and technique of manufacture, purpose, identity of the master or owner) and information about the provenance (who and in which village passed or showed, life history or some interesting facts about the owner of the shirt).

Information about the exhibition of authentic shirts, which was held by Baba Yelka, was collected separately. In addition to exhibits from the Kirovohrad region, things from other regions were presented here, which makes it possible to visually compare the traditions of cutting, sewing and embroidery in different ethnographic and administrative regions of Ukraine.

By looking at embroidered patterns on old towels and shirts, children can compare them with fashionable prints in the collections of the world's leading fashion designers and find out which ethnographic regions inspired the couturiers with their traditional ornaments.

Numerous mini-films from expeditions and videos of old-timers' memories can be a great illustration of all the above-mentioned electives and school and university courses in local lore,

history, and ethnography. They vividly demonstrate to modern children and youth how socio-political events affected the lives of ordinary people, how the lives and destinies of hundreds of thousands of families depended on the decisions of individual leaders, how entire villages developed and declined, how the nation fought, died and survived, and more – what may be their own old age.

For example, when studying the Soviet period in the history of Ukraine, it is worth using the video of Olga Vilkanovska's memories (1926 year of birth) about how she “survived Soviet slavery.”

Talented folk singer Valentina Burlaka (1937 year of birth) told how for many years she could not perform on the stages of rural houses of culture because she sang in Ukrainian.

Maria Kovbasa (1926 year of birth) mentioned the hard work in German factories during World War II, starvation and escape from captivity.

Anna Golub (1928 year of birth) remembers how seven neighboring children died of starvation one after another during the Holodomor of 1932-33, she told about the premeditated murder of Ukrainians by starvation by decision of the Soviet government.

Halyna Boldovska (1941 year of birth) spoke about the suffering in the postwar years and destroying of Ukrainian shrines (churches, icons) by Soviet activists, the so-called dekulakization of hard-working peasants, the forced confiscation of human property to collective farms, political persecution and the disappearance of people who opposed the Soviet government.

Video recordings of the stories of 80-year-old Tetyana Chumachenko (1939 year of birth), the last inhabitant of the village Khaynivka, who has lived alone for many years among dozens of abandoned village houses. For years, the woman watched her fellow villagers and friends go to other cities one after another to live with their children or die of old age, and their houses with furniture and all personal things began to fall apart. Nobody needs these houses, because nobody wants to return to the village. There are no young people here for many years and no children are born, shops are closed, there is no school or hospital. There is nothing and no one except granny Tetyana and her dog.

In addition to the memories of old-timers, Baba Yelka offers videos with culinary master classes on cooking ancient dishes, traditional shirt cutting and various embroidery techniques.

These and all other materials on the platforms of Baba Yelka can be freely stored, composing with other materials for distance lessons, or resort to design methods, search and systematization – to offer students to find the necessary information on these resources, analyze its content, systematize and draw appropriate conclusions within the problem under study.

Thus, compulsory distance learning has confirmed the special value of scientific and cognitive online content, intended for widespread use by teachers in educational institutions of all levels. Among the communities that create and offer such content is the Baba Yelka project, the value of which for pedagogy lies in its practical orientation and social importance. The rich folklore and ethnographic base of “Baba Yelka” can be introduced into the system of educational and methodological support of Ukrainian-studies, which includes compulsory subjects, curricula of elective courses (special courses, electives), local history clubs.

Content-rich online platforms of this project will help teachers not only in teaching but also in upbringing work, because they help raise children's awareness of cultural identity and self-consciousness, form in them knowledge about cultural markers of Kirovograd region, and also promote critical thinking through awareness raising.

Baba Yelka's online activity presents the cultural heritage of Central Ukraine for other regions and countries and establishes cultural ties at the level of Ukraine and internationally.

2.2. Challenges teachers of English face while introducing online learning at secondary schools of Ukraine

The advance of information communicative technologies in recent years made teachers encounter a number of problems not connected with the usual hardships of educational process. During more than a decade before the quarantine, most teachers had to struggle with the students' addiction to mobile phones and the reluctance to switch them off even during the lessons. The problem was acknowledged at the highest level and consequently it caused introducing the law of the ministry of Education of Ukraine about the ban of using mobile phones during the educational process (# 420, adopted on 24. 05. 2007). The ban led to a long-lasting discussion, the former was loosened and lifted more than once and afterwards the authority to allow or ban the use of smartphones was delegated to the school council.

The majority of the measures undertaken could not overcome the temptation from the students' side to escape the routine of school lessons and entertain themselves surfing the Internet or playing computer games instead of studying. The issue of the expediency of using high technologies in classroom would have lasted for another decade if COVID-19 had not changed dramatically the vector of the discussion in the unexpected direction. Despite most teachers' reluctance to reconcile with the total virtualization of educational process, our life has imposed its own severe restrictions and regulations.

It is acknowledged that nowadays mastering a foreign language alongside with using information computer technologies are the two priorities for young people to be successful in their future life.

The pandemics of COVID-19 made teachers throughout the world face the challenge: mastering technical innovations at a level that can be compared to that of their students or even higher; or give up teaching.

Judging from the numerous teachers' forums, our younger colleagues accepted the online format of teaching process optimistically and the shift from face-to-face classrooms to virtual class was smooth and fruitful until the moment when the necessity to duplicate school documents (paper version of registers, certificates, plans of the lessons, reports on the work performed) arose.

In contrast with young teachers, the majority of more experienced colleagues spoke up their ultimately negative attitude to such abrupt changes, taking into consideration poor technical provision and support, lack of professional skills in digital sphere and psychological discomfort.

In the following article I would like to highlight the problems of an average English teacher with a prominent (more than 30-year) experience of teaching in a specialized school but a 'dummy' in ICT innovations. The aim of the following article is to specify the most common challenges the teachers of our school came across. My recent experience may be different from my colleagues', but I hope it can be useful for those having similar problems with introducing online learning.

Nearly three months of the quarantine provided enough time to ponder over the reasons why the process of introducing online learning is not smooth enough, though its advantages are seemingly obvious.

I have done some research on the advantages and disadvantages of distance learning at schools. One of the objectives of the research was to compare students', teachers' and parents' attitude to online learning. Another objective was to offer useful tips for dealing with the problems of online learning.

The ultimate objective was to draw attention to the problems teachers cannot solve on their own.

My first week of online teaching was mostly reconnaissance. Questionnaires and tests, sending students links to educational videos with subtitles was the only suitable strategy for a teacher that only had a PC, the Internet (highly dependent on the weather conditions and the number of users) and a button-operated mobile.

The first questionnaire for the students was anonymous and differentiated according to the age of students. It covered the following points:

1. Is it difficult for you to study English?
2. What is the most challenging part of learning English?
3. Do you enjoy learning English?
4. Do you have opportunities for online learning?
5. Do you like communicating through social nets?
6. Do you enjoy learning online?
7. What do you like most when learning online?
8. What do you hate in distance learning?

Similar questionnaires were suggested for completing two times during the quarantine, as well as at the end of the school year. The aim of the survey was to work out the most efficient model of teaching and to find online platforms and facilities easy to access but safe to use.

Parents were asked to answer a shorter version of the questionnaire. It was designed to find out the technical problems of particular students, the parents' attitude to online learning and to work out the partnership scheme for teacher-parents collaboration for the period.

The first response to the question "Do you enjoy learning online?" was absolutely positive with one exception (presumably from the family that is extremely religious, has a lot of children and few opportunities for providing every kid with a smartphone – the material aspect of online learning is one of the most important issues, but not in the frames of this article). As for the final survey, parents (58 respondents) were unanimous in their answers to the same question (nearly 90 % were against purely computer-based learning).

With the students, the figures were different due to the age of the children.

3rd –graders, 4th-graders (28 respondents)

Satisfied with online learning (%)	Indifferent (%)	Dissatisfied with online learning (%)
8	12	80

6th-graders (11 respondents)

Satisfied with online learning (%)	Indifferent (%)	Dissatisfied with online learning (%)
14	8	78

Note: 6th-graders in my group were unable to fully participate in the process due to the lack of technical equipment, frequent blackouts or poor quality of the Internet. They suffered both from the impossibility to be present at the lesson and the lack of communication with the classmates. Nevertheless, they were the most ardent followers of the new format of learning.

8th-graders (8 respondents)

Satisfied with online learning (%)	Indifferent (%)	Dissatisfied with online learning (%)
25	25	50

11th-graders (12 respondents)

Satisfied with online learning (%)	Indifferent (%)	Dissatisfied with online learning (%)
50	17	33

The figures show the general tendency: the younger students are, the less satisfied with the online teaching they are.

Senior students were asked to give their justifications for positive or negative responses to question #6 of the questionnaire: "Do you enjoy learning online?" In addition to that, they wrote control essay "Pros and cons of distance learning".

The outcome of the discussion is the following: three months of the distance learning during the quarantine provided the school leavers with the opportunity to organize the time left before

taking final exams (ZNO) to put greater emphasis on filling the gaps in the most challenging themes. As for the disciplines they found easy or impossible to learn, the respondents simply completed the necessary tests without watching the preceding video lectures or participating in Zoom conferences.

In contrast to online learning, with face-to-face classroom format students would have been obliged to sit at the lessons that are not very useful (from their point of view). While one pair of students is answering at the class board, smarter students feel bored, and less intelligent ones cannot follow the discussion, but they will never admit to not understanding what their classmates are talking about. As a rule, teenagers are rather shy to show their lack of competence in front of their peers.

With online learning, students felt free to use the Internet while completing tests, to ask their friends' advice or to have the work done by their private tutor or a smarter classmate, an elder sister or brother.

The survey proved that senior students did not miss their classmates much, as they are used to communication via social nets. One more advantage of online learning is that children could socialize with the people they wanted to chat with. If they did not like some teacher or classmate, they could simply turn their camera off. "Poor Internet connection" was the most popular excuse for not being present at the lesson.

More advantages and disadvantages of online learning are given below. The students could not formulate them clearly in the questionnaires but spoke up their opinion during free discussions or warm – up activities.

Positive aspects of online learning (based on the answers of 8th-graders and 11th graders):

- Comfortable conditions of learning. That does not mean just a cup of coffee at hand, pajamas and a kitten on your lap. Respondents emphasize the fact that with distance learning they are free to choose their own speed and time of performing the tasks and they can go through the material of video-lessons as many times as they need; weaker students are not under pressure of being dominated by smarter classmates. Those who are stronger do not have to wait for their slower partners. The smartest ones confess to being present at two or three lectures simultaneously (similar to Hermione, the heroine of *Harry Potter* series), so some students studied time-saving techniques, which would not be possible while learning in face-to-face classroom.

- On the whole, getting ready for the lessons takes less time.

- School day is one hour shorter.

- Online learning is much more economical: you do not waste time to get to school; you do not spend money on public transport, on buying lunch at the school canteen, on washing your uniform or school clothes.

- You have less risk to fall ill.

- You save time, as you can get up much later – your working place is next to your bed. Getting to school takes, on the average, 40 minutes. A journey by bus, underground tram or trolleybus cannot be called a pleasant one, especially during rush hours. Some students confessed to oversleeping the beginning of the lesson and joining at the very end. They could make up for the missed material later, during more suitable time.

- You can watch a video-conference and your favourite movie at the same time – the teacher will not even guess that you are so enthusiastic about the plot of the film, and not because of the variety of ways to express future in English, which is supposed to be the theme of the lesson.

- Students feel less pressure. They cannot be forced to switch on the video camera or even the microphone. The ambiguous status of the quarantine period provided good chances for cheating. (If a student says their camera does not work or their Internet failed just in the time of online test, that could not be monitored and the teachers have to take the students' word for it – that is one of the challenges of online learning, by the way; teachers have neither opportunities nor authority to verify the accuracy of the information provided by the students).

Drawbacks of online learning process:

- Technical problems: poor Internet, lack or absence of proper equipment (four computers or smartphones are necessary for a family of four with two parents working distantly and two students having to join in strictly at 8-30, otherwise they will not have enough time for completing online tests); failure of the Internet providers – most of them turned out to be unable to manage the number of users that had risen abruptly.

- Unreal deadlines for completing online tests.

- Numerous mistakes in online tests at the beginning of the quarantine caused by the fact that teachers were not experienced in such activities and were confined to time limitations.

- Lack of live communication and inter-action.

- Bad influence of computers on the health (all the students complained about sight problems, most of them experienced headaches, backaches and a few confessed to experiencing depression and anxiety)

- Lots of computer viruses and spam accompanying free resources.

Pros and cons of online teaching seen by teachers of English

Firstly, I am going to cover negative aspects. Difficulties cause our personality develop, as psychologists say.

- Unfortunately, teachers have no technical facilities or authority to check the authenticity of the work performed online.

- The main problem the majority of the teachers have encountered is the impossibility of objective assessment of control works.

The only way to solve the problem that proved to be partly efficient with my senior students was to set strict deadlines and design as many variants of tests as many students are in my group. Therefore, for final control works in one group I had to type 12 tests in reading, 12 tests in listening comprehension and 12 topics for writing an essay. That was quite time-consuming. I was not able to use ready-made tests available at free teachers' sites, as my students are extremely smart in ICT. They found possibilities to copy answers to online tests. Some students managed to cheat despite all pre-cautions even while doing the final tests. The first pattern was asking some expert in English to do the test. With camera off a teacher cannot control the students' actions while taking the tests. Another, quite sophisticated, fraud performed by senior students, was registering at the educational platform as a teacher and getting the access to all the materials.

- Contradiction between students' marks before and after the period of distant learning. With online testing, children have improved their grades immensely (if marks for completing online tests are taken into consideration). But their reading aloud, hand-writing, spelling and essay-writing worsened. As for speaking, it nearly collapsed. Neither students, nor teachers can be blamed for that, as it is unnatural to speak to an avatar on the black screen and be waiting for a smile or tap on the shoulder from the machine. Consequently, the main problem of online learning is...

- Lack of live communication and interaction.

The webinars, provided by prominent publishing houses, demonstrated various facilities of Google, e-books, etc., that can make up for live communication. The problem is that not all the students (and teachers as well) have an access to such sophisticated sites, platforms, applications. Besides, they are rather expensive and not always safe. If they are free (like "Naurok"), they are eventually accessible to students and used for cheating.

- Checking hand-written tasks is difficult due to the low quality of some students' cameras.

- The most perplexing aspect of online learning – children from families with low income or living in the places with poor quality of the Internet do not have equal opportunities to get proper education. That can be considered the violation of constitutional rights. Thus, teachers can be blamed of marginalizing poorer students. The latest recommendations of international teachers' organizations suggest inclusion. "Yet, children with disabilities are often overlooked in policymaking, limiting their access to education and their ability to participate in social, economic and political life. Worldwide, these children are among the most likely to be out of

school". Apparently, the period of distant learning has made the task of introducing inclusion more challenging.

Positive aspects of online learning (seen by a teacher)

Challenges of the quarantine period:

- motivated teachers for professional development;
- gave invaluable experience;
- gave teachers the chance to be in children's shoes. Students taught us how to use Zoom, install Viber on our laptop, search for necessary information, etc. They were patient and friendly and did not make fun of us for being slow and timid. They could foresee our mistakes and warned us beforehand 'not to press that button -that would be expensive to restore' etc.;
- strengthened ties with students' parents. Now they understand the importance and challenges of the profession of a teacher;
- were fun.

The problem is that teaching languages cannot be fully converted into machine-operated and machine-performed process. We cannot ignore the specific nature of a language as an academic discipline. The phenomenon of the specific nature of language and speech was distinguished by professor Ferdinand de Saussure more than one hundred years ago and later researched by academicians A. A. Potebnja, L. S. Vygotskiy, A. A. Leontiev, etc.

Communicative method proved to be the most effective in teaching a foreign language, as it takes into consideration the dual character of a language: it is both the means and the aim of the academic subject "Foreign Language". Thus, communication is more important than studying purely linguistic aspects and doing tests. Language and speech are directly connected to thinking. Thus, making students speak and write compositions, teachers develop their thinking.

With online learning, we are forced to do mostly tests designed to check grammar and vocabulary. Teachers of senior students have to bear in mind that the final exam (ZNO) is designed as grammar-vocabulary test, so games and fun activities should be left behind – they will not be graded during the exam.

To sum up, I would like to emphasize the following: the shift from face-to-face learning to blended or online learning is inevitable. Three months of distant learning gave teachers a stimulus to self-educate in the sphere that would have left unexplored otherwise. On the whole, online learning has more pros than cons. The challenges teachers face at present can be classified as technical errors, but they can be eliminated. On the other hand, both teachers and authorities ought to think over alternatives for those who do not have equal opportunities to join in online educational process.

References

1. Brown, H. D. (2007). Principles of Language Learning and Teaching. (5th ed.). New York: Longman.
2. <https://mon.gov.ua/> "Про повну загальну середню освіту".
3. <https://mon.gov.ua/> "Про використання мобільних телефонів під час освітнього процесу".
4. https://ru.wikipedia.org/wiki/курс_общей_лингвистики.
5. Richards, Jack (2006). Communicative Language Teaching Today. USA: Cambridge University Press. pp. 14-21.
6. Richards, Jack; Rodgers, Theodore (2014). Approaches and Methods in Language Teaching (3rd Edition). Cambridge: Cambridge University Press. pp. 23-24.
7. Swan, Michael (1985-04-01). "A Critical look at the Communicative Approach (2)". ELT Journal. 39 (2): 76-87.
8. Ur, Penny. 2002. A Course in Language Teaching: Practice and Theory. United Kingdom: Cambridge.
9. www.unicef.org/education. Inclusive education.
10. Кон И. С. Ребенок и общество. М., 1988.
11. Лингвистический энциклопедический словарь, М., «Советская энциклопедия», 1990.

12. Лихачев Б. Педагогика: курс лекций. 3-е изд. М., 1999.
13. Лукашевич В. В., Пронина Е.Н. Психология личности: учебное пособие по курсу "Психология и педагогика". М: МГУП, 1999. 188 с.
14. Пассов, Е. И. Коммуникативный метод обучения иноязычному говорению. М., Просвещение, 1991.
15. Философский энциклопедический словарь, М., «Советская энциклопедия», 1983.

2.3. Conceptual principles for promoting the health of youth

2.3. Концептуальні засади сприяння покращенню здоров'я учнівської молоді

Здоров'я населення є інтегральним показником соціального благополуччя, важливим складником забезпечення стійкого та стабільного розвитку – бажаної перспективи й мети для кожної країни та світової спільноти, які останнім часом ще більше актуалізуються пандемічними кризами світового масштабу. У їх вирішенні визначальна роль належить здоров'ю підростаючих поколінь як потужному потенціалу розвитку кожної країни. Тому світове співтовариство значну увагу приділяє стратегіям сприяння здоров'ю дітей та молоді. Саме це визначено одним з пріоритетів у Декларації та Плані дій «Світ, сприятливий для дітей», що була прийнята на Спеціальній сесії Генеральної Асамблеї ООН (2002 р.), у Європейській стратегії «Здоров'я і розвиток дітей і підлітків (2000 р.)», у матеріалах Бангкокської Хартії (2005р.), у програмі Європейського Союзу «Європейська стратегія здоров'я – 2020» (2012 р.) та інших документах міжнародного значення з питань здоров'я у глобалізованому світі. Формування особистої відповідальності громадян за здоров'я як необхідної умови досягнення фізичного, психічного і соціального благополуччя та розквіту і стабільності країни – є одним із стратегічних завдань і нашої держави. Воно визначено одним із пріоритетів Загальнодержавної програми «Здоров'я – 2020: український вимір» (2012 р.), Стратегії сталого розвитку «Здоров'я – 2020» (2015 р.), Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 рр. (2016 р.), Концепції розвитку системи громадського здоров'я (2016 р.) та інших нормативно-правових актів.

Статистика свідчить, що стан здоров'я молоді в Україні в останні роки погіршується. У країні один з найвищих показників розповсюдження ВІЛ-інфекції в Європі та Центральній Азії, а туберкульоз продовжує залишатися основною причиною смертності людей, які живуть з ВІЛ [18]. З-поміж інших чинників, які негативно впливають на здоров'я молоді, особливе місце посідають шкідливі звички та ризикована поведінка. Так, відповідно до результатів соціологічного дослідження «Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків і молоді в Україні» в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді» (HBSC), перелік небезпечних для життя та здоров'я молоді факторів є вражаючим і загрозливим [11]. Так, серед підлітків у віці від 11-17 років досвід тютюнокуріння мають 16% дівчат та 24% хлопців. Активно курить кожен третій підліток 12-14 років і кожен другий старше 15 років. Визначено, що понад 72 % молоді віком 15-20 років мають досвід споживання будь-якого алкогольного напою. Кожен четвертий підліток хоч раз у житті переживав стан сп'яніння. Про такий досвід повідомили 6,4% серед 10-річних та 48% серед 17річних респондентів.

Хоча б один раз протягом життя марихуану вживали 8% підлітків віком 13-17 років. У віці 13-17 років кожен четвертий хлопець та кожна восьма дівчина (12,4%) мають досвід статевих стосунків. Кожен третій підліток, який має досвід статевих стосунків, не використовував презерватив під час першого статевого акту. Незахищені статеві контакти призводять до поширеності захворювань, що передаються статевим шляхом, ВІЛ-інфекції і незапланованої вагітності. Кожного року з понад 12 млн зареєстрованих випадків захворювань, що передаються статевим шляхом, 3 млн припадають саме на підлітків.

За індексом маси тіла третина підлітків мають надмірну вагу. Четверта частина всіх опитаних повідомила, що протягом останнього року вони впродовж двох тижнів поспіль відчували такий рівень смутку або безнадійності, що переставали займатися звичними справами. Про це зізналися кожна третя дівчина (31%) та кожен п'ятий юнак (21%).

Практично кожен восьмий (12,6%) опитаний підліток має залежність від соціальних мереж. Вказані результати досліджень роблять актуальними питання розробки концептуальних засад сприяння покращенню здоров'я, вивчення факторів впливу на формування безпечної поведінки молоді, орієнтованої на здоровий спосіб життя, розробку та впровадження нових підходів до даного процесу з урахуванням вікових особливостей

становлення особистості. З цією метою розглянемо такі поняття як «здоров'я», «відповідальне ставлення до здоров'я», «безпечна поведінка», «формування здорового способу життя» у контексті концепції сприяння покращенню здоров'я.

Поняття «здоров'я» – багатовимірне, складне і багатозначне. Тому існують різноманітні підходи до його трактування, різні моделі та концепції здоров'я. Так, О. Васильєва та Ф. Філатов, проаналізувавши найбільш поширені наукові і соціальні уявлення про феномен здоров'я, виділили три еталонні основи здоров'я, які залишаються непорушними впродовж сторіч, і відобразили їх як завершені філософські і наукові концепції, а саме : антична, адаптивна, антропологічна. Коротко охарактеризуємо сутність поняття «здоров'я», представлену у цих концепціях, звернувши увагу на те, яке ставлення до здоров'я формується у особистості при їх використанні.

В античній концепції (Платон, Цицерон, Гіппократ, Сократ, Епікур) – здоров'я розуміється як внутрішня узгодженість, гармонія, краса, врівноваженість. Головні принципи античного оздоровлення, як їх сформулювали О. Васильєва, Ф. Філатов, – помірність («нічого понад міру») і турбота про себе [2, с. 47-56]. Звертає на себе увагу активність, свобода вибору, волевиявлення особистості у цьому процесі, що дає підстави для висновку про відповідальне ставлення до здоров'я самої людини в часи античності.

В адаптаційній концепції (Г. Сельє, В. Фролькін, І. Аршавський, Д. Саркісон, Т. Abelin, І. Брехман та ін.) [1, 17] здоров'я розглядається як пристосованість людини до навколишнього середовища. Збереження здоров'я розуміється як узгодження особистих характеристик з соціальними нормативами (нормування), єднання з природою (жити у згоді з власною природою і в гармонії з природним оточенням), гуманізація міжособистих відносин, оздоровлення суспільства. На практиці здоров'єзбереження реалізація положення узгодження особистих характеристик з соціальними нормативами була покладена на сферу охорони здоров'я і звелася до визначення відповідності стану здоров'я особистості середньостатичним нормам функціонування організму. Це призвело до того, що в буденному розумінні здоров'я розглядалось (у значній мірі стереотипно продовжує розглядатись і зараз) переважно як відсутність захворювань. При такому розумінні здоров'я, відповідальність за своє здоров'я людина перекладає на фахівців – медичних працівників, до яких вона звертається у разі виникнення проблем. Як висновок – у адаптаційній концепції власна активність особистості, її відповідальність за здоров'я не відіграють вирішальної ролі.

Антропологічна концепція (К. Роджерс, Д. Леонтьєв, А. Маслоу, Г. Олпорт, Е. Фромм та ін.) [10, 5, 6, 7], спирається на позитивний потенціал, закладений у кожній особистості і людина повинна його реалізувати для власної розвитку. Це є її обов'язок і відповідальність перед собою і людством. Згідно цих положень, основні принципи і критерії здорового існування : вільне творче самовираження, особисте зростання, інтеграція досвіду і духовне самовизначення призводять до усвідомлення власної відповідальності, яка цілком покладається на Суб'єкта і яку тепер уже не вдається перекласти на абсолютні закони Природи або Долі. Тому ми вважаємо, що відповідальне ставлення до здоров'я у цій концепції розглядається як найважливіша умова життєдіяльності людини та її самореалізації.

Актуальність проблеми стимулювала науковців до розробки концепції здоров'я, яка б враховувала і узгоджувала положення трьох попередніх концепцій з сучасною науковою парадигмою та цілісним, інтегративним підходом до вивчення такого феномену як здоров'я (І. Брехман, О. Васильєва, Дж. Вейлант, В. Еванс, Дж. Гібсон, Н. Григор'єва, І. Гурвич, В. Казначєєв, Л. Куликов, Ю. Лисицин, А. Маслоу, М. Мюррей, Г. Олпорт, Б. Райн, М. Селігман, Е. Фромм та ін.). Важливе значення у цьому процесі мали положення міжнародних документів таких як: Програма ВООЗ «Здоров'я для всіх до 2020 р.», Оттавська хартія про сприяння здоров'ю, Джакартська декларація «За пропаганду здорового способу життя у ХХІ столітті», Бангкокська хартія «Сприяння здоров'ю в глобалізованому світі», Європейська стратегія з подолання соціальних нерівностей щодо здоров'я, Мінська декларація «Охоплення всіх етапів життя у контексті політики Здоров'я – 2020».

«Здоров'я – це стан повного фізичного, соціального і психічного благополуччя, а не лише відсутність хвороб або фізичних вад», – визначено у Статуті ВООЗ [13]. В англomовному оригіналі документа ВООЗ замість терміна «психічне» вжито латинський «mental», який, крім психічного, включає також розумовий (інтелектуальний) і духовний компоненти. Порівняльний аналіз різних підходів до трактування здоров'я в теоретичних роботах зазначених дослідників та низці документів міжнародного значення дозволяє зробити висновок, що здоров'я у сучасному глобалізованому світі розглядається як багатомірний соціокультурний феномен, який поєднує в собі різні компоненти й відображає фундаментальні аспекти людського існування. Саме такий підхід до розуміння сутності здоров'я лежить в основі **концепції сприяння покращенню здоров'я**. Вона ґрунтується на визнанні загальнолюдської цінності, соціальної значущості здоров'я, відповідальності за його збереження з боку кожної особистості, соціальної групи, держави, суспільства загалом. Таким чином, **відповідальне ставлення людини до здоров'я** власного (індивідуального) та інших людей (громадського) визначено основою його покращення. Ми погоджуємося з дослідниками П. Гусаком, Н. Зимівцем, В. Петровичем, які це поняття визначають «...як позицію особистості, яка обумовлює регуляцію реакцій і вольове здійснення діяльності стосовно факторів здоров'я для оптимального поєднання особистих можливостей і можливостей середовища задля досягнення благополуччя» [3, с. 41].

Загально відомо, що стан здоров'я на 10 % залежить від рівня медицини, на 20% – від стану екології, на 20% – від спадковості і на 50% – від способу життя. Ступінь впливу останнього чинника на здоров'я людини значно перевищує дію інших, що дає підстави вважати його одним із основних. **Здоровий спосіб життя** – це усвідомлення цінності, активне ставлення до власного здоров'я, його підтримка, зміцнення; життя без шкідливих звичок; розвиток духовності; спосіб життєдіяльності людини, метою якого є формування, збереження і зміцнення здоров'я [12, с. 191]. Тобто, таке розуміння здорового способу життя дає підстави стверджувати, що його сутністю є саме відповідальне ставлення особистості до здоров'я.

Світовою спільнотою **формування здорового способу життя** визначається як процес запровадження зусиль для сприяння поліпшенню здоров'я і благополуччя взагалі, зокрема ефективних програм, послуг, політики, які можуть підтримати та поліпшити існуючі рівні здоров'я, дати людям змогу посилити контроль над власним здоров'ям і покращити його. Метою формування здорового способу життя є сприяння досягненню в широкому розумінні благополуччя і здоров'я для всіх, на всіх рівнях, у всіх сферах, з усіма передумовами. У формуванні здорового способу життя значну роль відіграє місце здоров'я серед потреб людини, мотивація на збереження і зміцнення здоров'я, зорієнтованість на довге здорове життя, використання технологічного підходу до процесу збереження і зміцнення здоров'я, що передбачає системну, комплексну діяльність з його покращення, де основою є формування відповідального ставлення до здоров'я.

Ми поділяємо думку науковців, які зазначають, що формування відповідального ставлення до здоров'я відбувається у системній діяльності, яка спрямована на вироблення і виявлення ставлення особистості до здоров'я у спеціально створених умовах. Ця діяльність характеризується послідовністю дій: оцінювання рівня ставлення до здоров'я; аналіз факторів здоров'я, що потребують досконалості; розроблення плану дій з покращення ситуації; реалізація плану дій; оцінювання результатів. Для формування відповідального ставлення до здоров'я особистості треба спиратися на принципи самовизначення, активізації потенціалу, участі, соціального підкріплення, партнерства [3, с. 21-33].

Вивчення даної проблеми нерозривно пов'язане з формуванням безпечної поведінки особистості у сфері збереження та підтримки здоров'я, оскільки здоровий спосіб життя виступає одним із проявів такої поведінки поряд з відсутністю різних залежностей, шкідливих звичок, уникання ризикованих для життя і здоров'я ситуацій, дотримання соціальних норм. Т. Алексєнко характеризує **безпечну поведінку як «...поведінку, яка**

відображає відповідальне ставлення людини до свого життя і наслідків власних дій і вчинків у різних життєвих ситуаціях і в різних середовищах» [12, с. 343]. Особливе значення має формування безпечної поведінки для дітей та молоді, оскільки мотивація до здорового способу життя, його доцільності та необхідності повинна формуватися з дитинства. На противагу безпечній поведінці – ризикована, обумовлена складними життєвими обставинами, безвідповідальним ставленням до свого здоров'я, своїх вчинків, негативними явищами у молодіжному середовищі, відсутністю необхідної інформації або її недостовірністю.

У контексті концепції сприяння покращення здоров'я у міжнародній практиці розроблені та апробовані різні моделі навчання здоров'я. Узагальнення досвіду реалізації програм навчання здоров'ю зробив Чарлтон Ені [16, с. 3-14]. Він виділив такі моделі навчання здоров'я та вибору молоддю моделей поведінки, зорієнтованої на збереження та зміцнення здоров'я: інформаційно-когнітивна, засвоєння знань і навичок, ціннісно-смилова, соціальних змін, дій на благо здоров'я [3, с. 27-28]. Вітчизняна практика формування відповідального ставлення молоді до здоров'я має досвід впровадження низки моделей, а саме: профілактики; контрольованого впливу, зменшення шкоди; зміни поведінки від отримання інформації до конкретних дій щодо зміни поведінки та набуття навичок здорового способу життя, що дає підстави для висновку про активні пошукові дії у сфері збереження здоров'я підрастаючих поколінь [14, 15, 8, 4]. Наразі здоровий спосіб життя визначено одним із пріоритетних напрямків державної молодіжної політики відповідно до Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки [9]

Таким чином, концептуальні засади сприяння покращенню здоров'я, спираються на сучасне трактування положень міжнародних документів, якими нині керується світове співтовариство в діяльності з проблем здоров'я, дослідження науковців, а також містять значно глибше розуміння сутності системної діяльності щодо формування відповідального ставлення до здоров'я. Вона має здійснюватися на основі впровадження різних підходів, серед яких визначальними, на наш погляд, є:

- системний; у контексті цього підходу відповідальне ставлення до здоров'я особистості розглядається в межах основних ознак системності – цілісності, структурності, ієрархічності, динамічності та розвитку (Н. Анохін, В. Афанасьєв, І. Блаурберг, Б. Ломов, Е. Смірнов та ін.);

- інтегративний – цей підхід дозволяє акцентувати увагу на встановленні та підвищенні рівня цілісності й організованості такої діяльності (В. Ананьєв, О. Васильєва, І. Брехман, Т. Бойченко, Н. Григор'єва, І. Гуревич та ін.);

- аксіологічний, оскільки маємо справу з формування цінностей здоров'я у молоді (К. Хруцький, С. Лапаєнко);

- діяльнісний, який розвиток відповідального ставлення до здоров'я розглядає у взаємозв'язку з включенням особистості в різноманітні види діяльності і оволодіння суспільним досвідом завдяки ефективному стимулюванню її активності в цій діяльності (К. Абульханова-Славська);

- особистісний, який передбачає ставлення дорослих до молоді як до самосвідомих відповідальних суб'єктів власного розвитку і як до суб'єктів педагогічної взаємодії; допомогу їм в усвідомленні себе особистістю, у виявленні, розкритті власних можливостей, становленні самосвідомості, в здійсненні особистісно значущих і суспільно прийнятих самовизначень, самореалізації та самоутвердження (К. Абульханова-Славська, О. Асмолов, І. Бех, О. Брушлінський, О. Леонт'єв, М. Боришевський).

Вищезазначені підходи стали підґрунтям для розробки моделей процесу формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівській молоді, зокрема моделі дій на благо здоров'я. Зазначимо, що одним із вагомих чинників дієвості даної моделі є підвищення рівня молодіжної участі у житті громади. **Молодіжна участь** – це підхід до організації роботи з молоддю, що передбачає побудову системи партнерських взаємин між дорослими і молодими людьми, організацію спільної роботи. На думку багатьох фахівців, які працюють

у молодіжному середовищі, існує нагальна необхідність навчати молодь приймати рішення, працювати у відповідності з цими рішеннями і нести за це відповідальність. Тому розробку і пошук нових моделей сприяння покращенню здоров'ю дітей та молоді ми вважатимемо важливим напрямком наших подальших досліджень.

Література

1. Брехман И. И. Валеология – наука о здоровье. Москва: ФиС, 1990. 208 с.
2. Васильева О. С., Филатов Ф. Р. Психология здоровья человека: эталоны, представления, установки: учеб. пособ. Москва: Издательский центр «Академия», 2001. 352 с.
3. Гусак П. М., Зимівець Н. В., Петрович В. С. Відповідальне ставлення до здоров'я: теорія та технології: монографія. Луцьк: ВАТ «Волинська обласна друкарня», 2009. 219 с.
4. Зимівець Н. В. Соціально-педагогічні технології формування відповідального ставлення до здоров'я в учнівській молоді: дис. ...канд. пед. наук: 13.00.05. Луганськ, 2008. 247 с.
5. Леонтьев Д. А. Очерк психологии личности. 2-е изд. Москва: Смысл, 1997. 94 с.
6. Маслоу А. Мотивация и личность: изд-е 3. СПб.: Питер, 2003. 352 с.
7. Олпорт Г. Личность в психологии. Москва: СПб, 1998. 375 с.
8. Омельченко С. О. Взаємодія соціальних інститутів суспільства у формуванні здорового способу життя дітей та підлітків: монографія. Луганськ: Альма-матер, 2007. 352 с.
9. Про затвердження Державної цільової соціальної програми «Молодь України» на 2016-2020 роки: постанова Кабінету Міністрів України.
URL: <https://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/148-2016-%D0%BF>.
10. Роджерс Е. Популяризація здорового способу життя: роздуми над деякими сучасними тенденціями. Київ: ХДФ, 2003. 15 с.
11. Соціальна обумовленість та показники здоров'я підлітків та молоді: за результатами соціологічного дослідження в межах міжнародного проекту «Здоров'я та поведінкові орієнтації учнівської молоді»: моногр. / О. М. Балакірева, Т. В. Бондар та ін.; наук. ред. О. М. Балакірева; ЮНІСЕФ, ГО «Укр. ін-т соц. дослідж. ім. О. Яременка». Київ: Поліграфічний центр «Фоліант», 2019. 127 с.
12. Соціальна педагогіка: словник-довідник / за заг. ред. Т. Ф. Алексеєнко. Вінниця: Планер, 2009. 542 с.
13. Статут Всесвітньої організації охорони здоров'я.
URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_599.
14. Формування здорового способу життя молоді : навчально-методичні рекомендації / Авт. колект. Т. Андріученко, О. Вакуленко, В. Волков, Н. Дзюба, В. Коляда, Н. Комарова, І. Пеша, Н. Тілікіна (кер. авт. колект. Т. Андріученко). 2-ге вид. Київ: Бланк-Прес, 2019. 120 с.
15. Формування здорового способу життя молоді в Україні: національна модель «Молодь за здоров'я» / П. Шатц, О. Балакірева та ін. Київ: Український ін-т соц. досліджень, 2005. 130 с.
16. Чарлтон Э. Основные принципы обучения здоровому образу жизни. *Вопросы психологии*, 1997. № 2. С. 3-14.
17. Abelin T. The Position indicators in health promotion and protection // *World Hith Stat.Rep.* 1986. V. 39 – N 4. P. 353-354.
18. UNICEF. Health programme. 2018. URL: <https://www.unicef.org/ukraine/health-programme>.

2.4 Distance learning opportunities for preschool children with special educational needs

2.4. Можливості дистанційного навчання дошкільників з особливими освітніми потребами

Освіта ХХІ століття спрямована на формування людини нового типу готової жити в інформаційному суспільстві, розв'язувати нестандартні ситуації, реагувати на стрімкий технічний процес. Активна перебудова відбувається і в дошкільній освіті. Сучасні нормативні документи, державні нормативні акти, зокрема «Базовий компонент дошкільної освіти в Україні», спрямовують педагогічних працівників на пошук нових підходів до виховання та навчання, реалізації інноваційних напрямків у діяльності закладів дошкільної освіти. Всі зусилля педагогів спрямовані на надання дітям якісної освіти, сприяння їх всебічному гармонійному розвитку, соціалізації, можливості подальшого успішного навчання в школі.

Дошкільний вік характеризується інтенсивним фізичним та психічним розвитком дитини, формуванням всіх психічних функцій, становленням емоційно-вольової сфери, формуванням характеру, соціальних навичок. На ранній та дошкільний періоди припадають більша частина сенситивних періодів розвитку. Робота з виховання та навчання дошкільників повністю виключає перерви – дітям постійно потрібно створювати умови для ефективного розвитку та стимулювання психофізичних процесів, оскільки упущення часу може в подальшому сприяти виникненню труднощів у школі.

В умовах, коли стає неможливим стаціонарний контакт педагога з дитиною, альтернативною формою їх взаємодії стає дистанційне навчання. Дистанційне навчання – це форма навчання з використанням комп'ютерних і телекомунікаційних технологій, які забезпечують інтерактивну взаємодію учителів та учнів. Дистанційну освіту ми привикли сприймати як навчання дорослих, як надання їм можливості набувати знання та уміння без відвідування занять згідно власного розкладу в слухний для себе час. Але надзвичайні умови, зокрема тривалий карантин, примушують вводити дистанційне навчання і в дошкільну освіту. Не минув цей процес і спеціальну дошкільну освіту. Виховання і навчання дошкільників з особливими освітніми потребами (особливостями психофізичного розвитку) має свою специфіку: при організації та проведенні дистанційного навчання дітей даної категорії необхідно враховувати структуру дефекту та особливості їхнього розвитку.

Діти з особливостями (порушеннями) психофізичного розвитку мають відхилення від нормального фізичного чи психічного розвитку, зумовлені вродженими чи набутими розладами. До цієї категорії належать діти з вадами слуху, зору, з порушеннями мовлення, інтелекту, з порушеннями опорно-рухового апарату, емоційно-вольової сфери, з затримкою психічного розвитку, зі складними недоліками розвитку, із проблемами соціального змісту. Розвиток таких дітей відбувається із затримкою, має певні особливості, відхилення. Труднощі і проблеми проявляються у відчуттях та сприйманні, формуванні образів сприйняття, у таких психічних процесах як увага, пам'ять, у розвитку мовлення, мислення, уяви. Страждають всі види дитячої діяльності – емоційно-ділове спілкування з дорослим, предметна, ігрова, пізнавальна. Порушено процеси наслідування, формування соціального досвіду. Практично у всіх виявляються порушення фізичного розвитку, а часто і соматичного стану. Розуміння особливостей розвитку дітей та врахування їхніх особливих потреб та потенційних можливостей розвитку в навчально-виховній роботі дає можливість стимулювати їх розвиток, спрямовувати його у правильному русі.

Робота з дітьми з психофізичними порушеннями глибоко специфічна, передбачає корекційну спрямованість, використання спеціальних методів та прийомів що дозволяє виправляти або зменшувати недоліки розвитку, виробляти компенсаторні механізми. Корекційно-педагогічна діяльність є невід'ємною складовою педагогічного процесу, динамічною педагогічною системою, спрямованою на розв'язання розвивальних і освітніх

завдань. Відповідно до категорії та ступеня порушення, віку дітей створюють спеціальні педагогічні умови, підбирають форми роботи, відповідні методи та прийоми навчання.

Розглянемо особливості побудови занять з дошкільниками з порушенням інтелектуального розвитку, визначені О. А. Катаєвою та О. А. Стребелевою.

Відомо, що до початку навчання увага дітей з інтелектуальними порушеннями досить нестійка, короткочасна і привертається лише зовнішнім виглядом предмета. Отже, одним з принципів побудови занять є часта зміна видів діяльності, адже при зміні об'єктів та видів діяльності увага дитини знову привертається і це дає можливість продуктивно продовжувати заняття. За мірою навчання кількість часу на кожен вид діяльності збільшується, а кількість видів діяльності зменшується.

Іншим принципом побудови заняття є часте повторення програмного матеріалу. Дітям з інтелектуальними порушеннями потребується значно більша кількість повторень, ніж дітям з нормальним інтелектом. Заняття мають будуватися таким чином, щоб повторення одних і тих самих завдань відбувалося у нових ситуаціях і на нових предметах. Таким чином, наступним принципом побудови заняття є забезпечення переносу знань на інший матеріал.

Надзвичайно важливою умовою правильної організації занять на перших роках навчання є ігрова форма занять. З плином часу у дітей має сформуватися інтерес, що дозволить зменшити питому вагу ігрової форми занять [5].

Велику роль у вихованні та навчанні дошкільників має педагог. Саме через спілкування з дорослим дитина отримує знання про навколишнє, оволодіває важливими соціальними навичками, основними видами діяльності й таким чином засвоює суспільний досвід. Засоби засвоєння суспільного досвіду досить різні: спільні дії дорослого та дитини, використання жестів, особливо вказівного («жестова інструкція», наслідування діям дорослого, дії за зразком та мовленнєвою інструкцією, пошукові засоби орієнтування.

На першому етапі навчання дитини з інтелектуальними порушеннями основною задачею є створення у дитини позитивного емоційного ставлення до спільних дій з дорослим та використання спільних дій у навчання. У такої дитини спільні дії з дорослим часто викликають активний протест, неприйняття.

На другому етапі включення жестів у спілкування дорослого та дитини, серед яких особливе місце посідає вказівний жест, що вперше спрямовує увагу дитини на предмет, на виділення його із ситуації.

Третій етап – оволодіння наслідуванням, що включає у себе наслідування рухів і наслідування діям з предметами. Оволодіння наслідуванням рухам готує дитину до наступного наслідування діям з предметами, де необхідно враховувати характер дії та спиратися на властивості предметів.

У процесі навчання педагог повинен прагнути, щоб діти фіксували правильні дії та відкидали помилкові. Хоча робота з формування пошукових способів орієнтування ведеться паралельно з розвитком наслідування, її можна вважати четвертим етапом оволодіння засобами засвоєння суспільного досвіду.

П'ятий етап – оволодіння діями за зразком. Зразок на відміну від наслідування, дається дитині у готовому вигляді, дитина повинна відтворити його, хоча не бачить, як він створювався дорослим.

Навчання повноцінному використанню слова у передачі дітям з порушенням інтелекту необхідних знань, умінь та навичок і у керівництві його діями слід вважати шостим етапом роботи [5].

Таким чином, саме корекційний педагог має стати провідником суспільного досвіду для дитини з особливими потребами. Разом з тим, будь-які зусилля з боку педагогів не матимуть повного результату без батьківської підтримки і допомоги. Одночасно батьки таких дітей потребують допомоги в плані організації діяльності дитини в умовах карантину, можливості сприяти дистанційному навчанню дитини, оцінювати результативність темпу і якості розвитку дитини.

На цих позиціях має ґрунтуватися дистанційне навчання.

Нами було проведено дослідження стану дистанційного навчання дошкільників з особливими потребами в умовах карантину. Нас цікавило, як ставляться педагоги до цієї проблеми, чи готові вони перейти на дистанційну форму роботи, яким формам роботи надають перевагу, які засоби комунікації з родинами вони застосовують, як оцінюють ступінь участі батьків у процесі дистанційного навчання дитини. Відповіді на всі питання ми отримали через опитування вихователів, педагогів-дефектологів, логопедів, музичних керівників спеціальних закладів дошкільної освіти та навчально-реабілітаційних центрів міста Слов'янська і Краматорська Донецької області.

Результати опитування засвідчили, що в цілому і педагоги, і батьки активно співпрацювали у новому форматі, проте дистанційні форми роботи не завжди задовольняли потреби як педагогів, так і батьків.

Треба зазначити, що практично всі педагоги, які працюють з дітьми з особливими потребами, позитивно реагували на дистанційне навчання, але лише як на тимчасовий засіб впливу на дітей через надзвичайну ситуацію, як на необхідність продовження корекційного впливу, підтримка безперервності процесу корекційного навчання дошкільників. При цьому всі чітко розуміли недосконалість спілкування з дошкільниками з порушеннями психофізичного розвитку через інтерактивні засоби, відсутність зворотного зв'язку.

Дистанційне навчання – це, насамперед, сайти і платформи, запустити які не так вже і важко. Але це лише засоби, які складають не більше 20% усієї системи навчання. Решта 80% – освітні технології, спеціальні методики навчання, підготовка кадрів, система діагностики й оцінювання результатів, забезпечення і супровід процесу тощо [6].

Через те, що у Законі України «Про освіту» немає поняття «дистанційне навчання», а йдеться про «дистанційну форму здобуття освіти», то немає і юридично врегульованих вимог до діяльності педагогів. Педагоги самостійно вирішують, які форми дистанційної взаємодії з дітьми та їх батьками обрати. Переважно всі користувались програмою Viber, створювали батьківські групи, робили в них посилання на сайти із Youtube-каналів відповідно до необхідних видів роботи. Логопедичні сайти дозволяли батькам проводити з дитиною спеціальні вправи з автоматизації, диференціації звуків, введення їх в активне мовлення, проводити граматичні вправи, розвиток зв'язного мовлення. На інших сайтах, запропонованих педагогами, батьки могли користуватися матеріалом з проведення певних видів діяльності з дитиною, з ознайомлення з навколишнім, розвитку мовлення, формування математичних уявлень, ручної праці.

Зрозумілим і для педагогів і для батьків стало те, що звичні форми проведення заняття для дистанційної роботи з дошкільниками з особливими потребами не прийнятні. Педагоги-дефектологи не проводять щоденно онлайн-заняття з дітьми згідно розкладу із забезпеченням зворотного зв'язку, оскільки такий формат не відповідає психофізичним особливостям дітей з порушеннями розвитку. Так діти з ментальними порушеннями не здатні утримувати увагу на екрані комп'ютера тривалий час, уважно слухати педагога, сприймати матеріал. Тут мають застосовуватися специфічні прийоми впливу на дитину. Діти дошкільного віку потребують постійного спілкування, спільної діяльності, спонтанності, рухів. А для дітей з порушенням зору тривалість заняття за комп'ютером не повинні перевищувати 5-7 хвилин, що не відповідає тривалості звичайного заняття.

Зауваження з боку педагогів було на те, що підготовка до онлайн-занять вимагає значно більшого часу. За короткий час їм треба було змінити свої професійні функції, знайти засоби підтримки зв'язку з дітьми та батьками, самостійно опанувати онлайн-ресурси, навчитися знімати і монтувати відеоролики, не маючи спеціального обладнання, а іноді й відповідних навичок. Педагоги потребують допомоги і підтримки у цьому напрямку роботи. Незважаючи на це, деякі педагоги створили спеціальні онлайн-заняття, які мали стати орієнтиром, насамперед, для батьків. Саме батьків, тому що формат онлайн-занять передбачає безпосередню участь батьків.

Немає жодних сумнівів, що успіх дистанційної роботи багато в чому залежить від батьків. Якщо раніше відповідальність за якість виховання, навчання дітей, корекційну

роботу з ними лягала на педагогів, то дистанційна форма навчання вимагає, щоб батьки стали відповідальними суб'єктами освітнього процесу. Опитування засвідчило, що приблизно 60-80% батьків дійсно стали активними помічниками педагогів. Разом з тим, вони ще більше ніж педагоги потребують допомоги, оскільки відсутність спеціальної освіти та досвіду корекційно-виховної роботи помітно їх лякають.

Батьки зазначили, що в них не завжди вистачає часу для систематичної роботи з дітьми, не завжди дитина має бажання займатися з батьками. Не всі батьки мають достатнє технічне обладнання, деякі з них користуються для занять з дитиною телефоном або планшетом, що значно утруднює сприйняття дитиною інформації. Не всі в умовах карантину можуть роздрукувати текстові матеріали та картинки, на які орієнтують педагоги.

Проблем багато, але цілеспрямованість педагогів, наполегливість батьків, старанність малюків дають помітні результати та свідчать про позитивний досвід дистанційного навчання дошкільників з особливими потребами. Зазначимо найважливіші моменти організації та проведення дистанційного навчання дітей з особливими освітніми потребами.

По-перше, потрібна спеціальна підготовка педагогів щодо можливості працювати дистанційно як в екстремальних умовах, так і за необхідністю з дітьми, які за певними обставинами не можуть відвідувати спеціальні заклади дошкільної освіти або навчально-реабілітаційні центри. Законодавчі акти, методичні матеріали, технічне обладнання, набуття спеціальних навичок створення власних сайтів, комплексів занять, проведення онлайн-конференцій. Інструментами спілкування при дистанційному навчанні можуть бути електронна пошта, форум, чат, відеоконференція, блог, соціальні мережі Telegram та Viber. Всі вони призначені для спілкування з батьками, мають різні можливості, доповнюють один одного. Важливо, щоб навчання дошкільників було якісним та ефективним.

Педагогам потрібно навчитися чітко планувати свою роботу, визначати кінцевий результат корекційного навчання. Вони мають створити навчальні матеріали відповідно віковим можливостям дітей з інструкціями з використання, часом на виконання, рекомендаціями та підказками. На допомогу батькам можна розміщувати мультимедійні матеріали-презентації, відеоролики, посилання, які допоможуть у вивченні певної теми. Необхідно надати батькам перелік інтернет-джерел, які допоможуть засвоєнню матеріалу. Педагогам треба враховувати те, що не всі діти з особливими потребами однаково активно засвоюють навчальний матеріал, тому треба розробляти індивідуальні програми щодо дистанційного навчання, які передбачають глибокий індивідуальний підхід та урахування структури порушення кожної дитини. Треба налагодити отримання зворотного зв'язку через різні освітні платформи, такі як Youtube, Viber, Skype, Whats App, Telegram, Zoom тощо з метою контролю навчального процесу та допомоги батькам у його здійсненні.

Другим важливим напрямом має бути робота з батьками. Основним принципом дистанційної роботи спеціального дошкільного закладу з родинами виступає формат «педагог-батьки-дитина». Дистанційне навчання дошкільників – це насамперед педагогічна просвіта батьків без жодного нав'язування, тиску та зобов'язань. Це рекомендації, лайфхаки, певні алгоритми, цікаві ідеї щодо організації активних ігор та ігрових завдань під час виконання побутових дій батьків і дітей, живе спілкування. Батьки мають стати першими і головними помічниками педагога-дефектолога.

Батьки повинні зрозуміти, що карантин не є приводом змінювати режим дня і занять дитини. Необхідно організувати свій день так, щоб якнайменше змінити розпорядок дня дитини від розпорядку дня в дошкільному закладі. Після закінчення карантину діти легко повернуться до звичайного розміреного життя садочка, їм не треба буде привчатися до нього знову. Батькам потрібно зрозуміти, що змінюється лише місце перебування більшої частини дня дитини, а її діяльність повинна і надалі бути такою, як і була.

Батькам слід зауважити, що навчання дитини не повинно стати лише тренуванням або дресурою. Вони мають зрозуміти, що провідною діяльністю дошкільника є ігрова діяльність, яка сприяє розвитку в дитини пізнавальних процесів, формування навичок і умінь, необхідних для самообслуговування, допомоги дорослим. Тактильні відчуття, дрібна

моторика, розумові операції розвиваються в процесі дитячої гри. Гра завжди зацікавлює дитину, вона мотивує її до заняття, до діяльності. Навчання в процесі гри – це важливий принцип роботи з дошкільниками, яке робить його невимушеним, цікавим, дійовим. Гра стає навчанням, а навчання має проходити як гра. Важливими для дитини є також трудова та художньо-продуктивна діяльності. Чим різноманітніше дитяча діяльність, тим успішніше йде розвиток, реалізуються потенційні можливості.

Корисно запропонувати батькам план дій на день, на тиждень, визначити основні види роботи з дитиною, форми їх проведення, зміст, методика, дидактичне обладнання, за необхідністю надавати фронтальну та індивідуальну консультації та допомогу. До того ж батьки дітей з особливими потребами не тільки потребують допомоги, але й самі можуть надавати її, обмінюючись власним досвідом. Тому батьківські форуми і спілкування у групах та соціальних мережах можуть містити поради як діяти у тій чи іншій ситуації.

Третім важливим компонентом дистанційного навчання є діти з особливими потребами. Саме заради них проводиться вся робота. Діти з особливими освітніми потребами мають більш виражені індивідуальні потреби й особливості розвитку. Тут треба зазначити, що від батьків багато в чому залежить кінцевий результат корекційного навчання. Діяльність дитини з особливими освітніми потребами оцінюється не лише з позиції набутих знань, а насамперед – з позиції прогресивного розвитку. Основне – це зберегти набуті уміння й навички дитини.

Формат онлайн-занять є недоступним для сприйняття дошкільниками з порушеннями психофізичного розвитку. Ми вже визначали проблеми, які виникають при цьому. Лише для деяких дошкільників старшого віку можна застосовувати формат онлайн-занять у класичному розумінні. При цьому треба суворо дотримуватися вимог Санітарного регламенту для дошкільних навчальних закладів, у якому зазначено, що «перегляд розважальних телепередач, мультфільмів і діафільмів для дітей дошкільного віку допускається не частіше 1 разу на день. Тривалість перегляду не повинна перевищувати 20 хвилин на день для дітей 3-4 років і 30 хвилин для дітей 5-6 років», а заняття використанням комп'ютерів не повинні перевищувати 10 хвилин [4].

Цікавим прикладом організації та проведення дистанційного навчання ми вважаємо діяльність керівництва та педагогів Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) компенсуючого типу № 16 «Рушничок» Слов'янської міської ради Донецької області». Ними створено дитячий садок-онлайн, це спеціальна платформа дистанційного навчання «Онлайн Рушничок», яка містить повну інформацію різного змісту як для педагогів, так і для батьків. На цьому сайті розміщені методичні та дидактичні матеріали, поради для педагогів та батьків, консультації психологів, медиків, дефектологів, які постійно поповнюються та оновлюються.

I. Матеріали для педагогів:

- індивідуальний план дистанційної роботи та самоосвіти педагога закладу дошкільної освіти під час карантину;
- календарне планування роботи вихователя, педагога-дефектолога;
- матеріали конференцій та семінарів з організації та проведення дистанційного навчання;
- матеріали міжнародної онлайн Zoom-конференції «Як виростити здоровою та щасливою дитину з аутизмом» – консультативні поради доктора наук в галузі нейропсихології Терези Сіансіоло (причини аутоагресивної поведінки, засоби виходу з ситуації аутоагресивної поведінки, анкетування QABF, питання про функції поведінки);
- анкета для батьків дітей з особливими освітніми потребами.

II. Матеріали для батьків:

- можливість для батьків поставити запитання спеціалістам та отримати кваліфіковану консультацію психолога, логопеда, дефектолога, реабілітолога, корекційного педагога;
- матеріали методичних посібників з різних розділів програми;

- поради для батьків щодо організації режиму дня дитини з особливими потребами, особливостей взаємодії з нею;
- інформація для батьків щодо вікових особливостей дошкільників, етапів розвитку психічних функцій, специфіки їх розвитку у дітей з особливими потребами;
- методичні розробки з використанням нетрадиційних методик, наприклад: розучування вірша «До нас журавлик прилітав» за допомогою мнемотаблиці; методика використання мандалотерапії; заняття з використанням нетрадиційних методів малювання тощо;
- методичні матеріали з проведення музичних вправ, розучування пісень, музикальні вправи на розвиток пам'яті, уваги, уяви, наприклад: «Співаночки-загадки»;
- поради логопеда з розвитку дрібної моторики, артикуляційні вправи, поради з автоматизації та диференціації звуків, розвитку зв'язного мовлення;
- методичні поради та дидактичні матеріали з відеокоментарями для дидактичних ігор різного спектру спрямованості: навчальні (з різних розділів програми) та на розвиток всіх психічних процесів (сприймання, увага, пам'ять, мислення, мовлення, уява);
- рухливі ігри та методика їх проведення;
- гімнастика для очей з методикою проведення;
- гімнастика для мозочка;
- вправи з серії реабілітаційних методик, наприклад: вправи для мозочкової стимуляції;
- перелік ресурсів із вправами та завданнями для дітей дошкільного віку;
- рекомендації для занять із дітьми дошкільного віку від ЮНІСЕФ Україна і МОН.

III. Матеріали для дітей:

- серія навчальних мультфільмів морально-етичного змісту, про правила особистої гігієни, дотримання здорового образу життя;
- відеоролики з ранковою гімнастикою та музичними фізкультурхвилинками у виконанні педагогів, наприклад ранкова руханка «Зайчик сірий умивається»;
- відеоролики-заняття з різних розділів програми;
- відеоролики-заняття з логопедом.

На платформі «Онлайн Рушничок» багато різноманітного матеріалу, активних систематизованих посилань на відео та друковані матеріали, які можна завантажити для подальшого використання в корекційній роботі з дошкільниками з особливими освітніми потребами, матеріали з корекційно-розвивальної роботи, психологічної роботи з дітьми, дидактичні ігри (з матеріалом), цікаві та сучасні майстер-класи дитячої творчості, матеріали для роботи з батьками, для практичної роботи та самоосвіти педагога.

Досвід роботи педагогів КЗ ДНЗ «Рушничок» є дуже цікавим, корисним для вивчення та доводить можливість плідної роботи у форматі дистанційного навчання дошкільників з особливими освітніми потребами. Разом з тим постає гостра необхідність оптимізації педагогічної роботи у даному напрямі, що в свою чергу вимагає подальших досліджень і розроблень як у методичному, так і психологічному аспектах.

Література

1. Закон України «Про освіту» від 05. 09. 2017 № 2145-VIII.
2. Закон України «Про дошкільну освіту» від 11. 07. 2001 № 2628-III.
3. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні. – К.: КПП, 2000. – 12 с.
4. «Санітарний регламент для дошкільних навчальних закладів» від 01 серпня 2013 року № 678.
5. Катаева А. А., Стребелева Е. А. Дошкольная олигофренопедагогика. – М.: Гуманит. изд. центр ВЛАДОС, 2001.
6. Крутій К. П. Вимоги до зустрічі або що таке дистант. – Режим доступу: <http://xn--k1aigbf.xn--j1amh/>.

7. Лазарович Н. Нові підходи до підготовки фахівців дошкільної освіти в умовах переходу на дистанційне навчання [Електронний ресурс] / Н. Лазарович // Освітній простір України. – 2015. – Вип. 5. – С. 70-73. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/opu_2015_5_13.
8. <http://edu.minfin.gov.ua/LearningProcess/RemoteEducation/Pages/Проблеми-впровадження-дистанційної-освіти-в-Україні.aspx>.
9. Переваги дистанційної освіти в Україні. – Режим доступу:
URL: <http://www.forest.lviv.ua/statti/distance.html>.
10. Дистанційна освіта. – Режим доступу: URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/>.
11. Digital media: Promoting healthy screen use in school-aged children and adolescents. – Режим доступу: URL: <https://www.cps.ca/en/documents/position/digital-media>.

2.5. Didactic accents of organization of the distance learning in conditions of pandemic processes

2.5. Дидактичні акценти організації дистанційного навчання в умовах пандемічних процесів

Шкільна освіта – це динамічне суспільне утворення, функціонування й розвиток якого покликані забезпечити активне формування майбутнього соціального потенціалу суспільства. Зазначене досягається різними процесами, у тому числі й передачею підростаючому поколінню значущого досвіду, накопиченого людством, формуванням готовності до активного включення в суспільні процеси та до примноження інтелектуальних суспільних напрацювань власними здобутками, створеними за різних умов життєдіяльності. Це можуть бути і періоди модернізаційно-трансформаційних суспільних змін, і періоди соціально-економічного прогресу, і періоди регресу, що спричинені певними кризовими явищами локального або глобального характеру, як-от, пандемічна криза.

Процес здобуття шкільної освіти в умовах поширення COVID-19 у першій половині 2020 року має аналізуватися, з одного боку, як період організації дистанційного процесу навчання підростаючого покоління в умовах глобальної зміни соціально-економічної реальності, спричиненої пандемічними процесами, а з іншого, – як етап у житті родини чи сім'ї дитини шкільного віку, який виявляє різні проблеми, у тому числі побутові, міжособистісні, організаційно-навчальні, на тлі загострення фінансових.

Зосередження уваги на значущих, на нашу думку, дидактичних акцентах організації дистанційного процесу навчання в умовах фіксування й розгортання пандемії та її наслідків має слугувати узагальненню теоретичних і практичних напрацювань організації навчальної діяльності в умовах глобальної невизначеності, домінування негативної інформації, постійного виникнення передумов для втрати емоційної рівноваги тощо.

На наше переконання, в умовах кризових явищ шкільна освіта має стати для підростаючого покоління не лише джерелом, який втамовує інтелектуальну спрагу, а й експериментальним майданчиком, діючи в якому кожна дитина упродовж всього шкільного життя може переконуватися в дієвості тих чи інших дій чи недоцільності їх застосування в певних умовах. Під час навчання дитина має засвоїти модель когнітивного самоналаштування на процес навчання, що організовується дистанційно, усвідомлюючи цінність цього процесу для себе особисто. Внесенню особистого смислу в дистанційний процес навчання в умовах пандемічних процесів може забезпечуватися продовженням речення «Я хочу навчити себе...». Приміром, я хочу навчити себе способу зосередженого виконання завдання у незвичних для мене умовах (за обмеженого часового проміжку, за відсутності безпосереднього контролю з боку вчителя, за необхідності постійної самоорганізації/самоконтролю, самооцінювання); способу презентації власних навчальних доробків під час дистанційного формату навчання; способу самостійного оброблення інформації (її аналізу, порівняння даних, упорядкування відомостей, класифікації інформаційних блоків, формулювання висновків тощо); способу планування часу за постійного відволікання негативною інформацією, способу вимірювання... (способу розв'язування..., способу добору..., способу виготовлення... тощо).

Процес навчання в умовах пандемічних процесів має спрямовувати його учасників (учителів, учнів та їхніх батьків) не на виснаження ресурсів власного організму, а на їх збереження або покращення. У цьому контексті значущими видаються напрацювання Е. Помиткіна [4], який привертає увагу до таких явищ як: емоційний перенос, емоційний резонанс, емоційний дисонанс, емоційна інерція. Розглянемо напрацювання вченого в контексті організації дистанційного процесу навчання. За Е. Помиткіним [4], для явища емоційного переносу характерним є процес, коли емоційно-почуттєві стани однієї людини (або групи) стають надбанням інших. Так, страх або піднесення, яке переживається однієї людиною (а у нашому випадку учасником процесу навчання), може миттєво передаватися

іншим. При цьому процес «запозичення» емоцій не усвідомлюється. Поза увагу залишається й причина, яка викликала страх, роздратування, печаль, сміх тощо.

Під час дистанційного навчання, який здійснювався в умовах пандемічних процесів, передумови для ймовірного виникнення проявів негативного емоційного переносу могли спричинюватися:

- обставинами сімейного середовища (відсутністю персонального комп'ютера (приміром, один комп'ютер на декілька дітей, батько – вчитель / мама – вчителька, старший брат / сестра – студент тощо), необхідністю домовлятися з членами сім'ї / родини про черговість у використанні комп'ютерної техніки), впливом тривалого перебування у замкнутому просторі, відсутністю можливості на певний час усамітнитися тощо);

- енерго-технічними факторами (планові, позапланові, аварійні відключення світла; відсутність мобільного, інтернет зв'язку; вірусне зараження комп'ютерної техніки; недостатній сигнал через перевантаження в мережі; застарілі гаджети та програмне забезпечення);

- особистою неготовністю вчителя (до організації дистанційного процесу навчання з використанням дистанційних платформ Moodle, Google Classroom та окремих дистанційних занять за допомогою сервісів Zoom, Microsoft Teams, Google Meet, Skype, BigBlueButton для проведення відеоконференцій і онлайн-занять) та/або учнів (до здійснення учіння на основі самоорганізації, самоконтролю, самооцінювання, активної навчальної діяльності, організованої із зазначеними вище ресурсами).

Відповідно до наукових напрацювань Е. Помиткіна [4], емоційний резонанс виявляється у значному посиленні у різних людей схожих емоційних станів позитивного або негативного забарвлення. У процесі навчання можна спостерігати негативний емоційний резонанс (масовий вияв: зневіри у власних силах; переживання відчуття незадоволеності собою; демонстрації небажання інтелектуально трудитися) та позитивний (загальна захопленість певним процесом, предметом, явищем тощо).

Варто додати, що схожі емоційні стани як позитивного, так і негативного забарвлення можуть переживатися не лише учнями, а й дорослими (маємо на увазі вчителів та батьків дітей шкільного віку). Приміром, згаданим дорослим властиві такі міркування: «у шкільному віці ми були зовсім іншими, зазнавали інших труднощів, вирішували інакші проблеми. Проблеми, якими ми переймалися були «гідними» порівняно з проблемами значущими для сучасного підростаючого покоління». Ці міркування спричинюють виникнення негативних емоційних станів (як-от, переживання відчуття незадоволеності іншими). У разі накладання зазначеного емоційного стану на емоційне тло учнів (скажімо, переживання відчуття незадоволеності собою) викликає емоційний резонанс, який зводить нанівець результативність дистанційного процесу навчання.

За Е. Помиткіним [4], взаємодія протилежних або мало сумісних емоційних станів (приміром, різне емоційне ставлення до тих самих подій) породжує явище емоційного дисонансу. Виникнення цього явища може спричинювати віддалення людей, породжувати значні бар'єри під час їхнього спілкування, викликати бажання уникати зустрічі з цією людиною або формувати передумови для виникнення агресії.

На нашу думку, яскравим прикладом утворення явища емоційного дисонансу може бути різне емоційне ставлення учасників дистанційного процесу навчання до домашніх завдань. Кожен учитель намагається втиснути в нього якомога більше способів (варіантів) закріплення опрацьованого, а учень, отримавши суттєвий масив роботи з різних навчальних предметів, діє за принципом обмеження «обираю з того, що задано».

Різними виявляються й особистісні риси, які, на думку учасників дистанційного процесу навчання, є значущими. Так, учителі більше пошановують старанність, дисциплінованість, пунктуальність, творче мислення учнів, а останні – вільне без побоювань висловлювання, уміння відстояти власну думку, уміння себе поводити під час критичних зауважень, які висловлено іншими учасниками дистанційного процесу навчання.

У наукових напрацюваннях Е. Помиткіна [4] емоційна інерція характеризується як певний емоційний стан, що не припиняється одночасно. Учений наголошує на тому, що людині потрібен час для переходу із одного психічного стану в інший. На доповнення цих міркувань наведемо рисунок «Характеристика психічних станів» (Рис. 1), даними якої можна послуговуватися для наведення прикладів зміни різних психічних станів (наприклад, перехід із стану піднесення в робочий стан) та для розкриття дидактичних акцентів організації дистанційного процесу навчання в умовах пандемічних процесів.

Рис. 1. Характеристика психічних станів
Джерело: за М. Корольчуком, В. Крайнюк, В. Марченком [1]

У контексті зазначеного значущим постає введення Т. Мієр у науковий обіг поняття «муз-маркер» на позначення початку та завершення навчального заняття (уроку, лекції, практичного заняття тощо) використанням короткотривалого гармонійного звучання (музики) як прикладу поєднаності й злагодженості в діях. Систематичне застосування відповідного муз-маркера слугує виникненню в учнів бажаного психічного стану, зокрема на початку уроку – робочого, а після завершення процесу навчання – стану налаштування на відпочинок чи стану необхідності зміни виду діяльності.

Процес використання муз-маркерів ґрунтується на провідній ідеї рефлексорної природи психіки (І. Павлова [3], І. Сеченова [4]), зокрема, на принципі детермінізму, тобто наявності поштовху, причини будь-якої дії, її ефекту. За І. Павловим [3], головний принцип роботи великих півкуль полягає в утворенні тимчасових нервових зв'язків або умовних рефлексів. Проводячи дослідження, учений помітив, що за певних умов у тварин виникають рефлексії і за відсутності безумовних подразників (іноді у собаки виділялася слина навіть тоді, коли з'являлася людина, яка її годувала, при цьому їжу собака не отримувала). Поведінка живого

організму являє собою певну систему реакцій або рефлексів, що є відповіддю організму на подразнення, що здійснюється за допомогою нервової системи.

За С. Максименком [2], безліч подразнень, що надходять до великих півкуль як зовні, так і зсередини організму, стикаються, взаємодіють, систематизуються і утворюють динамічний стереотип, який потрібний для успішної взаємодії організму із середовищем. Повторення однакових рухів і дій, однакових актів поведінки, схожих реакцій забезпечує ефективне функціонування організму. Такі зміни як порушення утвореного динамічного стереотипу або складність встановлення нового створюють фізіологічне підґрунтя для виникнення почуття труднощів чи почуттів бадьорості / стомленості, задоволенні / засмученості, радості / відчаю тощо. Психолог зазначає, що утворення динамічного стереотипу краще відбувається тоді, коли подразники діють у певній системі, певній послідовності та у певному порядку, а його підтримання забезпечується дотриманням певного зовнішнього порядку, системи, режиму діяльності.

Дидактичним акцентом використання муз-маркерів під час організації дистанційного процесу навчання у умовах пандемічних процесів передбачено:

1. Використання для назви муз-маркерів прикметників. Зазначене запроваджено з метою збагачення мовлення учнів шкільного віку словами, які відносяться до цієї частини мови. Показово, що у мовленні дітей прикметники складають лише 5% пасивного словникового запасу та 2% активного.

2. Утворення назв муз-маркерів початку уроку (заняття) з використання якісних та відносних прикметників (приміром, ранковий, квітковий, сонячний, святковий, мальовничий, особливий, літній тощо), а назв муз-маркерів завершення уроку з використанням якісних прикметників, які є назвами кольорів (як-от, білий, зелений, жовтий тощо).

3. Приклади муз-маркерів «Ранковий», «Квітковий», «Сонячний», «Святковий», «Мальовничий», «Особливий», «Білий», «Зелений» розміщено за посиланням: <https://drive.google.com/drive/folders/1pqWMSD7a6Nb-QT7uz05GpcpUMCwwGdEz>

Під час організації дистанційного процесу навчання в умовах пандемічних процесів значущим дидактичним акцентом постає і сам процес сприймання інформації, який може розгортатися як:

- реакція схоплення – спрямована на те, щоб впізнати предмет або створити про нього найзагальніше враження чи визначити якусь його якість;

- реакція детального бачення – це глибоке пізнання об'єкта, яке супроводжується пізнавальною активністю і самостійністю.

Реакція детального бачення супроводжується певним емоційним фоном. Організовуючи діяльність учнів, учитель має враховувати, що:

- емоції зумовлюють «певний тип готовності до дії» (L. Martin, P. Stoner [12]);

- зовнішній вплив може змінити тип готовності до дії;

- на зв'язок «емоція – готовність до дій» впливає контекст, який супроводжує процес навчання.

За результатами низки наукових досліджень було сформульовано висновки, які визначаються нами як такі, що мають бути враховані під час організації дистанційного процесу навчання в умовах пандемічних процесів.

1. У одному контексті гарний настрій може вмотивувати учнів підходити до виконання дій на основі скорочення пошуку й здійснювати дії відповідно до відомого правила, а в іншому – займатися рішенням з використанням активного пошуку (L. Martin, P. Stoner [12]).

2. Емоції забезпечують суб'єктивне відчуття завершення у тому разі, коли відсутні об'єктивні критерії завершення виконання завдання. Так, у гарному настрої учні виявляють схильність давати позитивну відповідь на запитання: «Чи достатньо я зробив(а)?» та припиняють процес розв'язування завдання. У разі переживання ними поганою настрою, учні дають негативну відповідь на зазначене вище запитання і продовжуватимуть процес виконання завдання. Однак, якщо порівняти відповіді на запитання: «Чи отримав(ла) я задоволення від виконання діяльності?», то відповіді будуть прямо протилежні (L. Martin, P. Stoner [12]).

3. У гарному настрої продовження процесу виконання діяльності пояснюється учнями переживанням позитивних емоцій (L. Martin, P. Stoner [12]).

4. Неприємні переживання, незалежно від причини їх виникнення, схильні викликати негативні емоції (L. Berkowitz [6]).

5. Пригадування сумної події викликає відчуття суму (F. Strack, N. Schwarz [15]).

6. Наближення до сформульованої мети або віддалення від неї розглядається як головний моделюючий фактор емоцій. У гарному стані учень повідомляє, що знаходиться ближче до досягнення мети, ніж той, хто знаходиться у поганому настрої (D. Cervone, D. Kopp, L. Schaumann, W. Scott [7]).

7. Негативні емоції мають суттєве значення, оскільки вони виявляють несприятливі ситуації для учнів (N. Schwarz [13]).

8. Учні схильні поєднувати приємну інформацію з будь-якою іншою в значно більшій мірі, ніж неприємну (D. Mackie, L. Worth [11]).

9. Учні у гарному настрої більше схильні виявляти зв'язки між явищами, ніж у нейтральному стані, коли їхнє поле уваги є більш широким (D. Mackie, L. Worth [11]).

10. Комплекс позитивних емоцій, до якого віднесено радість, інтерес, задоволення, на відміну від негативних емоцій, розширює комплекс актуального репертуару мислення-дія, а також покращує фізичний, інтелектуальний і соціальний ресурс учасників процесу навчання (B. Fredrickson [8]).

11. Позитивні емоції свідчать про благополуччя й не стимулюють до виконання дій (N. Schwarz, G. Clore [14]).

12. Негативні емоції зумовлюють мобілізацію ресурсів учнів, а позитивні – мінімізацію затрат (S. Taylor [16]).

13. Зміна установок може спричинити, що активність не знижуватиметься при позитивному настрої, а підвищуватиметься (L. Martin, P. Stoner [12]).

14. Від учнів, які перебувають у гарному настрої, слід чекати значно більшої кількості оригінальних асоціацій на нейтральні слова (A. Isen, M. Johnson, E. Mertz, G. Robinson [10]).

15. У гарному настрої учні швидше встановлюють взаємозв'язок між різними висловлюваннями, ідеями, думками (A. Isen, K. Daubman, G. Nowicki [9]; A. Ziv [17]).

Наші міркування співзвучні з міркуваннями Е. Помиткіна [4], який вбачає успішність психологічної протидії людства вірусним захворюванням у: розвитку екологічної свідомості людства, актуалізації духовного потенціалу особистості; усуненні ціннісно-сміслових дисонансів, усвідомленні власних здібностей та нахилів, життєвих і професійних цілей, найбільш важливих потреб самореалізації; досягненні емоційної рівноваги та опануванні новими траєкторіями емоційного реагування; встановленні оптимальної комунікації в умовах фізичної і соціальної ізоляції; дотриманні тактики свідомої психологічної протидії вірусним захворюванням.

Дидактичні акценти організації дистанційного процесу навчання в умовах пандемічних процесів привертають увагу до інших процесів, а саме до: досягнення емоційної рівноваги в системі «учень – учні – учитель – батьки», врахування дії таких явищ як: емоційний перенос, емоційний резонанс, емоційний дисонанс, емоційна інерція та утворення динамічного стереотипу; мінімізації негативних емоцій як факторів негативного впливу на імунну систему; добору доцільних за змістом та обсягом домашніх завдань, виконання яких виключало б застосування учнем принципу обмеження; врахування впливу негативних і позитивних емоцій на тип готовності учнів до дії під час дистанційного процесу навчання.

Література

1. Корольчук М. С., Крайнюк В. М., Марченко В. М. Психологія: схеми, опорні конспекти, методики: навч. посіб. для студ. вищих навч. закл. / за заг. ред. М. С. Корольчука. Київ: Ельга, Ніка-центр, 2005. С. 65.
2. Максименко С. Д. Генеза здійснення особистості. Київ: ТОВ КМН, 2006. 240 с.
3. Павлов И. П. Избранные труды. Москва: изд-во АПН РСФСР. 1951. 438 с.

4. Помиткін Е. О. Стратегія і тактика свідомої психологічної протидії людства вірусним захворюванням / Психологія і педагогіка у протидії пандемії COVID-19: Інтернет-посібник / за наук. ред. В. Г. Кременя; [координатор інтернет-посібника В. В. Рибалка; колектив авторів]. Київ: ТОВ «Юрка Любченка», 2020. 243 с.
5. Сеченов И. М. Избранные произведения. Москва: изд-во АПН РСФСР. 1952. Т. 1. 771 с.
6. Berkowitz L. Pain and aggression: some findings and implications. *Motiv. Emot.* 1993. Pp. 277-293.
7. Cervone D., Kopp, D. A., Schaumann, L., Scott, W. D. Mood, self-efficacy, and performance standards: Lower moods induce higher standards for performance. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol 67 (3). 1994. Pp. 499-512.
8. Fredrickson B. L. What Good Are Positive Emotions? *Rev Gen Psychol.* 1998. № 2(3). Pp. 300-319.
9. Isen A. M., Daubman, K. A., Nowicki G. P. Positive affect facilitates creative problem solving. *J Pers Soc Psychol.* 1987. 52 (6). Pp. 1122-1131.
10. Isen A. M., Johnson M. M., Mertz E., Robinson, G. F. The influence of positive affect on the unusualness of word associations. *J Pers Soc Psychol.* 1985. № 48 (6). Pp. 1413-1426.
11. Mackie D. M., Worth L. T. Processing deficits and the mediation of positive affect in persuasion. *Journal of Personality and Social Psychology*. Vol. 57 (1). 1989. Pp. 27-40.
12. Martin L. L., Stoner P. Mood as input: What we think about how we feel determines how we think. *Striving and feeling: Interactions among goals, affect and self-regulation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum. 1996. Pp. 279-301.
13. Schwarz N. Assessing frequency reports of mundane behaviors: Contributions of cognitive psychology to questionnaire construction. *Research methods in personality and social psychology*. 1990. Pp. 98-119.
14. Schwarz N., Clore, G. Mood, misattribution, and judgments of well-being: Informative and directive functions of affective states. *Journal of Personality and Social Psychology*, 45. 1983. Pp. 513-523.
15. Strack F., Schwarz N. Happiness and Reminiscing: The Role of Time Perspective, Affect, and Mode of Thinking, *Journal of Personality and Social Psychology*. 1985, Vol. 49. № 6. Pp. 1460-1469.
16. Taylor S. E. Asymmetrical Effects of Positive and Negative Events: The Mobilization-Minimization Hypothesis. *Psychological Bulletin*. 1991. Vol. 110, № 1. Pp. 67-85.
17. Ziv A. Facilitating effects of humor on creativity. *J Educ Psychol.* 1976. № 68 (3). Pp. 318-322.

2.6. Types, means and forms of social and pedagogical support for children with special needs in general secondary education institutions

2.6. Види, засоби та форми соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами в закладах загальної середньої освіти

Реалізована з вересня 2017 року державна освітня політика у напрямі переходу масових загальноосвітніх закладів на інклюзивну форму навчання, поступової зміни вектору спеціальних шкіл для дітей з порушеннями психічного розвитку спричинили необхідність перегляду діяльності шкіл. Рівний доступ дітей з особливими потребами до якісної освіти мають забезпечити опорні школи – заклад «сучасний і доступний для всіх учнів громади, незалежно від стану здоров'я, можливостей та інших потреб дитини» (<http://ussf.kiev.ua/a/FAQ10.html>). У межах ст. 20 ЗУ «Про освіту» (2017) визначає необхідність «утворення в обов'язковому порядку» інклюзивної групи або класу, створення умов «навчання... відповідно до індивідуальної програми розвитку та з урахуванням індивідуальних потреб і можливостей» [5]. Здійснення супроводу дітей з особливими потребами (надалі – ОП) декларується низкою державних документів – постановами КМУ (№ 1545 від 12. 10. 2000; № 872 від 15. 08. 2011), наказами МОНУ (№ 8 від 12. 01. 2016; № 680 від 04. 06. 2013; № 768 від 14. 06. 2013; № 1063 від 01. 10. 2012) та Міністерства праці та соціальної політики (№ 505 від 15. 08. 2013); методичним листом МОНУ (№ 1/9-529 від 26. 07. 2012) тощо.

Питання соціально-педагогічної підтримки (надалі – СПП) учнів інклюзивного класу загальноосвітньої школи є суміжною у континуумі досліджень соціально-педагогічної, психологічної та філософсько-соціологічної проблематики та охоплюють: *організаційні засади діяльності інклюзивних закладів освіти* (В. Бондар, Ю. Найда, М. Чайковський та ін.); *моделювання соціально-педагогічної діяльності у закладах освіти* (Т. Алексеєнко, Б. Іванова, А. Малько, О. Рассказова та ін.); *обґрунтування ефективних форм супроводу дітей з ОП* (О. Безпалько, А. Капська, С. Толстоухова та ін.) та ін. [3].

Проблему організації соціально-педагогічного супроводу у закладах освіти розглядають: 1) у контексті розвитку й соціалізації дітей за віковим аспектом (І. Рогольська-Яблонська, С. Бадер, С. Белічева, А. Белинская, К. Уфаєв та ін.), *приналежністю до відповідної соціальної групи* (О. Миронець, А. Архипова, С. Курінна, О. Литовченко) й установи (Ю. Сілявіна, К. Уфаєв, М. Рожков, Х. Юсупова, О. Білик, З. Максимова); 2) з позиції змісту супроводів – педагогічного (Є. Бондаревська, А.Мудрик, В. Слободчиков, І. Фрумкіна та ін.), соціального (І. Зверєва, Ю. Васильєва, В. Іванов, Г. Селевко, Е. Холостова, Ю. Галагузова та ін.), психологічного (М. Бітянова, О. Газман, О. Єрьоменко); 3) *аспектів* – педагогічний (вирішення завдань навчання та виховання), психологічний (проблеми внутрішнього зростання та ідентифікації особистості), моральний (розв'язання моральних протиріч), «процес сприяння, співчуття, співпереживання, співпраці» (Н. Крилова, О. Александрова) [6].

Запровадження інклюзивного навчання передбачає «об'єднання зусиль учасників навчально-виховного процесу різнорівневих закладів освіти зі створення єдиної системи безперервного, кваліфікованого супроводу навчання шкільної і студентської молоді з особливими потребами»). Мета інклюзивного закладу розглядається з позицій реалізації процесів (імплементації, інституціонування, мейнстримінгу) та суб'єкт-суб'єктного підходу [6]. Вважаємо окреслені позиції цілком справедливими, оскільки визначають різновиди практичної допомоги дитині з ОП в умовах закладу освіти.

Формування особистості дитини у процесі інклюзивного навчання та виховання – імператив якості фахової підготовки соціального педагога та формування готовності до організації діяльності міждисциплінарної команди, функціональне призначення якої полягає не лише у забезпеченні умов успішної соціалізації дитини з особливими потребами в умовах інклюзивного навчання, а й формуванні сприятливого морального мікроклімату

дитячого колективу, прийняття кожного учня інклюзивного класу як суб'єкта корекції деструкцій в особистісному зростанні, розвитку позитивної перспективи життєдіяльності [2].

Запровадження інклюзивного навчання у загальноосвітніх закладах вимагає розширеної сфери соціальної взаємодії соціального педагога (учні, педагогічний колектив, батьки, фахівці соціальної сфери, громадськість) та консолідації його зусиль у напрямі створення умов для успішної соціалізації та засвоєння навчальної програми «особливими» учнями, формування емоційно сприятливого дитячого колективу, в якому панують взаєморозуміння, взаємодопомога, повага до особистості, дружба. Водночас констатуємо відсутність наукових досліджень, які б комплексно висвітлювали науково-прикладні аспекти соціально-педагогічного супроводу учнів інклюзивного класу загальноосвітньої школи [2].

Учень з особливими потребами – це «дитина шкільного віку з освітніми, комунікативними, медичними, психологічними, побутовими, соціальними потребами, пов'язаним зі стійким розладом здоров'я, які відрізняються від потреб більшості її однолітків і мають враховуватись при взаємодії з такою дитиною» (Т. Соловйова, 2009) [7, с. 8].

Неоднозначними є трактування категорії «соціально-педагогічна підтримка» у науковому колі (О. Бабич, Т. Гущина, Л. Грицик, А. Золотарьова, М. Рожков, В. Рибалка, Х. Юсупова та ін.). Нам імпонує змістова спрямованість СПП у розумінні Ж. Захарової та А. Колупаєвої відображені як цілісна командна взаємодія (вчителів, асистентів учителя, батьків, практичного психолога, соціального педагога, логопеда, медпрацівників та інших фахівців), що поєднує взаємопов'язані компоненти з метою створення умов для: а) розвитку особистості учнів, їх успішного навчання; надання допомоги школярам, які мають проблеми в розвитку та навчанні (Ж. Захарова, 2009); б) систематичного вивчення психолого-педагогічного статусу дитини; створення належних умов для особистісного розвитку учнів, включених в інклюзивний простір, та їх успішної соціалізації, навчання» (А. Колупаєва, 2009). Спільна діяльність фахівців має бути «спрямована на забезпечення двох узгоджених процесів: індивідуальна підтримка дитини в освітньому процесі певної вікової групи і системне супроводження, яке спрямоване на превентивно-пропедевтичну або профілактично-корекційну роботу усієї вікової групи» (К. Крутій, 2006).

Розуміння мети СПП дітей з ОП розглядається науковцями з позицій виділення видів, засобів та форм діяльності соціального педагога у закладі загальної середньої освіти: А. Каська (2006, «забезпечення розвитку (соціального, економічного, інтелектуального, фізичного) за допомогою організації соціальної, матеріальної та медичної підтримки; попередження виникнення вторинних дефектів», В. Шульга (2004, «попередження виникнення та сприяння успішному вирішенню проблем дитини через реалізацію ресурсів (її власних та середовищних), забезпечення необхідних соціальних змін, навчання, виховання й соціалізації»; «реалізація функцій виховної, соціальної допомоги й захисту, посередницької»); Л. Артюшкіна (2004, «розуміння проблем дитини, їх адекватне вираження (репрезентація); наявність та уміле використання соціальних ресурсів, довіри дитини та її батьків до соціального педагога; уміння соціального педагога забезпечувати ефективну взаємодію фахівців, залучених в інклюзію навчального закладу». Отже, практична реалізація комплексної допомоги можлива через створення інноваційних, постійно діючих, організаційно-методичних форм у вигляді системи психолого-педагогічної допомоги у навчанні і розвитку дітей з ОП по всій освітній вертикалі (від раннього втручання до здобуття ними професії), долучення їх до спільного навчання.

СПП учнів інклюзивного класу передбачає «включення кожної дитини в активне суспільне життя, розвиток почуття самодостатності та реальних перспектив до подальшого життя, вміння жити зі своїми особливостями, будуючи при цьому адекватні стосунки з оточуючими» [1, с. 54-55].

Проаналізовані нормативні документи та наукові дослідження дають підстави для визначення напрямів, типів, засобів та форми взаємодії соціального педагога у здійсненні підтримки дітей з ОП – *робота – підготовча* (цілепокладання, визначення завдань; дослідження впливу соціального оточення (позитивного, негативного); оцінка потреб

кожного учня; вивчення можливостей використання виховного простору класу/школи; визначення / розширення кола суб'єктів інклюзивної соціально-педагогічної діяльності, координація їх дій; участь у складанні індивідуальної програми розвитку та індивідуального навчального плану); з дітьми (подолання негативних впливів на соціалізацію учня; створення умов для його навчання, виховання, розвитку, корисного дозвілля; формування здорового способу життя; відновлення оптимального рівня життєдіяльності дитини з ОП, сприяння розвитку соціальних навичок; профорієнтаційна, індивідуальна, групова робота); батьками (соціально-профілактична, соціально-педагогічна робота, координування дій, залучення до організації виховного простору школи/класу); педагогічним колективом (координація соціально-педагогічного впливу школи/класу у наданні педагогічних, соціально-педагогічних, медичних, психологічних, реабілітаційних послуг); громадськістю (сприяння працевлаштуванню випускників-учнів з ОП; залучення громадськості до розвитку доступного інклюзивного освітнього середовища навчального закладу).

Беручи до уваги наукові підходи до розгляду понять «підтримка», «соціально-педагогічна підтримка», а також діяльнісний аспект взаємодії соціального педагога ЗЗСО, конкретизуємо розуміння соціально-педагогічної підтримки інклюзивного класу як важливий системний педагогічно виважений процес, пролонгований у часі, змістовому та технологічному аспектах, що забезпечує успішне засвоєння учнем з особливими потребами навчальної програми, перетворення соціально особистісного становлення усіх школярів, включених в освітнє середовище [6].

Компетентна соціально-педагогічна підтримка здійснюється через: комплекс технологій, спрямованих на його проектування та впровадження з опорою на ресурси освітнього середовища: виявлення особливостей розвитку дитини, визначення її потреб, розробки індивідуальної програми розвитку, стратегії супроводу; системної корекційно-розвивальної роботи в інклюзивному класі з опорою на базові структури психічної організації кожного учня; командну взаємодію учасників групи підтримки, формулювання актуальних цілей за принципами цілепокладання SMART та узгодженого їх досягнення; самооцінки професійного розвитку педагогів (за методикою ISSA) та інші [6].

При цьому науковці неоднозначні у визначенні складових СПП дитини з ПО в умовах інклюзивного навчання: Т. Скрипник (2016, с. 7-9; підготовчий, адаптивний, повне залучення); О. Сухова (2001, с. 166; проблематизації, пошуково-варіативний, практико-діяльнісний, аналітичний); С. Коляденко (проблематизації, пошуково-варіативний, практично-дієвий, аналітичний); С. Бадер (2011, с. 144-145; вибір компонентів технології, діагностичний, пошуковий, діяльнісний, рефлексивно-оцінювальний); А. Капська (2006, с. 214; дослідницький, планування, надання допомоги, оцінка результатів діяльності).

Переконані, що соціально-педагогічна підтримка інклюзивного навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі повинна забезпечувати процес природного розвитку школяра, мати валеологічну обґрунтованість та духовну екологічність, що уможливить демократичність міжособистісного спілкування у дитячому колективі, терпимість, схильність до компромісу, повагу до людського розмаїття, пріоритет індивідуальності, самоцінності, самобутності дитини як носія суб'єктивного досвіду, що склався під впливом спеціально організованого навчально-виховного процесу.

Валеологічну обґрунтованість та духовну екологічність соціально-педагогічної підтримки учнів інклюзивного класу загальноосвітньої школи можуть забезпечити наступні принципи, визначені нами як: фасилітації (забезпечення успішної групової комунікації, формування вміння співпрацювати, розвитку гуманних стосунків у дитячому колективі); екофасилітації (управління відкритою динамічною системою особистості школяра з метою підтримання її у стані саморозвитку); процесингу (колективного сприяння у технологічному вирішенні особистих проблем дитини з особливими потребами у короткий термін через залучення нормотипових учнів як учасників процесу формування міжособистісних взаємин у дитячому колективі); урахування етично допустимої міри соціально-педагогічного втручання у життя школяра / учня інклюзивного класу; інтернальності (схильності школяра

до відповідальності за події, що відбуваються в його житті, пояснюючи їх своєю поведінкою, характером, можливостями); усвідомленого засвоєння учнями інклюзивного класу соціального досвіду; єдності життєво-практичного та виховного спрямування соціально-педагогічного супроводу з метою забезпечення максимального взаєморозуміння у дитячому колективі, розвитку особистих можливостей дитини з особливими потребами; створення інклюзивного освітнього середовища на основі кваліфікованого соціально-педагогічного супроводження інклюзивного навчання дітей з порушеннями психофізичного розвитку; формування соціальної компетенції кожного учня, включеного в інклюзивне освітнє середовище. Дотримання окреслених принципів соціально-педагогічної підтримки учнів інклюзивного класу загальноосвітньої школи забезпечить не лише успішну соціалізацію дітей з особливим освітніми потребами, а також максимальний розвиток особистості кожної дитини з урахуванням її індивідуальних особливостей.

Зміст технології СПП дітей з особливими потребами в інклюзивному класі визначається відповідно до п'яти взаємопов'язаних етапів (організаційний, діагностико-пошуковий, корекційно-діяльнісний, оцінковий, рефлексивний), кожен з яких є логічним продовженням іншого (Рис. 1).

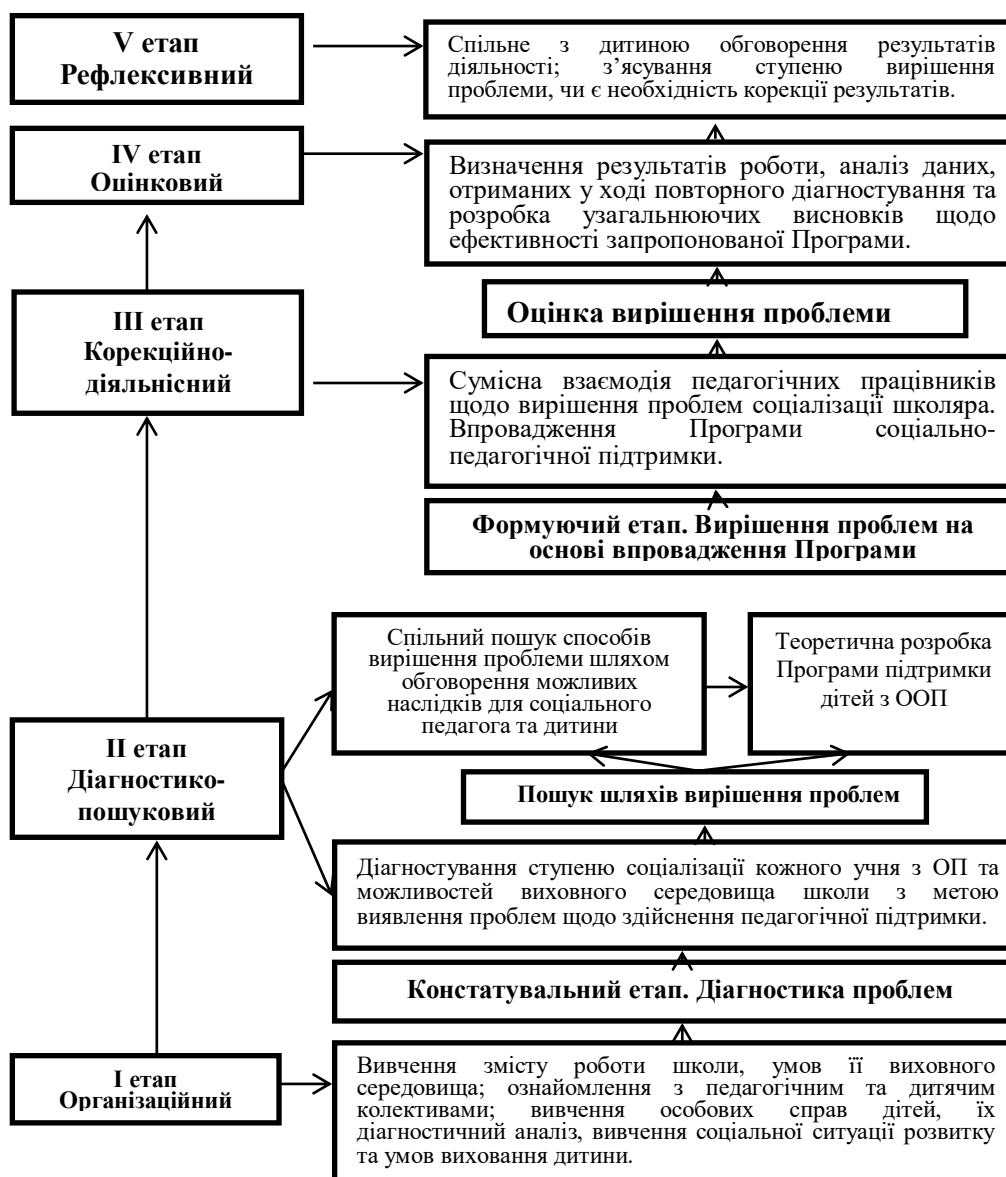

Рис. 1. Послідовність соціально-педагогічної підтримки дітей з ОП

Зміст соціально-педагогічної підтримки слід спрямувати на формування в учнів інклюзивного класу вміння бачити та цінувати відмінності, слухати та враховувати різні точки зору, висловлювати свою думку, поважаючи думку інших, оволодівати навичками співпраці з різними дітьми.

Добір форм та методів роботи, при розробці СПП дітей з ОП, був зумовлений поставленою метою й завданнями, а також можливостями ЗЗСО, її освітньо-виховним потенціалом. Виходячи з цього, ми визначили наступні форми й методи роботи щодо успішної соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, які складають основу технології.

Форми надання соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими освітніми потребами, можуть бути колективними (робота із всією групою), груповими (робота з конкретною проблемною групою дітей, що була відокремлена на діагностично-пошуковому етапі роботи відповідно до певної проблеми), індивідуальними (надання допомоги конкретній дитині у разі необхідності) та базувались на соціально-психологічних та вікових особливостях вихованців інклюзивного класу. Для посилення ефективності соціально-педагогічної підтримки учнів інклюзивного класу П. Шепетко, Г. Вороніна рекомендують залучати батьків через форми соціальної взаємодії: *колективні / масові* (батьківські збори (загальношкільні, класні), батьківські дні, виставки, огляд педагогічної літератури, науково-практичні семінари / конференції, концерти дитячої самодіяльності, анкетування батьків та ін.); *групові* (ділові ігри, вечори, екскурсії, неформальні зустрічі із обміну досвідом, сімейні клуби, тренінги, видання шкільних газет та ін.); *індивідуальні* (бесіди, консультації, педагогічне доручення (безпосередня робота з дітьми – керівництво гуртком, шефство; допомога вчителю – сприяння у проведенні заходів, створенні класної бібліотеки та ін.; участь у розвитку матеріально-технічної бази навчального закладу – ремонт меблів, виготовлення наочності та ін.), листування та ін.).

Методи технології визначаються тим чи іншим етапом роботи. Крім загальних методів (аналіз, узагальнення та систематизація, обробка інформації, спостереження тощо), що присутні на кожному проміжку роботи, ми виокремили специфічні, що застосовуються безпосередньо на тому чи іншому етапі: *організаційний* (міні-конференція, презентація); *діагностико-пошуковий* (бесіда, інтерв'ювання, тестування); *корекційно-діяльнісний* (методи формування свідомості (приклад, бесіда); організації діяльності (вимога, вправа, використання гри, перегляд мультфільмів та читання художніх творів (казок) з їх подальшим аналізом); стимулювання діяльності (заохочення, покарання); соціально-педагогічної допомоги (консультування, гра-тренінг)); *оцінковий* (бесіда, інтерв'ювання, тестування); *рефлексивний* (бесіда, опитування).

Конкретизуємо засоби СПП дітей з ОП: гра, в процесі якої формуються навички соціальної взаємодії в інклюзивному класі, твори художнього мистецтва (казки), що сприяють розвитку морально, емоційної та поведінкової сфер дитини; мультфільми, що виступають як допоміжний засіб для закріплення того чи іншого соціального уміння (соціальної компетентності).

Важливою складовою СПП дітей з ОП є управлінський аспект, що включає: підготовку педагогічних працівників до роботи з ОП (цикл лекцій, семінарів, майстер-класів, проблемних кіл); планування комплексної програми підтримки; моніторинг впровадження Програми. В якості кінцевого результату СПП дітей з особливими освітніми потребами передбачається: володіння навичками ефективного спілкування (вміння ефективно взаємодіяти з однолітками та дорослими на засадах взаємоповаги, рівноправ'я та демократії), самоконтролю (здатність до емоційної стійкості, контролю власних негативних емоційних проявів), здатність до правильного морального вибору, розвинуті особистісні якості, необхідні для успішної соціалізації (ініціативність, активність, самостійність у прийнятті рішень).

Особливу допомогу надають батьки. Рекомендації щодо соціально-педагогічної роботи з сім'ями, що виховують дітей з особливими потребами знаходимо у В. Андрієвської,

С. Максименка (2005), І. Зверєвої (2006, с. 91-93), Л. Артюшкіної [2004, с. 132], З. Удич (2015), В. Козьявкін (2005) та ін. Зокрема З. Удич [2005, с. 174-176], узагальнивши позиції В. Андрієвської, С. Максименка (2005, с. 58-60) та В. Козьявкіна (2005) та пропонує враховувати стиль сімейного виховання та спілкування (гіпопротекція, домінуюча гіперпротекція, культ хвороби, потуральна гіпопротекція, емоційне знехтування, репресивний стиль, підвищена моральна відповідальність, суперечливе виховання, співробітництво, виховання поза родиною), вважає найбільш доцільними тактики роботи з батьками у межах соціально-педагогічного супроводу, запропоновані В. Петрович (2002, с. 87):

- безпосередня та опосередкована робота з конкретною сім'єю (відвідування, інтерв'ю, спостереження за стосунками в сім'ї, демонстрація стратегій поведінки, навчання та ін.; запис інформації і коментарів батьків і фахівців у спеціальному щоденнику, письмові повідомлення, інформація для батьків, конференції за участю різних фахівців, заняття у вихідні дні та ін.);

- безпосередня та опосередкована робота з групою сімей (зустріч з батьками, обмін інформацією, звіти про результати корекційно-реабілітаційної, навчально-виховної роботи та успіхи дитини, обговорення дій та планів на майбутнє, участь батьків у організації та проведенні спільних заходів (свят, фестивалів та ін.) й відпочинку (екскурсії в зоопарк, кінотеатр, спортивні змагання); надання інформаційних послуг про роботу фахівців, поширення інформаційних буклетів, організація виставок книг чи корекційно-реабілітаційного, ігрового матеріалу в методичному куточку для батьків та ін.);

- розвиток контактів між сім'ями (організація груп взаємо-, самопомоги, традиційні зустрічі, участь батьків у роботі громадських організацій, клубів за інтересами та ін.).

Отже, соціально-педагогічну підтримку дітей з особливим потребами розглядаємо як складний і багатоаспектний процес, сутність якого полягає в реалізації засад гуманної педагогіки та демократичного стилю виховання, що ґрунтуються на рівноцінності, повазі та довірі.

У ході здійсненого дослідження ми спробували спроектувати процес соціально-педагогічної підтримки дітей з особливими потребами, виходячи із проаналізованих джерел. Розглянуті аспекти не вичерпують всіх аспектів порушеної проблеми, проте можуть бути орієнтиром щодо практичного здійснення підтримки соціальним педагогом учнів інклюзивного класу у закладі загальної середньої освіти.

Література

1. Інклюзивна освіта: наукові засади, проблеми та перспективи впровадження в загальноосвітній навчальний заклад. *Методист*: Інформаційно-методичний бюлетень (Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти). 2011. № 2. 109 с.
2. Платаш Л. Інклюзивна практика загальноосвітніх шкіл як інновація в Україні та чинник формування духовності школярів. *Православ'я в Україні*: Збірник за матеріалами VII Міжнародної наукової конференції / Під ред. митр. Епіфанія (Думенка), Г. В. Папакіна, Н. М. Куковальської. К., 2017. Ч. 1. С. 160-168.
3. Платаш Л. Б. Інклюзивне навчання дітей з особливими потребами у загальноосвітній школі: реалії та перспективи в Україні. *Роль і місце психології і педагогіки у формуванні сучасної особистості*: Збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, Україна, 12-13 січня 2018 р.). Харків: Східноукраїнська організація «Центр педагогічних досліджень», 2018. С. 10-14.
4. Платаш Л. Б. Моделювання безпечного інклюзивного середовища якісної освіти осіб з особливими потребами / *Якість вищої медичної освіти (60-річчя ТДМУ): монографія* / [Вихрущ А. В., Кліщ І. М., Федчишин Н. О. та ін.] / За ред. А. Г. Шульгя та Н. О. Федчишин. Тернопіль ТДМУ, 2017. С. 267-312.
5. Платаш Л. Б. Організаційні засади діяльності асистента вчителя інклюзивної загальноосвітньої школи. *Актуальні дослідження в соціальній сфері*: матеріали одинадцятої

міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 травня 2018 р.) / Гол. ред. В. В. Корнєщук. – Одеса: ФОП Бондаренко М. О., 2018. – С. 158-161.

6. Соловйова Т. Г. Соціально-педагогічні засади роботи з батьками дітей з особливими потребами: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.05 – соціальна педагогіка; Ін-т проблем виховання АПН України. К., 2009. 22 с.

2.7. Cartoons as a factor in the emotional development of children with speech pathology

2.7. Мультиплікаційні засоби як чинник емоційного розвитку дітей з логопатологією

Серед багатьох глобальних проблем людства особливе місце займає феномен пандемії. Пандемія - один з незмінних супутників існування людства з давніх часів. Сьогодні не можна назвати жодної сфери суспільного життя, яка б не зазнала впливу пандемічної кризи. Прямо чи опосередковано наслідки поширення світом вірусу COVID-19 відчують усі – державна влада, великий і малий бізнес, громадяни абсолютної більшості країн. Освіта дітей дошкільного та шкільного віку не стала винятком.

Спираючись на нормативні документи (Лист МОН України 11. 03. 2020 № 1/9-154 «Про карантин», Лист МОН України 23. 03. 2020 № 1/9-173 «Щодо організації освітнього процесу в закладах загальної середньої освіти під час карантину») організовується та здійснюється навчання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Для освіти використовувались різні навчальні контенті: платформами для дистанційного навчання, соціальні мережі, месенджери та тощо.

В умовах пандемічної кризи спостерігається різке зростання інформаційного середовища й розширення можливості доступу до нього та взаємодії дітей з мультимедійними засобами. Особливої уваги набуває активне залучення молодших школярів до спостереження та аналізу численних мультфільмів, які презентовано телебаченням, інтернетом та в інших інтерактивних умовах.

Ця обставина висуває певні вимоги до конструктивного використання мультиплікаційних творів в навчально-виховному процесі й розуміння їх впливу на розвиток дитини.

Психологічні особливості сприйняття дітьми кіно- і телевізійної продукції, які відображено у працях Л. Баженової, О Бондаренко, О. Квашук, В. Недбай, Ю. Усова та інших, показують, що ці види мистецької діяльності по-різному впливають на їх емоційну сферу. Також зазначено, що фактично революційне поширення доступу до інформаційного середовища в останні роки значно спростило шлях впровадження та використання мультиплікації в різних умовах навчально-виховної діяльності.

Як вказують дослідження Н. Кривулі, О. Смірної, В. Собкіна, М. Соколової та інших, наявність в мультиплікаційних творах різних засобів емоціогенного впливу сприяє їх активному сприйняттю, усвідомленню та копіюванню дітьми, що зумовлює емоційний розвиток останніх.

У дослідженнях О. Запорожця, Н. Кряжевої та інших доводиться, що розвиток емоційної сфери залежить від зовнішніх та внутрішніх умов. Сучасні дослідження С. Бобрової, В. Кавери, С. Максименко, І. Супрун та інших показують, що найбільш інформативними показниками розвитку емоційної сфери дитини виступають ознаки емоційної зрілості. Усі фахівці засвідчують актуальність пізнання останньої на рівні певних аспектів емоційності та умов навчально-виховної діяльності, де б реалізовувалися різні художні та мистецькі засоби впливу, в тому числі мультиплікаційні.

Узагальнюючи зазначені дослідження, можна стверджувати, що наявні дані недостатньо розкривають специфіку психологічного змісту мультиплікації та її важливі ознаки, що можуть цілеспрямовано впливати на емоційну сферу особистості, яка розвивається.

Р. Левіна, А. Ястребова та інші відзначали, що формування особистості дітей з логопатологією пов'язане з характером їх дефекту. Затримка появи мовленнєвого спілкування, бідний словниковий запас й інші порушення відображаються на формуванні самосвідомості і самооцінки дитини. Доведено, що відхилення в розвитку особистості дитини з логопатологією певною мірою посилюють мовленнєвий дефект. Особистісні та емоційні особливості дітей позначаються на характері їх відносин до оточуючих, на розумінні свого становища в суспільстві і виконанні своїх обов'язків в ньому [8].

Особливості емоційно-особистісної сфери дітей з логопатологією пов'язані з порушеннями центральної нервової системи, є результатом того, що мовленнєва неповноцінність виключає дитину з дитячого колективу, з віком все більше травмує її психіку і характеризується несформованістю форм комунікації, незацікавленістю в контакті, невмінням орієнтуватися в ситуації спілкування, негативізмом.

Емоції у дітей пов'язані з пізнавальними процесами, емоційний стан, настрої істотно впливають на сприймання навколишнього світу, ситуацію. У дітей з логопатологією можна виділити особливості, характерні для їх емоційного розвитку, так звані емоційні комплекси: незрілість емоційно-вольової сфери, органічний інфантилізм, нескоординованість емоційних процесів, гіперактивність, імпульсивність, схильність до афективних спалахів, страх, тривожність. Незрілість емоційно-вольової сфери дітей обумовлює своєрідність формування їх поведінки, і особистісні особливості, специфіку комунікації. Відмічаються проблеми у формуванні морально-етичної сфери – страждає сфера соціальних емоцій, діти не готові до «емоційно теплих» стосунків з однолітками, можуть бути порушені емоційні контакти з близькими, діти слабо орієнтуються в морально-етичних нормах поведінки. При порушенні емоційної сфери утруднено соціальний розвиток дитини, його особистісне становлення – формування самосвідомості, самооцінки, системи «Я». Дитина не може регулювати свою поведінку на основі засвоєних норм і правил, не готова до вольової регуляції поведінки.

Діти з логопатологією правильно впізнають загальні емоційні стани, які можна віднести до модальності радості, гніву, страху й суму. Проте їм важче даються соціально-моральні та інтелектуальні почуття. Діти слабо впізнають емоційні стани за їхніми словесними характеристиками, важко розкривають причини емоційних станів, що пояснюється недостатнім розвитком мовлення та логічного мислення дітей, а також тим, що на сьогодні приділяється недостатньо уваги навчанню дітей бачити й упізнавати емоційні стани оточуючих людей, виділенню причин їх виникнення [4].

Виділено такі психологічні характеристики дітей з логопатологією: тривожність: діти емоційно вразливі, плаксиві, бояться спілкуватися; замкнутість: діти відсторонені від однолітків і дорослих внаслідок нерозуміння оточуючими їхнього мовлення; невпевненість у власних силах: діти переживають свою неспроможність зрозуміти повноцінно інструкцію і впоратися з певним завданням внаслідок заниженої самооцінки; негативізм, який проявляється неврівноваженістю, підвищеною дратівливістю, впертістю; дитячі страхи, які виникають через психотравмуючу ситуацію. У деяких випадках сильні або тривалі переживання переходять у невроз страху [4].

Отже, порушення мовленнєвого розвитку призводять до порушень спілкування: комунікативної сторони, оскільки обмін інформацією порушується і за рахунок труднощів у передачі дитиною і сприймання співрозмовником повідомлення, і через особливості програмування висловлювання; інтерактивної сторони, оскільки порушена побудова загальної стратегії взаємодії; перцептивної сторони спілкування, оскільки дитина «затримується» на більш ранніх формах спілкування і не може повноцінно сприйняти співрозмовника, скласти про нього уявлення.

У розвитку дитини важливим є соціальне середовище та зовнішні фактори, які безперервно впливають на особистість, що розвивається. За даними різних авторів, в цьому аспекті перегляд мультфільмів є одним з найпоширеніших в пізнавальній діяльності дітей. Відомо, що мультфільми виступають важливими носіями уявлень про світ, відносини між людьми і норми їх поведінки. Різні мультиплікаційні твори адресовані дорослій аудиторії, вони сприймаються як специфічно дитячий жанр. Вивчаючи проблему мультиплікації та її вплив на розвиток дитини за даними різних джерел [1, 3, 6], слід відмітити, що вона переважно є предметом аналізу кінематографу, в якому це мистецтво реалізує ряд специфічних рис, як-то: синтез різних видів мистецтва (живопис, музика, література, театр, хореографія) та комплексний характер впливу на почуттєву сферу особистості; початковим пунктом є «ефект присутності», залучення глядача до реальних

ситуацій, моделювання та відтворення його психічних процесів, що реалізують занурення до реальності: сприймання, увагу, мислення, емоції тощо [9].

Проблема мультиплікації має своє специфічне значення, іноді, діаметрально протилежне за змістом. В своєму дослідженні ми віддаємо перевагу пізнанню її психологічного змісту і виділяємо декілька підходів. Так, до прихильників першого підходу слід віднести фахівців мультиплікації, які розуміють останню як вид оригінального мистецтва, що народилося на стику інших видів мистецтв і ввібрало у себе їх риси. Це такі види мистецтва, як графіка, живопис, поезія, музика та ін., тобто мультиплікацію характеризують як мистецтво оживлених малюнків або намальованого руху [5]. Загальними в їх змісті виступають чинник анімації та чинник подання зображень у формі художнього сценарію на яскравому емоційному фоні.

Серед прихильників другого підходу переважна кількість саме сучасних представників з технології комп'ютерної анімації (тобто основним поняттям виступає анімація), які вважають, що анімація на сьогодні вже не є видом мистецтва, а стає різновидом культури.

До специфічних емоціогенних ефектів, які подані в мультиплікаційних фільмах, можна віднести наступні: ефект оживлення, ефект реалізації дитячих інтелектуальних дій, ефект рухомості малюнкових героїв та ін. Мова йде про зовнішні та внутрішні механізми, що розкривають вірогідно закономірності емоційного розвитку дитини засобами мультиплікації [5].

Враховуючи узагальнення різних уявлень та мету нашого дослідження, в своїй роботі ми розглядаємо мультиплікацію як певний психологічний засіб розвитку емоційної сфери дітей за допомогою різних сюжетно-рольових дій героїв, поданих у вигляді рухомих зображень. При такому розумінні мультфільм виступає специфічним для сприймання об'єктом, що має здатність, в аспекті теорії емоційної регуляції пізнавальної діяльності, створювати ефект новизни, завдяки умовам несподіваності, що викликає у дітей здивування, ефект драматизації, який формує допитливість, а також інші ефекти, що формують захопленість, тим самим створюючи умови для цілеспрямованого впливу на емоційний розвиток [2].

Можна сказати, що мультфільм стає універсальною мовою, що сприяє різносторонньому розвитку дітей, проте далеко не завжди цей розвиток має позитивний характер [1].

При спробі систематизувати та класифікувати мультиплікаційні засоби за змістом, ми виділили три групи засобів емоційного впливу, які є значущими при сприйнятті мультфільмів. Серед них: аудіальні, візуальні та емоційно-гностичні засоби.

За результатами попереднього дослідження було виявлено суттєве значення мультиплікаційних творів у становленні та розвитку особистості. Встановлено, що безконтрольний перегляд мультфільмів, зокрема постійна взаємодія із такими, що є менш якісними й небезпечними, здатні негативно впливати на розвиток емоційних особливостей дітей з логопатологією. Так, у дітей з низьким рівнем емоційної сфери виявлено тенденцію залучення до популярних мультфільмів, в яких нерідко відслідковуються сцени насильства, вбивства, трансформації, персонажі таких мультфільмів мають незвичний, іноді спотворений вигляд, поведуться асоціально та є занадто збудженими та гіперактивними. Відмічаючи велике значення процесу ідентифікації дитини з героями та подіями мультфільму, зазначені характеристики є вкрай небезпечними й здатні визначати деякі небажані емоційні прояви дітей з логопатологією, такі, як збудженість, агресивність, тривожність, амбівалентність, депресивність та ін.

На основі попереднього дослідження виділено специфічні умови взаємодії дитини з мультиплікаційним твором, які б сприяли її емоційному розвитку та вимоги до мультфільмів: відповідність його віковим особливостям дитини; наділення головних героїв позитивними характеристиками та деякими слабкими якостями, з якими вони вчаться справлятися за допомогою специфічної особливої сили; помірна та сприятлива яскравість та динамічність подій, що відбуваються, логічність переходу від однієї сюжетної ситуації до

іншої; адекватний, чіткий прояв та вираження емоцій героїв, відповідність міміки та жестів вербальним проявам; зрозумілість, доступність, цілісність ідеї та мультиплікаційного сюжету, стимуляція пізнавальної активності; посилене емоційне навантаження сюжетної лінії мультфільму, що не призводить до виникнення надмірного збудження раптовими подразниками, гучним музичним супроводом; естетично-моральна та творча спрямованість мультфільму.

На основі описаних вимог були надані рекомендації для батьків та педагогів. Крім того, важливого значення має наявність варіативності різних мультфільмів, що створює можливість вибору їх для перегляду. Це також сприяє формуванню у дитини власного погляду і позиції стосовно тих чи інших творів. Слід відзначити, що мультфільм не повинен бути основним методом розвитку особистості, рекомендовано контролювати помірну тривалість і частоту переглядів. Когнітивний розвиток дитини має бути на достатньому рівні для перегляду конкретного мультфільму, крім того, бажано, щоб він не був постійним засобом для залучення дитини через наявність інших важливих справ у батьків. Тобто перегляд мультфільмів слід розглядати як додатковий засіб розвитку дитини, пізнання світу, а не лише як засіб розваги. Наявність зворотного зв'язку та рефлексії запобігає виникненню комплексу негативних емоційних особливостей, які виникають внаслідок надмірного враження від побаченого на екрані. Передбачення обговорення переглянутих мультфільмів з дітьми, надання відповідей на запитання, пояснення суперечливих, неоднозначних моментів є необхідною умовою адекватної взаємодії. Активне включення батьків до підбору мультфільмів для дітей, їх зацікавленість у процесі перегляду та наслідків стимулює їх пізнавальну активність та формування дослідницької позиції дитини. Завдяки реалізації зазначених вище умов, мультиплікація здатна надати різноманітні можливості для розвитку емоційної сфери дитини, її творчих можливостей, критичного мислення, розширення кругозору та ін. [7].

Внаслідок виконаної дослідницької роботи, з урахуванням вище наведеного, була побудована та подана для апробації система розвитку емоційної сфери дітей з логопатологією за допомогою мультиплікації в умовах навчально-виховного процесу, яка реалізована у вигляді «мультфільмотерапії» як різновиду кінотерапії. Важливим компонентом взаємодії з мультфільмами є втілення механізму ідентифікації глядачів з героями та подіями. Це створює умови, коли мультиплікаційні засоби здатні виступати ефективним чинником розвитку дітей. Завдяки цьому реалізується робота з такими емоційними особливостями як агресивність, тривожність, а також здійснюється розвиток емпатії, рефлексії, експресивності, вміння визначати та диференціювати емоції інших людей тощо.

Учасники мають можливість «переписати» мультфільм за своїм сценарієм, стати творцями й отримати від цього задоволення, перетворити сюжет у вигляді казки, змінити характер героїв, наділити будь-якими якостями улюбленого персонажа і програти створений сюжет за своїм сценарієм.

Таким чином, за результатами проведеного дослідження з проблеми розвитку емоційної сфери дітей з логопатологією засобами мультиплікації, в цілому, фактично підтверджено гіпотезу дослідження. Ми встановили, що розвиток емоційної сфери відіграє важливу роль у становленні особистості дітей з логопатологією. Тому великої значущості набуває оточуюче середовище, яке зумовлює цей розвиток.

Актуальною в умовах пандемічної кризи стає взаємодія дітей із різними засобами інформаційного простору. Так, серед найпоширеніших різновидів діяльності у цьому просторі є перегляд мультиплікаційної продукції. Якість якої й умови цієї взаємодії зумовлюють виникнення певних емоційних проявів. Найчастіше у процесі перегляду мультфільмів діти молодшого шкільного віку проявляють наступні емоційні реакції: страх, здивування, розчарування, задоволення, радість, співчуття, злість, зацікавленість тощо. При цьому різні мультфільми зумовлюють переважно ті чи інші емоційні прояви, в залежності від їх типу та спрямованості.

Постійний та тривалий перегляд мультфільмів спричиняє розвиток як позитивних, так і негативних емоційних проявів. Так, завдяки розвивальним мультфільмам, діти вчаться розуміти емоції інших, що підвищує рівень емпатії, саморегуляції тощо. Постійна взаємодія із мультфільмами з переважним змістом агресії та насильства зумовлює підвищення рівня тривожності, агресивності, амбівалентності емоцій тощо.

Результати дослідження підтверджують необхідність створення певних особливих умов, які б були здатні зумовлювати позитивний розвиток емоційної сфери молодших школярів, а також їх особистості в цілому. Адекватний вибір якісної мультиплікаційної продукції, створення умов зворотного зв'язку, творчості та реалізації і вирішення актуальних питань надає мультиплікаційним засобам чинності розвитку емоційної сфери дітей з логопатологією.

Література

1. Асенин С. М. Мир мультфильма. М.: Искусство, 1986. 289 с.
2. Асенин С. В. Уолт Дисней. Тайны рисованного киномира. М.: Искусство, 1995. 390 с.
3. Беркова Н. Н. История анимационного искусства: учебно-методич. пособ. [для студ. факульт. кино и телевид.]. Алматы, 2001. 150 с.
4. Гозман Л. Я. Психология эмоциональных отношений. М.: МГУ, 1987. 174 с.
5. Дишель К. А. Теоретична модель дослідження мультиплікаційних засобів як чинника емоційного розвитку молодших школярів. *Актуальні проблеми психології*: зб. наук. праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. К., 2014. Т. 11. Вип. 13. С. 190-197.
6. Кузнецов М. А. Емоційно-вольові та особистісні особливості впевненої поведінки. *Вісник Харківського національного педагогічного уні-ту ім. Г. С. Сковороди. Психологія*. 2013. Вип. 46 (1). С. 89-102.
7. Ревуцька О. В., Линдіна Є. Ю. Особливості розвитку та впровадження інформаційних технологій у сучасній освіті // *Zbornik prispěvkov z mezinárodní vědecko-praktické konference «Stav, problémy a perspektivy pedagogického štúdia a sociálnej práce»*. Sládkovičovo, Slovak Republic, 2016. S. 250-253.
8. Ревуцька О. В., Линдіна Є. Ю. Технології логопедичного обстеження: навчально-методичний посібник. Бердянськ, 2018. 250 с.
9. Смирнова Е. О. Семинар по изучению роли мультфильмов в жизни современных детей. М.: Вопросы психологии, № 3, 2004. 10 с.

2.8. Development of teachers' professional competence in the context of the pandemic crisis

2.8. Розвиток професійної компетентності вчителів в умовах пандемічної кризи

Аналіз останніх подій викликаних пандемією COVID-19, військовими конфліктами та глобальними екологічними катаклізмами переконливо засвідчують, що розвиток суспільства зумовлений трансформаційними процесами в різних галузях життя людини, які визначають перехід до інформаційно-цифрового суспільства. Карантин, вимушені переміщення, негативні природні явища й інші соціальні негаразди ставлять під загрозу право на безперешкодне та доступне здобуття освіти дітей і молоді в усьому світі. Системи освіти різних країн, в тому числі й України, потребують ґрунтовного переосмислення і пошуку нових підходів до освітнього процесу.

Впродовж 2019-2020 років людство зіткнулося з напрочуд глобальною проблемою світового масштабу пандемією коронавірусної хвороби викликана інфекцією COVID-19. За визначенням Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) «пандемія – грец. *πανδημία* – всенародний, від *παν* – увесь + *δημος* «демос» – народ – форма епідемічного процесу, для якої характерно інтенсивне масове поширення інфекційного захворювання та охоплення ним населення всієї країни, декількох країн світу або континентів. За визначенням ВООЗ, пандемія – це поширення нового захворювання у глобальних масштабах з ураженням частини населення за відносно короткий проміжок часу» [6]. З посиленням загрози поширення гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої SARS-CoV-2 у більшості країн світу запровадили карантин зачинивши свої кордони, оголосили надзвичайний стан, зокрема, і в Україні.

Освіта є основою інтелектуального, духовного, фізичного і культурного розвитку особистості, її успішної соціалізації, економічного добробуту, запорукою розвитку суспільства, об'єднаного спільними цінностями і культурою, та держави [2]. За даними Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури ЮНЕСКО від закриття шкіл у світі постраждало 1 268 164 088 учнів, що складає 72,4% від загальної кількості учнів всієї планети [9]. У різних країнах світу заклади освіти припинили приймати учнів та перевели більше мільярда здобувачів освіти на «домашнє навчання». Масштабний вплив пандемії COVID-19 на освітній процес змінив форму навчання, з очної на дистанційну. За останнє сторіччя людство пережило декілька пандемій викликаних інфекційними захворюваннями: чума, холера, грип, ВІЛ-інфекція та коронавірусна інфекція COVID-19. Пандемія, і заходи, які впроваджені для її стримування, впливають на соціальне, економічне, політичне та культурне життя людей та держави.

До сьогодні, в освітній галузі ще переважали традиційні методи викладання навчальних предметів, але події, які відбулися в Україні (збройні конфлікти, вимушені переміщення, природні катаклізми, пандемія, економічна криза тощо) довели, що умови життя можуть бути різними, сучасний світ змінюється, пандемія внесла суттєві корективи в уклад людського життя. Ключовим пріоритетом системи освіти є здоров'я та благополуччя здобувачів освіти, створення безпечного освітнього середовища під час навчання, забезпечення якісного навчання за різними формами освіти, в тому числі й дистанційного, та постійного удосконалення освітнього процесу. Негативний фактор спричинений пандемією COVID-19 безпосередньо стосується кожного учня та педагога, він може негативно впливати на їхню мотивацію, функціонування та безпосередньо на психологічний стан.

Дослідники із США з'ясували, що тривала перерва у навчанні призводить до втрати знань і навичок. Наприклад, за літо учні США втрачають приблизно місяць навчального року: причому втрати знань і вмій з математики більші, ніж із читання. До таких тенденцій більше схильні діти з соціально незахищених категорій, в родинях яких менший рівень доходу. Не можна стверджувати, що карантин спричинений інфекцією COVID-19 кардинально змінив тенденції освіти, але він змінив вектор розвитку освіти в напрямку інформаційно-комунікаційних технологій та цифровізації освіти [9]. Заходи, які були

впроваджені для запобігання повномасштабній пандемії, змінили систему навчання учнів у всьому світі. Вчитель має бути готовим до викликів сьогодення, орієнтуватися на постійне оновлення своїх професійних компетентностей та постійно їх вдосконалювати. Під час карантину, вчителі здійснювали освітній процес у дистанційній формі навчання, освітянська спільнота виявила численні проблеми неготовності не тільки в системі освіти, а й вплив інших факторів, що унеможливають якісне надання освітніх послуг. Серед чинників, які заважали виявилися – відсутність швидкісного Інтернету, часткова відсутність гаджетів у здобувачів, відсутність досвіду роботи в умовах дистанційного навчання, недостатня методична готовність до такого виду навчання, недостатній рівень володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, неготовність батьків до такої форми освіти, відсутність чіткого управління в закладах освіти з організації та провадження дистанційної роботи та інші. За даними вчених Інституту інформаційних технологій і засобів навчання НАПН України О. Овчарук та І. Іванюк було проведено опитування, яке мало на меті: виявлення потреб і ставлення вчителів до здійснення дистанційного навчання; підвищення фахового рівня під час запровадження карантину; визначення потреб у підвищенні професійної компетентності щодо використання цифрових засобів навчання та ІКТ для дистанційного навчання [5]. Серед опитаних респондентів 73% були вчителі, 95,5% із них вказали на те, що вони здійснюють дистанційне навчання під час карантину, що свідчить про відповідальне ставлення педагогів до своєї професійної діяльності; 61% опитаних відповіли, що з метою опанування нових онлайн-інструментів почали активно займаються самоосвітою, найбільш популярними були е-платформи «YouTube» – 72,9%, освітніх платформ: «EdEra» – 42,3%, «Prometheus» – 32,5%. Найбільш ефективними форми для розвитку професійної компетентності, вчителі зазначили: вебінари, онлайн-курси, майстер-класи, онлайн-конференції, онлайн-семінари, проєкти [5]. За результатами опитування, виявлено не тільки проблеми, які виникали під час організації дистанційного навчання, а й потреби вчителів щодо підвищення їх обізнаності у використанні цифрових ресурсів. Виклики, що поставила перед освітянською спільнотою пандемія доводять, що педагогічні працівники не готові до таких різких трансформацій в освітньому процесі. Педагоги потребують додаткової методичної та інформаційно-технологічної підготовки, науково-методичного забезпечення дистанційної освіти упорядкованої на законодавчому рівні, врешті, надання професійної допомоги вчителю та закладу освіти, яка спрямована на роботу з професійними труднощами з ІКТ, аналізу недоліків та удосконалення організації дистанційної роботи (супервізії). Сучасна наука має знайти ту критичну точку розвитку, яка дозволить задовольнити освітні потреби, забезпечить гармонійний розвиток особистості як здобувачів освіти, так і самих освітян. Шляхом вирішення даних питань може слугувати розуміння закономірностей та сутності розвитку особистості, чинників, які характерні для рушійних процесів, що впливають на розвиток, а також висувають нові вимоги до професійної компетентності вчителя.

Сучасний вчитель має швидко орієнтуватися в освітньому середовищі (адаптація до нових умов виконання професійної діяльності, систематичне підвищення рівня професійної компетентності тощо), вміти швидко перелаштовуватись, визначати форми надання освітніх послуг, в тому числі, й з дистанційної освіти (через веб-сайт, онлайн, телевізійні навчальні програми, створення звукових або відео файлів (подкасти), навчальні засоби в цифровій чи паперовій формі, теле-, радіо передачі тощо) оскільки це забезпечує універсальність та можливість соціальної взаємодії на засадах педагогіки партнерства. Професійна компетентність вчителя потребує постійного моніторингу професійної діяльності, вдосконалення та оцінювання і самооцінювання результатів власної педагогічної діяльності.

Питання професійно-педагогічної компетентності присвячені роботи вітчизняних науковців, серед них Л. Васильченко, С. Гончаренко, О. Дубасенюк, М. Дяченко, П. Зеєра, І. Зимньої, О. Пометун, Н. Ничкало, О. Савченко, В. Семиченко, А. Смирнова, С. Шишова та інших. Вчені розглядають професійно-педагогічну компетентність у контексті реалізації

особистісних характеристик фахівця. Питанням розвитку особистості досліджували Т. Ціпан, В. Ягупова, поняття професійної компетентності може бути застосовано і до професії педагога, так стверджують зарубіжні вчені G. Goodman, С. Arbona, R. Tannenbaum, F. Oser, F. Achtenhagen. Проблема розвитку професійної компетентності присвячено досить багато психолого-педагогічної літератури, які відображені у наукових працях Н. Бібік, О. Біляковської, С. Бондаревської, Б. Гершунського, А. Хуторського, Н. Розова, та багатьох інших науковців. Вчені зазначають, що набуття професійної компетентності починається з ознайомлення з професією та опанування її у закладах вищої освіти. Професійний розвиток вчителів охоплює декілька життєвих етапів розвитку фахівця, впродовж яких змінюються життєві та професійні плани, відбувається перебудова структури особистості, визначаються життєві пріоритети і професійні плани [9]. Під час розвитку особистості від етапу до етапу у вчителя накопичується досвід, формується професійні якості, а від так формується й професійна компетентність. Питанням професійно-педагогічної компетентності присвячено досить багато наукових праць, але й до сьогодні не існує загальноприйнятого визначення цього поняття. Вперше поняття «компетенція» з'явилося в США в 70-х роках минулого сторіччя. Більшість науковців пов'язують компетентність з ефективним виконанням особистістю своїх посадових обов'язків, в зарубіжних освітніх моделях існує загальна класифікація компетентностей, яка включає в себе: професійні (спеціальні) компетенції, які необхідні фахівцю для виконання його професійних обов'язків; над професійні – необхідні для якісної роботи в організації; ключові компетентності, які необхідні кожній особистості для соціалізації себе в суспільстві, в які входять знання, уміння та навички, що в свою чергу зумовлюють компетентнісний підхід в освіті. Ключові компетентності були визначені в «Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради Європи» (2016 р.) «Про освітні компетенції для навчання протягом життя», у Концепції «Нова українська школа» та розширені, простежені у взаємозв'язку з 11-ма вміннями та результатами навчання в Законі України «Про освіту» (2017 р.) [8].

Реалізація компетентнісного підходу в освіті дозволяє здобувачу в майбутньому ефективно діяти в ситуаціях професійного, особистого та суспільного життя людини, формує вміння вирішувати різноманітні життєві проблеми, орієнтуватися в різних ситуаціях, приймати рішення на основі здобутих знань та вмінь [5]. Вчені вважають, що однією з характерних рис концепції компетентності людини є думка про підвищення ролі суб'єкта в соціальних перетвореннях та удосконаленні його здібності розуміти динаміку процесів і впливу на їхній хід [11]. У словнику іншомовних слів «компетентність» визначається як поінформованість, обізнаність, авторитетність; «компетенція» (лат. *competentia*, від *competere* – взаємно прагну, відповідаю, підходжу) – коло повноважень будь-якої організації, установи або особи; коло питань, в яких особа має певні повноваження, знання, досвід» [11].

У Законі України «Про освіту» поняття «компетентність» визначено як «динамічна комбінація знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистісних якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та / або подальшу навчальну діяльність» [3].

Є. Зеєр, розглядає сутність поняття «компетенція» як частину компетентності, що визначає інтереси особистості, об'єднанні знання та вміння індивідуальні здібності, ставлення до праці та оточуючих, до основних компонентів професійної компетенції належать: спеціальна компетенція – підготовленість до самостійного виконання завдань, уміння оцінювати результати своєї роботи, здатність самостійно набувати нових знань і вмінь; соціальна компетенція – здатність особистості до групової діяльності, готовність до прийняття відповідальності за результати своєї праці; індивідуальна компетенція – готовність особистості до постійного підвищення кваліфікації, здатність до самоосвіти та рефлексії [4].

І. Єрмаков зазначив, що найбільш влучно розкривають зміст поняття «компетентність» англословні словники, де на перший план запропоновано категорію «здатність до дії як уміння використовувати знання у практичній діяльності, певні стратегії для реалізації

творчого потенціалу особистості» [3]. Досліджуючи різні погляди на суть поняття «компетентність» вчений дійшов висновку, що попри розбіжності та різне тлумачення терміна можна переконатися, що для всіх загальними показниками компетентності вважаються: уміння, які необхідні для реальної життєдіяльності, професійні вміння, отримання інформації, поновлення знань і продовження навчання, самоосвіти, соціальні та комунікативні вміння, вміння розв'язувати проблеми та суперечливі конфліктні питання, працювати в команді, відчувати відповідальність у прийнятті рішень тощо [3].

Таким чином, ми бачимо, що поняття «компетентність» та «компетенція» є взаємодоповнюваними та взаємозумовленими. Вчені розглядають «професійну компетентність», як форму виконання вчителем своєї професійної діяльності зумовлену ґрунтовними знаннями з предмету (професійно педагогічна функція) та особистісними якостями людини. Для успіху освітньої практики роль вчителя є дуже важливою, навіть важливішою за освітнє середовище у закладі освіти, чи матеріально-технічне забезпечення.

Питання професійної компетентності вчителя відображені в працях Н. Андропова, Е. Волкова, І. Колеснікова, Н. Кузьміної, Л. Лук'янової, А. Маркова, Л. Мітіної та інших. Науковці розглядають професійну компетентність як складне багатокomпонентне поняття, про що свідчить багатогранність наукових підходів у науково-педагогічній літературі: соціокультурного, діяльнісного, комунікативного, професійного, інформативного, психолого-педагогічного тощо. Поняття «професійна компетентність» складається з двох термінів – «професія» і «компетентність», професія - походження від латинського «*professio*», має значення «офіційно вказане заняття», вид діяльності людини, яка володіє теоретичними знаннями і практичними навичками, отриманими під час навчання в закладі освіти і в результаті отриманого досвіду роботи [4]. Професійний розвиток вчителів є запорукою успішної імплементації нового Закону України «Про освіту» та подальший розвиток системи освіти. Одним з важливих шляхів реформування освітньої галузі є підготовка педагогічних кадрів, їх професійний і культурний розвиток, що відображено у статті 56, п.1 Закону України «Про освіту»: «педагогічні та науково-педагогічні працівники зобов'язані постійно підвищувати професійний рівень, педагогічну майстерність, загальну культуру». Із затвердженням Концепції «Нова українська школа» (НУШ) в якій прописані вектори професійної діяльності вчителя, зокрема, підготовка нового вчителя в суспільстві знань, яке навчається. Функція вчителя НУШ полягає в його вмінні організувати компетентнісне навчання (не знання заради знань, а вміння їх застосовувати в реальному житті), забезпечити інтегрованість змісту освіти (внутрішньо предметної та міжпредметної) на основі ключових компетентностей, не шляхом об'єднання предметів, а наближення змісту освіти до сенситивних періодів навчання, особливостей сприймання нової інформації [методист с.16].

У психолого-педагогічній літературі знаходимо декілька тлумачень поняття «професійна компетентність», яка розкривається як: сукупність знань, умінь і навичок, що визначають результативність праці; єдність теоретичної та практичної підготовки студентів; поєднання знань із професійно значущими особистісними якостями; система знань та умінь педагога, що виявляється при вирішенні на практиці професійно-педагогічних завдань тощо.

О. Губарева у своєму дисертаційному дослідженні визначає професійну компетентність як сукупність загальнопрофесійних знань та умінь з організації та планування робочих процесів, читання та складання документів, способів рішення проблем, використання нових інформаційних технологій [9].

А. Маркова розглядає професійну компетентність як обізнаність учителя про знання й вміння та їх нормативні ознаки, що необхідні для виконання цієї праці; володіння психологічними якостями, бажаними для її виконання, реальна професійна діяльність відповідно до еталонів та норм [9].

Л. Мітіна під професійною компетентністю розуміє гармонійне співвідношення елементів дієвої і комунікативної (культура спілкування, навички соціальної поведінки) підструктур. На її погляд, професійна компетентність включає знання, уміння, навички,

а також способи і прийоми реалізації їх в діяльності, спілкуванні, розвитку (саморозвитку) особистості [9].

С. Самойленко під професійною компетентністю розуміє комплексну характеристику людини, що виявляється в конкретній професійній діяльності та включає знання, уміння, навички, здібності, досвід, мотивацію і особистісні якості [9].

Досліджуючи визначення поняття професійна компетентність, ми дійшли висновку, що професійна компетентність особистості це комплекс особистісних та професійних якостей, які складаються з загальнопрофесійних знань, умінь, навичок, здатності особистості до перспективного та поточного планування професійних завдань, а також способів їх реалізації в професійній діяльності. Особистісні якості відображаються в культурі спілкування, культурі професійного мислення, професійного розвитку та саморозвитку, а також здатності особистості до самовдосконалення на засадах рефлексії.

Реалізувати нові стратегії в освіті має висококваліфікована особистість, саме їй відводиться провідне місце в компонентній формулі Нової української школи, педагогу нової формації, умотивованому, компетентному, кваліфікованому, який має академічну свободу й розвивається впродовж життя. Учитель отримав право користуватися академічною свободою, що реалізовано в праві вибору місця та способу підвищення кваліфікації в системі формальної, неформальної та інформальної освіти. Інноваційні підходи в розвитку професійної компетентності вчителів мають забезпечити безперервний професійний розвиток, серед них: збільшення кількості альтернативних моделей професійного розвитку педагога, диверсифіковано форми підвищення кваліфікації: курсова перепідготовка при ППО, педагогічне стажування, участь у сертифікаційних програмах, тренінгах, семінарах, семінарах-практикумах, семінарах-нарадах, семінарах-тренінгах, вебінарах, майстер класах, онлайн курсах, конференціях тощо. Нове соціальне замовлення – підготовка та перепідготовка педагога, здатного до навчання впродовж життя, інтелектуального й духовного розвитку. Важливого значення для розбудови національної системи освіти набувають питання науково-методичного супроводу вчителів, що в свою чергу забезпечуватиме фасилітативну підтримку професійно-фахового, інтелектуально-особистісного та духовного розвитку педагогічних працівників, їхньої творчої ініціативи на всіх етапах між курсового періоду.

Наразі, невідома перспектива існування методичних кабінетів, але педагогічна спільнота потребує надання консультативної допомоги з питань планування та визначення траєкторії професійного розвитку, допомоги у розробленні планування, складання навчальних програм з навчальних предметів (інтегрованих курсів), а також особливостей організації освітнього процесу у закладах освіти з різними формами здобуття освіти, у тому числі з використанням дистанційного навчання, супроводу учнів з особливими освітніми потребами, питань з підготовки та проходження сертифікації тощо. Подальшого розвитку потребують питання організації та створення дієвої внутрішньої системи закладу освіти з професійного розвитку і підвищення професійної компетентності учителів закладів освіти. Суттєвим залишається питання налагодження професійної співпраці закладів загальної середньої освіти з закладами вищої освіти, що надасть можливість бути в курсі швидко мінливих викликів і необхідних освітніх та соціальних заходів спрямованих на розвиток професіоналізму вчителів та з метою удосконалення освітньої діяльності у закладах загальної середньої освіти.

Література

1. Аханян А., Кизик О. Зарубежный опыт развития информационной компетентности учащихся. Электронный научно-педагогический журнал. 2007. Декабрь. URL: <http://www.emissia.org/offline/2007/1220.htm> (дата звернення : 02.07.2020).
2. Житєва компетентність особистості [Текст]: Наук.-метод, посібник // За ред. Л. В. Сохань, І. Г. Срмакова, Г. М. Несен. – К.: Богдан, 2003. – 520 с.

3. Закон України «Про освіту» (Прийняття від 05. 09. 2017. Набрання чинності 28. 09. 2017)
URL: <http://ru.osvita.ua/legislation/law/2231>.
4. Зеер Э., Сыманюк Э. Компетентностный подход к модернизации профессионального образования / Высшее образование в России. 2005.
5. Иванов Д. Компетентностный подход в образовании. Проблемы, понятия, инструментарий: учебно-методическое пособие / Д. А. Иванов, К. Г. Митрофанов, О. В. Соколова М.: АПК и ПРО.
6. Мельничук О. Словник іншомовних слів [Текст] / О. С. Мельничук. – К.: Рад.шк., 1977. – 345 с.
7. Овчарук О. В., Іванюк І. В. Результати онлайн опитування «Потреби вчителів у підвищенні фахового рівня з питань використання цифрових засобів та ІКТ в умовах карантину»: аналітичні матеріали. Київ: ІТЗН НАПН України, 2020. <https://lib.iitta.gov.ua/719908> (дата звернення 02. 07. 2020).
8. Пандемія // Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua> Пандемія (дата звернення: 02. 07. 2020).
9. Павлюк Є. Професійна компетентність як складова професійної діяльності майбутніх тренерів-викладачів. Сер.: Педагогічні та психологічні. 2014 – URL: irbis-nbuv.gov.ua (дата звернення 02. 07. 2020).
10. Сидоренко В. Нова українська школа: концептуальні орієнтири / матеріали методологічного семінару з онлайн-трансляцією «Освітньо-філософські засади Нової української школи», 18 жовтня 2017 року. Київ, Україна. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/708457> (дата звернення 02. 07. 2020).
11. Фернандо М. Реймерз, Ініціатива з інновацій у глобальній освіті, Гарвардська вища школа освіти Андреас Шляйхер, Директорат з питань з освіти і навичок, Організація економічного співробітництва та розвитку. Рамкові настанови щодо відповіді освіти на пандемію COVID19, 2020.
[http://naps.gov.ua/uploads/files/press/2020/Frameworkguide_V1\(COVID-19_ua\).pdf](http://naps.gov.ua/uploads/files/press/2020/Frameworkguide_V1(COVID-19_ua).pdf)
(дата звернення 02. 07. 2020).
12. Ціпан Т. Професійна компетентність сучасного вчителя / Т. С. Ціпан – Інноватика у вихованні, 2016 – irbis-nbuv.gov.ua (дата звернення: 02. 07. 2020).
13. Чернилевский Д. Дидактические технологии в высшей школе [Текст]: Теория и практика обучения / П. Ходж // Кибернетика и проблемы обучения. – М.: 1970. – С. 266-288.
14. Шакун Н., Ємець Н. 2015 ir.stu.cn.ua (дата звернення 05. 07. 2020).

Part 3. Pandemic crisis as a challenge for the higher education system

3.1. Psychosocial aspects of maintaining health and ensuring the safety of teachers and students during the quarantine period

In the history of the development of human civilization, there have been protracted periods of global epidemics. In the 21st century, atypical pneumonia, an acute respiratory syndrome with severe consequences for the body, has rapidly spread across the territory of more than 25 countries of the world. According to the WHO, China, Italy, Spain, USA, India, Brazil, Egypt and others are recognized as the most affected countries from coronavirus infection (COVID-19). Since the beginning of the pandemic, almost 7 million people have been infected, 400 thousand of them have died [13].

In this regard, a strict quarantine regime has been introduced in many countries. One of the most important conditions for self-isolation is a sharp reduction in social contacts. Thus, the evolutionary programs of social interaction were violated: for a long time people did not have the opportunity to see loved ones, meet friends, gather in groups, etc.

The use of the word “quarantine” is associated with Venice, when patients with leprosy were isolated in Italy. Half a century later, quarantine measures were introduced after the outbreak of the plague in the UK. Chinese cities were subjected to massive quarantine, and foreign citizens who returned from the China were isolated at home or in special medical institutions. The 2003 Severe Acute Respiratory Syndrome outbreak led to citywide quarantine measures in Canada. There are a great many examples. However, they have one thing in common – the negative impact of quarantine on the psychological state of a person. It has been found that being in quarantine for nine days can cause stress disorder in many people [13]. Symptoms of a post-traumatic stress state can persist for up to three years [8; 12; 14].

Prolonged self-isolation has a significant impact on the psychological state of children, causing stress. A comparative analysis of the symptoms of post-traumatic stress in children who have gone through quarantine and children who are not in quarantine revealed an excess of the indicators by almost five times [6].

Among adolescents and young people of student age, the quarantine period was associated with the onset of symptoms of anxiety (7%), feelings of anger (17%). Six months after the end of quarantine, the indicators of anxiety (3%) and anger (6%) did not disappear [7].

States of fear (47%), apathy (22%) and stupor (15%) were noted as the main reactions to the situation of the coronavirus pandemic. Among the majority of respondents, the prevalence of such psychological effects as emotional disorders, depressive states, the dominance of bad mood, the presence of irritability, insomnia, emotional exhaustion was revealed [6; 7; 13; 14].

Undoubtedly, it is important to identify stress factors and clarify their influence on the psychological state of people, both during the period of quarantine itself and after it. A number of studies consider its duration to be the main stressors during the quarantine period; fear of becoming infected; receiving inadequate or inaccurate information; disappointment, lack of active pastime; insufficient provision of food, clothing, medical services, domestic disorder [6; 7; 8; 10].

When assessing the level of anxiety arising during the entire quarantine period, most of the respondents noted the level of anxiety above average. Serious damage to the psychological health of people is caused by the media, which exaggerate panic, speeches by recognized public figures, political demarches, and strategic directions of political development [8].

Quarantine is often accompanied by social cataclysms of macro- and microscale. This is the inability to see relatives, restriction of internal freedom of movement in social space, fear of infection, and so on. Gradually accumulating, they lead to dramatic consequences – conflicts, public unrest, aggression.

As a systemic integral phenomenon, self-isolation manifests itself at the individual, social, psychological levels. With dubious health benefits, individual isolation leads to stress, anxiety, frustration, depression, and all kinds of phobias. According to University of California professor Loretta Breuning and clinical psychology professor Sue Johnson, weak social connections are as harmful to health as alcohol addiction, and isolation triggers a reaction of cells that suppress immunity. As a result, people are more likely to get sick from forced loneliness [2; 9].

The need for close relationships is one of the basic ones for a person. And if earlier it was believed that “the fittest survive”, now neuroscientists say: “loved ones survive”. According to Amy Banks, MD, psychiatrist, life satisfaction, happiness, longevity, mental and physical health are directly dependent on harmonious human relationships. In her book “Four Ways to Click: Rewire Your Brain for Stronger, More Rewarding Relationships”, she emphasizes the importance of rewiring the brain for healthy and productive connections with others. After all, the people with whom each person communicates daily have a positive or negative effect on our mental health and personal development [1].

According to other studies, social isolation negatively affects neural pathways, triggering the neurological responses that underlie chronic irritability, anger, depression, and even chronic physical illness.

It has been proven that the human brain functions most effectively in the process of relationships with reference people – family members, friends, colleagues. It is in society that a person most fully realizes his personal and professional potential, grows mentally and emotionally. Receiving positive reinforcement, neural pathways stimulate the brain, provide calmness, tolerance, and high productivity. Thus, relationships are not “just a pleasant aspect of life, it is life itself.”

In another study by neurophysiologists at the University of California, Los Angeles, volunteer players were gradually phased out of the online game Cyberball. Scientists have recorded arousal in the dorsal anterior cingulate cortex (dACC), a region of the brain that is activated when physical pain is felt. It turned out that dACC hyperactivation also occurs when a person feels socially isolated. The nervous system somehow “understands” that it is important for well-being, prosperity and fulfilling life to feel belonging to a certain group. Otherwise, people experience discomfort and even pain similar to physical illness [1].

Scientists have also identified another important pattern: the flow of sensory information about facial expressions and gestures of a person has a stimulating effect on the system of mirror neurons. The larger and more extensive the network of social contacts, the more actively the neural pathways of the mirror system work. The teacher and students who contact each other remotely receive less non-verbal information than in person. Consequently, the system of mirror neurons remains unused, and the neural pathways are weakened. Modern technology as a communication tool is important both for learning and for maintaining companionship. However, they cannot fully replace live communication in the “teacher-student” system, during which stable connections and strong neural pathways are formed, which help to correctly decipher words and visual images.

Achievement of social dynamic equilibrium is possible only in the case of formation of worldview attitudes, values, norms among the subjects of society. A worldview is a kind of product of social interaction of a person, where he realizes his place in the social structure and implements certain social attitudes. Forming in the social space, the worldview with the help of the subject’s actions returns there again. Therefore, we can talk about the relationship and interdependence of social space and the worldview of a public subject [4; 5].

After the end of quarantine, stress factors are associated with the emergence of financial difficulties and stigmatization [6; 7].

So, due to financial losses, a number of socio-economic problems may appear. The fact is that not all people work remotely during the quarantine period. They are forced to take a break from their professional activities, they are deprived of the opportunity to make plans for the future. Already after several months of quarantine inactivity, such people symptomatically manifest psychological disorders, the level of anxiety increases, and unexplained irritability to others

occurs [6]. Many workers are perplexed about the future financial situation, fearing the economic crisis, disruption of economic stability, loss of jobs, lack of livelihood, and so on. Such problems should be seriously studied in socio-psychological research in the near future.

Here it is appropriate to recall the professionals who did not suffer materially but were forced to restructure their schedule and the content of their activities in a short time. Such an emergency introduction was accompanied by the occurrence of stress and neuroses. First of all, for specialists in the educational sphere: teachers of higher educational institutions, colleges, general education, music schools and other institutions that functioned remotely. The defensive reactions of all participants in the educational process (students, teachers, parents of students) were angry protests, negative reactions, and an increase in the level of anxiety.

Employees who worked remotely experienced a decrease in efficiency. During the long quarantine period, social support from colleagues and managers was of great benefit. It was noted that anxiety arose in those people who kept their jobs, were surrounded by the care of loved ones [10].

Social rejection of people who are in the quarantine zone also takes place. The emergence of stigmatization is accompanied by a situation of forced isolation. For example, the Liberian Ebola epidemic has led to the fact that some health workers were unable to recover from their previous jobs. For a long time, people in quarantine are considered dangerous, and social interaction with them is limited. The psychological well-being of people is also threatened [7]. Reliable education information delivered in a timely manner helps to reduce stigma.

Undoubtedly, social isolation seriously affects the mental state of people of different ages. Depression, the risks of heart disease increase by almost 20 % [6]. Despite the individual characteristics of the response to the quarantine regime, many researchers have identified a significant deterioration in the mental state of persons who have been in social isolation for a long time. More than 50 % of respondents demonstrated high rates of post-traumatic stress symptoms [7]. Limiting opportunities for leisure activities, visiting cultural events also had negative consequences.

Altruism, optimism and spiritual strategy of existence play an important role in the period of prolonged social isolation. Foreign research considers spiritual activity as a necessary psychological resource. Its positive influence is manifested in cognitive mediation, emotional and social support, meaningful awareness of one's place in society. Thus, the indirect influence of spirituality on stress resistance has been confirmed [11].

According to A. Antonovsky, the semantic harmony of a person in himself and in the world around him is determined by the "sense of coherence". Their unity and integrity can be traced in three fundamental abilities:

- 1) conviction in the comprehensibility of the world;
- 2) the ability to exercise control of their own life, that is, confidence in the effectiveness of their actions;
- 3) self-importance, the ability to participate in making serious decisions.

At present, when forced self-isolation is acutely experienced, and the world is in a dangerous anticipation of a new pandemic, it is necessary to realize the ability to control the situation, actively engage in realities, and be confident in their abilities [7].

Many researchers regard psychological flexibility as an important component of psychological balance [16]. It is related to dynamic processes, due to which the adaptation of the personality to various situations takes place, its intellectual potential is activated, the correspondence of desires and vital needs is instantly assessed, self-regulation is carried out. In the context of the above, the important components are the indicators of personal potential, the vitality of the individual [3; 15].

It is no coincidence that many foreign studies are devoted to practical recommendations for sniveling the consequences of coronavirus infection, and the development of psychological strategies for overcoming it. Emphasis is placed on the semantic and value aspects. The psychological state of a person reflects the subjective picture of the world, his individual and

personal perception of the surrounding space. The main thing is how the events are perceived, because it is not the events themselves that are significant, but how they are presented by the individual. Any mismatch between this subjective world and personality entails stressful states [14].

The value-semantic content contains a personal spiritual resource for maintaining a dynamic balance of psychological health, as well as a moral filter-barometer that refracts personally significant events and actions. The trajectory of the meaning of life, the disposition of values is distributed differently for each person. The attitudinal content corresponds to one of three positions: “I am for the world”, “I am for myself”, “The world is for me” [6; 7].

In the context of a pandemic, the priority is the “I for myself” setting, following which allows you to maintain inner unity, because the world is centered around the individual. The threat is concealed by a mismatch within the personality, when a number of events and circumstances are capable of influencing the autonomous existence of an individual. The value orientation “Peace for me” can become especially dangerous for the psychological state of a person, since any change in external conditions entails the destruction of the inner core of the personality. The attitude “I am for the world” is also difficult, when conditions familiar to a person become unpredictable [7].

Taking into account the specifics of pedagogical activity, E. Fedosenko identifies three styles of personal value attitudes. In the first direction, altruistic needs-values prevail. They are manifested in the acceptance of significance and service to others, awareness of the autonomy of their development, self-expression through the prism of the value orientations of other people (“I am for the world”). According to the author, this style orientation of professional activity is ideal in conditions of quarantine, since it is distinguished by a high degree of spirituality [7].

In the second style (adaptive) direction, value orientations for self-preservation prevail. People who adhere to this style are distinguished by flexibility of behavior, constructive self-concept, the presence of basic individual psychological characteristics of stable psychological balance, the ability to self-expression (“I am for myself”). The third style direction is characterized by a consumer attitude to external values. It can be traced in attitudes towards achieving a high social status, material well-being and a pleasant pastime (“Peace for me”) [7].

It is in the spiritual strategy “I am for the World” that the possibilities of replenishing human energy resources are contained. This is especially true now, when external and internal conditions are becoming dangerous in the face of the threat of coronavirus infection. Altruism, a spiritual strategy of life priorities, according to E. V. Fedosenko, must be followed to cope with problem situations [6; 7].

The COVID-19 pandemic harbors threats not only of an epidemiological, but also of a psychological crisis. Observance of social distances also serves as a kind of test whether a person is ready to cooperate. To maintain a positive emotional state in self-isolation, you should adhere to the following recommendations.

Develop an optimistic attitude towards an extreme situation, adhere to an active life position, use deep personal resources, take care of the psychological comfort of others.

One of the main problems of the quarantine period for both teachers and students studying online is insufficient physical activity. Incoming negative information activates the autonomic sympathetic nervous system. The adrenal cortex secretes stress hormones – cortisol, adrenaline. An increased concentration of biologically active substances in the body provokes anxiety. Moderate physical activity, exercise, and a set of exercises help to reduce the “degree of stress”.

Another problem is the “narrowing of the sensory field”. For example, the monotony of the diet. The solution to the problem is the introduction of new products. To maintain immunity, it is recommended to diversify the menu, introduce the use of fresh fruits, nuts, dried fruits.

The third circle of problems is associated with the organization of professional activities and work space. Psychologists recommend that both teachers and students adhere to a standard daily routine and perform the usual rituals: dressing up in suits, drinking a cup of coffee or tea before starting work, and conducting business correspondence with friends and colleagues.

After completing work, you need to change into household items, relax and spend time with your family.

“Family cooperation” and time management are effective techniques for overcoming the crisis in conditions of self-isolation. Interaction with family members should be tolerant and harmonious. It is important to respect each other’s living space, to distribute responsibilities and roles in the family. Quarantine is a great time for new opportunities. You can transform your life, engage in self-education and self-development, come up with exciting ways to spend time together with your family (games, watching educational films, cooking your favorite dishes, etc.).

Students should draw up a schedule of study and rest, and strictly adhere to it. Every day you need to set one task at a time and try to solve it, start the day by doing difficult things and end it with easy and enjoyable activities.

“Right thoughts create a new reality” – this simple rule will help you survive in self-isolation. During the quarantine period, psychologists advise everyone, without exception:

- think positively and act actively;
- keep distance from negativity and be calm, focus on the pleasant aspects of life that bring joy and satisfaction;
- protect yourself from fake news, unverified information about the coronavirus, do not panic;
- not present scary pictures of the alleged threat, concentrate on creativity, household chores, hobbies, communication with household members;
- take care of their own well-being and the health of relatives, especially those who are at risk;
- alternate educational and educational activities with creative pursuits, sports exercises;
- to rest more and to comprehend every day lived from the positive side.

Regular exercise helps to keep you physically fit and in good shape during quarantine. According to WHO recommendations, active physical exercise should be 75 minutes a week, moderate – 150 minutes. A combination of active and moderate physical activity is ideal. At home, you must adhere to 5 golden rules:

1. Take daily breaks in the process of telecommuting and studying online. At this time, you can do wet cleaning, ventilate the room, play active games with children, do gymnastics for different muscle groups. Physical activities in the fresh air, work in the garden or on a personal plot during the warm season will be useful.

2. Take advantage of online training opportunities. On many Internet resources, video courses of physical exercise are in the public domain. You can find Cindy Crawford gymnastics or the Workout exercise series and do it daily at home. It is important to take into account the individual characteristics of the body, and before starting classes it is better to consult a doctor.

3. Move more, walk. Every forty minutes, you need to get up from the table and walk around the room. You can practice toe and heel walking. Walking rather than sitting or lying is advised during telephone conversations or prolonged video sessions.

4. Stand, not sit. Teachers are advised to lecture and conduct classes while standing, students are encouraged to rise from the chair every half hour.

5. Relax. Spiritual practices, yoga, breathing exercises, meditation help to purify thoughts and heal the body. Doctors advise to revise the diet, exclude sweet, salty foods, fatty foods, alcohol. Eat seasonal fruits, vegetables, whole grains, drink more water.

These recommendations will help students and teachers stay healthy during the quarantine period, avoid the “traps” of forced isolation and emerge victorious. The resulting crisis situation has a destructive effect on the perception of the surrounding world. Various losses that require professional mental health care can cause long-term depression and stress in people. Thus, the unexpected loss of a job affects the self-esteem of the individual and belief in the justice of the social order [12].

Therefore, it is important, in these difficult circumstances, not to lose a sense of optimism, which not only acts as a guarantor of physical and psychological health, but also ensures the long-term functioning of the body’s defense mechanisms. It is an optimistic outlook that contributes to

the preservation of the long-term adaptive capabilities of a person in educational and teaching activities. Encourages a person to actively participate in overcoming stressful situations.

References

1. Banks, A., Hirschman L. (2016). *Four Ways to Click: Rewire Your Brain for Stronger, More Rewarding Relationships*. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber. 304 p.
2. Breuning, L. F. (2016). *The hormones of happiness. How to train the brain to produce serotonin, dopamine, endorphin and oxytocin*. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber. 320 p.
3. Cherniak Ye. B., Yorkina N. V. (2017). Individual adaptation of instrumentalists of different types of temperament to the conditions of performing activity. *Bulletin of the Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk. Series: Pedagogy and psychology*. no. 1, pp. 134-140. (In Ukrainian).
4. Cherniak Ye. B. (2018). Formation of gender competence of students in the process of their preparation for the conditions of performance. *Bulletin of Alfred Nobel University of Dnepropetrovsk. Series: Pedagogy and psychology*. no. 16, pp. 163-169. (In Ukrainian).
5. Chernyak Ye., Byletskya M. et al. (2019). Transformation of sound cipher complexes in the history of musical art and their specific manifestations in the work of composers of the XVII-XXI centuries. *Journal of History Culture and Art Research*. Karabuk University. pp. 301-309.
6. Fedosenko, E. V. (2018). Value dispositions and strategies of life in the picture of the teacher's psychological health. *Psychological problems of the meaning of life and acme: electronic collection of materials of the XXIII International Symposium*. pp. 122-136. (In Russian).
7. Fedosenko E. V. (2019). The spiritual factor of the teacher's psychological health: a problem or a resource? In the collection: *Modern educational psychology in the training of specialists in helping professions: actual problems of the theory and practice of helping others*. pp. 11-15. (In Russian).
8. Gardner, P. J., Moallem, P. (2015). Psychological impact on SARS survivors: Critical review of the English language literature. *Canadian Psychology / Psychologie canadienne*, 56 (1), 123-135. URL: <https://doi.org/10.1037/a0037973>.
9. Johnson, S. (2018). *Hold me tight. 7 dialogues for love for life*. Moscow: Mann, Ivanov and Ferber. 352 p.
10. Papa, A., & Maitoza, R. (2013). The role of loss in the experience of grief: The case of job loss. *Journal of Loss and Trauma*. 18 (2). pp. 152-169.
11. Segovia, F., Moore, J. L., Linnville, S. E., & Hoyt, R. E. (2015). Optimism predicts positive health in repatriated prisoners of war. *Psychological Trauma: Theory, Research, Practice, and Policy*. 7 (3), pp. 222-228.
12. Scheier, M. F., Carver, C. S. (1992). Effects of optimism on psychological and physical well-being: Theoretical overview and empirical update. *Cogn. Ther. Res.* 16. pp. 201-228.
13. World Health Organization (WHO) (2020). *Coronavirus disease (COVID-19) technical guidance: Infection prevention and control / WASH*. Retrieved on April 2, 2020
URL: <https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019/technical-guidance/infection-prevention-and-control>
14. Xiao, C. (2020). A Novel Approach of Consultation on 2019 Novel Coronavirus (COVID-19) – Related Psychological and Mental Problems: Structured Letter Therapy. *Psychiatry Investigation*, 17 (2), 175-176. URL: <https://doi.org/10.30773/pi.2020.0047>.
15. Yorkina, Ye. B. (2001). Some methodical problems of the initial stage of artistic and creative development of a gifted person in the system of continuous music education. *Theoretical and practical issues of culturology*. vol. 4. pp. 131-139. (In Russian).
16. Yorkin, V. V., Cherniak, Ye. B. (2016). Personal adaptation of the musical repertoire in the process of formation of psychological and performing qualities of students of children's music schools. *Collection of scientific works Bulletin of Zaporizhzhia National University. Pedagogical sciences*. Zaporozhye. 1 (26). pp. 171-176. (In Ukrainian).

3.2. Tertiary education under pandemic: new highs or new lows?

COVID-19 pandemic directly or indirectly affected everybody. Before 2020 we perceived the world as something immutable and stable, we were used to conventional way of doing everyday things: learning, working, playing, travelling, eating out, but a sudden unexpected disease caused by Coronavirus turned everything upside down, demonstrated how weak and unprepared we are, made us leave our comfort zone and start immediate changes in all spheres.

Education in general and tertiary education in particular was jeopardized. For ages we had been speaking about future changes required in higher education, there had been hardly a single conference or scientific research in Pedagogy without such ‘buzz words’ as: ‘digitalization of education’ (Tomte, Fosslund, Aamodt and Degn, 2019; Kaur, 2019), ‘online learning and teaching’ (Ally, 2008; Baratè, Haus, Ludovico, Pagani, & Scarabottolo, 2019), ‘non-formal education’ (Simac, Marcus & Harper, 2019; Samodumska, 2019), ‘distance learning’ (Lee, Choi, and Choc, 2019; Arrosagaray, González-Peiteado, Pino-Juste, and Rodríguez-López, 2019), ‘blended learning’ (Castro, 2019; Keržič, Tomažević, Aristovnik, and Umek, 2019), etc. And what was the end of story? When national quarantine was introduced we appeared to be not ready for digitalization of education and distance learning.

During the first two weeks of national quarantine Ukrainian education froze, waiting for returning to conventional face-to-face mode of education. Later on, when it became clear that we were in front of long term lockdown, universities slowly started moving online. On the way to paradigm shift tertiary education encountered significant challenges as well as experienced certain breakthroughs. Politician Inna Sovsun outlined 6 problems of higher education in Ukraine that were uncovered because of quarantine:

- lack of digital skills,
- out-of-date methods of teaching,
- heavy workload of teachers,
- academic integrity issues,
- universities’ autonomy issues,
- gender equality of female teachers’ (Sovsun, 2020).

The Head of State Service of Quality Assurance of Education of Ukraine Ruslan Hurak while speaking on Service’s Education Policy in the framework of Anti-Crisis National Online GoCamp 2020 mentioned the following problems of education that appeared during quarantine:

- low motivation of learners,
- scarcity of devices and gadgets,
- out-of-date methods of teaching,
- increased workload of teachers,
- difficulties with building communication with learners,
- lack of experience of teachers in using technologies for online teaching’ (Hurak, 2020).

Jinann Bitar and Mariette Aborn emphasized 4 issues for higher education caused by pandemic:

- decrease of universities’ revenues,
- worsening of financial resources of students,
- quality issues of distance learning,
- inefficiencies surrounding credit transfers’ (Bitar and Aborn, 2020)

Indian researchers Harsha R, Dr Thara Bai focused attention on the following challenges:

- ‘Internet access for students from rural areas,
- poor Internet access due to overloaded World Wide Web even in cities and towns,
- focus of online learning more on developing theoretical rather than practical skills,
- uncertainty for students of final courses as well as for prospective students’ (Harsha and Bai, 2020).

The summary of problems for tertiary education caused by pandemic is shown in Figure 1.

Fig. 1. Challenges caused by COVID-19

Thus, Coronavirus quarantine uncovered hidden drawbacks in tertiary education. And when educators became aware of the problems the process of recovery started.

Politician Inna Sovsun speaks about 5 steps to be done in secondary education of Coronavirus era:

- launch of new distance learning platforms,
- adjusting of curricula,
- monitoring of learning outcomes,
- teacher trainings on distance learning technologies and providing schools with facilities for online learning,

• reduction of discrepancy in learning outcomes (Sovsun, 2020).

For tertiary education Sovsun outlines the following changes:

- monitoring of education process organization,
- improving teacher training curricula,
- creating online platform not only for conducting lessons, but also for experience sharing between teachers,
- government support for universities development (especially financial)' (Sovsun, 2020).

Indian researchers Harsha R, Dr Thara Bai emphasized such positive results of the lock-down as:

- many new short-term certificate courses on popular platforms,
- teachers are upgrading themselves through joining a variety of teacher development courses' (Harsha and Bai, 2020).

Joanna Hughes voiced the following opportunities for higher education created by quarantine restrictions:

- developing of hybrid (online-offline) programs,
- new trainings and development of brand new skills,
- increased role of self-education and enhanced motivation for this,
- switching to career-oriented degrees,
- saving money, because online courses cost cheaper,
- flexibility of education,
- accessibility of education for remote areas' (Hughes, 2020).

The summary of opportunities for tertiary education uncovered by pandemic is shown in Figure 2.

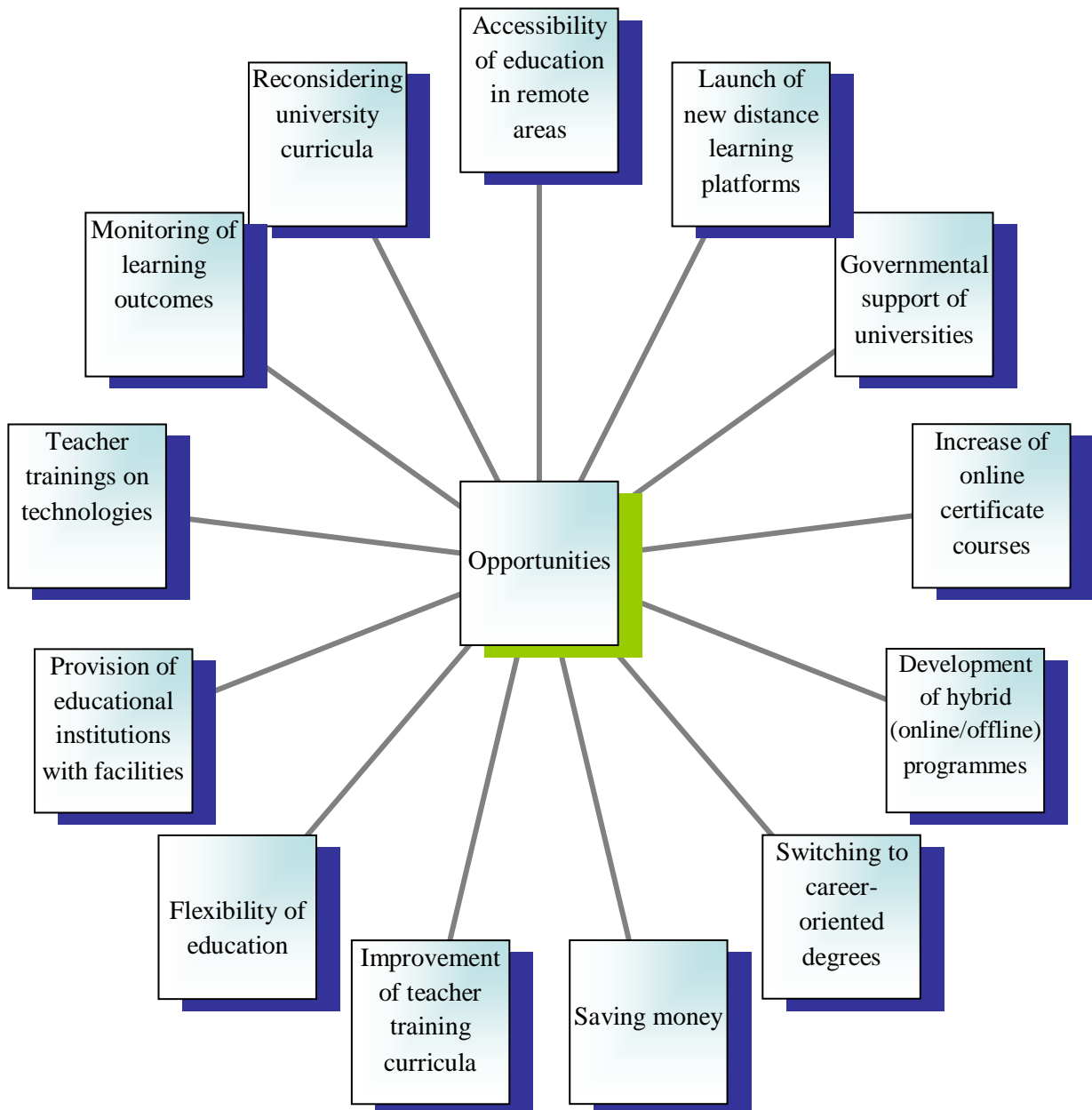

Fig. 2. Opportunities uncovered by COVID-19

As it can be seen from the both charts (Figure 1 and Figure 2) COVID-19 lock-down has brought for tertiary education not only unexpected problems, but also a number of opportunities and positive changes that helped universities not only to step up, but to jump forward. Teachers and university managers, who for a long period remained reluctant to introduction of blended learning, mastering digital skills, implementing up-to-date methods of teaching, during a very short time made a breakthrough in methods of teaching and managing higher education due to quarantine restrictions. Higher education will never be the same as it used to be before the pandemic. And this is really the greatest outcome of COVID-19 lock-down for tertiary education.

References

1. Cathrine Edelhard Tømte, Trine Fosslund, Per Olaf Aamodt & Lise Degn (2019) Digitalisation in higher education: mapping institutional approaches for teaching and learning, *Quality in Higher Education*, 25:1, 98-114, DOI: 10.1080/13538322.2019.1603611. URL: <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13538322.2019.1603611> (accessed on 07/07/2020).
2. Harpreet Kaur (2019) Digitalisation of education: Advantages and disadvantages. *International Journal of Applied Research. Special Issue 4*. Pp. 286-288. URL: <http://www.allresearchjournal.com/archives/2019/vol5issue4S/PartI/SP-5-4-86-517.pdf> (accessed on 07/07/2020).
3. Ally M. (2008). Foundations of educational theory for online learning. In T. Anderson & F. Elloumi (Eds.), *Theory and practice of online learning*. Athabasca University. URL: http://cde.athabasca.ca/online_book/pdf/TPOL_book.pdf (accessed on 07/07/2020).
4. Baratè A., Haus G., Ludovico L., Pagani E., Scarabottolo, N. (2019). 5G technology and its application to e-learning. In *Proceeding 11th annual International Conference EDULEARN (Bd. 19)*. URL: <http://www.ludovico.net/download/papers/EDULEARN2019.pdf> (accessed on 07/07/2020).
5. Julia Simac, Rachel Marcus & Caroline Harper (2019) Does non-formal education have lasting effects?, *Compare: A Journal of Comparative and International Education*, DOI: 10.1080/03057925.2019.1669011 URL: <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03057925.2019.1669011> (accessed on 07/07/2020).
6. Samodumska, O.L. (2019) Leading subjects of non-formal adult education in Ukraine. *Aktualni Pedagogika*. 2-3. Pp. 45-49. URL: http://sociosfera.com/files/conference/2019/AP_3-19/ap_2-3-19.pdf#page=45 (accessed on 07/07/2020).
7. Kyungmee Lee, Hyoseon Choi, Young Hoan Cho (2019) Becoming a competent self: A developmental process of adult distance learning. *The Internet and Higher Education*. Volume 41. April 2019. Pp. 25-33. URL: <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2018.12.001> (accessed on 07/07/2020).
8. Marcelino Arrosagaray, Margarita González-Peiteado, Margarita Pino-Juste, Beatriz Rodríguez-López (2019) A comparative study of Spanish adult students' attitudes to ICT in classroom, blended and distance language learning modes. *Computers & Education*. Volume 134. June 2019. Pp. 31-40. URL: <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2019.01.016> (accessed on 07/07/2020).
9. Castro, R. (2019) Blended learning in higher education: Trends and capabilities. *Educ Inf Technol* 24, 2523-2546. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-019-09886-3> (accessed on 07/07/2020).
10. Damijana Keržič, Nina Tomaževič, Aleksander Aristovnik, Lan Umek (2019). *Plos one*. URL: <https://journals.plos.org/plosone/article?id=10.1371/journal.pone.0223767> (accessed on 07/07/2020).
11. Sovsun Inna (Совсун Інна) (2020) Шість проблем української освіти, які виявив карантин. (Six problems of Ukrainian Higher Education Uncovered by Quarantine) URL: http://osvita.ua/vnz/74767/?fbclid=IwAR1fKW7-Y8RsdgU1Re5PmPID_2H_uBiq_Vv2iZKjTtdFMzJVT-Tz45cGTJI (accessed on 07/07/2020).
12. Hurak Ruslan Гурак Руслан (2020) Дистанційне навчання – це виклик для української освіти. (Distance learning is a challenge for Ukrainian education).

- URL: <https://pedpresa.ua/201916-ruslan-gurak-dystantsijne-navchannya-tse-vyklyk-dlya-ukrayinskoyi-osvity-pid-chas-pandemiyi.html> (accessed on 11/07/2020).
13. Jinann Bitar, Mariette Aborn (2020) Four COVID-19 Challenges for Higher Education. URL: <https://bipartisanpolicy.org/blog/four-covid-19-challenges-for-higher-education/> (accessed on 11/07/2020).
14. Harsha R, Dr Thara Bai (2020) COVID-19 Lockdown-Challenges to Higher Education. Cape Comorin. Special Issue. Volume II. Issue IV. May. URL: https://www.researchgate.net/publication/341274523_Covid_-19_Lockdown-Challenges_to_Higher_Education (accessed on 12/07/2020).
15. Sovsun Inna (Совсун Інна) (2020) Нова освітня реальність: які виклики ставить карантин перед школою та як дати їм раду (New education reality: challenges and solutions). URL: <https://ua.interfax.com.ua/news/blog/653796.html> (accessed on 13/07/2020).
16. Sovsun Inna (Совсун Інна) (2020) Обираючи дистанційне навчання, ми не повинні обирати між доступністю і якістю (While choosing distance learning we should not choose between accessibility and quality) URL: https://zn.ua/ukr/EDUCATION/obirayuchi-distancyne-navchannya-mi-ne-povinni-obirati-mizh-dostupnistyu-i-yakistyu-344794_.html (accessed on 13/07/2020).
17. Hughes Joanna (2020) COVID-19: Higher Education Opportunities in a Changing World. URL: <https://www.onlinestudies.com/article/covid-19-higher-education-opportunities-in-a-changing-world/> (accessed on 13/07/2020).

3.3. Conceptual approaches to conservation of student health

Modernization of the education system in Ukraine is characterized by a combination of traditions developed in high school with new ideas that are connected with the entry of Ukraine into the European and world educational space. The young generation health is one of today's global issues. Health is a state of complete physical, mental and social well-being, but not merely the absence of disease or infirmity. This definition is given in the Preamble to the Constitution of the World Health Organization. One of the most important indicators of health status is the level of human body major adaptive systems functional development [3]. Health is a process of preservation and development of physiological, biological and mental functions of optimal labor and social activity within maximum duration of active creative life [18].

The maximum level of human health is the goal achievement of which should be provided to each member of the society by the modern state. However, it is not a secret that the modern system of health protection and medical science are mostly aimed at the design of the newest treatment technologies [15]. But the number of sick people doesn't decrease; on the contrary, the epidemic of chronic non-communicable diseases grows in the world moreover among the population of the most active age. These diseases are major causes of death. This situation is also observed in Ukraine and is a threat to the national security [1]. It is the youth medico-social status that will determine the quality of the labor, economic, reproductive and defense potential of the country in the future.

Generalized analysis and systematization of scientific literature prove that the modern information paradigm of personal health of a healthy human is presented as the union of its components: physical, mental and social [8]. Health of a healthy human as informational problem consists, as minimum of three modules [7]:

- Module of informational knowledge field of basic subject spheres.
- Module of information technology research base.
- Module of information and organizational management tools.

The Ukrainian youth health is characterized with the high incidence morbidity and prevalence of disease, disability and death. Morbidity of 17-18 years old students in the period from 2009 to 2011 increased by 1,6 times and reached 8521,4 cases per 10000 population. Prevalence of disease in this very period grew by 1,8 times that makes 14900 for every 10000 young people [3].

The researchers note that study load increased, existing forms of physical education either are not applied or used inefficiently, there is widespread curtailment of the preventive direction due to lack of funding [6].

Various aspects of health of the students of different educational institutions have been subject of researchers' scrutiny [13, 14, 16]. Nevertheless nowadays there is a very small amount of comparative and generalizing works on the health status and self-preservational behavior of students of different countries. Investigation of the health status of students of the northwest to the Azov Sea regions hasn't been carried out. These statements explain the relevance of the research topic that is related to the need of the necessity of young people health improvement in Ukraine. That is of great theoretical and practical importance.

Research objective is to analyze the level of health status of youth in different educational institutions of Ukraine, Russia and Belarus.

Theoretic-methodological basis comprises comprehensive use of scientific principles, systematic approach that caused the choice of research methods: general scientific (analysis, synthesis, classification, generalization of scientific and methodical literature); interdisciplinary (analysis of medical records to determine diseases structure (class)); empirical: survey (questionnaire "Self-Health"); methods of mathematical statistics.

40 first-year and second-year students of Natural – Geographical Department of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University took part in forming experiment. Two homogenous groups of twenty students in every one were formed, an average age amounted $18,57 \pm 0,59$ years. Students of the control group (CG) studied according to general program

“Physical Education” for students of Ukrainian higher educational establishments of the III and IV levels of accreditation. The training methods of girls of Experimental Group (EG) included using of the comprehensive rehabilitation program; its peculiarity was the differentiation of physical workload according to functional characteristic of students’ organisms in process of physical education by means of aerobics. This program was aimed to develop girls’ strength endurance and flexibility.

Based on the modern health paradigm, we can say that health is a holistic multi-dimensional dynamical system having a definite structure. Health of the nation shows the level of life quality, determined by many parameters: physical, social, psychological and emotional, development of physical culture and sports.

Recent year’s scientific publications analysis clearly shows that the problem of youth health is in the field of view of many scientists. For example, Russian researchers [2] point out that the prevalence of diseases of secondary specialized educational institutions students aged 15-21 makes 1445,2‰ according to consulting doctors level in 2010. In the fourth year, compared to the first, there is a veracious increase in doctor consulting level about diseases of the circulatory system by 2,4 times, the nervous system – 2,0 times, diseases of the digestive system – 1,8 times, the ear and mastoid process – 1,5. Studying the college student’s cardiovascular system the authors [11] found out that during the three years of study the adolescents aged 15-17 show a tendency to tachycardia, development of hypotensive reactions, a decrease in muscle performance both at rest and during exercise. This is explained by the lack of material provision, low level of knowledge and skills in organizing their life, alternation of work and rest, rational organization of the daily routine and diet. Similar tendencies in health and disease are also observed among students of Belarus [4, 13]. Despite the high level of overall life quality index of the main components (social and emotional functioning, life satisfaction, health) about 30% of Belarus high educational institutions students are in the dispensary register. Such diseases as chronic gastritis, asthma, duodenal ulcer dominate. The study of the morbidity incidence of the students of the Belarusian State Medical University has shown that the first place in the structure of morbidity take diseases of the respiratory system (33,4%), second – diseases of the nervous system and sensory organs (27,4%), the third – of the genitourinary system (10,3%). The share of diseases of the digestive, musculoskeletal systems and connective tissue makes for 5,0% per each.

It was found out that among university students in Ukraine the main factors contributing to the development of cardiovascular disease are over-nutrition, low physical activity, neuro-emotional stress, bad habits.

The study of the morbidity dynamics of full-time students of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University (MSPU) in the last 6 years showed that a quantity of young people, freed from the medical indications from the occupations by physical culture, in the basic group steadily grows: 2014 g. – 17,4%, 2015 – 22,0%, 2016 – 22,9%, 2017 – 31,1%; 2018 – 34,0%; 2019 – 35,9 %. This increase occurs, in essence, due to the students of low-order courses.

The results of the study allow to state that the prevalence of diseases among MSPU students during 2014-2019 was 585,9‰. The study of morbidity patterns depending on the year of study has shown that the major part of diseases among freshmen is constituted by respiratory diseases, the second place is taken violations of the musculoskeletal system, followed by diseases of the digestive and nervous systems. Among the fourth-year students, on the contrary to first-year students, the first place is obtained by cardiovascular system diseases, the second – by violations of the musculoskeletal system, followed by excretory system diseases.

Generalized analysis of the nature of diseases among MSPU students for the last 6 years has shown that the first place is taken by the cardiovascular system pathologies: from 35 to 45% (of the total number of cases). They are followed by changes in the musculoskeletal system (violation of posture, scoliosis and flat foot) which makes 20-26%. Almost at the same level over the years is excretory system (8-12%), eyes (6-10%) diseases. Incidence of other diseases fluctuates between 5-15%. Morbidity incidence rises in the course of study process, and in the fourth year it is 1,4 times higher than in the first one.

The data obtained as a result of the study also indicate to the existence of negative dynamics in the health status of students of Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University from the first to the last year of study: 32,2% of the first year and 22,6% of the fourth year students are considered to be healthy. And if in the first year of study about one third of students suffer from chronic diseases, in the fourth year – more than one half. According to the MSPU students questionnaire their health self-assessment depends on the year of study. 56,5% of the first-year students evaluated their health as good. Unlike junior students senior ones made more negative assessment: 38,0% evaluated their health as bad, 5,9% – as good.

Irrational daily routine, big study load, examination session stress along with such factors as poor nutrition, lack of physical activity, unhealthy habits are pointed out to be the main causes of students' bad health. Their nutrition is not considered to be rational and balanced by 51,8% of the first year students and by 68,3% of the fourth year students of MSPU in spite of the fact that lack of money was mentioned as a main obstacle of regular nutrition only by the quarter of the respondents. The main constituents of university students recreation in their spare time are characterized by a predominance of passive forms, only 12,5% of young people do sports. However, 72,5% of students noted that almost have no free time, and 88,2% are not satisfied with the way of its spending. It should be recognized that students almost equally attributed their dissatisfaction as to the lack of money (40,3%), as to their own laziness and lack of organization (33,5%).

The major part of students (74,9%) do sports only at physical education classes. Among obstacles for more frequent physical exercise 77,6% of recipients indicated lack of free time, 18,4% – laziness and lack of organization. In the study of students physical activity it was found out that doing exercises on a daily basis is practiced by 9,5% of the first year students and by 7,5% of the fourth year students.

Analysis of the study results showed that in the contemporary socio-economic conditions students' health state is one of the most acute medical and social problems. Negative trends in health status are caused mainly by the behavior not contributing to its preservation and strengthening [10].

Scientific literature analysis shows that at the beginning of the XXI century the main threat to health constitute chronic no communicable diseases, which are major causes of adult population disability and mortality in Ukraine [1]. A superb way out was developed, theoretically proved and experimentally tested by the group of scientists [5, 12], who were to show the functional dependence of physical activity on the health of the population. This vicious cycle can be easily broken by doing physical exercises based on age, sex, fitness, physical development and health status.

Application of the holistic approach to the problem of students health preservation helped us to work out a comprehensive rehabilitation program, that embraced the following components: the unit of organizational and diagnostic procedures (clinical, laboratory, functional diagnostics of diseases of different nosological forms), the unit of information and preventive measures (development and implementation of system informational support of teachers and students on healthy lifestyles and safe behavior), unit of treatment and rehabilitative activities (active means of rehabilitation – physiotherapy, hydrokinesotherapy, occupational therapy, work and rest, tempering, food, sleep hygiene), the unit of evaluation of the measures effectiveness. This program will promote improvement of the students' health and formation of the healthy lifestyle stable motivation.

Analyzing the results of division of students from the experimental and the control groups according to the level of physical health, the next facts were ascertained. The most numbers of students from the EG had the level of physical health – “below average”. The same situation was observed with girls from the CG.

General assessment of the health level of girls from the EG was matched as “low” level, and the CG – “below average”.

Students from both groups according to the body mass index were not identified reliable differences ($p < 0,05$). This index among representatives from the EG amounted $375,65 \pm 0,30$ conventional units (0 points), girls CG $377,31 \pm 0,33$ conventional units (0 points).

Rates of life index among girls were not differed reliably ($p < 0,05$): among girls from the EG – $51,02 \pm 1,43$ conventional units (4 points); at students from the CG – $52,48 \pm 1,00$ conventional units (4 points). The health level to the ratio of the vital capacity of the lungs to body mass among students from both groups ($p < 0,05$) was matched as the assessment “above average”.

Indicators of power index at students from the EG were ranged on the level $40,02 \pm 1,74$ conventional units (0 points); at girls from the CG – $52,05 \pm 1,54$ conventional units (2 points); ($p < 0,05$). The ratio of dynamometry of the hand to body mass among girls from the EG were diagnosed the “low” level of health, and among girls from the CG – “below average”.

Robinson’s index at students from the EG was equaled to $96,32 \pm 2,04$ conventional units (0 points) in average, and at girls from the CG – $98,15 \pm 2,01$ conventional units (0 points); ($p < 0,05$) The level of health “below average” was defined according to the ratio of heart rate and systolic blood pressure, among girls of both research groups. The time for heart rate recovery at girls from the EG was amounted $140,49 \pm 6,66$ seconds (1 point); and at the CG – $146,74 \pm 6,92$ seconds (1 point). Among girls from both groups were diagnosed the level of physical health “below average” according to the speed of recovery of normal cardiovascular system functioning after minor physical workload.

General assessment of physical girls’ health from the CG was amounted as $3,28 \pm 0,19$ points (the “low” level), the EG – $4,12 \pm 0,21$ points (the level – “below average”).

Reliable differences between rates of students of both groups were not noticed ($p > 0,05$) in test results which were got in the beginning of academic year. The average result in hold the squat position at girls of the CG was amounted – $17,92 \pm 2,25$ seconds; the EG – $16,93 \pm 2,29$ seconds. Low results of students from both groups were recorded in flexion – extension of hands from push – up. This rate at girls from the CG was amounted $5,14 \pm 0,94$ times, the EG – $4,80 \pm 1,31$ times. Clients retention of the push-up position on forearms from the EG exceeded the girls’ result from the CG ($38,67 \pm 4,62$ and $36,05 \pm 5,05$ seconds accordingly). Results of twisting the torso didn’t have reliable differences between students’ indicators of both groups. The best result turned out girls’ results of the EG – $16,75 \pm 2,95$ times and in the CG this parameter was equaled $16,47 \pm 1,55$ times. The low results were fixed in hold the legs in position angle. Girls’ result of the EG was lower ($5,93 \pm 0,93$ seconds), than the result in the CG ($16,22 \pm 0,65$ seconds) The best result in test “Tilt toward, standing with the back to the wall” belonged to the girls from the CG and totaled $16,28 \pm 1,77$ centimeters, and girls’ result of the EG was $15,97 \pm 1,73$ centimeters. Girls’ result from both research groups were no different in tests “Wikrut ago with grip tape” and “Bending forward from a standing position”.

Statistic processing of data according to Student’s t-criterion showed the high level of the significance of differences between both groups after training according to the proposed rehabilitation program for girls of the EG (Table 1).

Table 1. Dynamics of the numbers of students (%) with different levels of physical health

The levels of physical health	low		below average		average		above average	
	before	after	before	after	before	after	before	after
Stages of the experiment	the introduction of the experimental factors							
The control group	30±0,2	20±0,1	50±0,4	25±0,1	20±0,1	40±0,2	0	15±0,1
The experimental group	35±0,2	10±0,1	45±0,3	15±0,1	20±0,2	50±0,3	0	25±0,2

As the result of experiment we were fixed, that at the end of the study the health level among girls of the experimental group was defined from “low” to “above average”. Among the representatives of this group revealed 10% students with “low” general level of physical health, 15% students with “below average” level; 50% – with “average” and 25% – “above average”, among girls of the control group these indicators were equaled accordingly – 20%, 25%, 40%, 15%.

Generally after the experiment the number of students of the experimental group with the level of health “low” and “below” decreased to 25%, and with “average” and “above average” – increased to 75%. In the control group changes were less severe: 45% and 55% accordingly.

As the result of systematic aerobics practice the levels of indicators of the girls of the experimental group increased; the body mass index – from “average” to “above average”; Robinson’s index – from “below average” to “average”; power index – from “low” to “average”, recovery time of heart rate after 20 squats – from “below average” to “average”. In the end of research the significant increase of indexes of students from the EG was observed in all tests. The relative increase of parameters of girls of the control group amounted on average 29,3%, and from the experimental group – 67,1%.

Thus, the systemic approach, based on the modern paradigm of health is needed for increasing the health level of the nation. It assumes to develop, to adapt and to implement the comprehensive rehabilitation programs to be provided creation of conditions for realizing healthy way: fitness classes, malnutrition, hardening, giving up unhealthy habits, environmental protection from pollutions.

Preventive role in this direction plays screening of the population with the identification of “at risk” groups among healthy people, formation and implementation of healthy lifestyle, improving of the environment, working and living conditions of people. However, many of these activities require significant expenditures, expensive equipment, personnel special training. At the same time, sufficient physical activity aimed at combating physical inactivity and hyperkinesias, the widespread introduction of physical culture in the everyday life of the population, as it is shown by numerous medical and biological research papers [9, 17], promotes human health, improves resistance of the body to a variety of environmental factors (temperature, pressure, air pollution and water, infections, etc.), as well as health conservation and restoration, prevents the development of early fatigue and overwork, promotes correction of psycho-emotional overload during professional activity.

Conclusions:

1. Exposure to adverse social and hygiene factors during the study leads to negative tendencies in health of students from different countries. The main factors of students’ morbidity with noninfectious diseases are over-nutrition, low physical activity, neuro-emotional overload, bad habits.

2. The health status of youth northwest of Azov regions deteriorates. In particular, up to 45% (of the total number of diseases) constitutes pathologies of the cardiovascular system, up to 26% – violation of the musculoskeletal system. By the end of training in high school, every second student obtains a chronic disease.

3. The efficiency of the proposed rehabilitation technology of using individual physical activities according to functional characteristics of the organism and the level indicators of students’ physical fitness in the process of physical education by means of aerobics was proved experimentally. In the final part of the experiment the significant increase of the level of the level of the functional indicators of girls’ physical health and their physical fitness ($p < 0,05$) was fixed. In the end of the research the significant increase of the indicators among the students’ from the experimental group was observed in all the tests. The relative increase of parameters among girls of the control group equaled in average 29,3%, but of the experimental group – 67,1%.

4. The nation’s health improvement requires a modern approach based on the modern paradigm of health. It presupposes the development, adoption and implementation of comprehensive state rehabilitation programs that provide conditions for leading the healthy

lifestyle: doing fitness, good nutrition, hardening, avoiding of bad habits and nature protection from pollution.

References

1. Айстраханов Д. Д., Курчатова Г. В., Гаврилюк М. Ф. Узагальнені тенденції змін стану здоров'я дорослого населення України. Україна. Здоров'я нації. 2008. № 1 (5). С. 12-19.
2. Антонова Е. В. Здоровье российских подростков 15-17 лет: состояние, тенденции и научное обоснование программы его сохранения и укрепления: автореф. дис. докт. мед. наук: 14.00.33. Москва, 2011. 42 с.
3. Апанасенко Г. Л., Попова Л. А. Индивидуальное здоровье: теория и практика. Введение в теорию индивидуального здоровья. Киев: Медкнига, 2011. 107 с.
4. Радзевич-Грун И. Двигательная активность и здоровье молодежи, проживающей в Беларуси, Польше и Украине. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2005. № 2-3. С. 60-64.
5. Солодков А. С., Сологуб Е. Б. Физиология человека. Общая. Спортивная. Возрастная. Москва: Олимпия Пресс, 2005. 528 с.
6. Футорный С. М. Современные инновационные подходы к организации физкультурно-оздоровительной работы по формированию здорового образа жизни студентов. Слобожанський науково-спортивний вісник. 2011. № 2. С. 28-33.
7. Христова Т. Є. Інформаційний простір проблеми здоров'я. Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту: зб. наук. праць. Харків: ХДАФК, 2018. Вип. 2. С. 120-123.
8. Христова Т. Є. Інформаційно-структурна модель фізичного статусу здоров'я. Науково-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури і спорту: зб. наук. праць. Харків: ХДАФК, 2019. Вип. 3. С. 112-115.
9. Христова Т. Є. Пріоритет здорового способу життя студентів. Екологія – філософія існування людства: зб. наук. праць / за заг. ред. М. М. Радевої, В. М. Коломієць. Мелітополь: Колор Принт, 2018. С. 131-134.
10. Христова Т. Є. Стан здоров'я майбутніх учителів та вектори його оптимізації. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 12. Т. 1. С. 143-146.
11. Чепель В. А. Медико-гигиенические основы реабилитации здоровья студентов в условиях образовательного процесса (на примере медицинского колледжа): автореф. дис. канд. мед. наук: 14.00.07; 14.00.05. Омск, 2006. 16 с.
12. Biddle S. Physical Activity, Health and Well. Quebec City, 1995. P. 135-151.
13. Cockerham W. C., Hinote B. P., Abbott P. Psychological distress, gender, and health lifestyles in Belarus, Kazakhstan, Russia, and Ukraine. Social Science & Medicine. 2006. Vol. 63, № 11. P. 2381-2394.
14. Gomez-Pinilla F. The influences of diet and exercise on mental health through hormesis. Ageing Research Reviews. 2008. Vol. 7, № 1. P.49-62.
15. Jensen B. Two paradigms in health education. Denmark, 1996. 88 p.
16. Khrystovaya T. E. Status of students health: problems and their solutions. Sports medicine: problems and prospects: scientific papers / ed. in chief O. Romanchuk. Odesa: Yurydychnay literature, 2017. P. 20-32.
17. Messiah S. E., Arheart K. L., Lipshultz S. E., Miller T. L. Body Mass Index, Waist Circumference, and Cardiovascular Risk Factors in Adolescents. The Journal of Pediatrics. 2008. № 8. P. 320-324.
18. Olsen K. M., Dahl S. Health differences between European countries. Social Science & Medicine. 2007. Vol. 64, № 4. P. 1665-1678.

3.4. Readiness of a higher education institution teacher for distance education during COVID-19 pandemic

UNESCO is reporting 862 million students are out of school due to coronavirus (Distance Learning Readiness Kit). Peculiar features of the current epidemiological situation on a global scale have necessitated a paradigm shift in higher education which caused modernization of the system of higher professional education so that it becomes more dynamic, competitive, and easily adaptable to modern realities.

The concept of modernization of education, which has become a response to the challenges of time, is based on the principles of priority education and its continuity. The concept provides for the development of organizational mechanisms for the systematic updating of the content of education, the variability, diversity and flexibility of educational programs that expand the possibilities of personal growth to match education with the needs of society.

Distance learning is a new educational experience that has recently emerged in Ukraine, however, has already gained its honoured place in the pedagogical environment. Distance education, also called e-learning, and online learning, is a form of education in which the main elements include physical separation of teachers and students during instruction and the use of various technologies to facilitate student-teacher and student-student communication (Distance learning, 2016).

The urgency for such a teaching method appeared due to various factors, among which are the need for interactive interaction of students and teachers in the learning process, students' demand for the opportunity to work independently (Advantages and disadvantages of distance learning), flexibility and accessibility. Among the benefits of distance learning scientist also name easy access, smooth schedule, convenience and attainability (Advantages of Distance Learning).

One of the central components of the distance education system is the teacher. Research has provided evidence that in the teacher's activities during on-line learning, in contrast to "traditional" teaching, the emphasis is somewhat different (Table 1): support and correction of students' independent work; widespread use of information technology; partnership.

Table 1. Comparative characteristics of the teachers' activity during the traditional and distance learning

Criterion	traditional learning	distance learning
Basic function	teach	assist, support, consult
Educational material	transmit the course content	direct the students' independent learning activity, answer questions
Character of interaction	principal source of course content	methodological support for the course and a source of educational information
Communication with students	direct contact with students	remote contact with students via information technology
Positioning in the learning process	more active than students	one of the sources of information; encourages active participation of students
Attitude to information technology	uses them to find information	widely uses them for the search and delivery of training materials, ongoing feedback, support
Teacher – Student Relations	hierarchy relationship	partnership
Form of control	current and final control directly in the audience	students passing the milestones of the course and completing homework, adjustment of their further work in remote mode

Features of the teacher's activities are also in the fact that during distance learning he / she provides educational and methodological support to students through a system of interrelated actions and events implemented in diverse forms and techniques, providing qualified assistance to the student throughout the learning process through certain steps:

- qualified diagnostics of the students' needs, level of knowledge and skills;
- information search for content and methods to ensure the effectiveness of training, and coordination of possible options with participants in the distance education process;
- assistance at various stages of distance learning.

The specifics of distance education necessitate special training of the teacher. The teachers' training process reflects the natural movement from the initial level of knowledge and skills to a certain level of knowledge, skills and competencies that allow for effective teaching activity in the distance learning system.

By the preparation of teachers for professional activities in the distance education system, we understand the formation and enrichment of knowledge, skills, and attitudes necessary for successful teaching. The result of such training is the teacher's readiness (subject, technical, psychological) to carry out professional activities in the distance education system.

Recent research by N. Ruchynska (2012) suggests that a teacher's readiness to use distance learning technology is a complex dynamic quality of a teacher's personality, which is characterized by a certain level of formation and functioning in the unity of motivational-content, activity-integration, creative components.

In the framework of current study, readiness is considered in a comprehensive manner, as arming teachers with competencies, as well as their consent to carry out teaching activities remotely.

In the light of the reported, we distinguish professional-pedagogical, psychological and technical readiness. A teacher should be prepared as a professional, teacher (possess a certain amount of general and professional subject knowledge and skills, formed pedagogical activity algorithms), be prepared technically and psychologically, as well as acquire a high level of culture, intelligence, etc.

Seminal contributions to the psychological readiness for distance learning, its objective and subjective criteria have been made by N. Miloradova (2001). Psychological readiness is determined by the level of formation of the main components in the motivational-needful, emotional-volitional and cognitive spheres.

This implies, for example, the ability to work with one's own motivation, to find various ways to increase it; the ability to recognize the emotional states of people, manage one's own feelings, be stress resistant and capable of accumulating a positive emotional charge; have a certain intellectual level, the ability to set goals and predict the consequences, creativity, criticality, reflection of the subject content and teaching methods.

A number of authors have recognized that psychological readiness is an important component of the teacher's activities during distance learning. Being one of the main elements of interpersonal interaction, it contributes to the maintenance of various kinds of personal competencies (communicative, technological, as well as readiness to solve problems, self-education, use of information resources, social interaction).

The specifics of distance learning (brevity of classes, their intensive nature) formulates requirements for the teacher, which differ significantly from the traditional, both in personal qualities and approaches to conducting classes (Derba, 2010). Requirements for the teachers conducting their professional activity during distance learning have been discussed by a great number of authors in literature. Among the requirements for the teachers, in addition to the common ones, we highlight the following:

- professional and computer literacy,
- ability to use various forms of organization of the educational process and control,
- knowledge of the methods for developing and creating interactive training courses and training programs (preferably, but not necessarily),

- ability to implement various types of pedagogical activity,
- critical thinking,
- tendency to innovate.

It becomes obvious from the literature review that in the distance learning system, the teacher has new functions that were absent in the traditional system. From the point of view of personality-oriented and activity-based approaches, the following functions are implemented:

- organizational – the teacher arranges the students' educational activities, acquaints them with the schedule and procedural requirements; discusses serious problems related to the quality of students' work with the higher education institution authorities; controls individual and group results of the learning process; improves student activities, etc.;
- informational – the teacher takes care of the assimilation by students of a certain theoretical content presented in the course materials; creates and implies interactive and individual methods and forms of training;
- communicative – the teacher personally establishes contacts with students and carries out their identification; provides communication between students and with a teacher himself / herself;
- developing – the teacher activates cognitive activity of students, contributes to their personal development and motivation to learn; helps the students to set individual educational goals and objectives.

The level of a teachers' readiness for distance learning can be assessed by the following criteria and indicators:

- organizational – characterizing the teacher's ability to arrange communication between participants in the distance education process, use elements of various technologies of distance education, various forms of organization of the educational process and teaching methods;
- informational – evaluating teacher's skills to provide timely assistance, advise on the training course, track students' learning of course material;
- communicative – defining teacher's skills to create a positive emotional background when communicating through a computer, regularly and constantly keep in touch;
- developing – taking into account teacher's skills to activate cognitive activity, independent work of students, to contribute to the personal, creative development of students.

To perform all the above mentioned functions, a teacher must know: laws and other normative legal acts regulating educational activity; education foundations; fundamentals of child, age and social psychology; psychology of relations, individual and age features of teenagers, age physiology; methods and forms of monitoring student activity; pedagogical ethics; distance education technologies; methods of managing educational systems; modern pedagogical technologies of productive, differentiated, developmental learning, implementation of competence approach, etc. (Derba, 2010).

Additional studies to understand more completely the key tenets of the teachers' readiness for effective distance learning activities have been made by the authors. As a result of the questionnaire survey of the faculty members of the two major higher education institutions of Cherkasy region (central Ukraine) (Cherkasy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of the National University of Civil Defence of Ukraine and Cherkasy Medical Academy), it was found that only 11,2% of teachers evaluate their knowledge of distance learning and only 5,4% evaluate their knowledge of the teacher's activities in the distance learning system sufficiently enough so that they are professionally, psychologically and technically ready to engage in this activity. Nonetheless, 43% of the respondents expressed a desire to use distance technologies in further training after the forced shift to on-line teaching.

In order to properly assess the teachers' readiness for distance teaching the authors implied the Questionnaire to determine the teachers' knowledge about distance education itself and about the activities of a teacher in distance teaching. The study revealed that most respondents have some theoretical knowledge about distance education and the work of a teacher in it; some have sufficient skills for practical work.

The study showed that despite quarantine, remoteness from the educational institution, lack of sufficient technical equipment, poor internet connection or its absence at all, 87,3% of students still continue their studies remotely.

Research data indicates that 30,9% of teachers adhere to the previously approved class schedule; almost half of the respondents partially adhere to the schedule; while 21% of respondents do not follow the schedule at all.

A further question concerning methods of communication with students in distance education demonstrated the most widespread means:

- e-mail – 98%,
- Viber – 93%,
- video conference via Zoom, Meets, Hangout – 76,7%,
- cell phone – 34,5%,
- Google Classroom – 83,2% (most respondents noted Google Classroom as the obligatory means of teaching, established by the higher education institution authorities).

A more comprehensive description can be found in the research by Nenko, Y., Kybalna N., & Snisarenko, Y. (2020).

A survey showed that 62% of practically working teachers are ready from a professional point of view, which is not surprising; 46,7% are psychologically ready. The lowest percentage of technically ready teachers – 34,4%. Hence, one of the tough challenges for colleges and universities undertaking a momentous shift to online environment is to provide significant and ongoing support to faculty and instructors (Brooks, D. Ch., Grajek, S.). The diagnostic data emphasizes once again the need for special training of teachers for distance education.

Therefore, the special preparation of teachers for the use of modern information and telecommunication technologies in the pedagogical process can contribute to the modernization of the modern education system, increasing its competitiveness in the educational services market.

References

1. Advantages and disadvantages of distance learning. *Osvita.ua*. URL: <http://ru.osvita.ua/vnz/reports/adv/46958/> [in Ukrainian].
2. Advantages of Distance Learning. *Distance Learning Systems. INC*. URL: <https://dlsii.com/blog/tag/advantages-of-distance-learning>.
3. Brooks, D. Ch., Grajek, S. Faculty Readiness to Begin Fully Remote Teaching. *Educauserreview*. Available at: <https://er.educause.edu/blogs/2020/3/faculty-readiness-to-begin-fully-remote-teaching>
4. Derba, T. O. (2010). Tutors' Functional Responsibilities of Pupils Distance Learning. *Information Technology and Learning Tools*, 5 (19). URL: <http://www.ime.edu-ua.net/em.htm>.
5. Distance learning. (2016). *Britannica Academic*, Encyclopædia Britannica, 7.
6. Distance Learning Readiness Kit. *Schoology*. Available at: <https://www.schoology.com/prepare>.
7. Miloradova, N. G. (2001). Objective and subjective criteria of psychological readiness for tutoring. *The quality of distance education: concepts, problems*. Zhukovsky: MIM LINK, pp. 39-42 [in Russian].
8. Nenko, Y., Kybalna N., & Snisarenko, Y. (2020). The COVID-19 Distance Learning: Insight from Ukrainian students. *The Brazilian Scientific Journal of Rural Education*, 5, e8925. <https://doi.org/10.20873/uft.rbec.e8925>.
9. Ruchynska, N. S. (2012). Readiness of teachers of postgraduate pedagogical education institutions to use distance learning technologies. *New pedagogical thought*, 2 (70), pp.50-52 [in Ukrainian].

3.5. The problem of socialization of the younger generation in the information society during the pandemic crisis

In the information modern society, social experience cannot be transmitted only by traditional methods. Modern human being is forced from an early age to take in information interaction occurring in the field of information reality created by modern information technology. Thus, the second period of socialization – individualization, which is the most active stage of education and upbringing of a person is largely not under the control of real social actors. The main findings of the study are the justification of the fact that individualization in the information of socialization has both positive and negative consequences. The most dangerous are: the possibility of forming the average, the universal identity, devoid of belonging to a national culture. The reason is not only the transfer of information socialization, in reality, the transfer functions of the management of this process information quasispherical.

Individualization we consider as a stage of socialization. In the information society, to traditional ways of socialization added a new shape, when the transfer and assimilation of social experience occurs in the information reality created by modern information technology. A new type of culture – information, where the information socialization is the main mechanism. Therefore, we first discuss the main methodological aspects of the study of socialization in General. Today some many different scientific concepts and approaches reveal the phenomenon of socialization. Each concept generates a certain opinion as to the nature and mechanisms of this process. This phenomenon is studied by psychology, sociology, pedagogy, social philosophy, and other Humanities and Social Sciences. In socio-humanitarian knowledge, the study of the process of socialization is mainly used subject-subject and subject-object approaches. In the subject-object approach, the activity of the subject is endowed with no personality and society. The identity plays the role of a passive object who is forced to adapt to society to adapt to its realities. For example, E. Durkheim believed that in the socialization process of the active principle belongs to the society as a subject of socialization [1]. In subject-subject approach is considered to be two entities: the individual and the society. The subject-subject approach to socialization were actively developed in the Ukrainian science. So, scientists emphasize that the socialization the individual learns social skills and actively reproduces the system of social relations in the process of activity [2]. In this approach, the emphasis is on the fact that socialization is a two-fold process – the transfer and assimilation of social experience based on subject-subjective relations. Socialization is not a unidirectional process of influence of society on the individual, and their interaction as two structural elements of a generic human nature [3, p. 18]. In the framework of the subject-subject approach was developed their concept, the majority of domestic philosophers, psychologists, teachers, sociologists. Important in the methodology of the study of socialization is the identification of stages or periods in the development of personality.

There are two main forms of socialization – primary and secondary. Crucial to the fate of the individual and society is of primary socialization occurring within the family and circle of close friends. Another kind of socialization provides numerous social institutions, including school and education [4]. This approach is more commonly used in sociology and pedagogy. In psychology, the development of the concepts of socialization, the focus has shifted towards the development of the personal qualities of the person. For example, J. Piaget, the basis of socialization examines the cognitive development of the individual. In particular, the scientist believes that the cognitive structure of an individual is not only developing, but and reconstructed depending on social experience and social interaction [5]. Concerning stages of socialization, the concept according to Piaget there are four major stages: sensorimotor stage (0 to 2 years); preoperational stage (from 2 to 7 years – the learning abilities to distinguish symbols and their meanings); the stage of concrete operations (from 7 to 11 years – training ability to perform mental operations); the stage of formal operations (from 12 to 15 years of training in abstract and logical thinking). After the fifteenth birthday, according to the scientist, the person received perfects skills. As in the works of foreign scientists in domestic publications, the authors point out that

socialization can be not only controlled the process but also natural. So, developing the concept of socialization, we can highlights: natural socialization that can take place throughout the life of the individual as a natural its interaction with society; concerning directed socialization, which takes place under the influence of the state and public organizations and relatively socially-controlled socialization, when education is done on purpose by social actors, which can be those or other organizations [6]. The division of social stages can be carried out according to other principles, for example, it is represented as an integrated three-tier process, is an important mechanism of teaching activities: identification (becoming Human); individualization (the development of Individuality); personification (the Personality). Thus, it is possible to see socialization as a complex process of interrelated and interdependent stages, each of which is characterized by its qualitative state in human development.

In General terms, socialization can be defined as the process of assimilation by the individual of a certain system of knowledge, norms, and values, allowing him to function as a full member of society. Moreover, the main mechanisms of socialization are education, education and training, which take place at all levels of socialization, differing qualitatively depending on many factors: individual and age peculiarities of the personality, conditions, environment, social institutions, social system, etc. In this article, we present the main provisions relating to the definition of individualization in the system of socialization. Individualization is the second stage of socialization, which are implemented in the view of man and his personality transformation, in a kind of a person different from other people. Individualization is carried out when the maximum activity of the person, therefore, to develop added self-development in teaching functions as self-education. During this process, the individual acquires the specific knowledge, skills, and attitudes, overcoming socio-psychological forms of social assimilation: fashion, advertising, contagion, suggestion, suggestion, imitation, conformism, etc. In this way, the man ought to have two fears: to become a conformist and become a nonconformist. And the likeness of others and negativity – a negative phenomena, hindering a person's life. These two extremes (conformism and non-conformism) are overcome in the third stage of socialization, personalization, when the personality becomes a personality. If in the process of identifying the child unconsciously imitates those around him [1], the individualization of demands from it is not mechanical repetition, but a creative transformation of the received information, selectively, when mastered the entire social experience of previous generations. Age limit of this stage to identify impossible due to the individual differences of each person. The fundamental difference from the stage of identification lies in the fact that the development of individuality begins when the individual becomes able not only to be formed, educated and trained under the direction and control of social actors, but also independently. In the information society individualization is not only in the system of traditional social relations and interactions, but also in the information of reality, a new kind of culture – information [2]. The informational reality is changing the nature of the entire process of socialization.

Information socialization is a mechanism for the transfer and assimilation of social experience in the context of information reality created by information technologies for the information society. The fact that in the era of information technology development in human life includes not only computers but all sorts of technical means to quickly and efficiently share information, i.e. to engage in communication. A specific feature of this socialization, and it is this interaction where there is an informal method of existence of all elements of the subject-subject and subject-object relations: the subject, object, means, condition, etc. as a result the person develops and lives in a new kind of reality – information.

Moreover, information of reality, created not by books or other passive information sources, and by using more high – tech-interactive. A distinctive feature of such an information interaction from other types of information interaction is the presence in its composition of the interactive information of quasispherical, capable of varying degrees of subjectivity and to play the role of the social subject. The main socio-cultural changes associated with the development of the information society, in our view, include the disintegration of personal social space

with the integration of the human community worldwide web; the predominance of individualization; the rise of pragmatic and utilitarian values; the institutional uncertainty of many of the structures of change [1, p. 168].

Information scientists call socialization differently (digital, electronic, network, etc.). Thus, socialization in cyberspace is a process of qualitative changes in the structure of self-consciousness and the requirement of motivational sphere of the individual, occurring under the influence and as a result of human use of modern information and communication, digital and computer technologies in the context of mastering and reproduction of their culture within the framework of the personal life [4]. This definition is given from the point of the psycho-pedagogical approach. Model of cyber socialization of the author is the unity the four forms of man: 1) as the object of cyber socialization (the effect of cyberspace on the activity), 2) as the subject of cyber socialization (satisfaction in cyberspace), 3) as victims of cyber socialization (negative effects), 4) as victims of unfavorable conditions of cyber socialization (danger of cyberspace and their sources) [4].

This model reveals and does not cover all stages and elements of socialization, because makes the emphasis on psychological peculiarities of social interaction of the subject with the cyberspace. In the presented model it is difficult to identify individualization as a special stage of socialization. Of course, the authors are right, identifying the negative consequences of the socialization of information as the most urgent problem of today. But, in our opinion, more promising would be to examine the reasons for the negative effects of informational socialization of the individual, based on the understanding that no information technology no information environment as such impact on the human psyche, and the man himself – the real subject hurt himself with created information. The information reality or how it is treated in other works “cyberspace” is becoming capable to produce independently, which makes the socialization of the individual uncontrolled by the subject of socialization, social institutions, companies, etc.

Analyzing the individualization in terms of information reality as a stage of socialization, we will start from the position that the main mechanisms of pedagogical activity are education, training, and education as cyber socialization, as mentioned above. Traditionally, the educational process was a cyber socialization form of social interaction, where the subjects are cyber socialization students. Today’s teaching has been enriched with information cyber socialization different levels of complexity and capabilities, from simple dialogue programs, the interface of which is arranged a simple device to systems of “virtual reality”, realizing the maximum submergence of the consciousness in a reality created by a computer. Changing education technology is changing the entire educational system: change and purpose, the content, and ways of achieving goals and time to achieve them. The Foundation of education transformation is the increase in this specific weight information interaction [5]. Not to mention the fact that the informational reality allows you to realize the goal of the new system of education the formation of a widely educated, comprehensively developed personality possessing the ability to carry out continuous self-learning process for quick and effective adaptation to rapidly changing social conditions. So, new standards of education must unlock the potential of the student, i.e., to be really from the Latin “educate” which means to reveal, not to fill. Many scientists have come to believe that education should be such as to allow to prepare specialists, able to survive in the information or digital interaction. We believe all these advantages of information technology will take place only if it is used as a mediator or funds in educational technologies. This allows to not exclude the positive aspects of the traditional system of education, and to properly combine them in the information education. However, until now researchers have paid little attention to the existence of the information that can act as subjects of socialization. This aspect may be the main reason for the loss of the positive experience of traditional education. Moreover, information technology as any item of informational reality (environments, conditions, etc.), the ambivalent, i.e. both positive and negative.

Consider the most important negative aspects of education, training, and education with information on socialization. In the period of the industrialization of traditional education,

becoming a massive reinforced the existing shortcomings of the education system and have acquired several others: the teacher – the master of knowledge, and the quality of education depends entirely on the level of its preparation; the process of interpersonal communication in traditional mass education is unidirectional, as is limited opportunity for feedback; education loses flexibility; the narrow focus of education. These shortcomings are overcome in the new system of education based on information technology. But the process of individualization to a greater degree of information takes place in a reality where management of the mental development of the children to convey information quasispherical. Remember Piaget: “...cognitive structures ... are rebuilt depending on social experience and social interaction” [5].

To change the subjects of socialization is the reason that leads to mental disorders (insanity, schizophrenia), which was described by educators and scientists in the late 20th – early 21st century. No less dangerous is the excessive specialization of cognitive interests – perception, thinking, memory, and motivation.

The simplification of solving problems in the use of computer reduces the flexibility of the listed qualities of the person, i.e. man, accustomed to act only according to a given algorithm, he becomes something akin to a car. As can be seen, in this case, an increase in efficiency of the pedagogical process has its negative side – information, interacting with the person, not able to form the human personality, and its simulation.

Information environment imposes its style of communication, their language of communication. The individual offered is not that it is necessary in a particular case, and what is available in the information environment. It turns out that the desire to make the educational system flexible in one aspect, in the other – limits its flexibility. Partial or complete replacement of interpersonal interaction in the educational process to the interaction with the information poses a serious threat of increasing social exclusion of the individual with all the ensuing consequences.

There is the deformation of the psyche of teenagers when the traditional mechanisms of socialization mechanisms are supplanted by the information socialization. Thus, the ambition with the help of new technologies of education to bring pedagogical activities of interactivity, turns for the development of communication skills, not to return to the dialogue teacher-student, but rather the opposite – even more distant from each other subjects of teaching. The goal of individualization is to “awaken” to the self, i.e. the characteristics of the individual, not just as a single representative of the human society, and as such a member of this society, which took its place. Communicating through computer networks, students in the process of education can lose their individual qualities which filtered out information a reality. Appears as if a paradox: on the one hand, the informational reality can take into account the individual characteristics of the trainees and, on the other individuality can get lost, to disappear among the information subjectivity. However, the individuality of the person is formed not only through education and training.

An important role in this process is played education. Education is primarily a long process of forming attitudes, value orientations, beliefs of a person. As a subject of education is a real subject and as a medium of education – the real society. In this regard, several questions: what norms, values, attitudes exist in cyberspace and whether they are similar to those in real society, can perform the function of educating information quasi subject what changes in the structure of personality can cause education, moved to information a reality? The specificity of cyberspace is that it creates a new kind of social interaction – community network having some specific properties. In this quasi-social have to socialize the younger generation. Fundamentally new in comparison with the real society, in this case, is the absorption behaviors and the rules of navigation network, norms, values, and attitudes specific network virtual community, the rules of interactions within the social system of cyberspace in General.

As you know, human behavior is determined by his motivation. Education forms the readiness of a person to act a certain way. The main motive force of the activities on the stage of individuation is the cognitive motive, which lays the foundations to meet needs in education, training, and education. In the period of individualization of educational activity as the environment

uses, and other activities. The most common are the game and communication. Modern researchers write that the effects of the transfer of socialization in the information space today leads to displacement of the cognitive motivation of the children towards games and Internet communication, developing into various forms of Internet addiction [4].

Thus, it turns out that the original motivation of cognition gives rise to other motives, both positive and negative, for example, self-expression, affirmation, cooperation, communication, greed, revenge, desire for power, etc. This is because of the impact of informational reality to the person not so much due to experience a similar interaction as with the nature of the awareness of personal goals that can be met in communication. It turns out that the educational process is sinking deeper into information reality, causing young people forced most of the time to spend it there and not in the traditional forms of social interaction, which is doomed to change their values. Perhaps that is why, increasingly, research shows the following facts – the Internet becomes the space of the escalation of radicalism in politics, to which more vulnerable young people. Youth, being an active part of society, is exposed to destructive factors political risk of radical political groups, terrorist organizations. Special branch is actively represented on the map of radical movements, nationalist organizations, the success of which is determined by economic problems, and ineffective migration policy. Virtualization of the life-world of modern youth can enhance the proliferation of radical discourses of modernity. Internet forums, websites become agents of radical information, integrating the first stage in your network, and then initiating active radicalism in politics. The efficiency of informing through the Internet significantly increases the risk of terrorist attacks, radical flash mobs can become a significant factor in policy [3, p. 22]. Foreign researchers prove that children who actively use the Internet more often exposed to the negative influence of antisocial influences in the form of messages and images of a sexual nature immoral acts, harassment, etc. It turns out that in information reality, there are not only positive but also negative values that are generated and implanted to the younger generation impersonal information quasi subject. There is another aspect. As you know, value orientations are formed in humans in the process of interpersonal communication, namely when the traditional socialization. It is important and what is transmitted, and how it happens.

The transfer of such experience occurs either through direct communication between generations and indirectly (books, for example). With the development of information communication national folklore and, of course, is changing. Therefore, once in the environment information of reality, the child begins to experience the effects of a foreign culture, not inherent from birth. Whether he will resist this effect, or will it gain up? How to preserve traditions and simultaneously create conditions for adaptation of the little man in the modern world, where the basis of life communication? Is there any way to preserve these traditions or should we abandon them, as from the chains that dominate the man, plunging him into a permanent state, constant stress due to fear of violating certain unwritten laws of society? Education in information reality, being a non-national process that can develop in a person's cosmopolitan quality. Communication like no other kind of social interaction, promotes the globalization of human consciousness, of forms of life, and activity. This occurs an objective process of the universalization of his being, filling his universal content. The child is still a lot to learn, someone to learn and some confidence to learn. Depriving the person of the national soil, we deprive him, and the roots that feed the rest of his life. This is the language, rituals, traditions, beliefs. Destroying people's Foundation, we are destroying not just the mentality, and the people. Born averaged (one-dimensional) people. But could the average person? Probably not, because the alternative he disappears. Aligning the world of human relations, we automatically advance toward the abyss, because deprived of self-development. One of the important tasks of education is the development of communication skills. The researchers note that the process of communication in the information environment is to be subjected, impersonal, anonymous. An important feature of this communication in the teenage environment is the fact that in respect of quasi subject in communication becomes unnecessary compliance and ethics real communication. Information

turns human communication into standardized techniques “impersonal” value orientations, the set of rational cliché, destroying the world of human culture.

Moreover, there is a certain attraction of children to the replacement of real communication. This is primarily due to a lack of reflection of their behaviour: no one will know about the bad act and the invisibility of the adverse results and allows the child to believe that his behaviour is not hurting anyone. Probably similar to the permissiveness and leads to a dependence on Internet communication.

In conclusion, we can say that today there have been positive developments by the state in terms of creating useful and secure resources for children and adolescents in Europe.

More and more dissertation research focused on the development of measures to protect children from the negative effects of informational reality. Thus, the study showed that the informational reality is having an ambivalent effect on the individualization of a developing personality. On the one hand, it offers the possibility for individual human development, however, deprives him of individuality through the template engine the vision of a world unified forms of communication. Communication opens the possibility for the spread of new ways of knowing, but threatening and pernicious effect on the mind and the human psyche. Education in the information reality allows you to accelerate and condense the time of socialization, but it is endangering the activation of negative manifestations in human behaviour. The value system of the informational reality may differ from the values of the real society, not always for the better. Individualization, under the influence of the information quasi subjectivity, can lead to the formation of the imaginary qualities of the person which in real life are irrelevant. Instead of developing individual qualities information, information objects, and other elements of information socialization provoke the formation of average, faceless persons, suffering mental disorders without belonging to the national culture. It is necessary to strengthen measures to restrict the controllability of socialization of the individual on the part of information reality. The subjects of socialization at all levels (personality, social institution, society, etc.) you need to know not only how to effectively use informational reality in the transfer of social experience, but also that it is capable of shaping a personality, that it is not neutral in the pedagogical process.

References

1. Berger P. L., Luckmann T. The Social Construction of Reality. A Treatise on sociology of Knowledge. 1966. 323 с.
2. Грязнова Е. В. Информационная социализация личности. *Социология власти*. 2010. № 1. С. 18-25.
3. Грязнова Е. В., Афанасьев С. В. Индивидуализация человека в информационной социализации. *Философская мысль*. 2017. № 1. С. 17-29.
4. Марченкова Н. Г. Интернет-социализация молодежи: анализ взаимосвязи с интернет-зависимостью. *Среднее профессиональное образование*. 2010. № 4. С. 55-56.
5. Пиаже Ж. Речь и мышление ребенка. СПб: СОЮЗ, 1997. 250 с.
6. Ракитов А. И. Философия компьютерной революции. М., 1991. 287 с.

3.6. Development of soft skills of students as future teachers in conditions of crisis in society

Fast-moving global changes that are taking place in society at present have a determining influence on the process of person's vital activities. In crisis situations, they accelerate transformation processes in the human life support infrastructure: education, medicine, economy, etc. The global crisis caused by COVID-19 pandemic has disrupted the stability of traditional education system and necessitated a transition to the hybrid type of education. According to the views of modern researchers [9], it is not a new phenomenon. It represents a form of adaptation to the conditions caused by the processes of informatization and digitalization of public life [1; 4; 6; 10]. Hybrid learning can be viewed as a conglomerate of various ways and methods of traditional learning with the focus on on-line training, in which the lion's share of the activity is devoted to the student's independent work [8].

Among the elements of this type of training, the researchers [13] distinguish: classroom activities combined with on-line work; on-line classes with communication between the teacher and classmates; simulation learning and teaching in the non-formal education system.

Depending on the type of hybrid learning model (supporting/ replacing/ the model of an electronic consultation center) [11: p. 121-123] in the system of formal education there have been certain changes connected to the redistribution of time reserved for: the organization of independent work of students; conducting classroom studies; pedagogical support of independent work of students and control over its implementation by educators.

In the context of the hybrid learning model, namely the one replacing the traditional, we observe the process of almost complete integration of electronic resources into the course of academic disciplines. The full-time component of training was changed to distance learning, since the percentage of classroom hours became minimal (only during lifting of quarantine measures). The full-time form of training, ensues a direct interaction between the teacher and the student in the process of the realization of educational activities: consultations with the teacher on questions of the course during presentation of new material and its assimilation; conducting laboratory and practical work, organizing didactic games, debates, round tables, discussing questions of the course; defending projects, term papers and theses; organizing entrance, intermediate and final control. This form of training was almost completely replaced with the distance learning.

The distance component of the replacing model of hybrid learning (that by the way, cannot be considered fully "pure"), required forming of a scientific and methodological complex by the teachers, which included the following: a plan for studying each topic of the academic discipline; determining the range of issues for discussion; list of basic literature and additional sources of information; multilevel tasks for independent work of students (including individual tasks in the form of creative projects).

The change in the format of teaching the academic disciplines and the technological features of organizing this type of education in the context of formal education in a pandemic conditions highlighted a number of difficulties that arose among students who are as users of educational services:

- lack of access to educational resources due to missing Internet access in settlements that are far from the city;
- untimely completion of tasks by students due to poor provision of e-learning tools for each member of their family;
- low number of certified courses in higher education institutions located on the Moodle platform;
- low level of quality of materials and methodological materials in academic disciplines, which were presented by teachers on the platforms Zoom, Google Classroom, etc.;
- lack of proper training of teachers to work on-line;

- partial resistance of teachers, as organizers of the educational process, to innovations due to physical overload caused by the need for the rapid formation of educational materials and their verification.

In these circumstances, the processes of formation and further development of students' soft skills (i.e. the skills that are usually understood as communication and negotiation skills, empathy, leadership, initiative, adaptability and continuous learning, teaching and training others, solving complex problems, coordination with others, people management, critical thinking, quality control, assessment and decision making, active listening and creativity [14; 15] in a replacing hybrid learning model acquire a number of features, the essence of which is:

- in the conditions that developed in the system of formal education, the formation of soft skills in the traditional way of interpersonal interaction between a teacher and a student during classroom activity and extracurricular activity is not possible. For this reason we believe that an example of the activities of teachers in the process of teaching the theoretical foundations of an academic discipline through the use of on-line resources makes this process more visual;

- in organizing students' independent work and exercising control over its implementation there is a shift in emphasis on the increase of the proportion of tasks that must be performed by students not through the use of knowledge-reproductions (although they are necessary for them to reach a basic level), but through the acts of knowledge transformation, which serve as evidence of developed critical and creative types of thinking. Therefore, in the context of teaching humanitarian disciplines we focus on the organization of project activities, solving the tasks of which, in a direct and indirect way, encourages students to develop and improve their soft skills;

- the importance of the informal component of the educational process is increasing through the use of Web services, thanks to which the processes of acquiring and developing soft skills by future specialists take place;

- the leading role in the formation and further development of soft skills of students belongs to the informal segment of education.

In the context of the formation of soft skills by future specialists in the formal education system, the example of a teacher's activity has a determining character, since the observation of the acts of the teacher's manifestation of personal and professional qualities (respect for the student, the presence of pedagogical tact, tolerance, the ability to present educational material in a logical and accessible manner, to support the discussion during classes, to stimulate interest in the subject, mastery of modern communication techniques) will contribute to their inheritance by applicants for education.

Through self-analysis, reflection and comparison of their own model of behavior to the teacher's behavior, whose experience and activity is a certain standard, students acquire soft skills that are extremely necessary for them as future teachers. There takes place a process of formation of certain behavioral patterns, the assimilation of which contributes: on the theoretical level – to the realization of the ideal image of the pedagogue-teacher; on a practical level – to the correlation of the ideal with reality and the results of their activity.

In conditions of crisis in society, we focus on the conditions, the lack of which prevents stops the process of the formation of soft skills among students by teachers as their "carriers":

- the motivated desire of teachers to develop their soft skills and improve the existing level of professional skills, because not so many teachers perceive their work as a vocation and a lifelong profession. The absence of such a desire simultaneously leads to two disadvantages: firstly, the teacher does not move forward and turns the learning process into a static one and, secondly, the quality of his teaching either remains at a constant level, or even decreases;

- a set of incentive measures on the part of the management aimed at further development of teachers' soft skills and an increase in the level of their qualification (unfortunately, teachers' salaries rarely allow spending a large sum of money on courses that they do not view as vital, just for the sake of continuing their teaching activities but of a somewhat higher quality).

We see a way out of this situation in organizing the interpersonal communication between scientific and pedagogical workers in order to exchange views and experiences

in the professional community (round tables, master classes; scientific, theoretical and methodological seminars); attending schools of teaching excellence (at the university and college level); internship both in domestic institutions of higher education and abroad.

In addition to a direct example of a teacher's activity, an effective means of forming students' soft skills in the formal education system is the organization of project activities. Based on the typology of projects and taking into account samples of their design according to UNESCO materials [7: p. 104-109] and the experience of organizing the classes using this pedagogical technology [2; 3; 5: p. 37-47; 12] we note that soft skills, on the one hand, are a certain basis for their implementation, and, on the other, they acquire further development in the process of working on it. The use of the project method in the context of teaching humanitarian disciplines aims at an in-depth study of factual material and summing up of theoretical knowledge on the discipline, the expansion of interdisciplinary ties, and the improvement of event assessment skills.

The use of this method promotes the development of such soft skills as:

- team building (determination of the range of powers and actions of each member of the group; balanced distribution of responsibilities in accordance with the preferences and capabilities of the participants);

- leadership and people management (activity, initiative and responsibility for the implementation of a part of or the entire project; building relationships and organizing healthy cooperation between participants);

- teaching and training others (joint activities of project participants on the basis of mutual support and understanding; motivation for success; coordinated interaction in the search, dialogue and discussion in order to achieve project objectives);

- emotional intelligence (managing your own emotions in the process of completing project tasks, while communicating with members of the project team and evaluating the work performed);

- critical thinking (breadth, depth, evidence, content of knowledge, the ability to transform and transfer it to another branch of knowledge during the establishing interdisciplinary connections);

- solving complex problems (the project activity itself does not develop from nothing, it provides for the solution of a specific theoretical / practical issue in accordance with the slogan: "I know why I need everything that I learn, I understand where and how this knowledge can be applied");

- time-management and self-management (implementation of tasks set in the projects within the deadlines clearly set by the teacher/participants);

- communication and negotiation (while proving one's own point of view in the process of obtaining and analyzing intermediate and final results of project activity);

- a career at its preliminary stage in the line of specialization, the abilities for which are formed in students on the basis of a certain behavior, a conscious and evidence-based position based on those role positions that were played by the participants during the project.

In the context of non-formal education, a student, as a future teacher, has the opportunity to choose the educational resource on whose platform he will receive the knowledge necessary for his personal growth and improve his own soft skills. These educational resources (on-line seminars, Speaking Clubs, training and other courses) allow the student to show creativity and originality of thought. The attractiveness of these educational resources lies in the fact that, in contrast to the tasks of preparing students in the context of formal education, the authors of trainings, courses and seminars offer information important for their listeners in accordance with the principle "here and now". Unfortunately, in everyday reality, not all students are ready to attend events that take place in the non-formal education system due to the lack of free time and material resources. Thus, non-formal education undoubtedly has a positive impact on the formation of soft skills of students as future teachers, but it also has some limitations. In conditions of crisis in society (covid pandemic), communication in video chats has acquired a certain importance

in the system of non-formal education as a platform for organizing and conducting video broadcasts (lectures, trainings, master classes, workshops), video conferences, and video calls.

As part of formation of soft skills by students as future teachers, the informal education system plays an important role in obtaining the necessary knowledge and consolidating the acquired skills through self-education, self-study, self-education and self-improvement. Students have free access to most informal educational resources. During the visits to websites of various educational institutions and storages of their innovative ideas, information portals, virtual exhibitions, processing of scientific and scientific-methodological publications of electronic libraries, students acquire useful (according to their views and preferences) information that helps them to deepen the range of soft skills and knowledge in a specific industry in which they see themselves as future teachers.

In addition, informal education as an extremely important part of a person's education can also include a practical part in cases when students themselves perform functions of a tutor. So, their own teaching activity leads to the development of necessary pedagogical abilities in students. To work with their "learners" students are active users of the following services:

- with video communication (Skype, Zoom, G Suite (Hangouts), Microsoft teams) that help students, based on building their own activities as proxy for "live" communication, to demonstrate in videoconference mode the whole range of their soft skills: working together, coordination of the actions of participants, organization of the communication process, actively listening of the companion, the support for them in the conversation/dialogue process, discussing possible ways out of problem situations, cultivating the skills of assertive behavior, establishing the feedback, carrying out the functions of a trainer/facilitator/tutor, change of pace of presentation of educational material, smoothly and logically move from one informational part to another, structuring the material, keeping track of the time allotted for the lesson or its individual parts;

- services that are designed to help students to develop their own courses (Google Classroom, Canvas Instructure). Their use allows students to demonstrate their abilities for critical and creative thinking through the presentation of self-written lectures, the creation of questions for a survey, the creation of various types of tasks based on their developed abilities to analyze information from the standpoint of logic, identify contradictions, make balanced judgments, apply the results to standard and non-standard life situations;

- services for organization the quick communication (Viber, WhatsApp, Telegram, Messenger) and services for setting tasks (Trello, Google Tools), the use of which forms and develops students' time-management and self-management skills through acts of submitting announcements or assignments for students (both planned and those that arise at the moment).

However, we focus on some difficulties in using the resources of informal education:

- unstable motivation of students to improve soft skills through self-education due to the realization of the impossibility of quick positive changes in the personal sphere and in the sphere of future professional activity;

- sometimes insufficient quality, reliability and usefulness of the content on the Internet, that are used by the future specialist;

- a small proportion of tutoring among the student audience due to not sufficient level of their qualification;

- low employment opportunities for students in their specialty due to the not readiness/unwillingness of management of educational institutions, private enterprises and firms to hire students without a diploma/certificate, as well as without work experience.

As you can see, even if students have a steady desire to develop soft skills and skills that will become the basis of their future life, they face serious obstacles on this way.

All of the above allows us to conclude that solving the problem of forming soft skills of students in crisis situations becomes possible through:

- standardization of professional programs and their adjustment to real life conditions;

- the selection by the teacher of those approaches on the basis of which his activity as a tutor in a certain discipline will be organized;

- the use of various forms of work with students, which are aimed at activating their thinking, imagination, critical and creative thinking;
- creation of multi-level tasks for students, the implementation of which would help the disclosure of their individuality and their determination of approaches and ways of solving complex problems;
- well-coordinated interaction between the participants in the educational process (teachers, students, students and teachers) in the process of forming soft skills in various segments of education: formal, informal and informal. This interaction is shown schematically in Figure 1.

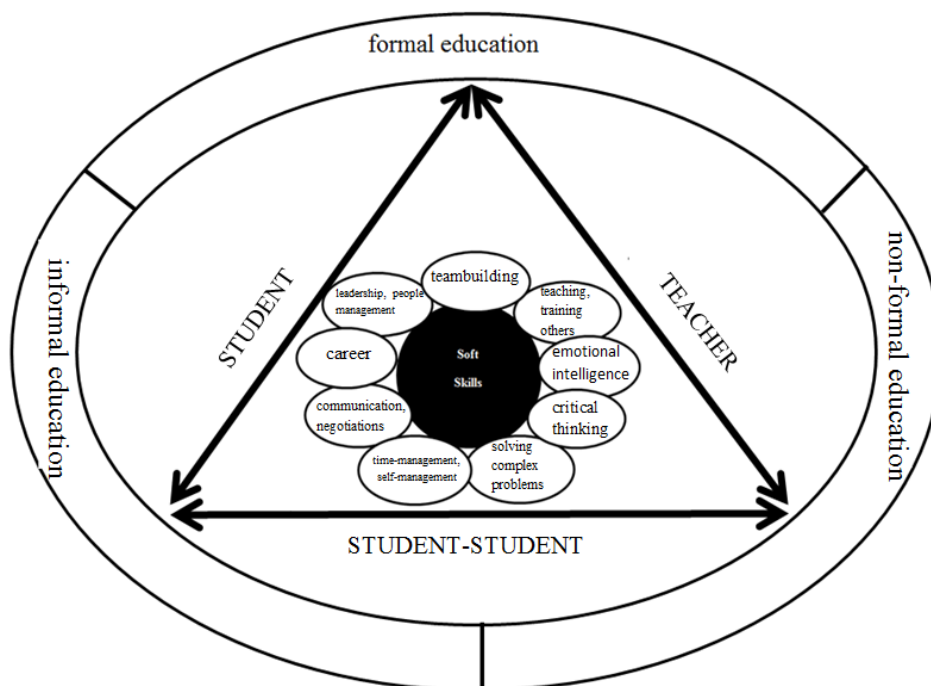

Fig. 1. Interaction between participants of the educational process in various segments of education in the process of forming Soft Skills.

References

1. Бекишева Т. Г. Смешанное обучение: современные тенденции в вузах. *Russian Journal of Education and Psychology*. 2016. № 11-2 (67). С. 37-42.
2. Жукова О. А. Ігровий проект як нетрадиційна форма проведення практичних занять у ВНЗ. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Київ: ВІКНУ, 2010. Вип. № 25. С. 231-237.
3. Комишан А. І., Щокіна Н. Б. Метод проектів як засіб активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів. *Наукові записки кафедри педагогіки*. 2017. Вип. 41. С. 81-93.
4. Кравцов В. В., Савельева Н. Н., Черных Т. В. Смешанное обучение как ответ на вызовы современному образованию. *ОТО*. 2015. № 4. С. 659-669.
5. Кротюк В. А., Щокіна Н. Б., Яндола К. О. Педагогічні технології та методи навчання у схемах і таблицях: навч.-метод. посіб. Харків: ХНУПС; Колегіум, 2019. 98 с.
6. Муращенко Т. В. Змішане та дистанційне навчання як спосіб доступу до якісної освіти. *Відкрите освітнє е-середовище сучасного університету*. 2017. № 3. С. 286-287.
7. Полат Е. С. Новые педагогические и информационные технологии в системе образования: Учеб. пособие для студ. пед. вузов и системы повыш. квалиф. пед. кадров / Е. С. Полат, М. Ю. Бухаркина, М. В. Моисеева, А. Е. Петров; Под ред. Е. С. Полат. Москва: "Академия", 2002. 272 с.
8. Остапенко А. С. Гибридное обучение: новые возможности при обучении иностранному языку. *Вестник Тюменского государственного университета*. 2017. Том 3. № 1. С. 270-279.

9. Рубцов Г. И., Панич Н. В. Смешанное обучение: анализ трактовок понятия. *Отечественная и зарубежная педагогика*. 2016. С. 102-107.
10. Ткачук Г. В. Зарубіжний досвід реалізації змішаного навчання. *ФМО*. 2018. № 1 (15). С. 98-102.
11. Фандей В. А. Смешанное обучение: современное состояние и классификация моделей смешанного обучения. *Информатизация образования и науки*. 2011. № 4 (12). С. 115-125.
12. Фиалко А. И. Проектное обучение как средство формирования профессиональных компетенций у студентов будущих педагогов. *ИСОМ*. 2016. № Приложение 1. С. 169-172.
13. Clarc D. Blended Learning. CEO Epic Group plc, 52 Old Stein, Brighton BN1 1NH, 2003. 44 p.
14. Pachauri D., Yadav A. Importance of Soft Skills in Teacher Education Programme / Digvijay Pachauri, Aruna Yadav. *IJERT*. March 2014. Volume 5 (1). Pp. 22-25.
15. Snape P. Enduring Learning: Integrating C21st Soft Skills through Technology Education. *Design and Technology Education*. 2017. Vol. 22. No 3.
URL: <https://ojs.lboro.ac.uk/DATE/article/view/2222/2585> (accessed 19. 07. 20).

3.7. The role of digital technologies for construction of the educational process in the conditions of a pandemic crisis

3.7. Роль цифрових технологій для побудови освітнього процесу у умовах пандемічної кризи

У зв'язку з масштабною цифровізацією у сфері освіти відбуваються зміни, які можуть відкрити нові можливості та побудувати безперервний освітній процес, зокрема, в умовах пандемічної кризи.

У цьому дослідженні спробуємо проаналізувати дистанційне навчання як один із ресурсів, що забезпечує безперервність вищої освіти завдяки *цифровим технологіям*, враховуючи ті переваги та ризики, які можуть виникнути у сфері освіти в найближчому майбутньому в умовах пандемічної кризи.

Інфекційні захворювання, зокрема COVID-19, все ще становлять значну загрозу для суспільства. Не існує єдиної політики щодо того, які заходи слід урахувати і як вони повинні бути реалізовані для стримування COVID-19. Оскільки було запроваджено соціальне дистанціювання людей, то це спричинило виникнення не тільки економічних, а й соціальних наслідків, зокрема, зупинення *освітнього процесу*. Щоб це змінити, відбувся перехід від особистого спілкування при освітньому процесі до “цифрового спілкування”.

На початку березня ЮНЕСКО опублікувала звіт про різкий перехід на дистанційні форми навчання в період активного поширення коронавірусу (COVID-19). На той момент у 22 країнах світу було прийнято рішення про часткове або повне закриття шкіл та університетів, близько 290 млн дітей навчалися вдома. При переході до онлайн-навчання виникає безліч запитань. Не всі студенти і викладачі мають доступ до техніки та Інтернету. Незрозуміло, як проводити практичні заняття, як перебудувати освітні програми. У такій ситуації особливого значення набуває вивчення відпрацьованих форм і методів, успішних кейсів і програм.¹

Отже, у зв'язку з пандемією COVID-19 чимало країн зіткнулися з викликом – необхідністю перейти на дистанційну форму навчання у школах і ЗВО. Для України такий досвід виявився зовсім новим, адже раніше необхідності повністю переходити на дистанційну форму навчання не виникало.

На думку Г. П. Клімової, базовим критерієм, що визначає результативність процесу створення та використання інновацій у ЗВО, є його інноваційний потенціал, який характеризує здатність вищого навчального закладу до здійснення процесів нововведень. Нині університети існують в умовах стрімко мінливих реалій сучасного світу, які складають сукупність історично безпрецедентних глобальних викликів, перед лицем яких університети втрачають стандартні моделі самообґрунтування, тому модернізація класичних університетів неминуча.²

З одного боку, перехід на дистанційну форму дає можливість випробувати інноваційні підходи та методи в навчанні. З іншого ж боку, з'ясувалося, що значна кількість учасників освітнього процесу: не мають доступу до Інтернету, персональних комп'ютерів і ноутбуків, а також у них наявний низький рівень цифрової грамотності.

Частково перейшла на віддалене навчання Республіка Білорусь. Студенти навчаються на базі платформи Moodle, що дає можливість викладачам проводити заняття вдома.³

¹ Булгакова Н. Вирус как вызов. *Вузы во всем мире готовят цифровой ответ пандемии*. URL: <https://www.poisknews.ru/koronavirus/virus-kak-vyzov-vuzy-vo-vsem-mire-gotovyat-cifrovoj-otvet-pandemii/>

² Клімова Г. П. Формування інноваційного клімату у ВНЗ. *Право та інновації*. 2013. № 4. С. 54-64. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apir_2013_4_7.; Клімова Г. П. Дослідницький університет: характеристика інноваційної структури: Матеріали II круглого столу «Регіональні інноваційні ініціативи: завдання та шляхи вирішення» (м. Харків, 5 червня 2020 року) / редкол. Ю. В. Георгієвський, С. В. Глібоко. Харків: НДІ ПЗІР НАПрН України, 2020. 164 с. С. 48

³ Горчинская А. Полноценное дистанционное обучение доступно не всем // IPG. URL: <https://www.ipg-journal.io/mnenie/statja/show/vyshli-iz-klassa-1092/>

При цьому практика використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) в освітньому процесі демонструє, наскільки складно більшості сучасних викладачів навчати у цій формі. Так, на платформі LMS Moodle найскладнішим є забезпечення різних форм взаємодії (слухач-викладач, слухач-слухач). Дуже складно запустити роботу форумів, ініціацію зворотного зв'язку щодо роботи, практично неможливо реалізувати групову підготовку проєктів. Можливо, більш м'яким варіантом входження системи освіти для студентів до віртуального освітнього простору є змішане навчання (blended learning), яке об'єднує в різних поєднаннях елементи очного аудиторного, дистанційного та електронного навчання і дозволяє практично вирішити зазначені вище труднощі.⁴

Зауважимо, що в Україні також у ЗВО застосовується Moodle, яка діє як платформа для навчання, що надає викладачам, студентам дуже розвинутий набір інструментів для комп'ютеризованого навчання, в тому числі дистанційного. Також Zoom як хмарна платформа для проведення онлайн відео-конференцій та відео-вебінарів у форматі високої чіткості в умовах пандемічної кризи стала ефективним інструментом для дистанційного навчання в Україні, оскільки на цій платформі студенти і викладачі змогли проводити освітній процес онлайн.

На відміну від цих держав, у Польщі було запущено цикл різних видів інтернет-діяльності на сайті www.gwarantanna.pl, а також Blackboard Learn Ultra – середа дистанційного навчання, інтегрована з командами Microsoft.

Як зазначають польські вчені, цифрові уроки – це набагато ширша перспектива, ніж просто експлуатація відповідних цифрових інструментів. Це також означає використання відповідної роботи та планування цінних освітніх онлайн-процесів. Їх реалізація повинна відповідати дидактичним цілям, потребам, очікуванням і можливостям студентів. Цифрові заняття слід контролювати й оцінювати стовосно якості та перевіряти, щоб ця якість відповідала оптимально навчальним потребам.⁵

На наше переконання, дистанційне навчання є тим ресурсом, який забезпечує безперервність вищої освіти завдяки *цифровим технологіям* в умовах пандемічної кризи.

На відміну від інформатизації, *цифрова трансформація* не обмежується впровадженням інформаційних технологій у різні сфери діяльності держави, економіки і суспільства. Вона передбачає модернізацію вже існуючих сфер на основі цифрових форматів.⁶

Цифрові технології (англ. Digital technology) – це технології, засновані на поданні сигналів дискретними смугами аналогових рівнів, а не у вигляді безперервного спектра, які використовуються в обчислювальній цифровій електроніці, перш за все комп'ютерах, у різних сферах електротехніки, таких як ігрові автомати, робототехніка, автоматизація, вимірвальні прилади, радіо- і телекомунікаційні пристрої, та багатьох інших цифрових пристроях.⁷

Оскільки відбуватимуться зміни в освітньому процесі, спровоковані пандемією COVID-19, то, відповідно, ЗВО мають відкривати нові напрями підготовки, удосконалювати і доповнювати вже наявні освітні програми, щоб підготувати якісних фахівців для сучасних професій за допомогою *дистанційних і цифрових технологій комунікації*.

---

⁴ Краснова Т. И. Возможности использования смешанного обучения в системе дополнительного образования взрослых. *Цифровая трансформация образования: электронный сборник тезисов Научно-практической конференции.* / Редакционная коллегия: Богущ В. А., Лис П. А., Слиж В. И., Бельский А. Б., Шавердо Т. М., Афанасенко О. В. 30 мая 2018 г. Минск. С. 110.

⁵ Rużalski, J. (red.) (2020). *Edukacja w czasach pandemii wirusa COVID-19. Z dystansem o tym, co robimy obecnie jako nauczyciele*, Warszawa: EduAkcja.

URL: https://zdalnie.edu-akcja.pl/wp-content/uploads/2020/04/Edukacja_w_czasach_pandemii.pdf.

⁶ Курбацкий А.Н., Воротницкий Ю.И. ИТ-образование в условиях цифровой трансформации. *Цифровая трансформация.* 2017. № 1. С. 7-12. URL: <https://dt.giac.by/jour/article/view/21/22>.

⁷ Манфред Шпитцер (2015), *Антимозг: цифровые технологии и мозг.* АСТ. 288 с. URL: http://www.al24.ru/wp-content/uploads/2013/12/%D0%BC%D0%B0%D0%BD_1.pdf.

Наразі *освітня діяльність* все більше набуває рис цифровізованої. Цифрові (“передові”, ”розумні”, “SMART”) технології складають ядро сучасного етапу технологічного розвитку і збережуть домінуючу роль у доступній для огляду перспективі. На даний момент активно відбувається процес *цифровізації* – глибокої конвергенції цифрових технологій із матеріальними та соціально-гуманітарними технологіями і практиками, в тому числі *освітніми*.

Чимало цифрових технологій мають дидактичні (значущі для освіти) властивості, серед яких: *свобода пошуку інформації* у глобальній інформаційній мережі; *персональність* – наявність необмежених можливостей для індивідуалізації на потреби та особливості кожного студента, включаючи вибір способу подання матеріалу, рівня складності, темпу роботи, кількості закріплення повторень, характеру навчальної допомоги, партнерів, ігрового антуражу; *інтерактивність* – здатність забезпечувати багатосуб’єктність у процесі навчальної комунікації та навчальної взаємодії; *мультимедійність* (полімодальність) – здатність комплексно задіяти різні канали сприйняття (слуховий, зоровий, руховий) у навчальному процесі; *гіпертекстовість* – свобода переміщення текстом, стислий виклад інформації (в т. ч. у формі інфографіки), модульність тексту і необов’язковість його суцільного читання, довідковий характер інформації, згортання-розгортання інформації, використання перехресних посилань тощо; *субкультурність* – відповідність звичного способу світу для цифрового покоління, *впізнаваність*, завдяки чому той, хто навчається, занурюється у знайому йому цифрову середу.

До *значущих для освіти цифрових технологій* можуть бути віднесені: телекомунікаційні технології, в тому числі ті, які забезпечують конвергенцію мереж зв’язку і створення мереж нового покоління; технології обробки великих обсягів даних (Big Data); штучний інтелект; технології розподіленого реєстру (в т. ч. блокчейн); технології електронної ідентифікації та аутентифікації; Інтернет речей; а також віртуальна і доповнена реальність, технологія цифрового двійника та інші. Крім того, значна низка цифрових виробничих технологій необхідна для побудови ефективного *навчально-виробничого процесу* професійної освіти і навчання, включаючи технології індустріального Інтернету, адитивні технології, технології автоматизованого виробництва і проектування тощо.

Цифрові технології створюють нові можливості для *побудови освітнього процесу* і вирішення широкого комплексу освітніх завдань – як “одвічних”, які були нерозв’язні засобами традиційної освіти, так і принципово нових, наприклад:

- “штучного інтелекту” є основою для: сервісів, які забезпечують проектування індивідуальних освітніх маршрутів та організацію навчання за індивідуальним навчальним планом;
- адаптивних систем навчання, що автоматично налаштовуються на індивідуальні навчальні стратегії та інші особливості конкретного студента;
- електронних консультантів, які самоосвітлюються;
- технології віртуальної реальності, які дозволяють конструювати цифрові та екранні (наочні, в т. ч. просторові) моделі об’єктів, забезпечуючи: створення мотивуючого ігрового і реалістичного антуражу на етапах освоєння, закріплення та контролю навчального матеріалу;
- можливості для вивчення невидимих, мікро- та макрооб’єктів і віртуального експериментування з ними;
- формування навичок і компетенцій для роботи на небезпечних виробництвах, в екстремальних ситуаціях;
- використання технологій цифрового двійника, цифрового сліду і Big Data дозволяє створити систему персоналізації моніторингу успішності навчання та динаміки розвитку студента;
- технологія чат-бот все ширше використовується для забезпечення оперативного змістовного зворотного зв’язку з тими, хто навчається, у процесі дистанційного навчання;

- використання технологій доповненої реальності забезпечує реалізацію комплексу принципів цифрової дидактики (практичної орієнтованості, інтерактивності, полімодальності) при формуванні професійних умінь і навичок в умовах реального виробничого процесу (в ході виробничої практики);

- технології електронної ідентифікації та аутентифікації (розпізнавання особи, голосу) можуть бути використані для верифікації тих, хто навчається, при віддаленому складанні іспиту;

- технологія блокчейну необхідна для побудови єдиного інформаційного освітнього середовища в освітніх мережах, що забезпечить ефективну реалізацію мережових освітніх програм і проєктів;

- цифрові технології спеціалізованого освітнього призначення – EdTech (educational technologies), як правило, використовують одну або декілька з перерахованих вище цифрових технологій.⁸

Для прикладу зазначимо, що у Республіці Білорусь як інструмент для підтримки освітнього процесу використовують *окуляри доповненої реальності*. Вперше цей пристрій у було відображено представництвом компанії Microsoft у Республіці Білорусь у 2017 році. Доповнена реальність у концепції Microsoft дозволяє не тільки доповнити освітній простір конкретного учня тривимірними об'єктами, але і взаємодіяти з ними.⁹ Окуляри працюють у підсистемі Windows Holographic на базі операційної системи Microsoft Windows 10. Однією з переваг є наявність стереодинаміків, які розташовані на бічних частинах окулярів і передають звук у режимі 3D, забезпечуючи достовірне передавання звуків від голограм, що знаходяться у просторі навколо користувача.¹⁰

В університетах Польщі застосовують галузеві *бізнес-симуляції* Revas – інтерактивний інструмент, що дозволяє керувати *віртуальною компанією* в обраній галузі. Це, в першу чергу, адресовано студентам університету. Під час гри учасники беруть на себе роль співвласника компанії та приймають реальні бізнес-рішення. Вони стосуються, зокрема, працевлаштування працівників, створення робочих місць, визначення цін продажу на товари / послуги або інвестування в рекламу. EDUardo – це онлайн-симуляція бізнесу, яка дозволяє вивчити секрети ведення бізнесу і прийняття важливих бізнес-рішень. Користувач бере на себе роль керуючого директора компанії, завдяки чому він вчиться вибудовувати стратегію компанії, вирішувати проблеми, що виникають у повсякденній роботі підприємця, і співпрацювати у спільному управлінні віртуальним підприємством.

Не менш цікавою є система Cloud Academy (інноваційна система інформаційних технологій Національної школи бізнесу – Університет Луї в Новому Сончі), яка використовується для комплексного, сучасного управління всіма типами підрозділів вищої освіти і дистанційного навчання. А для вирішення проблем епідемії COVID-19 в Польщі CyberSkiller підготував пілотну програму для польських університетів, яка включає в себе безкоштовний 6-місячний доступ до 16-годинних спеціалізованих лабораторій (близько 50 завдань, адаптованих до навчальної програми) для будь-якої кількості студентів.¹¹

Розвиток дистанційної освіти в середньостроковій перспективі буде обумовлюватися прогресом у сфері розробок, зокрема, *штучного інтелекту* (AI), *роботизованих і віртуально-мережових систем*. На їх основі *можуть бути* створені освітні програми:

⁸ Проект дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения. М.: Издательство «Перо», 2019. 72 с. С. 5, 12.

⁹ Богатко А. В., Липович А. В. Преимущества использования очков дополненной реальности в образовательном процессе. *Цифровая трансформация образования: электронный сборник тезисов Научно-практической конференции.* / Редакционная коллегия: Богуш В. А., Лис П. А., Слиж В. И., Бельский А. Б., Шавердо Т. М., Афанасенко О. В. 30 мая 2018 г. Минск. С. 282.

¹⁰ Кравченко, Ю. А. Особенности использования технологии дополненной реальности для поддержки образовательных процессов. *Открытое образование.* 2014 г. Вып. 3. С. 49-54.

¹¹ Kształcenie na odległość. URL: <https://www.gov.pl/web/nauka/ksztalcenie-na-odleglosc>.

1. Акселератори – освітні ресурси, здатні за досить короткий термін, але менший, ніж звичайні та традиційні програми, забезпечити формування необхідних знань і вмінь, а також розвиток унікальних здібностей і компетентностей. Такі програми будуть затребувані особливо для тих, хто з тих чи інших причин відстав від своїх однолітків і колег у темпі освіти. Прототипи програм-акселераторів реалізуються вже сьогодні у практиці репетиторства. Можливості “штучного інтелекту” і мережевих ресурсів здатні значно підвищити ефективність подібної діяльності.

2. Емулятори – освітні ресурси, що дозволяють побудувати навчальні тренажери, які будуть симулювати (імітувати) добре структуровані види діяльності (проектні, пізнавальні, художні тощо) і розвивати складні комплекси професійних компетентностей.

3. Гейміфікатори – освітні дистанційні ресурси, побудовані на принципах ігрової та змагальної взаємодії зі значними мотиваційними та інструментальними можливостями залучення необмеженої кількості учасників до такого освітнього процесу.

4. Тьютори – освітні дистанційні ресурси з гранично індивідуалізованою і персоналізованою системою онлайн і офлайн супроводження та підтримки потреб у розвитку і навчанні всіх суб’єктів освітньої діяльності.

5. Аватари – освітні ресурси, що дозволяють дистанційно за рахунок віртуально-мережевих і 3D-технологій входити до життєво-персонального простору студента і проводити заняття з ним або у вигляді голографічного суб’єкта, або у вигляді робота-наставника.

6. Гіпнопедії – освітні ресурси, що дозволяють тому, кого навчають, у стані віртуального транс-сну проживати різні сценарії розвитку подій і репертуари поведінки та діяльності, які спрямовані на вирішення різних проблемно-конфліктних ситуацій і готують студента до неймовірних подій у професійному житті.

7. Програматори – освітні ресурси, наділені здатністю до проектування і програмування диференціальних та індивідуальних освітніх маршрутів для студента, а також до безперервного моніторингу, рефлексії та корекції (перепрограмування) їх освітніх треків (траєкторій розвитку).¹²

Серед очікуваних освітніх і значущих для освіти *результатів цифровізації вищої освіти*, які пов’язані з виявленням і максимально повним використанням можливостей *цифрових технологій*, можна окреслити такі:

- повноцінна індивідуалізація освітнього процесу, заснована на побудові індивідуальних освітніх маршрутів і персоналізація безперервного моніторингу навчальної успішності та особистісно-професійного розвитку учнів;

- розширення можливостей для використання різних групових (командних) форм організації навчальної діяльності;

- забезпечення повного засвоєння заданих освітніх результатів – професійних знань, умінь, компетенцій, необхідних для отримання професійної кваліфікації;

- розширення можливостей для педагогічно результативної професійної освіти і навчання осіб з обмеженими можливостями;

- побудова системи безперервного діагностично-формуючого оцінювання на основі миттєвого зворотного зв’язку безпосередньо у процесі виконання навчальних завдань;

- суттєве скорочення термінів розробки, розвитку та освоєння професійних освітніх програм, що є центральною вимогою сучасних роботодавців;

- звільнення педагога від рутинних операцій.¹³

Зазначимо *переваги дистанційного навчання* як одного з ресурсів, що забезпечують безперервність освіти завдяки *цифровим технологіям*:

¹² Степанов С. Ю. Дистанционное обучение как ресурс развития непрерывного образования: риски и возможности. *Непрерывное образование: XXI век*. 2018. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/distantcionnoe-obuchenie-kak-resurs-razvitiya-nepreeryvnogo-obrazovaniya-riski-i-vozmozhnosti>.

¹³ Проект дидактической концепции цифрового профессионального образования и обучения. М.: Издательство «Перо», 2019. 72 с. С. 13.

- економічна вигода за рахунок економії витрат на транспортні та інші супутні витрати при поїздках на очні курси;
- економія часу як студентів, так і викладачів за рахунок швидкого доступу до освітніх ресурсів;
- отримання освітньої послуги в будь-якому місці та в будь-який час через глобальну мережу, тобто можливість максимально адаптувати навчальний процес до потреб і можливостей того, хто навчається;
- доступність безлічі баз даних та освітніх ресурсів, особистих методичних посібників і навчальних матеріалів;
- освіта без відриву від основного місця зайнятості та діяльності;
- розвиток у студентів вміння самостійної роботи;
- можливість навчатися одночасно за кількома освітніми програмами;
- можливість використання найбільш професійних викладачів в інтерактивному навчальному процесі;
- гнучкість електронно-мережових навчальних технологій забезпечує можливість максимально використовувати прийоми індивідуалізації та диференціації в навчальному процесі.¹⁴

Наявні також *негативні моменти дистанційного навчання* завдяки *цифровим технологіям*:

- дистанційна освіта не передбачає безпосереднього контакту між викладачем і студентом, через що виникають такі проблеми: відсутність безпосереднього і цілісного сприйняття матеріалу, зниження можливості спілкування;¹⁵
- відсутність безпосереднього контакту в освітньому процесі може спричинити зупинення освітнього процесу у ЗВО професійно-технічного напрямку, де він здебільшого будується на практиці;
- дистанційне навчання поки що є незвичним з огляду на психологічну установку для учасників освітнього процесу;
- існує дефіцит фахівців, які можуть будувати освітній процес у цифровому форматі;
- відсутній необхідний рівень фінансування фундаментальних і прикладних досліджень для викладачів ЗВО.

Таким чином, процеси цифрової трансформації висувають нові вимоги до сучасної вищої освіти, але державам, у тому числі Україні, слід *частково* впроваджувати надалі формат дистанційного навчання. Вдале об'єднання дистанційного навчання, поєднаного з цифровими технологіями, з аудиторним навчанням в освітній процес у ЗВО може стати інноваційним способом навчання, який буде адаптований до різних зовнішніх умов, якот пандемічної кризи.

¹⁴ Малинин Ю. В. Информационные технологии и будущее образования в России Федеральный справочник. «Связь и массовые коммуникации в России». 2010. Т. 8. С. 86-94; Маслакова Е. С. История развития дистанционного обучения в России. *Теория и практика образования в современном мире*: материалы VIII Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, декабрь 2015 г.). – Санкт-Петербург: Свое издательство, 2015. С. 29-32. URL: <https://moluch.ru/conf/ped/archive/185/9249>.

¹⁵ Кликунов Н. Д. Системные риски, порождаемые развитием дистанционного высшего образования в России. *Университетское управление: практика и анализ*. 2003. № 5-6 (28). С. 78-80; Исследование российского рынка онлайн-образования и образовательных технологий. URL: <https://edmarket.digital>.

3.8. Distance learning in higher education institutions in modern conditions: advantages, disadvantages, prospects

3.8. Дистанційне навчання в закладах вищої освіти в умовах сьогодення: переваги, недоліки, перспективи

Введення карантину в усі навчальні заклади України в зв'язку зі стрімким поширенням вірусу COVID-19 змусило всіх, хто навчається і працює, перейти від традиційного (очного) навчання на дистанційну форму.

Для певних закладів вищої освіти це не становило серйозної проблеми, бо в них ця форма навчання або її елементи впроваджувалися вже не один рік. Однак більшість закладів України захопив певний хаос, змусив у швидкому темпі кардинально переглянути форму організації навчання, графік занять, по-новому налагоджувати засоби віддаленого зв'язку з усіма учасниками освітнього процесу.

Огляд періодичних видань, онлайн форумів педагогів-методистів, працівників центрів дистанційної освіти при закладах вищої освіти, безпосереднє спілкування з науково-педагогічним складом, досвід організації дистанційного навчання в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті дозволили нам виявити основні труднощі організації дистанційного навчання та узагальнити напрями оптимізації цієї діяльності.

Питаннями організації дистанційної форми навчання як окремою формою набуття освіти, можливості системи дистанційного навчання для налагодження роботи зі студентами заочної форми навчання, в системі підвищення кваліфікації займалися такі українські вчені як В. В. Безлюдна, В. Ю. Биков, Г. Р. Вороніна, О. В. Горбатюк, М. З. Згуровський, О. М. Кривонос, В. М. Кухаренко, М. П. Мазур, Н. В. Морзе, О. П. Муковіз, А. С. Ольховська, К. П. Осадча, С. О. Семеріков, С. О. Сисоєва, О. М. Спирін, Ю. В. Триус та інші. Поширення електронного бізнесу, проблеми підвищення кваліфікації педагогічних кадрів сприяли розвитку ринку онлайн навчання у вигляді масових відкритих онлайн курсів (МВОК), особливості яких розкрито в працях Н. Р. Балик, І. В. Бацуровської, М. М. Березицького, К. Л. Бугайчук, О. П. Войченко, Л. О. Сав'юк, О. М. Самойленко, В. П. Олексюк, Т. М. Шарової та інших.

Не зважаючи на вагомі наукові дослідження, дистанційна форма навчання у закладах вищої освіти не набула широкого поширення до моменту спалаху COVID-19. Наразі дане питання є актуальним з огляду на те, що ситуація з введенням карантину у закладах освіти на початку нового навчального року може повторитися, а тому краще до неї заздалегідь підготуватися.

Дистанційне навчання (ДН) як форма отримання освіти в альтернативних закладах освіти під назвою “Відкритий університет Великобританії” було запропоновано й теоретично описано британським вченим М. Янгом. Університет, “відкритий для людей, місць, методів та ідей” поступово завойовував визнання й перетворився в реально існуючу форму здобуття освіти [7, с. 115]. Але з моменту задуму й теоретичного обґрунтування до перших реальних курсів команді університету знадобилося дев'ять років [7, с. 116].

Модель “Відкритого університету Великобританії” стала базовою для відкриття подібних в інших країнах світу, спочатку у Франції, Іспанії, Канаді, Німеччині, США, Китаї, а потім в інших країнах світу. Починаючи з 1985 року заклади, що надавали послуги дистанційної освіти, перейшли від формату “пакетного”, коли інформація подавалася на CD-ROM й DVD, транслювалося за допомогою пристроїв радіомовлення й телебачення, на пакет послуг, в основі якого стало активне використання інформаційних і комунікаційних технологій, двосторонній зв'язок у синхронному і асинхронному режимах, широке використання електронної пошти, Інтернету та телеконференцій [7, с. 117].

В Україні про дистанційну форму здобуття освіти заговорили наприкінці 90-х років після прийняття Закону України “Про національну програму інформатизації” (1998 р.). В країні розпочався етап інформатизації освіти, відбувається ряд позитивних змін у сфері

становлення електронного навчання. З прийняттям у 2000 році “Концепції розвитку дистанційної освіти в Україні” розпочинається активна реалізація програми безперервної освіти “протягом всього життя”, в якій дистанційна освіта займає одне з головних місць в системі освіти для широкого кола споживачів освітніх послуг.

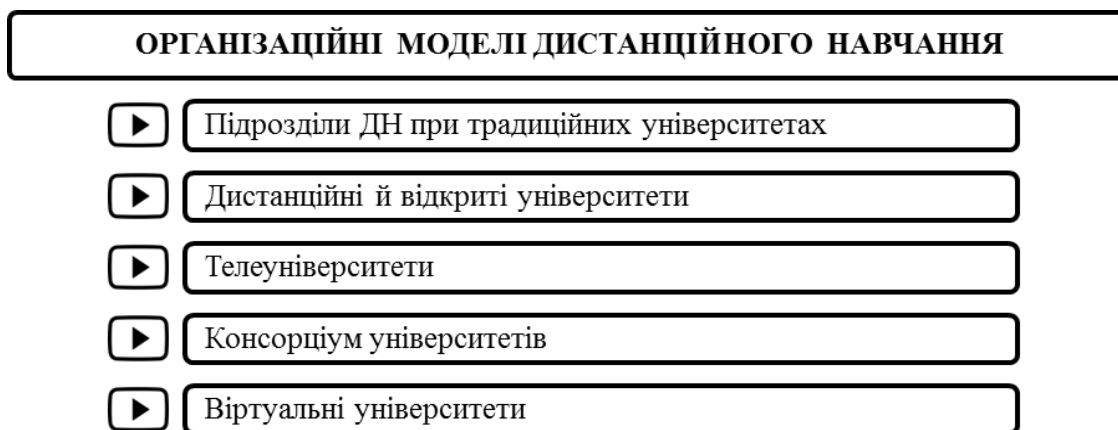
Практична реалізація дистанційної форми здобуття освіти розпочалась з 2002 року в Національному технічному університеті “Київський політехнічний інститут” [5, с. 109]. З тих пір ведеться робота наукової спільноти щодо підготовки й вдосконаленню нормативної бази ДН, розробки дистанційних технологій навчання й дистанційних курсів, створення електронних навчальних платформ та підготовка кадрів для даної форми навчання.

В Законі України “Про затвердження Положення про дистанційне навчання”, який було прийнято у 2013 році, окреслено, що дистанційна форма здобуття освіти може реалізовуватися шляхом “застосування дистанційної форми як окремої форми навчання або використання технологій дистанційного навчання для забезпечення навчання в різних формах” [8].

В Законі України “Про освіту” 2017 року у статті № 9 дистанційна форма здобуття освіти віднесена до інституційних поряд з такими як “очна (денна, вечірня), заочна й мережева” і подається у такому визначенні: “індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу у спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій” [9].

Заклади вищої освіти, які швидко реагували на нові запити суспільства й рівень розвитку інформаційних технологій заздалегідь розпочали роботу з впровадження в освітній процес технологій дистанційного навчання. Так, у Національному технічному університеті “Київський політехнічний інститут”, Національному університеті “Львівська політехніка”, Державному Університеті Телекомунікацій, Сумському державному університеті, Східноєвропейському університеті економіки та менеджменту, Тернопільському національному педагогічному університеті імені В. Гнатюка, Хмельницькому національному університеті, Харківському національному університеті імені В. Н. Каразіна, Уманському державному педагогічному університеті імені П. Тичини та багатьох інших вишах створено центри дистанційного навчання, пропонується розвинута система електронних навчальних курсів, відкритих освітніх ресурсів, відеолекції, віртуальні тренажери та інші технологічні рішення ДН. Такі виші увійшли в ситуацію карантину без зайвих труднощів.

Аналіз досвіду колективів зазначених вище вишів показав, що дистанційне навчання ефективно функціонує і як окрема форма організації навчального процесу, і як форма реалізації перепідготовки та підвищення кваліфікації кадрів, і як окремі технології для певної категорії здобувачів освіти, наприклад, для заочної форми навчання, для здобувачів освіти з особливими освітніми потребами тощо. В результаті у сучасних умовах функціонує кілька способів організації ДН – від організації окремого підрозділу у структурі закладу до віртуального університету (Рис. 1).

Рис. 1. Види організаційних моделей дистанційного навчання

Можливості, переваги і недоліки ДН постійно обговорюються вченими й викладачами-практиками на всеукраїнських й міжнародних конференціях. До переваг такого навчання вчені [1; 2; 3; 6] відносять (Рис. 2):

– **вікова доступність** – можливість отримання освіти незалежно від віку;

– **територіальна доступність**: особам, що проживають у віддалених регіонах України, мають комп'ютер і вихід в Інтернет, зручно здобувати освіту або підвищувати свій рівень знань у такий спосіб;

– **гнучкість навчального процесу і безперервність навчання** – можливість здобувачам отримати якісну освіту, адаптуючи навчальний графік під власні індивідуальні потреби: у зручний час, зручному місці, зручному для кожної окремої особи швидкості, і, головне, без відриву від виробництва або іншого виду діяльності;

– **інформативність** – доступність до сучасних інформаційних систем, електронних бібліотек, світових історичних, культурних та наукових досягнень людства, інтернет-ресурсів, які інтегрують різні формати цифрової інформації на базі діалогових засобів мультимедіа з підвищеною інтерактивністю;

– **мобільність** – можливість учасникам освітнього процесу здобувати освіту у вищих навчальних закладах у межах й поза межами України;

– **малозатратний** для закладу спосіб організації форми здобуття освіти при можливості охопту більшої за кількістю аудиторії. Крім того ДН дешевше за очне, а тому й доступніше для студентів та інші.

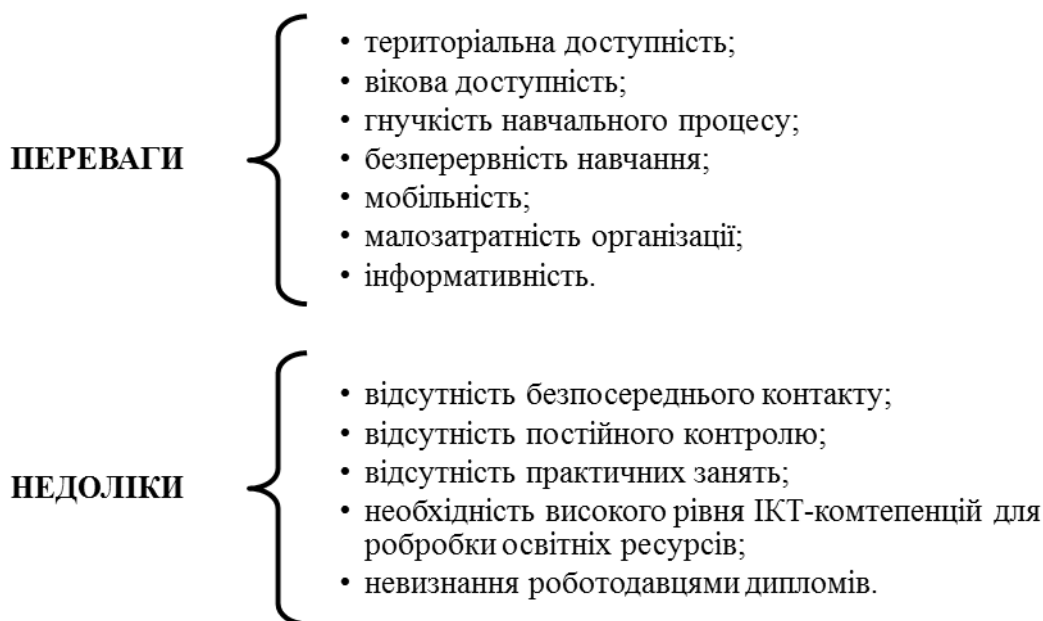

Рис. 2. Переваги й недоліки дистанційного навчання

Вчені визнають, що поряд з перевагами дистанційної освіти існують певні недоліки, зокрема такі:

– **відсутність безпосереднього контакту** між студентом і викладачем, яка не може компенсуватися онлайн трансляцією, участю в обговоренні питання за допомогою чатів, форумів, електронного листування. Емоційна комунікація, можливість послухати різні думки вкрай важливо для правильного розуміння сутності питання;

– **відсутність постійного контролю** за студентами дистанційної форми навчання приводить до зниження якості результатів освіти;

– **відсутність практичних занять**, можливості проведення реальних, а не віртуальних, практикумів, роботи на спеціалізованому устаткуванні зменшує якість сформованих практичних вмінь здобувачів освіти в форматі дистанційного навчання;

– для розробки якісних навчально-методичних комплексів для ДН **необхідні висококваліфіковані спеціалісти** з фаху освіти, фахівці з педагогічного дизайну курсу, ІТ-спеціалісти для розробки якісних сучасних мультимедійних навчальних матеріалів, а сам процес займає велику кількість часу, фінансових витрат, технічних й ІТ-ресурсов;

– **невизнання більшістю роботодавцями** фахівців, які отримали освіту у дистанційній формі, особливо, коли йдеться про спеціальності, які потребують тривалої практичної підготовки.

З впевненістю можемо сказати, що значні переваги ДН зменшують недоліки, які проявляються у даній формі здобуття освіти, що сприяє поширенню дистанційного навчання у мережі закладів вищої освіти України.

Однак, неочікувана ситуація з введенням карантину призвела до масового впровадження ДН у всі заклади освіти. Колективи вузів стикнулися із значними труднощами, більшість з яких треба було вирішувати у швидкому темпі.

Для виявлення результатів переведення освітнього процесу на дистанційний формат у період карантину, характеру ускладнень зі сторони педагогів, студентів та адміністрації закладу ми провели опитування в Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. Всього в опитуванні прийняло участь 96 науково-педагогічних працівників, 340 студентів ІДГУ.

Зауважимо, що університет протягом двох останніх років продуктивно проводив підготовку до введення дистанційного навчання для окремих категорій студентів (для заочної, вечірньої форми навчання, осіб, хто навчається за індивідуальним планом тощо), а отже колектив педагогів і студентів був ознайомлений з особливостями даної форми навчання, мав певний практичний досвід.

Незважаючи на досвід роботи в системі ДН, педагоги відмічають певні труднощі при організації й супроводженні дистанційного навчання.

По-перше, для більшості педагогів, особливо тих, які не мають відношення до викладання ІКТ, проблемою стало підготовка матеріалів й цифрових ресурсів та їх організація на цифровій платформі. Практика показала, що всі нароби, якими користувалися педагоги протягом багатьох років, не підходять під формат дистанційного навчання. Маємо багато прикладів, коли кваліфіковані педагоги на високому рівні викладають навчальні курси, з легкістю проводять лекції для потоків студентів, маючи при цьому на руках тільки план або основні тези. Цифровий формат подання навчального матеріалу передбачає зовсім інший формат.

Наразі вже мало мати текстовий контент, оформлений за допомогою текстового редактора. Для якісного подання матеріалу в дистанційній формі треба було у швидкому темпі переводити досвід педагога у форму символів, добирати ілюстративний матеріал, вчитися розробляти презентації тощо. Крім того, формат електронного курсу передбачає не просто слайди, а слайди, що сполучають текст із графікою, з додаванням анімації, супроводу пояснень диктором (педагогом), запис відео-лекцій і т.п. Також потрібно володіти інструментами для створення електронних курсів, тестів, діалогових тренажерів тощо. Однак, створити якісний навчальний контент за часом займає значно більше часу, ніж три місяці.

По-друге, виявилася проблема з організацією навчання в іншому форматі, розробці інших методів й прийомів роботи з віддаленою аудиторією, тобто при викладанні в онлайн режимі. Педагогам варто прийняти, що комп'ютер сам по собі ще не є засобом навчання. Щоб він став засобом, його таким треба зробити. Це означає, що педагог має вміти не тільки розробити електронний підручник, наповнити його відповідним змістом, а й розробити завдання для студентів так, щоб їх рішення сприяло всебічному розвитку особи, формуванню відповідних компетенцій. Для цього доцільно вивчати й проваджувати у роботу методи

роботи з цифровим контентом, інтенсифікації роботи у віддаленому режимі, способи організації групової, колективної, творчої роботи студентів у режимі самопідготовки.

Зазначимо, що методика роботи з цифровим контентом не відмінняє традиційні методи, вона їх збагачує й розширює. Тому доцільно навчитися органічно їх поєднувати, розширювати, надавати інтерактивності, що сприятиме оптимізації процесу професійної підготовки фахівців. Влучно на цю тему сказав Саймон Синек – професор Колумбійського університету, експерт в області стратегічних комунікацій та лідерства. Він наголошує, що інновації не стануть частиною діяльності людини, поки вона їх не випробує на собі й не отримає від цього позитивні емоції. “Дисковий телефон вже не може забезпечити потрібних для людини можливостей для маневрування у цифровому світі” [10].

У цифровому світі без цифрових освітніх технологій вже не обійтися. Тому важливо не просто мати засоби навчання, а вміти їх ефективно використати в залежності від мети й завдань заняття. Крім того треба пам’ятати, що людина – це соціальна особа і комунікація є важливим елементом і навчання, і виховання, і розвитку. Тому вкрай необхідно вивчити способи організації взаємодії студентів з викладачем та між собою за допомогою цифрових девайсів.

До інших труднощів педагога віднесли:

- неможливість в певних випадках ідентифікувати особу, що виконує завдання або тест;

- ймовірність неповної оцінки компетенцій здобувачів освіти у зв’язку з тим, що більшість форм контролю при дистанційному навчанні проводиться у формі тестування або письмових відповідей на питання. Рівень сформованості загальних і загально-професійних компетенцій у такому випадку, за словами педагогів, важко оцінити, особливо комунікативні компетенції, які є важливими у підготовці студентів окремих спеціальностей;

- не кожен студент вміє підтримувати в себе мотивацію до самостійної роботи внаслідок відсутності або внутрішнього мотиватора до ефективної навчальної діяльності, або зовнішнього постійного контролю з боку педагога.

Студенти, у свою чергу, називають такі недоліки, що проявилися при дистанційному навчанні:

- не завжди викладачі надають якісний навчальний контент;

- домінує передача інформації в “одну сторону”;

- не всі студенти мали якісний інтернет-зв’язок, що не унеможливило прийняття участі у відео конференціях;

- перевантаження завданнями від різних викладачів, які треба було виконати до наступного ранку, відсутність “розумного” дедлайну у виконанні завдань не сприяло ефективному плануванню роботи;

- не чітка організація щодо форми зв’язку, способів виконання завдань, критеріїв оцінювання виконаних завдань;

- робота з різними викладачами у різних системах організації електронного навчання (наприклад, у Moodle, Classroom), зв’язок через різні соціальні мережі, месенджери, електронну пошту призводило до великого дисонансу кому, куди і яке завдання треба відправити;

- не завжди прозоро й зрозуміло оцінювалася поточна й самостійна робота студентів, без надання належних коментарів та інші.

Результати опитування викладачів і студентів показав, що хоча на період карантину організація навчання була проведена на достатньому рівні, багато з напрямів роботи доцільно посилити й покращити. А тому, для планування роботи на перспективу, доцільно:

- провести моніторинг діяльності закладу освіти у період переходу на дистанційну форму навчання, під час проведення освітнього процесу та після його завершення у даній формі. Результатом аналізу має стати виявлення позитивних й негативних моментів

в організації діяльності, ускладнень технічного, технологічного, методичного й організаційного характеру, рівень сприйняття нового формату навчання учасниками освітнього процесу та виявлення, при наявності, причин негативного відношення зі сторони педагогів і студентів;

– провести аналіз технічних можливостей викладачів і студентів, технологічних можливостей програмного забезпечення для подання інформації;

– обрати, при відсутності до моменту введення карантину, єдину централізовану систему управління електронним навчальним контентом, наприклад LMS Moodle, яка дозволяє поєднати всіх учасників освітнього процесу, тобто здобувачів освіти, педагогів й адміністрацію, налагодити ефективну комунікацію між ними, а також ефективно здійснювати контроль за якістю освітнього процесу [4];

– розробити якісний систематизований освітній контент дотримуючись вимог до подання інформації у цифровому виді, адаптований до сучасного рівня цифрових технологій;

– провести цілеспрямовану роботу з підвищення рівня компетентності педагогів щодо володіння не тільки цифровими, а й педагогічними технологіями;

– здійснювати постійний контроль за дотриманням розкладу занять, планувати заняття з урахуванням онлайн спілкування та наданням матеріалу для самостійного опрацювання;

– налагодити “розумний” дедлайн для виконання завдань, завчасно попереджати про дату та час проведення контрольних робіт, тестувань, конференцій.

Незважаючи на обставини, які ми розкрили вище, сучасна українська освіта зробила великий крок уперед у напрямку онлайн навчання. Виграли ті, хто зміг швидко зорієнтуватися, використати цей час максимально продуктивно, експериментуючи з методами й методиками, засобами й формами організації роботи, використовуючи існуючі та створюючи нові.

Нестандартна ситуація з коронавірусом показала можливості електронного навчання при реалізації дистанційної форми здобуття освіти. Однак, важливо виявити й проаналізувати недоліки, визначити можливості й способи їх посилення та обрати правильний напрям на оптимізацію освітнього процесу із використанням електронних засобів й технологій навчання.

Отримані результати педагогів університету показали їх розуміння у вирішенні ситуації з переходом на дистанційну форму освіти у період карантину. Тільки 22% педагогів категорично заперечують подібну форму навчання як перспективу, але 62% вважають, що таку форму навчання можна застосовувати й надалі. На підтвердження цього приведемо слова викладача ІДГУ, який сказав, що “...якби не дистанційна форма навчання, я б не довідалася, що онлайн навчання можливе, цікаве й перспективне! Я вже не представляю, як у сучасному світі можна працювати без соціальних мереж, цифрових девайсів, багато можливостей з яких я відкрила тільки зараз”.

Ми впевнені, що надалі педагоги зміняться, стануть сильніше й будуть готові до будь-яких викликів майбутнього. І їм не варто боятися комп’ютеризації або роботизації, тому що жодна машина не може працювати без водія.

Література

1. Вороніна Г. Р. Переваги та недоліки дистанційної освіти. *Web of Scholar: Interenationa Academy Journal*, 2017, 2 (11). К.: RS Global Media LLC Company, 2017. Р. 24-26. URL: <http://www.webofscholar.com>.
2. Горбатюк О. В. Дистанційна освіта в Україні: особливості та основні проблеми. *Педагогічна освіта: теорія і практика*, 2020. Випуск 28. С. 15-25. URL: <http://pedosv.kpnu.edu.ua/article/view/207045/207165>.
3. Кухаренко В. М. Перешкоди впровадженню дистанційного навчання. *Дистанційна освіта: реалії та перспективи*: матеріали І всеукр. наук.-практ. конференції (Харків,

- 12 грудня 2018 р.). Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2018. С. 35-38.
URL: http://repository.kpi.kharkov.ua/bitstream/KhPI-Press/39602/1/Kukharenko_Pereshkody_vprovadzhenniu_2018.pdf.
4. Мізюк В., Абросімов Є. Вибір електронної платформи для створення інформаційно-освітнього середовища закладу загальної середньої освіти. *Вісник Ізмаїльського державного гуманітарного університету*. Ізмаїл, 2019. Вип. 45. С. 90-100.
URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/68/67>.
5. Муковіз О. П. Розвиток дистанційного навчання у педагогічній теорії та практиці. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. – 2012. – Вип. 12. – С. 109-114.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2012_12_20.
6. Ольховська А. Дистанційне навчання майбутніх перекладачів: засоби та досвід упровадження. *Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. Серія: Іноземна філологія. Методика викладання іноземних мов*. Вип. 91, 2020.
URL: <https://periodicals.karazin.ua/foreignphilology/article/view/15870/14687>.
7. Пилаєва Т. Історія розвитку дистанційної освіти в світі. *Наукові записки [Кіровоградського державного педагогічного університету імені В. Винниченка]*. Сер.: *Педагогічні науки*. 2016. Вип. 147. С. 114-118.
URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2016_147_30.
8. Про затвердження Положення про дистанційне навчання: Закон України № 466 від 25. 04. 2013 (у редакції від 21. 08. 2015). [URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13/stru#Stru>].
9. Про освіту: Закон України № 2145-VIII від 05. 09. 2017 (у редакції від 24. 06. 2020).
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#top>.
10. Sinek Simon. (2010). How great leaders inspire action?
URL: https://www.ted.com/talks/simon_sinek_how_great_leaders_inspire_action.

3.9. Online education of Ukrainian students in a pandemic crisis

3.9. Онлайн навчання українських студентів в умовах пандемічної кризи

Пандемія коронавірусу COVID-19 і введений карантин в Україні з 12 березня 2020 року виявив готовність кожного вищого навчального закладу реагувати на глобальні виклики сьогодення та надавати якісні освітні послуги.

Метою статті є розкриття навчання студентів Київського університету імені Бориса Грінченка (далі – Університет) під час карантину.

Студентам Київського університету імені Бориса Грінченка у реаліях пандемії поталанило (якщо так можна говорити під час пандемічної кризи), тому що в Університеті система електронного навчання студентів (<http://e-learning.kubg.edu.ua/>) працює з 2013 року. Цю систему електронного навчання студентів організовано на основі використання платформи LMS Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment, в перекладі – модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище). Moodle – це безкоштовна, відкрита (Open Source) система управління навчанням. Вона реалізує філософію “педагогіки соціального конструктивізму” та орієнтована, насамперед, на організацію взаємодії між викладачем та студентами. Moodle має широкий набір функціональності притаманний платформам електронних систем навчання, системам управління курсами (CMS), системам управління навчанням (LMS) або віртуальним навчальним середовищам (VLE). Moodle – це безкоштовний веб-сервіс, що надає можливість створювати ефективні сайти для онлайн-навчання [2].

Викладачі Київського університету імені Бориса Грінченка після проходження підвищення кваліфікації з ІКТ-модуля самостійно створюють електронні навчальні курси (ЕНК), кількість яких, за Звітом за 2019 рік Огнев'юка Віктора Олександровича, ректора Київського університету імені Бориса Грінченка, доктора філософських наук, професора дійсного члена (академіка) НАПН України, становить 4 141 [1].

Після сертифікації електронного навчального курсу (ЕНК) викладач має право його застосовувати в якості дистанційного навчання.

Електронний навчальний курс (ЕНК) складається з таких основних розділів [5]:

- вступна частина, в якій подано загальні відомості про курс – робоча програма, тематичний план, критерії оцінювання, глосарій, друковані та інтернет джерела, презентація та карта курсу, форум для спілкування викладача та студентів;

- навчальні модулі (згідно затверджених в Університеті вимог у відповідності до кредитно-модульної системи навчання); кожний навчальний модуль містить путівник по модулю, теоретичний матеріал (лекції у вигляді електронного посібника та до неї мультимедійна презентація), практичні (семінарські, лабораторні) заняття (з наданням методичних рекомендацій та інструкцією їхнього проведення), завдання для самостійної роботи, відео-матеріали з відповідної теми (посилання на відеоматеріали з мережі Інтернет, що дозволяють розширити знання студентів з вивченої теми, долучити їх до найкращого світового досвіду, мотивувати до навчання);

- модульний контроль, який містить навчальний тест та контрольний тест;

- підсумкова атестація, до якої входить програма екзамену з дисципліни, перелік питань до екзамену, та в умовах карантину – екзаменаційний тест.

За допомогою ЕНК студенти під час карантину мали змогу дистанційно, у будь-якому зручному для себе місці, у будь-який зручний час, використовуючи глобальну мережу Інтернет, працювати відповідно тематичного плану з навчальним матеріалом лекції, виконувати практичні та самостійні роботи та відправляти виконані завдання на перевірку викладачу, індивідуально проходити навчальні та контрольні тестування з опанованого змістового модуля.

ЕНК на основі платформи LMS Moodle дає можливість викладачу надсилати повідомлення студентам, розподіляти завдання, збирати та перевіряти виконані студентами

завдання, налаштовувати різноманітні ресурси навчального курсу із зазначенням термінів їх опрацювання тощо.

Тестування після кожної лекції, навчальне та контрольне тестування до кожного змістового модуля на платформі LMS Moodle оцінюються автоматично і відповідні бали автоматично заносяться до електронного журналу, який завжди може перевірити викладач і кожний студент. Оціночні бали за інші види робіт, наприклад, виконання практичних та самостійних робіт, викладач особисто вносить до електронного журналу. Система за допомогою закладеного у відповідній формулі коефіцієнту здійснює облік оцінок за кожний вид роботи кожного студента та формує загальний бал за кожний змістовий модуль і за навчальний курс у цілому. У персональному кабінеті кожний студент бачить свою оціночну траєкторію.

Для забезпечення якості, прозорості освітнього процесу в Університеті система е-навчання постійно оновлюється й вдосконалюється [1]. У системі реалізовано автоматизоване створення оболонок ЕНК відповідно до навантаження на поточний навчальний рік. У разі вивчення дисципліни протягом декількох років чи інтегрованих дисциплін створюється єдина оболонка, яку викладачі наповнюють навчальним контентом відповідно до робочої програми навчальної дисципліни. Для зручності використання системи е-навчання з 2019 року реалізовано мобільну версію, для використання якої достатньо завантажити на власний пристрій спеціальний додаток.

Починаючи з вересня 2019 року, у викладачів з'явилася можливість створення креативного та зрозумілого навчального контенту ЕНК у вигляді коротких відеолекцій завдяки створенню в Університеті Центру технологій дистанційного навчання [1, 4].

Метою діяльності створеного Центру технологій дистанційного навчання є:

забезпечення співробітників Університету ресурсами для цифровізації освітнього процесу з використанням технологій дистанційного та змішаного навчання; надання викладачам Університету інформаційної, організаційної та технічної підтримки щодо створення сучасних навчальних відеоматеріалів (відеолекцій, вебінарів, скрінкастів, відеоінструкцій, онлайн-конференцій); моніторинг та адаптація світового досвіду використання інструментів e-learning [4].

Основними завданнями Центру технологій дистанційного навчання є забезпечення роботи студій дистанційного навчання; проведення майстер-класів та онлайн-занять для викладачів щодо підготовки, створення (запису, монтажу) та впровадження відеоматеріалів (відеолекцій, вебінарів, скрінкастів, відеоінструкцій, онлайн-конференцій); консультування з приводу організації e-learning, електронної співпраці та комунікації з використанням програмного забезпечення WebEx; проведення наукових досліджень з питань e-learning; розробка е-системи неперервного підвищення кваліфікації викладачів [4].

Створені в Центрі технологій дистанційного навчання відеоматеріали є вагомим джерелом передачі знань до сучасних студентів, що належать до Z-покоління, і яким притаманні такі риси як: швидке перемикання уваги; онлайнове існування; відсутність безумовного авторитету. Відео одночасно задіюють візуальний та аудіальний канали сприйняття, що покращує засвоєння матеріалу студентами. Також вони дозволяють обирати зручний час та місце навчання, проходити той самий матеріал необхідну кількість разів.

За три місяці роботи Центру технологій дистанційного навчання викладачами записано 34 відеолекції, які розміщені в ЕНК, а також з ними можна ознайомитись на YouTube [1, 3].

Особливістю створених викладачами у Центрі технологій дистанційного навчання відео – тривалість не має перевищувати 6-9 хвилин. Це пояснюється тим, що це саме той час, протягом якого глядач – студент може максимально сконцентрувати увагу на змісті, за необхідності можна оновити лише мікромодуль, не витрачаючи час на оновлення всього розділу, курсу тощо. Це дозволяє студентам кілька разів переглядати ту інформацію, що потребує доопрацювання, без додаткового пошуку. Крім того, такі короткі відео легше створювати, адже вони потребують менше часу і дозволяють поділити роботу над курсом на етапи [3].

Зазвичай, викладачами створюються відео двох форматів: вступне відео та відеолекції [3]. Вступне відео в ЕНК формує у студентів загальне уявлення про курс, ознайомлює з системою оцінювання та завданнями, які необхідно виконати, надає відомості про викладача. Вступне відео особливо корисне для роботи зі студентами заочної форми навчання, оскільки дозволяє зекономити аудиторний час і в той же час відповідає на найпоширеніші організаційні питання. Створені відеолекції застосовуються для подачі та зберігання основного лекційного матеріалу, для повторного перегляду та для студентів, які не мали змоги взяти участь в онлайн-лекції (онлайн-семінарі тощо).

Також викладачами створюються відеоінструкції до виконання практичних робіт, які під час карантину стали ефективною формою пояснення завдань, що вимагають детального опису, а також містять приклади завдань [3]. Крім того, цей тип відео дозволяє унаочнити те, що не завжди можливо пояснити лише текстовою формою, тому сприяє кращому розумінню вимог до завдання і точнішому виконанню його студентами.

За 7 років впровадження дистанційного навчання в Університеті удосконалено цифровий персональний кабінет викладача, який знаходиться в системі е-навчання [1]. У персональному кабінеті викладача акумульовано доступи до всіх основних е-ресурсів; організовано можливість е-комунікації з окремими студентами та академічними групами студентів або будь-яким користувачем, зареєстрованим у системі; відображено навчальне навантаження за семестрами; запроваджено повноцінне використання електронного індивідуального плану викладача з можливістю перевірки та затвердженням завідувачем кафедри. У персональному кабінеті реалізована можливість доступу до власного віртуального простору засобами 65 Cisco Webex, призначеного для проведення та участі у конференціях, аудіообговорень з демонстрацією документів, використанням віртуальних дощок, які доступні не лише з ПК, а й з мобільного телефону. Для побудови індивідуальної траєкторії професійного розвитку в персональному кабінеті викладача створено репозиторій компетентностей, який дасть змогу в подальшому обирати модуль, що буде спрямований на розвиток необхідних для викладача компетентностей.

Удосконалено також і цифровий персональний кабінет студента, який знаходиться в системі е-навчання [1]. Для персонального кабінету студента характерними є відображення в календарі термінів здачі завдань, визначених в ЕНК; миттєве інформування про отримані бали та коментарі / зауваження до зданих робіт; персональний рейтинг по кожному із виконаних завдань та загалом по курсу; миттєвий обмін повідомленнями як з викладачами, так і студентами; швидкі переходи до розкладів занять та е-ресурсів.

Під час навчання за матеріалами електронного курсу студент отримує варіанти завдань для самостійного виконання, відправляє виконані завдання, виконує тестові завдання (навчальні, контрольні), ознайомлюється з результатами перевірки своїх робіт та тестів, що дає змогу як викладачеві, так і студентів встановити рівень засвоєння навчальних матеріалів електронного курсу, успішність їхнього просування в навчанні, сформовані предметні і ключові компетентності, набуті професійні здібності тощо.

Електронний курс забезпечує за необхідністю листування студента з викладачем чи представниками деканату (методистом) та отримання відомостей щодо змін та організації навчального процесу.

У системі електронного навчання університету створено та використовується веб-додаток Електронний деканат (ЕД), який дозволяє організувати та проводити моніторинг навчального процесу.

За допомогою сервісів ЕД для кожного студента після авторизації на моніторі комп'ютера подається індивідуальний навчальний план за напрямком підготовки за семестрами, в якому вказані назви дисциплін (курсів), прізвища викладачів, терміни навчання, форми та терміни проходження поточного та підсумкового контролю, відповідно до графіку затвердженого викладачами та навчальною частиною.

За допомогою ЕД здійснюється облік виконання кожним студентом навчального плану, враховуючи терміни виконання поточного контролю (контрольні роботи, тести, тощо).

Використання ЕД надає можливість викладачу мати відомості (звіти, результати навчальної діяльності) щодо роботи студента при вивченні навчальних матеріалів електронного курсу.

Крім того, під час карантину викладачі Університету за розкладом організували та проводили дистанційні заняття за допомогою Hangouts Meet, Skype, Hangouts Meet, Webex, Google Classroom, Zoom.

Для проведення Атестації студентів випускних курсів в Університеті Грінченка під час карантину рекомендованою формою проведення іспиту була комбінована (тестування та усне опитування/співбесіда/ демонстрація практичних навичок), для проведення іспитів під час заліково-екзаменаційної сесії (для студентів всіх курсів і форм навчання) з урахуванням специфіки дисципліни були обрані форми як тестування, тестування зі співбесідою, так і співбесіда.

Відповідні форми проведення іспитів здійснювалися з використанням платформ Webex Meetings, Google Meet: студенти складали тест, перебуваючи безпосередньо на зв'язку з викладачем, після цього проходили співбесіду (опитування, демонстрація практичних навичок тощо).

З огляду на зазначене, протягом трьох з половиною місяців карантину (з березня по червень 2020 року) у зв'язку із пандемією на коронавірус COVID-19 студенти Київського університету імені Бориса Грінченка не залишились осторонь навчального процесу, а завдяки напрацювань у галузі цифрових технологій в університеті протягом семи років, дистанційно опанували навчальні дисципліни відповідно освітньо-професійних програм.

Проте, пандемія коронавірусу COVID-19 і відповідно карантин виявили низку проблем у дистанційному навчальному процесі:

- не в усіх населених пунктах нашої країни є доступ до якісного інтернету та якісного мобільного зв'язку;
- відсутність очного спілкування викладача і студента – не всі студенти можуть бути самодисциплінованими і самосвідомими, на високому рівні здійснювати самостійну навчальну діяльність, тому немає безпосередньої можливості здійснювати контроль за діями таких студентів;
- за відсутності суворого контролю у деяких недоброчесних студентів з'являлася спокуса використати чужі результати виконання практичних чи самостійних робіт;
- відсутність у домашніх умовах студентів обладнання (наприклад, динамометра, спірометра, мікроскопа тощо) для виконання практичних робіт;
- недостатньо розвинене вміння здійснювати комунікацію на відстані як у студентів, так і у викладачів та у зв'язку із цим виникнення проблеми появи комунікативного бар'єру і відсутності психологічного комфорту учасників дистанційного навчання.

Перспективи. Одним із важливих пріоритетів у Київському університеті імені Бориса Грінченка, спрямованим на якість освіти, є забезпечення навчальним цифровим контентом усіх освітньо-наукових та освітньо-професійних програм (ОПП) відповідно до переліку, затвердженого кафедрами, та удосконалення системи оцінювання навчальних досягнень студентів. Задля цього необхідно: модернізувати структуру е-навчання в розрізі ОПП, тобто кожна затверджена ОПП має містити перелік ЕНК відповідно до навчального плану підготовки здобувачів вищої освіти; забезпечити використання електронного журналу при використанні ЕНК з метою прозорості та подальшого формування відомостей успішності; постійне осучаснення навчального контенту в ЕНК [1].

Таким чином, студенти Київського університету імені Бориса Грінченка під час карантину самостійно та під керівництвом викладачів працювали в ЕНК з різних дисциплін відповідно освітньо-професійних програм. З огляду на те, що студент витратив на цю роботу свої вольові зусилля, застосував певний інформаційний масив і особистісну уяву, можна стверджувати про якісне засвоєння студентом навчальної інформації і водночас підвищення рівня інформаційної грамотності. Адже відомо, що опанування знаннями – це, перш за все,

процес самостійного пізнання і наполегливої активної діяльності мозку. Лише знання, набуті самостійною роботою, є міцними, глибокими і дієвими. Важливими під час карантину були онлайн заняття за допомогою Hangouts Meet, Skype, Hangouts Meet, Webex, Google Classroom, Zoom, які мотивували навчальну діяльність студентів, формували відповідні загальні та спеціальні поняття, сприяли узагальненню та систематизації навчальних досягнень студентів. Цілеспрямована і систематична робота під час карантину як викладачів, так і студентів безперечно забезпечить високу якість знань студентів.

Література

1. ЗВІТ Ректора Київського університету імені Бориса Грінченка за 2019 рік. URL: <https://kubg.edu.ua/images/stories/Departaments/zvit-2019n.pdf>.
2. Неведомська Є. О. Педагогічні аспекти вдосконалення професійної підготовки фахівців фізичного виховання та спорту / Є. О. Неведомська. // Науковий журнал “Молодий вчений”. – 2018. – № 4.3 (56.3) – С. 60-64.
3. Терлецька Т. Використання відео в ЕНК. URL: <http://ctdn.kubg.edu.ua/vykorystannia-video-v-enk/>.
4. Центр технологій дистанційного навчання. Режим доступу: <http://ctdn.kubg.edu.ua/>.
5. Jevgenija Nevedomska. Quality education in Ukraine // Modern Management: Logistics and Education. Monograph. Opole: The Academy of Management and Administration in Opole, 2018; pp. 114-120.

3.10. Analysis of distance learning experience in colleges of Sumy region of Ukraine

3.10. Аналіз досвіду дистанційного навчання у коледжах сумського регіону України

Весна 2020-го року спричинила випробування фахової передвищої освіти впровадженням повсюдного дистанційного навчання через карантинні заходи й обмеження. Наприкінці першого тижня змушеної ізоляції методом спроб і помилок кожним викладачем була визначена технологія навчання та обрані для неї найпридатніші засоби. Якщо на початку карантину більшість викладачів використовувала електронну пошту та додатки-месенжери, то протягом короткого терміну педагогами були обрані для використання і впроваджені програмні засоби, які дозволяють організувати та контролювати процес навчання. Масова експериментальна перевірка надмірної кількості таких сервісів виявила найзручніші, серед яких Google Class, Classtime, Zoom, “На урок”.

Цілком очевидно, що дистанційний формат навчання буде й надалі використано в освітньому процесі, тому набутий за період карантину досвід має бути проаналізований для того, щоб у подальшому уникати помилок, покращити взаємини суб'єктів навчання у віртуальному просторі, зорієнтувати вектори їх ефективної співпраці в одному напрямку.

В останні десятиліття науковцями активно досліджуються психолого-педагогічні й методичні основи дистанційного навчання. Проблемам з питань розвитку дистанційної освіти присвячені роботи багатьох зарубіжних науковців. Р. Деллінг, Д. Кіган, досліджували тенденції розвитку освіти у 21 сторіччі, М. Сімонсон, М. Мур, висвітлювали педагогіко-психологічні проблеми навчання на відстані. Вітчизняні науковці У. Бойчук, Є. Коняєва, І. Козубовська, Д. Єфімов, А. Хуторський вивчали досвід провідних науковців та намагались визначити принципи та закономірності дистанційного навчання. Проблемам впровадження й використання інформаційно-комунікаційних технологій у вищій школі присвячені наукові праці А. Андрєєва, Т. Вахруцева, М. Загірняк, В. Кухаренко, О. Рибалко, М. Бухаркіна, Я. Ваграменко, В. Вержбіцький та інших. Зазначені результати більшою мірою стосувалися теоретичних аспектів впровадження дистанційних технологій навчання й меншою мірою торкалися проблем практичного навчання.

Актуалізувалися наукові розвідки після появи вірусу COVID-19, велика кількість конференцій пов'язана не лише з проблемами пошуку ефективних ліків та методів лікування, а й особливостям життєдіяльності в умовах пандемії та особливо функціонування освітніх установ – університетів і закладів загальної середньої освіти [1, 2]. У тренді цих розвідок нами теж проведено дослідження, метою якого стало висвітлення думок викладачів і студентів за результатами дистанційного навчання, набутого в період пандемії протягом березня-травня 2020 року в Сумському регіоні України.

З метою діагностики у травні 2020 року нами було проведено опитування, яке охоплювало 75 викладачів і 438 студентів коледжів м. Суми. З них – 133 студенти фахового машинобудівного коледжу СумДУ, 102 студенти Сумського коледжу економіки і торгівлі, 98 – фахового коледжу СНАУ.

Репрезентативність вибірки студентів була забезпечена приблизно однаковим студентським віком (16-17 років), пропорційним співвідношенням чоловічої і жіночої статі, соціальним статусом “студент коледжу”. Репрезентативність вибірки досліджуваних педагогів забезпечувалась професійною категорією – викладач коледжу.

Задля досягнення мети, були поставлені часткові завдання:

- провести окремі опитування студентів і викладачів, порівняти відповіді респондентів;
- виявити позитивні аспекти дистанційного навчання для їх урахування у подальшому освітньому процесі;
- виявити основні проблеми, які можуть заважати якості дистанційного навчання.

Опитування організовано за допомогою он-лайн сервісу GoogleForms, де передбачено можливість його поширення у соціальних мережах, Viber-групах та на сайтах фахових

навчальних установ, а також автоматизований аналіз анкетних даних та унаочнення результатів.

Запитання анкет подані у Таблиці 1.

Таблиця 1. Запитання анкет для студентів і для викладачів

Запитання анкети для студентів	Запитання анкети для викладачів
1. На яких платформах проводиться дистанційне навчання?	1. На яких платформах ви проводите дистанційне навчання?
2. Як ви оцінюєте якість дистанційного навчання за 10-бальною шкалою	2. Як ви оцінюєте якість дистанційного навчання студентів за 10-бальною шкалою
3. Як ви оцінюєте якість традиційного навчання в аудиторії за 10-бальною шкалою	3. Як ви оцінюєте якість традиційного навчання в аудиторії за 10-бальною шкалою
4. Які технічні пристрої ви використовуєте у дистанційному навчанні	4. Які технічні пристрої ви використовуєте у дистанційному навчанні
5. Чи були конфлікти та суперечки з викладачами	5. Чи були у вас конфлікти та суперечки зі студентами?
6. Якщо були суперечки з викладачами, то вкажіть їх причини	6. Якщо були суперечки зі студентами, то вкажіть їх причини
7. Що сподобалось у дистанційному навчанні	7. Що сподобалось у дистанційному навчанні
8. Чи хотіли б ви продовжити навчатись дистанційно?	8. Чи хотіли б ви продовжити навчати дистанційно?
9. Який вид навчання вам здається перспективнішим?	9. Який вид навчання вам здається перспективнішим?
10. Ваші побажання або пропозиції педагогам	10. Ваші побажання або пропозиції тим, хто керує освітянами

Анкетування проводилось на початку травня, коли вже всі учасники освітнього процесу перебували в карантинних умовах навчання протягом майже 2 місяців і мали підстави зробити певні висновки щодо дистанційного навчання.

Опишемо нижче отримані результати.

Сьогодні в коледжах активно використовуються засоби інформаційно-комунікаційних технологій. Всі заклади технічно забезпечені комп'ютерною технікою, мають локальну мережу та доступ до мережі Інтернет. Вже тривалий час на заняттях застосовується інтерактивне мультимедійне обладнання, програмні засоби навчання (системи комп'ютерного тестування; мультимедійні довідники та енциклопедії – електронні підручники; віртуальні лабораторії, тощо). В окремих коледжах додатково використовується платформа Moodle.

Варто зазначити, що і студенті, і викладачі звикли працювати з інтернет-ресурсами, визнають їх зручність і ефективність у підготовці до занять та засвоєнні навчального матеріалу. Використання смартфонів, планшетів, хмарних технологій також стало нормою для сучасного освітнього процесу.

Наведемо результати опитування, порівнюючи відповіді викладачів і студентів на кожне запитання анкети.

Щоб склалася цілісна картина процесу навчання, важливо було дізнатися, які освітні платформи використовувались. Як показало опитування (Табл. 2), найзатребуванішими платформами для навчання на період карантину стали GoogleClass, Zoom, Classtime, “На урок”.

Отже, можемо стверджувати, що дистанційне навчання у коледжах здебільшого здійснювалось засобами сервісу Google Class, але він був не єдиний.

Таблиця 2. Популярність платформ для дистанційного навчання

Платформи	Викладачі		Студенти	
	к-ть	%	к-ть	%
Google Class	47	62,67	333	76,03
Інші	11	14,67	78	17,81
Zoom	22	29,33	112	25,57
“На урок”	24	32,00	179	40,87
Classtime	33	44,00	232	52,97

Близько 30% викладачів і 23% студентів (Рис. 1) оцінили якість навчання у 6 балів з 10. Найчастіше учасники дистанційного навчання оцінювали якість у 5-8 балів. Варто відзначити відсутність оцінки в 1 бал серед викладачів і майже 4,57% (20 осіб) серед студентів. В цілому ж бали розподілились приблизно однаково, що свідчить про узгодженість ставлення до дистанційного навчання всіх учасників освітнього процесу.

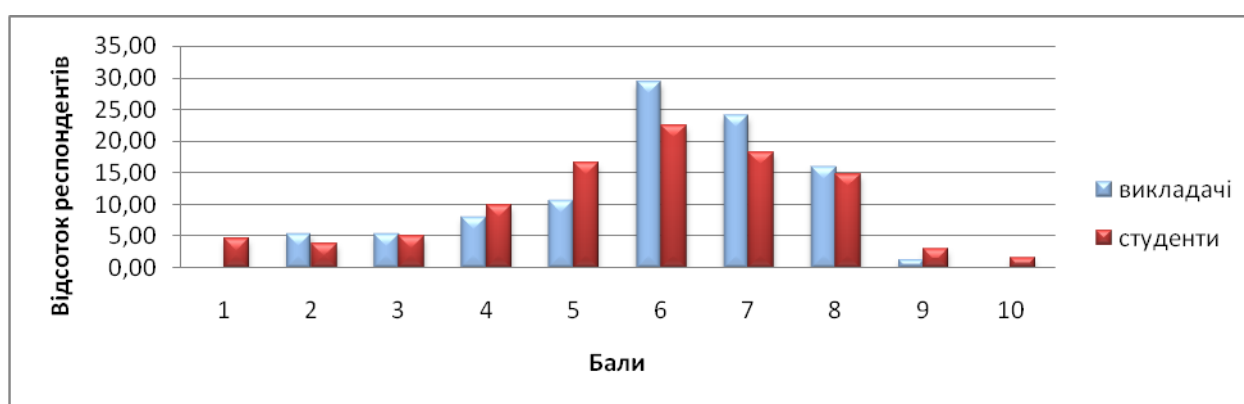

Рис. 1. Порівняння оцінки якості дистанційного навчання за 10-бальною шкалою викладачів і студентів коледжів

Ми зіставили відповіді на запитання “Як ви оцінюєте якість традиційного навчання в аудиторії за 10-бальною шкалою” (Рис. 2).

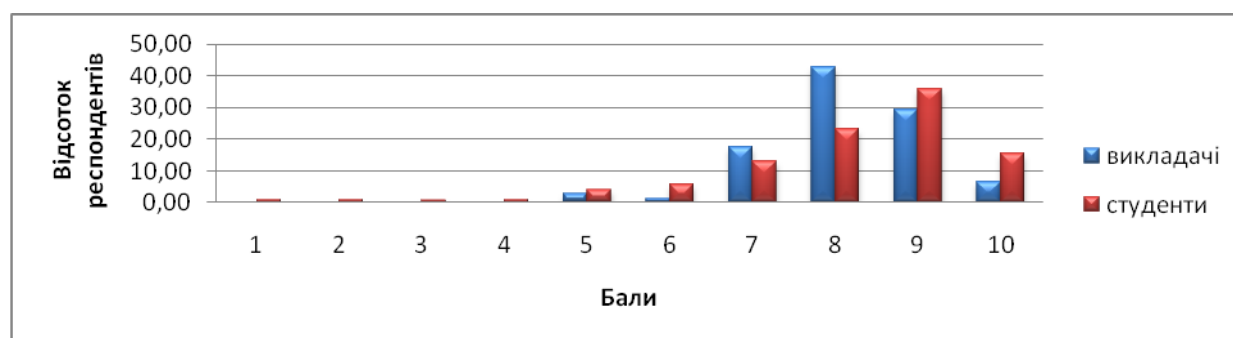

Рис. 2. Порівняння оцінювання якості традиційного навчання викладачами і студентами

Результати анкетування демонструють суголосну думку обох категорій на користь традиційного навчання. Переважна більшість учасників освітнього процесу оцінюють його у 7-9 балів. У 1-4 бали його не оцінив жоден викладач, водночас, такі оцінки були виставлені 15-ма студентами.

Запитання “Які технічні пристрої ви використовували у дистанційному навчанні?” дозволило уявити, яким чином забезпечувалась організація навчання студентами і викладачами (Рис. 3). Діаграма демонструє переважання використання комп’ютерів і всіх

разом пристроїв серед викладачів, та смартфонів серед студентів. Вважаємо, що такі результати показують більш відповідальне ставлення викладачів до організації навчання і, навпаки, більш поверхове ставлення студентів.

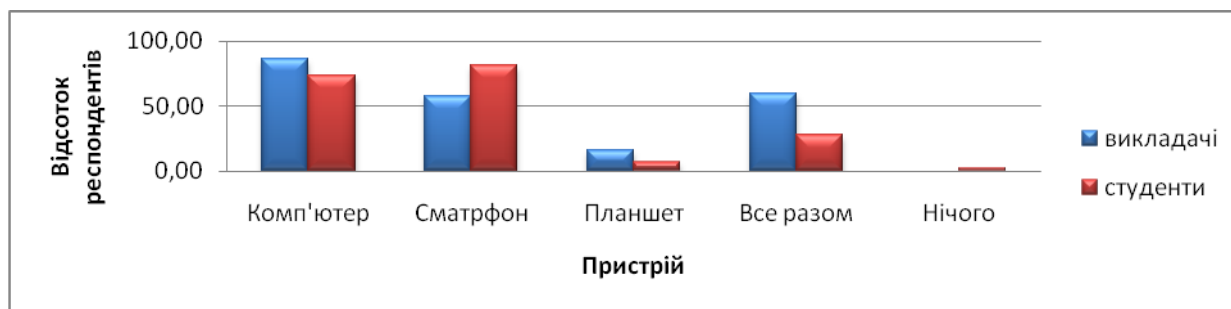

Рис. 3. Відповіді на запитання щодо пристроїв, які використовувались під час дистанційного навчання

Важливо було виявити психологічний комфорт взаємодії у дистанційному навчанні, який виявляється у задоволенні від процесу та результатів навчання всіх суб'єктів освітнього процесу, відсутності конфліктів, мотиваційній налаштованості на результат. На запитання “Чи були конфлікти та суперечки з викладачами (студентами)?” відповіді розподілились наступним чином (Рис. 4).

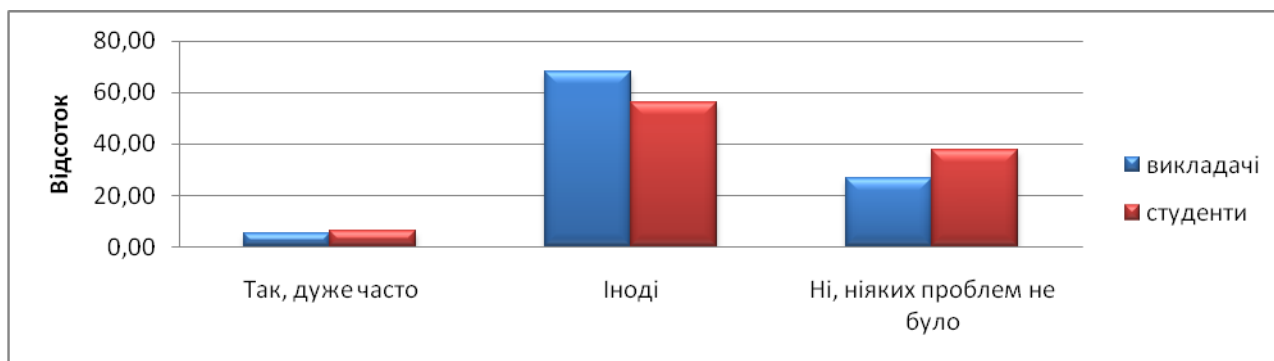

Рис. 4. Порівняння відповідей на запитання “Чи були конфлікти та суперечки з викладачами (студентами)?”

Контент-аналіз відповідей викладачів і студентів (відповіді подані у порядку спадання) на запитання “Що сподобалось у дистанційному навчанні?” підтвердив їхню подібність: зручні умови роботи, можливість працювати у своєму режимі; немає необхідності спілкуватись усно. Студенти додатково зазначили про можливість списати, а викладачі – про новий досвід і можливість професійного розвитку.

Щодо перспективності дистанційної форми для подальшого навчання, то відповіді респондентів розпорошилися (Рис. 5, 6).

Діаграма (Рис. 6) наочно демонструє той факт, що майже 32% студентів висловили бажання продовжувати навчатись дистанційно. Втім, таке високе прагнення студентів не є фактом того, що ними дистанційна форма використовуються для навчальних цілей або як засобів саморозвитку та самовдосконалення. Діаграма свідчить про схильність більшої частини суб'єктів освітнього процесу до традиційного навчання (61,33% викладачів і 55,94% студентів), втім, відповідно 25,33% і 25,33% вважають їх рівнозначними. Можна прогнозувати: при уникненні певних недоліків цей відсоток значно збільшиться на користь дистанційного навчання.

Рис. 5. Порівняння відповідей на запитання “Чи хотіли б в продовжити навчати (продовжити навчатись) дистанційно?”

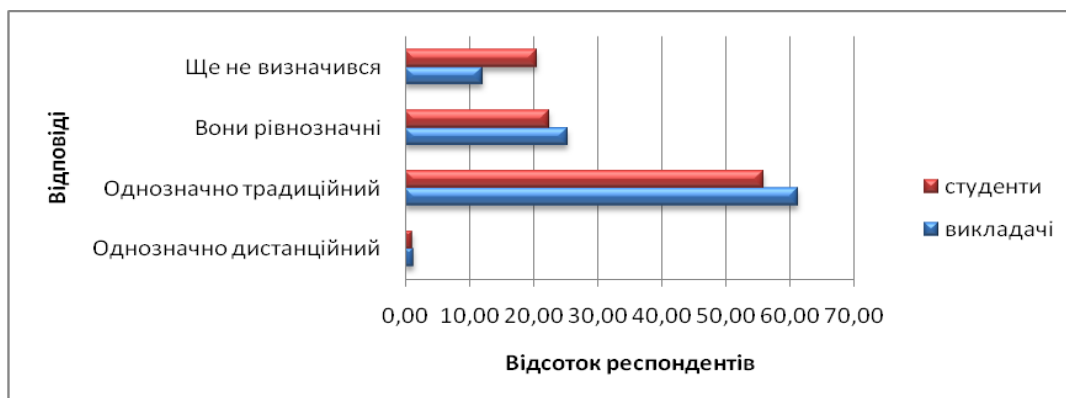

Рис. 6. Порівняння відповідей про перспективність дистанційної форми

Крім он-лайн анкетування нами використовувались допоміжні методи для виявлення рівня задоволеності від навчання всіх учасників: педагогічне спостереження, індивідуальні і групові неформальні бесіди, результати за яким подано у Таблиці 3.

Таблиця 3. Позитивні та негативні сторони дистанційної форми навчання студентів коледжів, виявлені під час спостереження та неформальних бесід

Позитивні сторони дистанційного навчання	Негативні сторони дистанційного навчання
Студентам подобається навчатись, якщо навчальний матеріал супроводжується відео з роз'ясненнями, ігрові методи, стимулюючі методи.	Студенти не відчувають відповідальності за порушення принципів академічної доброчесності;
У загальній більшості студенти з розумінням ставляться до проблем викладачів у організації навчання, готові допомогти.	Віртуальне спілкування супроводжується емоційною критикою;
Студенти із задоволенням і швидко опановують нові інформаційні засоби, платформи, методи контролю.	Для студентів нехарактерна цілеспрямована результативна навчальна діяльність, знижена мотивація та зацікавленість у навчанні.
Свобода у виборі часу і власний графік навчання прийнятні і позитивно оцінені студентами	Відсутні навички самоорганізації, самодисципліни та самостійної діяльності.

Такі ознаки перебування в інформаційному середовищі відзначаються не тільки авторами дослідження, але й іншими викладачами, а також батьками студентів.

Таким чином, відповіді на запитання анкети дозволили зробити певні висновки та узагальнення, серед яких:

- необхідність забезпечення педагогів сучасним обладнанням (комп'ютер, ноутбук, планшет, телефон), ліцензійними програмними продуктами, якісним (швидкісним)

Інтернетом, компенсацією витрат за оплату Інтернет-трафіка і послуг зв'язку, амортизацію власного обладнання та електроенергії;

- пошук ефективних методів мотивації студентів та викладачів;
- уникнення рекомендацій від непрактикуючих фахівців, надмірного контролю адміністрації, зменшення кількості звітів;
- контролюючі органи мають змінити тактику – з численних перевірок на реальну технічну та методичну допомогу без відволікання звітами;
- прислухатися один до одного (студентів до викладачів і навпаки), зберігати психічну рівноваженість всіх учасників дистанційного навчання;
- не обмежувати свободу у виборі методів та інформаційних засобах навчання;
- проводити вчасну перепідготовку викладачів, забезпечувати можливість обміну прогресивним досвідом шляхом вебінарів, відеоконференцій тощо.

Перспективними вважаємо пошуки у царині удосконалення майстерності викладачів, розробці організаційно-методичних засобів для забезпечення високої якості дистанційної освіти, прозорі системи контролю результатів навчання студентів тощо.

Література

1. Analysis of thephaunistic composition of Ukraine // Topical issues of the development of modern science. Abstracts of the 10th International scientific and practical conference. Publishing House "ACCENT". Sofia, Bulgaria. 2020. Pp. 21-27. URL: <http://sci-conf.com.ua>.
2. Бойчук У. Про віртуальні технології у навчанні, які вже застосовуються в Україні. "Освіта Нова". URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/563-pro-virtualni-tekhnologii-u>.
3. Діджиталізація в Україні: інновації в освіті, науці, бізнесі: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, 16-18 вересня 2019 року, Бердянськ, 2019. – 110 с.
4. Єфімов Д. В. Упровадження сучасних VAR технологій в освітній процес Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах : зб. наук. пр. / [редкол.: А. В. Сущенко (голов. ред.) та ін.]. Запоріжжя: КПУ, 2020. Вип. 68. 252 с. Т. 1.
5. Коняева Е. А., Прокопенко Е. В. Дистанционное образование и его педагогические принципы // Всероссийская студенческая научно-практическая конференция "Актуальные проблемы образования: позиция молодых" по материалам Всероссийской научно-практической конференции 2016 г: Изд-во "Золотой феникс", 2016 – С. 202-204.

3.11. Contents of components of professional self-development of higher education

3.11. Зміст компонентів професійного саморозвитку здобувачів вищої освіти

Зміни, які ми спостерігаємо в сучасному соціокультурному житті суспільства, стрімкий потік науково-технічної революції, інформатизація відносин мають вплив на освіту і потребують реформування та перегляду змісту освіти, “адаптуючи” її до сучасних потреб і суспільства. Приєднання України до європейського освітнього середовища, інтеграція національної системи освіти у світовий науковий простір та орієнтація на європейські й світові стандарти привели до впровадження компетентнісного підходу в зміст сучасної освіти, сутність якого розкривається через поняття “компетентність” та “компетентність”.

Концепція компетентнісного підходу стала предметом вивчення багатьох відомих учених: В. Байденка, К. Безукладникова, Н. Валєєвої, Г. Гершунського, І. Зимньої, В. Кондратьєва, О. Хуторського та ін. На проблемі професійної підготовки фахівців акцентували свою увагу такі дослідники: І. Бех, Н. Бібік, І. Зязюн; концептуальні засади реалізації компетентнісного підходу висвітлено у працях Н. Нагорної, М. Нагач, А. Усачової; до тлумачення понять “компетенція” та “компетентність” зверталися Дж. Равен, В. Введенський, Н. Бібік.

Запорукою успіху наукових досліджень є необхідність постійного уточнення дефініцій, які в ньому вживаються, оскільки це викликано модернізацією сучасної освіти, стрімкими процесами, що відбуваються в науці. Тому ми звернулися до тлумачення, в першу чергу, понять “компетенція” і “компетентність”. Так, звернення до довідкової літератури виявило: у тлумачному словнику С. Ожегова компетенція визначається як “коло питань, в яких хто-небудь добре обізнаний; коло чіхось повноважень, прав” [5, с. 289]. Таке ж саме тлумачення компетенції подається в “Советском энциклопедическом словаре”: “Компетенція (від лат. *competere* – добиваюсь, відповідаю, підхожу), – коло повноважень, наданих законом, статутом або іншим актом конкретному органу або посадовій особі; знання і досвід у певній галузі” [11, с. 613]. У “Новому тлумачному словнику української мови” слово “компетенція” трактується як “добра обізнаність із чим-небудь; коло повноважень якої-небудь організації, установи, особи” [4, с. 874].

У цьому контексті чітко видно об’єднуючу тенденцію: *знання*, які повинна мати людина; *коло питань*, у яких людина повинна бути обізнана; *досвід*, необхідний для успішного виконання робіт відповідно до встановлених прав, законів, статутів. Знання, коло питань, досвід подаються як узагальнені поняття, що не стосуються конкретної людини, не є її особистими характеристиками. Ці тлумачення чітко відображають когнітивний (знання) та регулятивний (авторитет, закон, статут) аспекти цього поняття.

Нам імпонує визначення А. Хуторського, який переконаний: “компетенція охоплює сукупність взаємозв’язаних якостей особистості (знань, умінь, способів діяльності, досвіду) і є відчуженою, наперед заданою соціальною вимогою (нормою) до освітньої підготовки учня, необхідної для його якісної продуктивної діяльності в певній сфері” [12, с. 141]. Виокремлюючи компетенції в загальному їхньому розумінні, без належності до будь-якої сфери діяльності, і стосовно сфери освіти, науковець визначає освітню компетенцію як “сукупність взаємозв’язаних смислових орієнтацій, знань, умінь, навичок і досвіду діяльності учня по відношенню до певного кола об’єктів реальної дійсності, необхідних для здійснення особисто й соціально значущої продуктивної діяльності” [12, с. 152].

Досвід, який напрацьовано у сучасній науково-педагогічній літературі, дозволяє зробити висновок: можливість з’ясування сутності поняття “компетенція” зображає людину, яка має відповідну компетенцію, або установи, керівного органу, який має право вирішувати будь-які питання. Вирішальну роль відіграє тлумачення поняття “компетентність” на основі характеристик особистісних якостей, володіння компетентністю.

Так, С. Сисоева наголошувала, що англійське слово “*competence*”, яке вживається для позначення результатів навчання у документах Болонського процесу та у проекті

TUNING, перекладалося дослідниками на українську (а також і на російську) як два терміни – компетентність і компетенція. У Комплексі нормативних документів Міністерства освіти і науки (2007) слово “competences” було перекладено як компетенції. У законі “Про вищу освіту” (2014), як бачимо, для визначення результатів навчання використовується термін “компетентності”[9].

Зауважимо, що сьогодні прийняті до реалізації в Україні державні стандарти освіти, в яких термін “компетенція” використовується також для позначення інтегрованої характеристики якості випускника, є категорією результату освіти у вигляді досвіду чотирьох типів: досвіду пізнавальної діяльності, зафіксованого у формі знань; досвіду здійснення відомих способів діяльності у формі умінь діяти за зразком; досвіду творчої діяльності у формі умінь приймати ефективні рішення в проблемних ситуаціях; досвіду здійснення емоційно-ціннісних ставлень у формі особистісних орієнтацій.

Цілком очевидним є те, що ситуація навколо такого різнобічного тлумачення поняття виявилася настільки заплутаною, оскільки навіть Ю. Рашкевич акцентував: “глосарії різних важливих загальноєвропейських документів містять дещо відмінні визначення базових термінів”[8]. За таких умов, як писав експерт у своїй монографії, описуючи профілі програм, “ми взагалі відмовимося від використання терміна *компетентність* для описування процедур створення освітніх програм за умов наявності Національної рамки кваліфікацій” [8].

Більше того, Ю. Рашкевич зауважував, що у нормативних документах Республіки Польща як для опису рівнів освіти (дескрипторів), так і для опису обов’язкових (нормативних) результатів навчання для кожного сектору вищої освіти використовується лише термін “результати навчання” (*efekty kształcenia*), а термін “компетентність” пов’язується винятково із персональними та суспільними компетенціями (*kompetencje personalne i społeczne*) [8, с. 122].

Означені теоретичні константи дають можливість окреслити поняття “компетентність”, яке містить такі характеристики: ефективне використання здібностей, що дозволяє плідно здійснювати професійну діяльність згідно вимог робочого місця; володіння знаннями, уміннями і здібностями, необхідними для роботи за фахом за одночасної автономності й гнучкості в частині рішення професійних проблем; розвинена співпраця з колегами і професійним міжособистісним середовищем; інтегроване поєднання знань, здібностей та установок, оптимальних для виконання трудової діяльності в сучасному виробничому середовищі; здатність робити що-небудь добре, ефективно в широкому форматі контекстів із високим ступенем саморегулювання, саморефлексії, самооцінки; швидкою, гнучкою і адаптивною реакцією на динаміку обставин і середовища [1].

Оскільки тема нашої наукової розвідки стосується компетенції професійного саморозвитку, ми звернулися в першу чергу і до тлумачення сутності поняття “професійний саморозвиток”. Так, професійний саморозвиток визначають як свідому діяльність людини, спрямовану на повну реалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері, яку визначає її професія.

У педагогічній площині осмислено проблему професійного саморозвитку як окремої складової системи самостійної роботи майбутніх учителів на рівні з самовихованням, самоосвітою та самоактуалізацією, хоча низка науковців наголошують, що самовиховання, самоосвіта, самовдосконалення теж є засобами професійного саморозвитку. У цьому контексті, враховуючи результати проведеного теоретико-методологічного аналізу проблеми, визначаємо професійний саморозвиток майбутніх педагогів як свідому самопізнавальну та самопроектувальну діяльність учителя, спрямовану на вдосконалення своєї особистості, відповідно до вимог професії в освітньому середовищі закладу освіти, та самореалізацію себе як особистості в тій соціальній сфері діяльності, яка визначає майбутню професію.

Так, В. Сластьонін інтерпретував професійний саморозвиток як “процес інтеграції зовнішнього навчання та внутрішнього руху, особистісного розвитку” [10]. І. Шаршов

визначав професійний та творчий саморозвиток особистості студента “як творчий саморозвиток його особистості у навчальному процесі університету, що забезпечує подальшу творчу самореалізацію у професійній діяльності” [14].

Процес саморозвитку особистості та його результати визначаються двома факторами:

➤ здатністю особистості до діяльності “зі знанням справи”, тобто з якістю і рівнем його освіти;

➤ характером і ступенем утілення соціально-культурного досвіду в реаліях, з якими має справу суб’єкт діяльності [6].

Феномен “професійного саморозвитку педагога”, як підкреслює Л. Павленко, знаходиться в основі самореалізації творчого потенціалу вчителя. Розглядаючи процес саморозвитку, мотивацією якого є самобудова особистості, авторка [6, с. 106] вказує на взаємопов’язані форми вираження і реалізації особистості:

➤ самоствердження – можливість людини показати себе з найкращого боку та організація своєї діяльності таким чином, щоб в усій красі проявити свої якості, риси тощо;

➤ самовдосконалення – можливість особистісного росту людини, набуття та подальше вдосконалення тих рис і якостей особистості, наявність яких наближає її до ідеалу, а також оволодіння новими для особистості видами діяльності;

➤ самоактуалізація розуміється авторкою як вища форма саморозвитку, складовими якого є дві попередні форми, тобто мається на увазі спроможність особистості виявити в собі потенціал і використовувати його в житті для вдалого виконання свого призначення.

Аналіз наукового фонду дає підстави констатувати про те, що професійний саморозвиток як складне багатовимірне явище має складову структуру і включає в себе п’ять основних системоутворюючих елементів (творчий саморозвиток за В. Андрєєвим): самопізнання, творча самореалізація, самоуправління, самовдосконалення та творчий саморозвиток, що виступають як діяльності людини, яких потрібно цілеспрямовано навчати [7].

Вивчення теоретичного підґрунтя довело: не існує єдиної точки зору у виокремленні складової структури саморозвитку загалом, та немає і єдиної складової структури професійного саморозвитку зокрема. Натомість у нашій науковій розвідці пропонуємо досліджуване явище розкривати через: *самосвідомість*, що здійснюється через механізм самопізнання; *самовизначення* як умову формування життєвої позиції, що позитивно сприймається людиною; *самоврядування* як цілеспрямовану людську діяльність самоуправління; *самоосвіту*, що охоплює самонавчання та самоосвіту; *професійну самореалізацію*, яка є метою, умовою, результатом цілеспрямованого професійного саморозвитку студента.

Грунтуючись на виокремленій нами структурі професійного саморозвитку, а також на численних визначеннях професійного саморозвитку, ми визначаємо компетентність професійного саморозвитку як здатність та готовність людини до самореалізації у навчанні та професійній діяльності на основі самосвідомості, самовизначення, самоуправління і самовиховання.

Розробники проблеми професійного розвитку переконані, що компетентний підхід має величезну перевагу, оскільки передбачає розвиток особистості у векторах глобальних ризиків цивілізації – глобалізації соціальних проблем, що становлять небезпеку для всього людства. Зміст цього підходу зосереджується на сприйнятті ризиків не як фатальних непереможних проявів, а як закликів до конструктивної компетентності.

Компетентність професійного саморозвитку, як і будь-яка інша компетентність, має певну складову структуру. Визначаючи її зміст, ми зауважили, що низка вчених фіксують різні компоненти компетенції, тим самим уточнюючи, доповнюючи її конкретним змістом (компонентами), які більш точно відображають істотні характеристики компетенції.

Так, С. Цепляєва в складовій структурі професійного саморозвитку виокремила такі компоненти: мотиваційні (компетенції: бажання вдосконалити свої вміння, навички); пізнавально-активні (компетенції: здатність критично сприймати інформацію, здатність та

готовність до отримання нових знань); оцінно-рефлексивні (компетентності: вміння осмислювати результати діяльності, оцінювати себе та свої здібності, мотиви) [13].

Компетентність саморозвитку низка українських науковців трактує через певні складові. Так, когнітивна складова виступає системоутворювальною, оскільки йдеться про саморозвиток як особливий вид діяльності, що формує свідоме пріоритетно-ціннісне ставлення до майбутньої професії. Особистісна складова виконує формувальні функції. Основу її складають такі інтегральні характеристики, як самоактуалізація – вищий рівень мотивації, пов'язаний із процесами самореалізації, самоздійснення та самосприйняття; усвідомлення на рівні переконань, важливості самостійного здобуття, розширення і поглиблення знань про саморозвиток. Операційно-процесуальна складова пов'язана із удосконаленням умінь і навичок у сфері самопізнання, рефлексії, спрямованої на саморозвиток і власного впливу на цей процес [2].

Прагнучи створити на основі наукового доробку власну структуру, ми опиралися на традиційно виокремлені компоненти та можливості, включені в наше визначення компонентів компетенції професійного саморозвитку (КПС). У зв'язку з вищесказаним визначаємо: здатність студента до самореалізації та самоосвіти, самоусвідомлення, самовизначення, самоврядування є *когнітивно-діяльним* компонентом КПС; усвідомлення потреби в особистісному та професійному саморозвитку визначаємо як *мотиваційний компонент* КПС. Крім цих двох компонентів, складова структура КПС неможлива без ще одного компоненту – *рефлексивного*, який ґрунтується на змісті поняття "компетентність" та передбачає рефлексію усвідомленої діяльності. Отож, системоутворюючі елементи професійного саморозвитку та компоненти компетенції професійного саморозвитку взаємозалежні та взаємопов'язані.

Охарактеризуємо кожен із виокремлених нами компонентів компетенції професійного саморозвитку. Так, *мотиваційний компонент* КПС співвідноситься з мотивами професійного саморозвитку та способами їхнього задоволення, містить знання техніки постановки завдань професійного саморозвитку відповідно до особистих та колективних потреб у процесі активної навчально-професійної діяльності. Цілеспрямована зміна мотиваційно-смыслового компонента ставлення до професії – це набуття професійних знань, умінь і навичок, які впливають на емоційну впевненість у собі, можливості діяльності, наміри здобувачів та їхні мотиваційні установки, пов'язані з саморозвитком в сучасному інформаційному суспільстві. Таким чином, зміст мотиваційного компонента виражається через такі його показники, як когнітивна та професійна мотивація (навчання та навички), прагнення до саморозвитку (орієнтація на саморозвиток). Отже, позитивна мотивація забезпечує успішне оволодіння знаннями, вміннями та створює потенційну можливість для розвитку й саморозвитку здобувачів вищої освіти.

Розвиток *когнітивно-діяльного компонента* КПС тісно пов'язаний зі здатністю студента організувати свою навчальну та професійну діяльність. Цей компонент виражає здатність до набуття нових знань, умінь, навичок та вміння застосовувати їх на практиці, передбачає розвиток (як і інші компоненти) таких процесів, як самосвідомість, самопізнання, професійне самовизначення, самоуправління, професійна самореалізація, самоосвіта тощо. Зміст цього компонента передбачає виявлення проблем, що виникають у процесі навчальної та професійної діяльності, залучення наукового апарату для їхнього вирішення, робота з інформацією, здобутою з різних джерел, вивчення наукової літератури вітчизняних та зарубіжних авторів на дослідницьку тематику, використання інформаційних технологій тощо. Цей компонент помітно впливає на пізнавальні процеси та діяльність, визначає характер навчальної та професійної діяльності здобувача. Так, оволодіваючи будь-якою професійною діяльністю, пізнавальні здібності включаються до більш складної функціональної системи, яка взаємопов'язана зі структурою діяльності та знаннями, що визначають професійну компетентність будь-якого фахівця. Тому так необхідно у процесі професійної підготовки активно впливати на розвиток когнітивно-діяльних здібностей через цілеспрямоване засвоєння дій для отримання, опрацювання та застосування

професійних знань, умінь, навичок. За таких обставин поява інформаційного суспільства вимагає приведення вищої освіти у відповідність до його потреб, де об'єктивно підвищуються вимоги і до навчання, і запити стейкхолдерів (здатність особистості самостійно та постійно оновлювати професійні знання, тим самим підвищуючи професійну компетентність).

Досвід, який напрацьовано у сучасній науково-педагогічній літературі, дає підстави для висновку: одним із актуальних завдань професійної підготовки в умовах сьогодення є формування компетентності професійного саморозвитку, яка дозволяє зорієнтуватися у величезному потоці інформації, швидко реструктурувати власну діяльність, адекватно оцінювати свої сили та здібності, критично ставитися до себе, співвідносити свої сили із масштабом завдань та на основі нової інформації самостійно встановлювати нові цілі та завдання, визначати шляхи їхньої реалізації.

Третій виокремлений нами компонент КПС – *рефлексивний*, що є важливою складовою професійного саморозвитку здобувача. Цей компонент передбачає встановлення цілей, аналіз ситуації, самоконтроль та оцінку ефективності рішень (як власних, так і партнерів) на основі саморефлексії, прогнозування та планування можливих результатів та наслідків своїх дій, вміння помічати зміни в собі, використовувати механізми самокорекції. Про розвиток рефлексивного компоненту свідчать такі показники: об'єктивна оцінка результатів власної діяльності та однокласників, адекватна та об'єктивна самооцінка. Рефлексивний компонент передбачає відповідальність людини за свої дії, наполегливість у досягненні мети, впевненість у собі, схильність до самоаналізу та самовдосконалення, тобто усвідомлення себе, своїх здібностей, дій, цілей та мотивів своєї професійної поведінки, свого ставлення до себе та інших людей. Рефлексивна діяльність дозволяє здобувачеві усвідомити свою унікальність, індивідуальність, що стає зрозумілим завдяки аналізу його предметної діяльності та результатів. Таким чином, рефлексивна діяльність є рушійною силою здобувачів оцінювати та розуміти свої недоліки, щоб перейти до якісної самозміни та автоматизувати навички, необхідні для професійного саморозвитку.

Усі ці компоненти КПС – мотиваційні, когнітивно-діяльнісні, рефлексивні – тісно пов'язані та взаємозалежні, зміна одного з них має значний вплив на всю структуру компонента в цілому. Без наявності мотивації (мотиваційного компонента) для отримання професійно необхідних знань неможливо оволодіти та якісно засвоїти нові знання, вміння (когнітивно-діяльнісний компонент), а рефлексивна діяльність дозволяє здобувачам оцінити рівень існуючих та відсутніх ЗУН та встановити цілі й завдання для саморозвитку.

У сучасній педагогічній площині наголошується, що формування компетенції професійного саморозвитку можливе за умови активізації впровадження у практику ЗВО особистісно-орієнтованої освіти: коли рольове навчальне спілкування змінюється на особистісне, в якому домінують ситуації вибору, самопізнання, самовираження, самореалізації.

Так, В. Міляєва виокремлює такі ознаки освітнього простору у закладі вищої освіти, які можна розглядати як фактори впливу на процес і рівень сформованості компетентності саморозвитку здобувачів:

- визнання самоцінності кожного здобувача, домінування “мотивації успіху”;
- особистісно-орієнтований освітній процес;
- створення умов для самореалізації і самоствердження студентів, формування позитивного досвіду само регламентації через участь в органах студентського самоврядування та інших громадських організаціях;
- активне залучення до науково-дослідницької роботи вже з перших місяців навчання – така діяльність оптимізує присвоєння високого рівня саморегуляції, самопізнання та самовдосконалення здобувачів[3].

У такому контексті зауважимо, що активізація формування КПС можлива через поєднання різних видів діяльності здобувачів:

- занурення студентів у професійне та творче середовище через застосування методу тренінгів;
  - залучення до поступово ускладнюючих видів роботи та виконання різноманітного за змістом і типом професійно зорієнтованих завдань;
  - розвиток творчого мислення здобувачів у процесі виконання різних творчих та професійних завдань;
  - вивчення спеціально розробленого курсу “Основи професійного саморозвитку майбутніх педагогів”;
  - організація самостійної роботи здобувачів, яка враховує особисті переваги студентів, реалізуючи таким чином індивідуальний підхід до кожного студента [3].
- Результатами цілеспрямованого формування професійного саморозвитку, на думку В. Сластьоніна, є такі новоутворення (зміни) у здобувачів, як:
- оволодіння індивідуальним способом навчальної та професійної діяльності, що відбувається завдяки самооцінці та діагностиці здобувачами їхніх індивідуальних здібностей, можливостей (індивідуальних властивостей, якостей, психічних властивостей, особливостей пізнавальної діяльності, установок, орієнтацій тощо);
  - уміння осмислювати результати виконаних завдань, причини успіху та невдач, недоліки в навчанні, що дозволяє усвідомити особистісні й професійні бар’єри у навчальній та професійній діяльності;
  - здатність самостійно вибирати методи, інструменти, способи, необхідні для подолання виникаючих особистих та професійних бар’єрів у діяльності [10].
- Отже, теоретичні та прикладні константи дають можливість тлумачити формування компетентності професійного саморозвитку як складного результату освітнього процесу, що містить сукупність взаємопов’язаних компонентів, зміст яких служить визначенню провідних завдань у процесі формування компетентності, охоплюючи й актуальні навички професійного саморозвитку.

Література

1. Головань М. Компетенція і компетентність: досвід теорії, теорія досвіду. *Вища освіта України*. 2008. №3. С. 23-30.
2. Компетентність саморозвитку фахівця: педагогічні засади формування у вищій школі. О. Біла, Т. Гуменникова, Я. Кічук та ін.; Наук. ред., упорядкув. Н. Кічук; Півден. наук. центр АПН України. Ізмаїл. держ. гуманіт. ун-т. Ізмаїл, 2007. 235 с.
3. Міляєва В. Формування фахової компетентності державних службовців у системі підвищення кваліфікації: монографія. Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка, 2011. 298 с.
4. Новий тлумачний словник української мови (у трьох томах). том 1, А–К / Укладачі: В. Яременко, О. Сліпушко. Київ, Вид-во “АКОНІТ”, 2006. 926 с.
5. Ожегов С. Словарь русского языка: 70000 слов / Под ред. Н. Ю. Шведовой. 3-е изд., испр. Москва: Русский язык, 1990. 917 с.
6. Павленко Л. Самореалізація творчого потенціалу вчителя в процесі формування національної еліти. *Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти*: зб. наук. праць / за ред. Л. Товажнянського, О. Романовського. Вип. 19 (23). Харків: НТУ “ХПІ”, 2008. 220 с.
7. Професійний саморозвиток майбутнього фахівця: Монографія / За ред. В. Ковальчук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2011. 204 с.
8. Рашкевич Ю. Болонський процес та нова парадигма вищої освіти: монографія. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2014. с. 27.
9. Сисоєва С. Різниця понять. Чи постраждає зміст Закону? *Освіта*. № 26-27, 17-24 червня 2015 р.
10. Сластенин В. Педагогический процесс как система. Москва: Издательский Дом МАГИСТР-ПРЕСС, 2000. 488 с.

11. Советский энциклопедический словарь. 3-е изд. Москва: Советская энциклопедия, 1984. 1600 с.
12. Хуторской А. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированной парадигмы образования. *Ученик в общеобразовательной школе*. Москва: ИОСО РАО, 2002. С. 135-157.
13. Цепляева С. Профессиональное саморазвитие студентов сельскохозяйственного вуза: авт. дис. канд. пед. наук: 13.00.08. Москва, 2011. 22 с.
14. Шаршов И. Профессионально-творческое саморазвитие: методология, теория, практика. Москва; Тамбов, 2005.

3.12. Socialization of students at higher education institutions in the information society

3.12. Соціалізація студентів закладів вищої освіти в умовах інформаційного суспільства

Успішне реформування сучасної системи вищої освіти в контексті Болонського процесу, її розвиток у напрямку демократизації вимагають оновлених підходів до оцінки результатів соціалізації різноманітних категорій молоді й особливо студентства. Оскільки студентський вік – це період активного формування внутрішньої потреби особистості співвідносити власні прагнення з інтересами суспільства, то він є важливим для засвоєння соціального досвіду, суспільно значущої діяльності, а також формування активної творчої особистості. Перед вищою освітою стоїть важливе завдання – забезпечити виховання “життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення в різноманітних життєвих ситуаціях” [1], формування власних мотивів, інтересів. Важливо, наскільки студент як суб’єкт соціалізації, самостійний в інформаційному просторі, який рівень його соціальної компетентності, як швидко він вибирає ту сферу діяльності, у якій зможе досягти високого професіоналізму.

Метою є вивчення процесу соціалізації студентської молоді у закладах вищої освіти в умовах інформаційного суспільства.

Поняття “соціалізація” означає і виховний потенціал суспільства, і вплив на підростаюче покоління, що реалізовується шляхом включення індивіда в систему соціальних ролей, зумовлених соціально-економічним устроєм даного суспільства, а також здійснюється в ході активного засвоєння і розвитку існуючої системи цінностей і норм поведінки.

Соціалізацію можна вважати двостороннім процесом, що включає в себе, з одного боку це засвоєння індивідом соціального досвіду шляхом входження в соціальне середовище, систему соціальних зв’язків; з іншого боку процес активного відтворення індивідом системи соціальних зв’язків за рахунок його активної діяльності, активного включення в соціальне середовище. Очевидним є те, що проблема в узгодженні вимог і очікувань соціального середовища по відношенню до людини з її установками і соціальною поведінкою; узгодження самооцінки людини з її можливостями і з реаліями соціального середовища є вагомою.

Соціалізація являє собою механізм передачі соціального досвіду від покоління до покоління, що реалізується у різноманітних процесах.

Професійна соціалізація формує потенціал успішного включення індивіда в процес трудової діяльності, йдеться про підтримку високого рівня професійної мобільності протягом усього життя.

У соціологічній науці прийнято виділяти два основні типи соціалізації:

- первинний – засвоєння норм і цінностей дитиною;
- вторинний – засвоєння норм і цінностей дорослою людиною.

Сучасні науковці визначають соціалізацію як сукупність агентів та інститутів, які формують, направляють, стимулюють та обмежують становлення особистості людини [2].

Залежно від типу соціалізації визначають первинні та вторинні агенти та інститути соціалізації.

Агенти первинної соціалізації – батьки, брати, сестри, бабусі, дідусі, інші родичі, друзі, вчителі, лідери молодіжних організацій. Терміном “первинна соціалізація” позначається все, що становить безпосередню і найближче оточення людини.

Агенти вторинної соціалізації – представники адміністрації школи, університету, підприємства, армії, міліції, співробітники засобів масової інформації. Термін “вторинна” описує тих, хто стоїть у другому ешелоні впливу, надаючи менш важливий вплив на людину.

Агенти соціалізації – це конкретні люди, відповідальні за навчання культурним нормам і соціальним цінностям. Інститути соціалізації – установи, що впливають на процес соціалізації.

Первинні інститути соціалізації – це сім'я, школа, група однолітків тощо. Вторинні інститути – це держава, її органи, університети, засоби масової інформації тощо.

Процес соціалізації складається з декількох етапів, стадій, таких як:

1. Стадія адаптації (народження – підлітковий період). На цій стадії відбувається некритичне засвоєння соціального досвіду, головним механізмом соціалізації є наслідування.

2. Стадія ідентифікації – поява бажання виділити себе серед інших.

3. Стадія інтеграції – інтегрування особистості до суспільного життя.

4. Стадія активної діяльності. На цій стадії відбувається відтворення соціального досвіду, здійснюється вплив на найближче середовище.

5. Стадія завершення активної діяльності (похилий вік). Дана стадія характеризується передачею соціального досвіду новим членам процесу соціалізації.

На кожному етапі соціалізації на людину впливають ті чи інші чинники, співвідношення яких на різних етапах виявляються по-різному.

В цілому, можна виділити п'ять факторів, що впливають на процес соціалізації:

- біологічна спадковість;
- найближче оточення (родина);
- культура, соціальне оточення;
- груповий досвід;
- індивідуальний досвід.

Соціальна роль “студент”, залишається базовою і визначною в освітньому просторі вищої школи, але в своєму змістовно-смысловому функціоналі не повинна обмежуватися тільки лише освоєнням профільної спеціальності та спеціалізації, але й повинна включати в себе педагогічно реалізовані можливості освоєння і інших життєво важливих соціальних ролей.

Найважливішим завданням виховної діяльності педагогічного колективу ЗВО є підготовка студента до виконання різних соціальних ролей – громадянина, сім'янина, працівника у галузі майбутньої професії, що багато в чому залежить від змістовно-смыслових характеристик освітнього простору.

Освітній простір як вимір соціалізації являє собою змістовно-смыслову замкнутість, призначену для передачі в ній систематизованого досвіду соціокультурної життєдіяльності.

Соціокультурне середовище освітнього закладу – сукупність цінностей і принципів, соціальних структур, людей, технологій, що створюють особливий простір, що взаємодіє з особистістю, формує її професійну і світоглядну культуру; в умовах освітнього закладу відбувається взаємодія суб'єктів, що володіють певним культурним досвідом, і це підкріплене комплексом заходів організаційного, методичного, соціологічного характеру.

Заклади вищої освіти – одні з основних інститутів соціалізації. Навчання у ЗВО потрібно розглядати як результат професійної соціалізації особистості молодого фахівця. Так, освітнє середовище закладу вищої освіти можна розглянути як сукупність ряду факторів і умов, які сприяють розвитку особистісних і професійних якостей особистості, які і забезпечують рух процесу соціалізації.

У період студентства йде процес активного становлення особистості, коли соціалізація в процесі навчання включає в себе не тільки засвоєння умінь і знань, а й набуття навичок життя в соціумі, соціально-психологічної та професійно значущої спрямованості з метою забезпечення успішної діяльності як результату соціалізації. У закладах вищої освіти студент знайомиться з майбутньою професією, набуваючи професійних навичок взаємодії і комунікації як частини процесу соціалізації. Заклад вищої освіти забезпечує студенту професійну освіту, яка саме є найважливішим елементом соціалізації, але, крім того, ще й готує людину до життя в суспільстві і в більш широкому сенсі: задає первинні уявлення про людину як про громадянина і, отже, сприяє її входженню в цивільне життя.

Роль освітнього простору передбачає орієнтацію на майбутній соціальний статус, професію і адаптацію до середовища навчального закладу. При цьому на специфіку соціалізації особистості у ЗВО впливає безліч зовнішніх і внутрішніх факторів. До зовнішніх

факторів відносять авторитетність вищої освіти, інфраструктуру міста тощо. Перераховані фактори впливають на ставлення студентів до свого закладу вищої освіти, спеціальності, до викладачів і освітньої галузі загалом, що побічно впливає на весь процес соціалізації. До внутрішніх факторів можна віднести педагогічний склад, його компетентність, соціально-психологічний клімат в колективі та інше [3].

Для того, щоб студент отримав такі необхідні йому сьогодні нові можливості професійної соціалізації, освітня установа повинна вже зараз впритул займатися проектною діяльністю в освіті, спрямованою на перегляд існуючої практики підготовки майбутніх фахівців, тому що виникає необхідність:

- у відродженні престижу студента ЗВО, як представника інтелігенції, носія культурної, історичної пам'яті народу;
- в нових концептуальних і теоретико-методологічних підходах до проектування змісту освіти і адекватних технологіях її засвоєння;
- в пошуку нових технологій виховного впливу на формування ключових, в тому числі і соціальних, компетенцій студентської молоді, можливостей саморозвитку особистості студента, створення матеріальних умов для їх реалізації;
- в удосконаленні системи управління навчально-виховним процесом і розробці закладами вищої освіти критеріїв оцінки ефективності виховної роботи.

Метою соціалізації у закладах вищої освіти в умовах інформаційного суспільства є формування соціалізованої особистості, що засвоїла необхідні соціальні норми і цінності, професійні та міжособистісні ролі, необхідні для успішного функціонування та творчої самореалізації студента в соціокультурному середовищі вищого навчального закладу.

На жаль, нині процес соціалізації студентів не може розглядатися як повноцінний. За роки навчання студенти одержують певний досвід практичної діяльності, проте не завжди готові до виконання різних функцій в суспільстві, часто не набувають потрібного соціального досвіду внаслідок того, що процес соціального розвитку розглядається у ЗВО лише в якості надбудови над об'єктивним процесом становлення спеціаліста, а тому проблема соціалізації набуває особливого значення.

Для того, щоб надати студентам нові можливості соціалізації, кожен ЗВО повинен позиціонувати свій творчий хист і переваги. Для абітурієнта – студента – випускника важливо:

- позиціонування закладу в регіоні, державі;
- науковий потенціал професорсько-викладацького складу і престиж ЗВО;
- наявність науково-педагогічних шкіл в усіх напрямках підготовки фахівців галузі;
- багаторівнева структура (бакалаврат, магістратура, аспірантура, докторантура);
- достатній рівень матеріально-технічної бази навчання і соціальної інфраструктури;
- наявність системи підвищення кваліфікації та перепідготовки кадрів після закінчення закладу вищої освіти;
- договірні відносини і постійно діючі канали корпоративного зв'язку з керівництвом і персоналом найбільших компаній, задля подальшого працевлаштування;
- додаткові можливості підвищення культурного і інтелектуального рівня, що відкриваються при навчанні.

Зміни, що відбуваються в освіті, настільки істотні, що виникає необхідність у визначенні особливостей соціалізації особистості студента і умов нормативної соціалізації вже в новому освітньому просторі. Цілком очевидним є те, що значимість цієї проблеми полягає в надзвичайній стійкості ефектів соціалізації та їх впливу на послідовну соціальну (і не тільки) поведінку особистості.

В умовах формування інноваційної економіки особливого значення набуває конкуренція. Роль держави у формуванні конкурентної переваги вищої освіти полягає у створенні умов для якісного проведення ліцензування, державної акредитації та моніторингу установ вищої освіти. Однак реальну оцінку дають не тільки фахівці системи освіти в процесі названих процедур, а й інші суб'єкти, зацікавлені в розвитку сфери освіти,

зокрема представники науки та бізнесу, що формують попит на молодих фахівців на ринку праці.

Студентство є не лише пасивним об'єктом соціалізації з боку суспільних інститутів, а й активним суб'єктом, для якого характерне прагнення до саморозвитку, професійного самоствердження. Заклади вищої освіти України мають оновлювати не лише процес навчання, але й удосконалювати позанавчальну діяльність, яка спрямована на розвиток духовності, ціннісних орієнтацій кожного юнака й дівчини, їхню поведінку. Позанавчальна діяльність студентів через самоврядування, фізкультурно-оздоровчу діяльність, самодіяльну творчість, художньо-видовищні заходи, волонтерську, громадську допомогу та інші види діяльності на основі вільного їх вибору як на внутрішньому рівні навчального закладу, так і на зовнішньому – у мікросоціумі, має спрямовуватися на розвиток позитивного ставлення студента до себе як до активного та відповідального соціального суб'єкта та до інших людей.

Результатом соціалізації студентської молоді є:

- вироблення і трансформація власної системи поглядів на життя та ціннісні орієнтації, формування життєвого ідеалу;

- засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій; формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки;

- опанування професійною діяльністю та формами ділового спілкування.

Можливості ЗВО з соціалізації визначаються ступенем реалізації наступних педагогічних принципів: соціального ізоморфізму змістовно-функціональної організації навчально-виховного процесу; співвідносності змісту освіти рівню розвитку суспільства; самоврядування та демократії; гуманістичної орієнтації виховання.

Педагогічними умовами, що сприяють соціалізації у закладах вищої освіти, є наступні: актуалізація принципів самоврядування і відповідальної поведінки студентів; розширення спектра освоєваних ними соціальних ролей; збагачення форм і методів зв'язку навчання з практикою.

Таким чином, соціалізація студентів закладів вищої освіти є надважливим завданням, яке гідно виконується вітчизняними педагогами задля включення особистості в сучасне інформаційне суспільство.

Література

1. Кезин А. С. Генезис понятия инновации в профессиональном образовании: обретение сущности // Профессиональное образование. 2008. № 3. С. 40.
2. Родион Р. В. Молодежь и студенчество как социальные группы и объект социологического анализа. Вестник Адыгейского государственного университета. Серия 1: Регионоведение: философия, история, социология, юриспруденция, политология, культурология. 2010. 220 с.
3. Шумская Л. И. Современное студенчество: возрастные и социально-психологические особенности. М.: Психология, 2000. 250 с.

3.13. Economic education in the transition to a knowledge society: crisis challenges and problems of overcoming them

3.13. Економічна освіта в умовах переходу до суспільства знань: кризові виклики та проблеми

Теперішній розвиток суспільств позначений кризовими викликами, котрі наприкінці ХХ – початку ХХІ століть набули глобальних вимірів, перетворюючись на загрози світовій спільноті. Українською небезпечною є криза, що охоплює найвищий з існуючих рівнів організації живого – біосферний: він охоплює сукупність усіх екосистем планети, пов'язаних глобальними геохімічними циклами, океанічними та атмосферними циркуляціями. Звіт Міжнародної науково-політичної платформи з біорізноманітності та екологічних систем (IPBES), оприлюднений ЮНЕСКО у травні 2019 р., став для землян інформаційною “бомбою”. Світові ЗМІ назвали “ерою самогубців” покоління, до якого ми належимо: у Звіті задокументоване безпрецедентне зниження біорізноманіття та небачені за всю історію людства масштаби екологічних загроз [1].

Не менш небезпечним викликом світовій спільноті є деструкція сутностей *Homo sapiens*. Вона зачіпає людину персоніфіковано, проте її масові прояви свідчать про руйнування глибин людської сутності в цілому. Загострення антропологічної кризи вказує на загрозу модифікації генофонду людства і навіть зміну біологічної основи людини [2, с. 95-96]. Осмислення викликів екологічної та антропологічної кризи свідчить, що поява COVID-19 доповнює проблеми: біфуркаційна дія вірусу ставить людство перед нагальністю відповіді на питання, котрі виявилися наболілими не сьогодні. Однак тільки *Homo sapiens*, а не “постлюдина”, була і залишатиметься суб’єктом творення інтелектуальних багатств, цінність яких полягає передовсім у здатності надавати вихід із пастки омніциду.

Людство і кожен індивід дедалі глибинніше усвідомлюють: “все залежить від того, як і куди спрямовано економічний процес – на безсмертя цивілізації чи на її загибель” [3, с. 142]. З погляду життєдіяльності теперішніх і майбутніх поколінь його спрямування на безсмертя цивілізації стає безальтернативним. Тож в умовах досліджуваних глобальних викликів все актуальнішим стає питання про змістовне наповнення економічної освіти, відповідне потребам переходу до суспільства знань.

1. Перехід до суспільства знань як варіант відповіді на кризові виклики: погляд із точки зору економічної науки та освіти

Економіку належить моделювати як господарське освоєння людиною сфер живого, неживого й розумного та їх взаємодії. Відтак адекватне викликам ХХІ ст. управління економікою, як зазначалося в наших попередніх публікаціях, слід розглядати як керовану розумним проекцію живого на неживе. Кожна із вказаних сфер буття може і має бути декомпонованою до рівня, якого вимагають практичні потреби господарського освоєння.

Сферу розумного у процесі історичного розвитку її господарського освоєння доречно представляти як ланцюжок поступових переходів за відомою фахівцям моделлю “дані – інформація – знання”. Особливістю сучасного етапу цивілізаційного розвитку є те, що становлення інформаційної та постінформаційної стадій суспільств вже не задовольняє їхніх теперішніх потреб.

Разом із тим належить вказати на недостатнє усвідомлення значущості цього переходу тими, хто покликаний науково обґрунтовувати його становлення, скеровуючи його передовсім у русло поширення та прикладного застосування. Тим часом від браку знань, необхідних для адекватних відповідей на кризові виклики, найбільшою мірою потерпають якраз освітня галузь та практична діяльність, передовсім економічна освіта і практика господарювання.

Вихідним для даного дослідження є адекватне кризовим викликам бачення обсягів та структури інтелектуального надбання людства. З’ясовуючи передумови переходу від інформаційного суспільства до суспільства знань, слід мати на увазі симптоматичність

висновку фахівців про інформацію як своєрідну методологічну основу подальших узагальнень і спрощень. Показовим є висновок У. Р. Ешбі, котрий, з одного боку, сформулював принцип достатнього різноманіття, а з іншого, є одним із фундаторів кібернетики. “Сама собою теорія інформації може розглядатися як форма спрощення, – писав У. Р. Ешбі, – бо замість дослідження кожної індивідуальної причини у зв’язку з її індивідуальним наслідком – що є класичним елементом наукового пізнання – вона змішує в загальну масу всі причини та всі наслідки і пов’язує тільки два підсумки” [4].

Нині істотно активізуються переходи соціумів від інформаційної та постінформаційної стадій розвитку до прагнень набути статус суспільств знань. В умовах зростання та урізноманітнення знань дедалі виразніше постає дилема їх вибору, а оперування ними сприятиме життєдіяльності й розвитку модерних суспільств. Тож зауваження одного з найповажніших засновників кібернетики важливе для розкриття умов переходу до суспільства знань з погляду економічної науки, коли набула поширення думка про багаточисленність економічних теорій, шкіл, течій та напрямів.

На противагу цій думці в неортодоксальній українській економічній літературі доведено, що насправді цих теорій тільки дві: одна із них створена Ф. Кене, інша – А. Смітом [3, с. 381-382]. Метафорично вони зображаються у вигляді дерев загальнолюдського пізнання. Подальша поява економічних теорій, створюваних багаточисленними науковцями, являтиме лише окремі галузки на цих деревах. Бо “дерев залишиться двоє і тільки двоє” [Там само]. Досліджувані теорії Ф. Кене і А. Сміта “повинні були розвиватися у взаємодії, доповнюючи та підсвічуючи одна одну. Але сталося інакше...” [3, с. 354]. Відповідь на питання про те, що ж тоді сталося, залишається актуальним до даного часу.

Засновником напряму економічної науки, що отримав назву фізіократії, був згаданий вище Ф. Кене. Об’єднуючи численних однодумців, він витворив французьку наукову школу фізіократів. У XVIII-XIX ст. в європейській економічній думці відбулося поширення фізіократичних ідей, зокрема, поява італійської, німецької, англійської та інших наукових шкіл. Сучасний компаративний аналіз іншої складової загальнолюдського економічного надбання людства, фундатором якої був А. Сміт і яка до цього часу сприймається як вершина наукового знання, засвідчує: насправді “то були знання про відносне” [3, с. 461].

Дж. Шумпетер, досліджуючи погляди фізіократів та їхніх попередників, вказував, що Р. Кантільон, а потім Ф. Кене першими показали економічне життя з висоти пташиного польоту, а, отже, зобразили “економічну картину” (*tableau economique*). Гра слова “*tableau*” означає і “картину”, і “таблицю”. Дж. Шумпетер відзначав, що слово “картина” (*picture*) передає смисл краще, ніж слово “таблиця” (*table*) [5]. Спорідненість учення фізіократів з “економічною картиною” істотно поглиблює твердження українського мислителя, письменника і правозахисника М. Руденка: у праці “Гносис і сучасність” він виклав наміри “створити цільну картину Буття: від людського суспільства через Сонце до Світової Монади” [3, с. 515].

Це дозволяє вести мову про доречність побудови наукової картини світового економічного надбання. Метафоричне зображення теорій Ф. Кене та А. Сміта у вигляді дерев загальнолюдського пізнання підтверджує наші аналогії [6]. Структура пропонованої картини має розкривати складові економічного надбання людства, вказуючи на ту, котра є адекватною розв’язанню досліджуваних проблем.

Світоглядним “ключем” пропонованого вибору є дефініція сучасної світової економічної науки, що визначається як наука, “від якої залежить життя на Землі” [3, с. 481]. Важливим у дефініції є трактування дієслова “залежить”. Залежність життя від науки свідчить про глибокий субстанційний смисл досліджуваної дефініції. Бо “коли ми вказуємо на недостатність якоїсь теорії, – то цим не вчиняємо замаху на її життя, а лише з’ясовуємо ту межу, до якої цю теорію можна вважати справедливою” [3, с. 458]. Ця межа дефінітивно констатована в неортодоксальній українській економічній думці і світовому науковому обігу на початку 2000-х років. Ігнорування цієї дихотомії перешкоджає визначенню межі, до якої застосовна відповідна теорія, а для життя на Землі є взагалі небезпечним.

Застосування теорії множин дозволяє глибше осягати ідею М. Руденка про необхідність “об’єднати відкриття Кене з відкриттям Майєра”. Адже якраз у такий спосіб “легко дістанемо те, що дістав С. Подолинський” [3, с. 272]. Дескриптивна теорія множин дає можливість об’єднувати парадигми Кене і Майєра, результатом перетину яких стає парадигма Подолинського. Застосування теорії множин дозволяє поглибити твердження про те, що “Ф. Кене плюс С. Подолинський – це вже не часткова, а повна Істина” [3, с. 440].

У досліджуваному контексті важливою є оцінка, яку дав акад. В. Вернадський внеску С. Подолинського у дослідження “межі між живою і косною речовиною”. Адже одночасно з Р. Майєром над розв’язанням вказаних проблем працювали В. Томсон (лорд Кельвін) та Г. Гельмгольц. Їхні “короткі, проте цілковито ясні вказівки, думки і факти енергетичної відмінності живого й мертвого ... не були зрозумілі й поціновані. Вже пізніше і самостійно ... С.А. Подолинський зрозумів всю значущість цих ідей” [7, с. 360].

Поряд із цим український науковець виклав положення, котре понад 140 років фахівці оминають мовчанкою: у науковій розвідці про людську працю та її стосунок до розподілу енергії він викрив теорію Т. Мальтуса. Витворену пастором-віровідступником теорію свого часу занадто “м’яко” назвали “похмурою наукою”: на справді вона була і залишається нехтуванням християнської заповіді “Не вбий!”. С. Подолинський побачив сутність теорії як спонуку до розкрадання енергії, аргументовано протиставивши їй природничо та статистично обґрунтовані положення [8, с. 276].

Не приймаючи доведень Т. Р. Мальтуса про те, що зростання народонаселення слід зупиняти усвідомлено, за рахунок суспільних (глобальних) нещастя (війн, епідемій, голодоморів тощо), С. Подолинський довів здатність планети забезпечити життєдіяльність кількох десятків мільярдів землян, водночас показавши її ресурсні обмеження [8, с. 275].

Розвідкою про людську працю і єдність сили, оприлюдненою того ж року у формі стислого начерку, С. Подолинський довів: “ніщо не створюється людською працею” і тим самим викрив трудову теорію вартості [8, с. 284]. Одну зі своїх праць український науковець надіслав К. Марксу, зазначивши у листі спробу “привести додаткову працю у відповідність панівним фізичним теоріям” [9, с. 305]. Ф. Енгельс, якого К. Маркс просив висловити думку про цю розвідку, відкинув провідну ідею С. Подолинського, ствердивши, ніби той збився на манівці і “поплутав фізичне з економічним” [8, с. 66].

У той же час ігнорування надбань неортодоксальної економічної думки стає “дезертирством” сучасних науковців та освітян, котре унеможлиблює становлення суспільства знань на засадах, викладених з позицій питомо української економічної науки та освіти. Бо являє собою їх “втечу” від національних інтелектуальних надбань, котрі є власними, а не чужими, запозиченими, до того – життєствердними, а не смертоносними. Це “дезертирство” і ця “втеча” збіднюють фахову здатність сучасників захищати інтереси майбутніх поколінь.

2. Альтернативи розвитку економічної освіти: необхідність забезпечення суспільств життєствердним знанням

Акад. В. Вернадський в останні роки життя прийшов до визначального для подальшого існування всього живого, включаючи перспективи життя планетарного людства, висновку про те, що жива речовина існує “протягом усього геологічного часу, тобто геологічно вічно” [10, с. 326]. Доведене положення є фундаментальною фізико-економічною підвалиною, яку належить класти в основу економічного розвитку.

З іншого боку, економіка XXI ст. покликана бути гармонійним симбіозом живого, неживого й розумного. Визначальною в цьому симбіозі є сфера живого, проте існує небезпека її руйнування внаслідок недосконалого освоєння сфери неживого, від чого не раз застерігав акад. В. Вернадський. Вказуючи, що “перед людиною відкривається величезне майбутнє”, мислитель водночас змушений був застерегти: “якщо вона зрозуміє це і не буде використовувати свій розум і свою працю для самознищення” [10, с. 330]. Бо на людину як носія розумного, що скеровує працю задля збереження живого, покладається відповідальність за майбутнє.

Важливою фізико-економічною основою розвитку економіки є надбання сучасного українського мислителя, письменника і правозахисника М. Руденка. Наш сучасник володів глибоким осягненням значущості дії та застосування закону збереження й перетворення енергії для економічного розвитку суспільств. М. Руденко самостійно доводив положення, що підтверджують істинність як ідей С. Подолинського, так і узагальнень акад. В. І. Вернадського про “неперехідну відмінність між живими і косними природними тілами біосфери”, “різку, енергетично-матеріальну відмінність живих організмів від усіх косних тіл біосфери” [11, с. 508]. Він розвивав ці положення і доводив, що “світи органічний і неорганічний розмежовані тим, що всяка органічна речовина, на відміну від мінеральної, є носієм сонячної енергії” [3, с. 451].

Спираючись на ці положення, можемо вести мову про економіко-природознавчий симбіоз, яким сьогодні є українська наукова школа фізичної економії [3, с. 482, 487]. З одного боку, синтез європейської фізіократії та української наукової школи фізичної економії утворюють феномен із більш, ніж чвертьтисячолітньою історією – континентальну наукову фізико-економічну школу. З іншого, досягнуті на цій основі здобутки є основою новітнього загальнолюдського феномену, що, як і вони, має рятівний вимір – сучасної світової фізико-економічної думки. Підставою для цього є наступне.

Світовими інтелектуалами, котрі дотримуються гуманістичних засад, визнана новітня наукова галузь, іменована екологічною економікою [12]. Серед її найвидатніших фундаторів – Ф. Содді, К. Боулдінг, Н. Джорджеску-Реген та інші, включаючи зарубіжних науковців, котрі є нашими сучасниками – Г. Дейлі, Р. Костанза, Х. Мартінес-Аліер та ін. У досліджуваному контексті важливо відзначити, що ім'я українця С. Подолинського поставлене на чолі світової когорти подвижників екологічної економіки [13]. Перелік здобутків українського очільника обмежений трьома працями: хоча насправді їх шість і за його життя вони видані чотирма європейськими мовами [14, с. 5-19].

Ознака “фізична” у досліджуваному понятті походить від грецького “*physis*”, тобто “природа”. Ознака “*physis*” надає можливість апелювати спочатку до античних витоків економіки, а згодом – до засновників екології; вона також застерігає від небезпеки відкидання надбань фізіократів, теперішнє звернення до яких сучасні “ерудити” вважають ризикованим [3, с. 386]. У такий спосіб фізична економія охоплює й екологічну економіку. Тож до рушіїв світової фізико-економічної думки поряд із подвижниками екологічної економіки, мають входити: француз М. Алле, американець Л. Ларуш, німець К. Шлюппман, інші відомі у світі дослідники фізичної економії.

Французький нобеліат з економіки М. Алле неодноразово вказував на важливість того сегмента економічного знання, котре ґрунтується на природничих засадах суспільно-господарського буття [15]. Українець М. Руденко називав цей сегмент фізичною економією. Однією із найвагоміших розробок М. Алле вважається економіка ринків. Доробком українця М. Руденка є фізико-економічне обґрунтування ролі зерна у творенні й розвитку ринків. На часі поєднання здобутків видатних європейців: їхні новації творять підвалини адекватної викликам ХХІ століття парадигми ринку як вільного руху надлишків зерна, спроможного гарантувати земне безсмертя.

Серед найвагоміших розробок Ф. Содді, котрий значиться другим після С. Подолинського як очільника світових подвижників екологічної економіки, поряд із “картезіанською економікою” та “економікою цінностей” вказуються монетарні новації британського нобеліата, що стосуються радикальної перебудови глобальних грошових відносин, зокрема, відмови від золотого стандарту та обґрунтування грошової системи на незолотій основі [16]. Доробком М. Руденка є обґрунтування ролі зерна у творенні сучасного еталона вартості. Український інтелектуал доводив: якби еталоном вартості зробити “тонну або центнер пшениці” – “сотні мільйонів земель були б врятовані від голодної смерті” [3, с. 482]. Поєднання розробок наших подвижників даватиме змогу творити монетарну теорію фізичної економії – справді життєствердне знання для практичного запровадження з рятівними намірами.

Застосування теорії множин дозволяє істотно розвинути вже згадану формулу “Ф. Кене плюс С. Подолинський”: її доречно доповнити формулами як “М. Алле плюс М. Руденко”, так і “Ф. Содді плюс М. Руденко”. Це дасть змогу оволодівати найновітнішою рятівною складовою загальнолюдського економічного надбання, якою є симбіоз заснованої на природничих засадах континентальної фізіократії, української наукової школи фізичної економії та сучасної світової фізико-економічної думки.

...Із викладеного випливає, що теорії Ф. Кене та А. Сміта понад двісті років сприймалися як несумісні [3, с. 464]. Хоча вони споріднені і навіть “повинні були розвиватися у взаємодії, доповнюючи та підсвічуючи одна одну...” [3, с. 354]. “Ескіз” пропонованої наукової картини надаватиме змогу для науково обґрунтованої відповіді на питання про те, в якій взаємозалежності мусять перебувати теорія фізіократів і трудова теорія англійських класиків [3, с. 403-404, 458-459]. Адже “із ... несумісних теорій повинна народитися єдина економічна теорія” [там само]. Керуючись ідеєю поетапного сходження та поєднання, належить виводити їхню субординацію: впливаючи з фізичної економії, політична має підпорядковуватися їй і доповнювати її.

Такими є пропозиції щодо розвитку економічної науки та освіти в умовах становлення суспільства знань. Вони відкриватимуть можливості утверджувати пропоновані засади економічної науки та освіти і забезпечувати повноту обсягів та самодостатність структури наукової картини загальнолюдської економічної думки.

Таким чином, з’ясування причин загроз світовій спільноті водночас вказує на інтелектуальні шанси рятівних можливостей сучасної людини. Очевиднішими стають життєдайні засади розвитку сучасних суспільств. Порятунок від глобальних небезпек вбачається у становленні суспільств знань, здатних бути середовищем рятівної економічної науки та похідної від неї освіти, призначенням яких є продукування і поширення життєствердних знань.

Відтак сприяння життю на Землі має стати безальтернативним критерієм достатності сучасної економічної науки та освіти. Субординація загальнолюдського економічного надбання, завдяки якій політична економія впливатиме з фізичної, підпорядковуватиметься їй і доповнюватиме її, має досягатися через демонтаж економічних знань, несприятливих для продовження життя на Землі, “роззброєння” смертоносного інтелектуального арсеналу, позбуття першою чергою ворожих життю економічних знань.

Витоки гуманістичного, заснованого на фундаментальних природничих засадах економічного знання можна віднайти в історичних анналах. Задля продовження життя на Землі вимагає утвердження рятівна парадигма подвижників континентальної фізіократії, української наукової школи фізичної економії і сучасної світової фізико-економічної думки.

Майбутніх фахівців слід спонукати до опанування економічними знаннями, від яких залежить життя на Землі. Володіючи цими знаннями, майбутні суспільства зможуть утверджувати рятівні принципи керованості господарювання. Надання новій генерації фахівців статусу “адвокатів нащадків” водночас означатиме оволодіння сталістю розвитку.

Література

1. Міжнародна науково-політична платформа з біорізноманітності та екологічних систем – Вікіпедія [Електронний ресурс].– Режим доступу: <https://www.ipbes.net/news/Media-Release-Global-Assessment/> Міжнародна науково-політична платформа з біорізноманітності та екологічних систем (IPBES).
2. Степин В. С. Цивілізація и культура. – СПб.: СПбГУП, 2011. – 408 с.
3. Руденко М. Енергія прогресу. Вибрані праці з економії, філософії і космології. – К.: Кліо, 2015. – 680 с.
4. Эшби У. Р. Принципы самоорганизации. Пер. с англ. – М.: Мир, 1966. – 332 с.
5. Шумпетер Й. А. История экономического анализа. Пер. с англ. В 3-х т. Т. 1. – М.: Экономическая школа, 2001. – 552 с.

6. Shevchuk V. Theoretical and economic picture of the world in measuring the sustainability and management of modern societies \ Conference Proceedings of the 2nd International Scientific Conference Economic and Social-Focused Issues of Modern World (October 16-17, 2019, Bratislava, Slovak Republic). The School of Economics and Management in Public Administration in Bratislava, 2019. – P. 187-196.
7. Вернадский В. И. Очерки геохимии. – Львов: ВК “Арс”, 2013. – 488 с.
8. Подолинський С. Вибрані праці. Упорядник Л. Я.Корнійчук. – К.: КНЕУ, 2000. – 328 с.
9. Подолинський С. Листи та документи. Упоряд.: Р. Сербин, Т. Слюдикова. – К.: ЦДІАУ, 2002. – 422 с.
10. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. – Львов: ВК “Арс”, 2013. – 416 с.
11. Вернадский В. И. Размышления натуралиста. – Львов: ВК “Арс”, 2013. – 532 с.
12. Екологічна економіка – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – URL: https://en.wikipedia.org/wiki/ Ecological_economics.
13. Сергій Подолинський – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – URL: https://ru.qwe.wiki/wiki/Sergei_Podolinsky.
14. Сербин Р. Публікації Сергія Подолинського західними мовами // Учення Сергія Подолинського і цивілізаційна еколого-економічна перспектива. – К.: КНЕУ, 2001. – 160 с.
15. Алле М. Экономика как наука. Пер. с фр. – М.: Наука для общества, 2011. – 166 с.
16. Фредерік Содді – Вікіпедія [Електронний ресурс]. – URL: https://ru.qwe.wiki/wiki/Frederick_Soddy.

3.14. Distance learning in universities during a pandemic crisis: problems and ways to solve them

3.14. Дистанційне навчання у вишах в умовах пандемічної кризи: проблеми та шляхи їх вирішення

У зв'язку з пандемією, яка охопила практично весь світ, відбулися істотні зміни в різних сферах суспільного життя. Сказане стосується й освіти. Педагоги різних країн світу продовжували здійснювати освітню діяльність, перейшовши на дистанційну форму навчання, яка для багатьох стала викликом і спричинила виникнення низки труднощів, що потребують аналізу та пошуку шляхів вирішення. З огляду на це наша розвідка, присвячена актуальним питанням дистанційного навчання в умовах пандемії, є актуальною та відповідає сучасним суспільним запитам.

Метою нашої наукової студії є визначення кола проблем, які виникали в учасників освітнього процесу в закладах вищої освіти під час карантину, спричиненим поширенням COVID-19, окреслити шляхи їх вирішення та профілактики виникнення. Досягнення мети передбачає виконання таких *завдань*: з'ясувати специфіку дистанційного навчання у вишах в умовах пандемічної кризи; описати труднощі, які виникли у викладачів і студентів; висвітлити способи підвищення пізнавальної діяльності студентів під час навчання дистанційно; окреслити шляхи підвищення якості надання освітніх послуг у вишах в умовах дистанційного навчання.

Загалом питання дистанційної освіти в педагогіці не є новим. Ідея надання освітніх послуг дистанційно виникла передусім у зв'язку з індивідуалізацією освіти [1, с. 38] та прагненням забезпечити доступність освітніх послуг широким верствам населення [6, с. 30]. Ця царина педагогічної науки привернула увагу таких дослідників, як Jena Pravat Kumar, В. Кухаренко, К. Корсак, С. Вітвицька, Е. Полат, А. Петров, О. Тищенко, І. Адамова, Т. Головачук, А. Веремчук та ін., які студіювали теоретичні, методологічні та методичні аспекти дистанційного навчання.

В умовах концентрації результатів суспільного розвитку в інформаційній сфері, швидкого старіння професійних знань і потреби їх постійного оновлення дистанційне навчання завдяки своїй гнучкості та відсутності прив'язаності до часу та місця дає можливість створення систем масового безперервного самонавчання, загального обміну інформацією та дозволяє швидко й адекватно реагувати на потреби сьогодення [4, с. 3].

Дистанційна форма навчання має яскраво виражену технологічну основу – передбачає використання комп'ютерної техніки, відповідного програмного забезпечення, комп'ютерних телекомунікацій, новітніх інформаційних технологій тощо. Водночас ця форма навчання є найбільш прийнятною з позицій економії фінансових, часових [7, с. 320] і певною мірою людських ресурсів.

Особливістю дистанційного навчання є також те, що воно передбачає запит на нові вміння та навички учасників освітнього процесу. Ідеться про їх психологічну готовність до онлайн-формату навчання, інформаційну та цифрову грамотність, адаптивність, гнучкість, креативність, володіння мистецтвом тайм-менеджменту, мотивування та самонавчання тощо. Можна без перебільшення сказати, що особистість викладача, його готовність до роботи зі студентами дистанційно значною мірою визначає ефективність такої форми навчання.

Дидактичні принципи організації дистанційного навчання характеризуються специфічністю реалізації порівняно з очним навчанням. Як наслідок – сам формат дистанційного навчання спричинює необхідність трансформації традиційних педагогічних методів і прийомів, а також змін щодо форми організації навчального процесу та комунікації учасників освітнього процесу.

Так, у форматі онлайн-занять традиційна лекція витісняється консультаціями, дискусіями, презентаціями наукових здобутків, практичними заняттями і под. Наголошуємо й на тому, що під час дистанційного навчання особливої уваги з боку педагогів потребує

практичний складник освітньої діяльності й акцентування уваги на розвитку комунікативних навичок, умінні працювати в команді, репрезентувати результати своєї діяльності тощо.

Говорячи про особливості дистанційного навчання в період карантину, зумовленого пандемією, слід передусім відзначити його вимушеність (невідворотність), що виявилось у непланованих змінах роботи учасників освітнього процесу і переході освіти в іншу площину.

Не можна оминати увагою і той факт, що загалом українська викладацька спільнота, а також студентство, не були належним чином підготовлені до такого формату навчання. До того ж у період карантину в Україні спостерігався певний контраст щодо готовності академічної спільноти надавати освітні послуги дистанційно: дехто з педагогів уже понад десять років працював з освітньою платформою “Moodle” (так, приміром, у Тернопільському національному економічному університеті згадана освітня платформа використовується з 2013 року), перевів усі свої наукові та науко-методичні праці в цифрову форму та оприлюднив їх на сайтах електронної бібліотеки та закладу освіти (наприклад, у Dspace), натомість як деякі викладачі ще не відійшли від рукописних варіантів лекцій і не уявляли собі навчального процесу в режимі “онлайн”.

Розглянемо труднощі, з якими зіткнулися учасники освітнього процесу під час карантину. З позицій **викладачів** українських закладів вищої освіти розширення зони комфорту під час дистанційного навчання полягало в необхідності:

а) опанування нових інформаційних технологій для здійснення викладацької діяльності (йдеться про освітні платформи “Moodle”, “На урок”, “Google Classroom”, “Zoom” і под.);

б) зміни підходів до викладання: відмова від традиційних форм аудиторної роботи зі студентами, додання труднощів проведення дискусій і групових опитувань (через пасивність студентів на онлайн-заняттях тощо);

в) упорядкування навчально-методичного забезпечення дисциплін і переведення його в електронний формат у стислі часові рамки;

г) розвитку навичок дистанційно активізовувати та мотивувати студентів до регулярної самостійної роботи;

д) зміни критеріїв оцінювання роботи студентів у період карантину та здійснення її об'єктивної оцінки. На нашу думку, розроблення контрольних завдань творчого характеру, урізноманітнення форм модульного контролю (які б дали змогу перевірити різні вміння та навички), а також запровадження онлайн-захистів контрольних робіт або співбесід-звітів дають змогу справедливо й адекватно оцінити знання студентів;

е) здійснювати викладацьку діяльність із порівняно великими академічними групами.

З позицій студентської молоді дистанційне навчання в період карантину викликало труднощі не стільки у зв'язку з необхідністю опанування нових комп'ютерних програм, скільки з проблемами із самоорганізацією та відсутністю навичок працювати регулярно самостійно. Наприклад, доступність освітніх матеріалів стає передумовою до відтягування виконання завдань. Зазначимо, що тривала робота з електронними пристроями, зокрема проведення багато часу перед монітором комп'ютера, спричинює швидку втомлюваність студентів і небажання вчитися.

Через відсутність чітких указівок використовувати визначені освітні платформи та форми роботи зі студентами в багатьох вишах викладачі використовували різні освітні платформи, форми і методи навчання, що утруднювало адаптацію студентів до дистанційної форми навчання.

На навчальній та пізнавальній діяльності студентів у період карантину негативно позначалися також нечіткість вимог викладачів до них, великий обсяг навчальних завдань (у такий спосіб деякі викладачі намагалися “компенсувати” відсутність занять у режимі “офлайн”); низька якість або відсутність належних навчально-методичних матеріалів із дисциплін. Передусім йдеться про неграмотно складені тестові питання, застарілі лекційні матеріали, нецікавий для сучасної студентської молоді спосіб подання навчального матеріалу.

Іншу групу труднощів, які виникали в студентів, можна віднести до технічних: переваженість освітніх платформ (здебільшого збої під час проходження підсумкового комп'ютерного тестування); нестабільність / відсутність Інтернет-з'єднання, доступу до навчальних інформаційних ресурсів; відсутністю окремого спеціально обладнаного робочого місця для дистанційного навчання. Не можемо також оминати й факт преферентного використання студентами смартфонів порівняно з комп'ютерною технікою з великим екраном, що вкрай негативно позначається на їх пізнавальній активності.

Одним з основних завдань педагогів є активізувати пізнавальну діяльність студентів і мотивувати їх до самостійної роботи, що в умовах дистанційного навчання доволі проблематично. Якщо за традиційного навчання викладач робить ставку на мотиви безпосереднього стимулювання (цікаво викладає матеріал, заражає позитивними емоціями і под.), то під час дистанційного навчання провідними мотивами пізнавальної діяльності стають інтелектуальні [5]. Окреслимо основні способи активізації пізнавальної активності студентів під час пандемії. Їх становлять:

- підтримка постійного зв'язку зі студентами через різні канали комунікації: мобільний зв'язок, месенджери Viber / Telegram, електронну пошту, соцмережі (Facebook, Instagram), безкоштовні освітні платформи, наприклад: ZOOM, GoogleMeet, Moodle і под. (див. про це детальніше [2, р. 219]) – не тільки за розкладом;

- обумовлення обов'язковості увімкнення відеокамери під час онлайн-занять: відповідальність і студентів, і викладачів значно зростає, коли є можливість бачити один одного та мати зворотній зв'язок;

- надання емоційної підтримки студентам у період карантину: демонстрування інтересу до їхнього позанавчального життя, підбадьорювання, похвала під час онлайн-занять, виявлення позитивного ставлення під час надсилання завдань і запрошень на онлайн-зустрічі: благопобажання, стікери, смайли, привітання; пропагування здорового способу життя і поради щодо корисного проведення вільного часу, самоорганізації та самомотивації (особливо це актуально для кураторів студентських груп);

- регулярність навчальних занять зі студентами. Бажано не змінювати час і тривалість онлайн-занять – не більше 1 год. – 1 год. 20 хв.;

- регулярне надсилання повідомлень / листів з інформаційно вичерпним і логічно структурованим переліком завдань на кожне наступне заняття;

- обстоювання принципів справедливості в оцінюванні студентів і чіткість у формулюванні вимог до них: визначення критеріїв оцінювання роботи студентів протягом і в кінці семестру, наприклад: “Чим студенту загрожує невиконання завдання / невчасне подання на перевірку комплексного підсумкового індивідуального заняття, відсутність на онлайн-заняттях?”;

- чергування видів навчальної діяльності й урізноманітнення завдань, наприклад: підготовка комп'ютерних презентацій, їх захист, участь в обговоренні виступів один одного, розв'язання тестів і ситуаційних завдань, читання / слухання / перегляд лекцій, складання документів від руки та на комп'ютері, створення тестових питань і кейсів, підготовка проєктів, написання есе, наукових розвідок (тез) із дисципліни тощо;

- проведення онлайн-занять у вигляді консультацій із поясненням найважчих для розуміння або суперечливих питань, використовуючи різноманітні форми візуалізації значущої інформації (*презентації, відео, вивід структурованого тексту на монітор комп'ютера* і т.д.);

- залучення студентів до участі в дискусіях, що передбачає підготовку актуальних і цікавих для студентів тем для обговорення та запитань – так званих “активізаторів” дискусій;

- приділення особливої уваги формуванню в студентів *soft skills* – комунікабельності, емоційного інтелекту, креативності, уміння працювати в команді, мотивувати, виступати публічно, вести перемовини та ін.;

• застосовування індивідуального підходу до навчання, що полягає в можливості студента вибрати цікаву для нього тему КППЗ / курсової роботи, форму навчання та спосіб комунікації з викладачем тощо.

• відмова від традиційної лекції (в режимі “онлайн”). Запровадження так званих “перевернутих” уроків: спочатку студенти ознайомлюються з електронним варіантом лекції чи аудіо- / відеолекцією, а потім на онлайн-занятті обговорюють тему.

На нашу думку, для підвищення якості надаваних освітніх послуг дистанційно *на рівні університету* потрібно:

1) визначити освітні платформи, на яких здійснюється дистанційне навчання, форми роботи викладачів зі студентами, принципи політики оцінювання результатів навчання студентів, обумовити стратегії поведінки викладачів у різних проблемних ситуаціях, які можуть виникати під час дистанційного навчання;

2) чітко окреслити й уніфікувати вимоги до учасників освітнього процесу в умовах дистанційного навчання;

3) організувати розроблення інструкцій, у тому числі у відеоформаті, щодо роботи на рекомендованих освітніх платформах та розмістити їх на сайті університету;

4) запровадити розроблення та уніфікування методик створення і використання дистанційних курсів у навчальному процесі, які б відповідали сучасним вимогам, а також ініціювання створення варіативних методик із дистанційного навчання людей із різними рівнями здібностей, віком і потребами [7, с. 322];

5) запровадити проведення вебінарів, онлайн-тренінгів / консультацій, освітніх майстерень для викладачів, присвячених актуальним питанням:

а) *цифрової грамотності та опанування інноваційних технологій створення електронного контенту*, наприклад: “Секрети успішної відеозйомки в домашніх умовах”, “Заповнюємо курс на платформі “Moodle”: рекомендації та помилки”, “Порівняльна характеристика освітніх платформ для дистанційного навчання”;

б) *педагогіки та методики викладання навчальних дисциплін у вищих дистанційно*, наприклад: “Мистецтво створення якісних тестових питань”, “Метод кейсів під час дистанційного навчання: ЗА І ПРОТИ”, “Формуємо електронний навчально-методичний комплекс дисципліни: типові помилки та шляхи їх виправлення”, “Технології створення електронних навчальних курсів”, “Проведення ефективних онлайн-занять”, “Керування проектною діяльністю студентів під час карантину”, “Секрети цікавої онлайн-дискусії”, “Керування науковими роботами дистанційно”, “Особливості педагогічного спілкування під час дистанційного навчання”, “Необхідні компетентності педагога в умовах дистанційного навчання”;

в) *професійної етики та академічної доброчесності*, наприклад: “Етика опосередкованої комунікації зі студентською молоддю”, “Академічна доброчесність викладача в умовах дистанційного навчання”, “Як об’єктивно оцінити роботу студента під час карантину”;

б) організувати проведення онлайн-семінарів, тренінгів, консультацій / занять, відеороликів для *студентів* щодо:

а) *опанування ними нового програмного забезпечення*, наприклад: “Як працювати на освітніх платформах ZOOM, Google Meet і под.” (реєстрування, планування подій, розсилка запрошень на онлайн-зустрічі, функції показу екрану, координування роботи учасників зустрічі, етикет поведінки під час онлайн-зустрічей, раціональне використання часу під час онлайн-конференцій і под.);

б) *підготовки до складання іспитів дистанційно*, наприклад: “Як підготуватися до складання іспиту у вигляді комп’ютерного тестування” (див. <http://didu.tneu.edu.ua/yak-pidgotuvatisya-do-ispitu-v-umovakh-ka/> (дата звернення 12. 07. 2020);

в) *етики спілкування та академічної доброчесності*, наприклад: «Етика опосередкованої комунікації з викладачем», “Актуальні питання академічної доброчесності під час дистанційного навчання”;

7) організувати професійну зйомку відеолекцій викладачів. Так, на юридичному факультеті Тернопільського національного економічного університету у травні 2020 року було організовано відеозйомку підсумкових лекцій із навчальних курсів, у яких викладачі систематизували інформацію навчальної дисципліни, наголошували на значущій інформації та давали рекомендації щодо підготовки до іспиту (див. <http://uf.tneu.edu.ua/onlayn-lekcii-vikladachiv-yuf/> (дата звернення 12. 07. 2020));

8) забезпечити захист прав інтелектуальної власності викладачів як розробників дистанційних курсів [4, с. 5]. Невирішеність цього питання спричиняє низьку мотивованість викладачів розробляти якісні навчально-методичні матеріали з курсів і небажання оприлюднювати свої оригінальні напрацювання на сайті університету чи електронної бібліотеки.

Таким чином, загалом дистанційне навчання під час карантину, безумовно, краще за відсутність навчання. Воно передбачає зміну підходів до викладання; витіснення одних педагогічних методів і прийомів іншими; розроблення якісних навчально-методичних матеріалів; візуалізацію та структурування навчальної інформації; увагу викладачів до мотивування студентів і розвитку їхнього емоційного інтелекту, особливо в умовах браку неопосередкованого спілкування та загального соціального занепокоєння у зв'язку з пандемією.

Стрімке бажання педагога передати свої знання і досвід студентам, його високий професіоналізм, прагнення до постійного саморозвитку – передусім щодо оптимального використання сучасних інформаційних технологій в освітньому процесі та вміння створювати якісні електронні навчально-методичні матеріали – є запорукою ефективного та цікавого навчання в дистанційній формі. Вивчення шляхів модернізації традиційних педагогічних методів і нових способів педагогічної інтеракції з огляду на дистанційну форму навчання є перспективою наших подальших наукових студій.

Література

1. Lauzon Allan C., Moore George A. B. Computer: A fourth generation distance education system: Integrating computer-assisted learning and computer conferencing. *The American journal of Distance education*. 1989. № 1. Vol 3. P. 38.
2. Pravat Kumar Jena. Challenges and Opportunities created by Covid-19 for ODL: A case study of IGNOU. *International journal for innovative research in multidisciplinary field*. 2020. Volume 6, Issue 5, May. P. 217-222.
3. Pravat Kumar Jena. Successful Learners of Distance Education: A case study of IGNOU. *International Journal of Innovative Research in Multidisciplinary Filed*. 2020. 6 (4), P. 155-161.
4. Адамова І., Головачук Т. Дистанційне навчання: сучасний погляд на переваги та проблеми. *Витоки педагогічної майстерності*. 2012. Випуск 10. С. 3-5.
5. Боева Н. И. Педагогические технологии дистанционного обучения. *Педагогические науки*. Дистанционное образование. 2019.
6. Васюк О., Скумін Т. Теоретико-методичні аспекти організації дистанційної освіти. *Вісник Книжкової палати України*. 2011. № 2. С. 30–32.
7. Веремчук А. Проблеми і перспективи дистанційного навчання у ВНЗ. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2013. № 7. С. 319-325.

Part 4. Experience of universities' functioning in the quarantine conditions

4.1. Smart-technologies as a component of quality improvement teaching of cultural disciplines

Today, there are a number of processes around the world that have a significant impact on educational systems. The pandemic caused by the COVID-19 virus provoked distance learning in all educational institutions around the world. Online education will be likely from the beginning of the 2020/2021 school year. The rapid development of innovative technologies is the cause of large-scale educational reforms that are turning education into a productive sector of the economy. The National Doctrine of Education Development states that Ukraine must ensure accelerated, advanced innovative development of education by updating the content of education and organization of the educational process in accordance with democratic values, market principles of the economy, modern scientific and technological achievements [1, p. 45].

In recent years, modern and innovative teaching methods are increasingly used in higher education institutions (hereinafter – HEI), which has a more positive effect on the formation of professional knowledge and skills of students than traditional forms of teaching lectures and conducting practical classes.

In the field of view of any teacher are constantly at least three aspects of his professional activity: pedagogical communication, individual psychological, professional qualities and the actual pedagogical activity, the productivity of which directly depends on the professionalism of the teacher.

Active interaction with the e-learning product is the main advantage, the strategic task of informatization of modern education.

The development of information and system technologies has determined deep, meaningful transformations in all spheres of human life. Society is undergoing an evolutionary transformation and moving to a new level – Smart-society, a component of which is Smart-education, which unites into a single system not only educational and cultural institutions, but also teachers to carry out joint educational activities on the Internet.

In order to establish ways to implement Smart-technologies in the educational process in the institution of culture and arts, it is effective to use multimedia technologies in classes of cultural disciplines in a combination of theoretical knowledge and practical application.

The main task that should be solved during the teaching of cultural disciplines with the help of Smart-technologies is the maximum delivery of educational material to the student.

The task of the teacher is to direct the student's work to achieve the goal during training.

Sufficient attention is paid to the problem of improving the training of specialists in the higher education system. Recently, the concept of continuing education has been implemented, which provides for changes in three areas: why teach (content), in what sequence (structure) and how to teach (technology). The analysis of recent research and publications in which the solution of the problem was initiated shows that this issue was considered by I. Gorbunova, L. Dis, V. Medushevsky, S. Polozov, Y. Rags, G. Tarayeva, O. Haruto and others [7, p. 8]. Publication O. Yuzyk and G. Bilanych (author of the article) contains recommendations for the introduction of postgraduate education and higher education institutions in the educational process of application software, which provided an opportunity to better master the disciplines of the music cycle [9].

The problem of application of interactive learning technologies in the process of professional training of future specialists was studied by T. Dobrynina, T. Koval, V. Martyniuk, T. Matvienko, L. Melnyk, I. Melnychuk, S. Kozhushko [2, p.8], N. Pavlenko, O. Polat, O. Pometun, S. Sysoeva, V. Shcherbyna and others. Innovations, technological, informational and social processes taking place today in all forms of work, have significantly changed the established and reproducible, for a long time, the system of vocational education, transformed educational ideas, forms, learning technologies that can meet the needs and social order of modern society.

However, the analysis of the state of scientific development of various aspects of this problem showed insufficient research on issues related to the use of Internet technologies in higher education institutions of cultural and artistic orientation. The vast majority of researchers view Smart Education as a process using technological innovation and the Internet, which provides students with the opportunity to acquire professional skills based on the systematic study of cultural disciplines, taking into account their multifaceted and continuous updating of content. In the Smart-society there is a process of transition from the traditional model of learning to e-learning, and then to Smart-education.

Smart-technologies is an interactive educational complex that allows you to create, edit and distribute multimedia educational materials, both in the classroom and in extracurricular activities.

It has already become the norm during a training session in cultural disciplines, using multimedia presentations made using Microsoft PowerPoint.

It should be noted that the positive aspects of the use of Smart-technologies in the educational process include:

- the possibility of their use in teaching various disciplines;
- high efficiency of knowledge acquisition;
- modernity of technologies and understanding and perception of them as a natural component of young people, which makes their lives a convenient tool for the development of creative potential;
- increasing students' interest in learning;
- ease of combining Smart-technologies with a communicative approach to teaching.

The educational process is carried out using various forms of work, the choice of which depends on the content and objectives of classes, age characteristics of students. One of the forms is the use of new interactive technologies, the purpose of which is the formation of comfortable learning conditions in which the student feels his success, his intellectual ability. The essence of interactive teaching and education is the interaction of all those who are participants in the pedagogical process, i.e. teachers and students. This special form of organization of cognitive activity should take place in an atmosphere of friendliness and mutual support. The educational process is organized so that almost all students are "involved" in the process of cognition, everyone makes a special individual contribution, there is an exchange of knowledge, ideas, ways of working.

Great opportunities in improving the efficiency of the process of teaching cultural disciplines is the use of the Internet. Usually, the simplest use of the Internet in the teaching of cultural disciplines is to use it as a source of additional materials. However, the full potential of the Internet is revealed when using it in the classroom: it can be a special training exercises for distance learning. In order for the teaching of culturological disciplines of HEI to be effective and meet modern requirements, the future cultural worker must master the courses "Culturology", "Modern culturological process", "Culturological studies" which are studied by students majoring in "Music", "Performing Arts", "Event Management", "Musical Art", "Choreography". In the process of studying the course, students master both theoretical and practical aspects of cultural knowledge. The amount of hours devoted to the study of these courses is small, and is a generalizing and systematizing nature of the study of students in the above disciplines.

Future cultural workers have a special culturological mission of bearers of high professional culture, artistic knowledge and pedagogical skills. They need to be scientifically and methodically armed in the field of artistic and pedagogical innovation and advanced international educational experience of teaching in music and art schools.

The extremely rapid pace of development of society requires almost instant provision, accompanied by the emergence of a huge number of different resources that support the different needs and activities of people. Multimedia tools (multimedia technology) are widely used in the educational process, which allow to combine text, sound, video and graphic images in a single system [6, p. 10]. Multifunctional, demonstration multimedia systems are created with the use of personal computers, interactive whiteboards, multimedia projectors in order to support the educational process with graphic, text or sound visualization of the discipline. Students use this

method to present their work, which involves their public speaking in the process of defending completed projects. Internet methods (interactive) are common, which allows students to consolidate theoretical knowledge and develop relevant skills and abilities in their practical application through individual online tasks. We are talking not only about educational platforms, training courses, foreign language sites of various genres (about culture, music, theatre, news, etc.), but also about search engines, social networks.

With the availability of new information opportunities in the field of education, modern, innovative educational technologies have appeared. The availability of computer technology leads to the emergence of fundamentally new approaches to the education system as a whole. New technologies in teaching provide new opportunities for creative development of students and teachers, allow you to get rid of boring traditional learning and develop new ideas, provide an opportunity to solve more interesting and complex problems.

The use of interactive educational material during classroom classes allows you to personalize the educational process, save learning time, provide instant feedback.

Many of the problems that arise in the process of learning new learning material are successfully solved through the use of information technology training.

At the present stage, the concept of teaching culturological disciplines, in general, in particular, is seen as a reflection of the process of mastering world culture, the assimilation of world spiritual values.

At present, the so-called modular technology is based on training in the HEI, which should provide individual training and at the same time satisfy the mass demand. In individual training, everyone who studies independently must master the competencies specified in the future specialist. Smart-technologies can provide high quality of education under the following conditions: software and equipment of the educational process (computers, software packages and systems, telecommunications, etc.) should be created in the HEI; it is important to provide the conditions for the current computer testing of students' knowledge in HEI; the student has a strong motivation to study, is able to learn independently; the university has developed educational and methodological recommendations for independent study of the material; control of residual knowledge. The quality of training also depends on the forms of training. In terms of smart technologies, the construction of a quality system of graduate education will be determined mainly by the above two conditions. The first condition is to learn how to learn. The second condition is the ability to learn independently. Learn to manage yourself in life, including in the learning process.

In accordance with the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine "On approval of the Regulation on electronic educational resources" [7] is typical for modern universities to build an integrated information and communication space and computer-oriented educational environment integrated with information and communication technologies (ICT).

Implementation of Smart – learning is based on the active role of the student, who in the process of independent study of educational material, shows the initiative to communicate with the teacher through ICT. It is important to prepare the student, the quality of educational material, teaching aids and communication. All modules in each discipline must be logically connected, showing the sequence of study of the modules. Each module contains a closed didactic unit that provides students with knowledge, skills and abilities. In order to consolidate the knowledge, skills and abilities of students should be provided for business, role-playing games, projects, creating simulation models. Each training course should include a unit of control over the quality of students' knowledge, let's turn to the peculiarities of teaching cultural disciplines in the HEI, taking into account modern IT-technologies in education. The ability to apply information and communication technologies with the involvement of Internet resources to solve professional problems and tasks in real situations of pedagogical activity becomes a component of his professional competence [8, p. 32]. The introduction of information and communication technologies in the educational process determines not only the emergence of modern technical means, but also new forms and methods of teaching.

Modern analysis of the informatization of society and education states that it is impossible to achieve quality training of future professionals in the field of culture and arts for professional activities without an appropriate level of informatization of education. The high level of development of information and communication technologies (ICT) and Internet technologies has led to their widespread use in the educational process. The introduction of appropriate teaching aids requires the teachers of the HEI to organize the educational process in which students are not passive consumers of educational information, but also its active users and translators. ICTs, including Internet technologies and means of their implementation, play an important role in the organization of educational activities of future cultural workers.

One of the important trends in the development of free educational institutions is the introduction of new educational and information and communication technologies in the educational process, which involves not only equipping educational institutions with modern computer tools, but also the use of their capabilities, which increases the efficiency of the educational process. qualitatively new level [9, p. 479]. The rapid increase in the amount of educational material with a simultaneous tendency to reduce the time for its study requires the intensification of the learning process. This necessitates the search for effective ways to organize and manage the learning process, means of controlling the level of knowledge acquisition and other ways to increase the efficiency of the educational process. Currently, the source of such reserves can be information and communication technologies (ICT).

As a rule, information learning technologies are not used in a "pure" form, but are closely intertwined with traditional learning technologies. Today, it is difficult to imagine a lecture session in which the teacher would not use, along with a variety of traditional teaching methods, and especially the explanatory-illustrative method, computer presentations, which greatly expand the possibilities of achieving the educational objectives of the lesson.

The traditional form of education has a list of shortcomings that do not allow a quality and effective detailed analysis of the educational activities of all applicants, as the teacher does not have enough time to interview the entire audience. Modernization of control of the educational process requires modern computer equipment and means of communication, which is not an obstacle to its active use.

An example of the organization of the educational process on the basis of ICT is the Municipal Institution of Higher Education "Uzhgorod Institute of Culture and Arts" of the Transcarpathian Regional Council which created an information and educational environment, internal corporate network with Internet access, each classroom is equipped with modern multisystem (computer, multipro, interactive whiteboard, etc.) technology. All this makes it possible to significantly improve the quality of training, availability and efficiency of knowledge acquisition by future professionals. One of the effective means of online learning with the use of Internet technologies is the possibility of interaction between students and teachers in the study and extracurricular time, which allows for self-study. To do this, create multimedia e-learning systems (e-learning), in which students and teachers have the opportunity to effectively move their own learning trajectory, as well as work in real time, these systems are characterized by a high level of interactivity, educational materials contain a large number of individual and group tasks. One of such activities is project-based learning technologies, which in integration with ICT form telecommunication projects. Currently, a common technology of project-based e-learning is Web Quest. Web-quest in pedagogy is a problem task with elements of role-playing game, for which the Internet information resources are used [4, p. 136]. Relevant changes in the system of education in the field of culture require skills of lifelong learning, cognitive activity, collective forms of learning and knowledge transfer. All these factors led to the emergence and development of: e-learning; mobile learning (m-learning); blended learning; u-learning.

Given the fact that the model of blended learning has received the greatest use in education in the HEI. [8, p. 257-264]

Thus, the introduction into the educational process of modern educational and information technologies will allow the future specialist to: work out the depth and strength of knowledge, to

consolidate skills and abilities in various fields of activity; to develop technological thinking, the ability to independently plan their educational and self-educational activities.

Thus, the successful introduction of innovative methods and techniques in the educational process, taking into account their appropriate combination and compliance with the task of the HEI

So, involvement of Internet technologies will change the nature of professional activity of teachers of cultural disciplines, intensify their work with various multimedia teaching aids, and also help to identify certain features in the formation of theoretical, practical and applied knowledge in this field.

The use of interactive technologies and teaching methods in the training of future professionals helps to increase student participation in learning materials in relevant disciplines, establishing continuous monitoring of the learning process, increasing the role and importance of the teacher in the educational process. Therefore, the further development of higher education in Ukraine is a basic component of socio-economic growth of the state and its competitiveness in world markets.

The use of smart strategy changes the role and functions of the teacher – he ceases to be a central figure and only regulates the educational process, deals with its general organization, determines the general direction (prepares the necessary tasks, formulates questions for discussion in groups, controls time and order). task, gives advice, helps in case of serious difficulties). No less important is the role of the teacher's position, the ability to put himself in the place of the student and see the situation through his eyes. Students should feel from the teacher openness in communication, faith in everyone's abilities, trust.

References

1. Andrushchenko V. Problems and prospects for the development of higher education in Ukraine at the turn of the century. Director of the school, 2000. № 42, 43. – p. 1-2, p. 8-9.
2. Galishnikova E. The use of interactive Smart-board in the learning process. Teacher, 2007, № 4. p. 8-10
3. Zymniaia I. Key competencies as a result-targeted basis of the competency approach in education. Author's version Research center for quality problems of training, 2004, 42 p.
4. Innovations in higher education: problems, experience, prospects: monograph / ed. P. Yu. Sauha. Zhytomyr: ZhSU Publishing House. Ivan Franko, 2011. 444 p.
5. Kademiya M. E. From electronic to pervasive learning [electronic resource] Information and technological support of the educational process of a modern university: collection of books. doc. Int. Internet Conf., Minsk, November 1-30, 2013: Minsk, 2014. – S. 257-264. – Access mode: <http://elib.bsu.by/handle/123456789/89682>.
6. On approval of the Regulation on electronic educational resources: Order of the Ministry of Education and Science, Youth and Sports of Ukraine dated October 1, 2012 № 1060. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12> (date of application: March 30, 2019).
7. Smart-technologies in Ukraine and the world [Electronic resource]. – Access mode: <http://molodi.in.ua/smart-tehnolohiji/>.
8. Ramsky Y. Formation of information culture of a person – a priority task of modern educational activity. Scientific journal of National pedagogical university named after Drahomanov. Series № 2. Computer-based learning systems: Coll. Scientific works. – K.: NPU named after M. P. Dragomanov, 2004, № 1 (8). P.19-42.
9. Yuzyk O, Bilanych H. Application of the special course on the methodology of the use of application software in the process of study of musical art in the system of postgraduate pedagogical education as a way to the professional advancement of modern teacher. Kharkov: Young Scientist, 2017. № 11 (51). p. 478-482.
10. Yakubov S. SMART technologies and educational materials. Hi-Tech in schools. № 3-4, p. 8-11.

4.2. Pandemic cultural literacy: within and beyond collaboration and individualization

"When we try to pick out anything by itself,
we find it hitched to everything else in the universe."
John Muir, a conservationist.

The main aim of the publication is to draw attention of those interested to solving a variety of educational problems related to the pandemic and to focus on one aspect of a variety of lockdown challenges which are likely to remain of continuous interest and importance for educators in the future, this being the challenge of preserving student group integration and collaboration on the background of physically individual isolation. At the same time, we hope to provide, at least, one useful resource for EL teachers. Unexpectedly, we found ourselves in the extraordinary situation, because COVID-19 is a complex and challenging global health issue, and we had to act immediately without any time for adaptation to absolutely new challenges: no recipes, no universal rules.

While it has generated many questions for all the individuals who can be involved and, at the same time, for the global community, much effort is required, first, to adapt to a new education reality and, second, to produce a new pedagogy and methodology to cope with new challenges, primarily, with the challenge of integrating the group collaboration and the individual. Here I'd like to share some ideas of the modest experience of the Department of Applied Linguistics of Admiral Makarov National University of Shipbuilding (Mykolaiv, Ukraine).

The circumstances we faced have posed miriads of questions which will result in numerous researches even in the nearest future: how to use the unexpected, extraordinary situation to look critically at the world we are living in; how to change our lives for the better, at least, a little bit; how to deal with conflicting views and not to panic; what is the role of global English in constituting a proper cultural content in materials available for teaching and learning; what dangers are hidden in using the English language culture as a main vehicle in all teaching materials; how learner-teacher interaction is changing and has changed.

A specific question has concerned various aspects of autonomous learning which considers autonomous learners as those who are aware of their learning aims and teachers' aims, are able to choose their strategies and to manage their learning activities, are self-motivated and self-interested. But what about those who are "underachieving", how to impact their learning process and promote their interest for more efficient grammar comprehension, vocabulary acquisition, skills and communication strategies development?

We have mentioned culture as one of the components of our approach. We mean that the notion "culture" is traditionally defined as the activities and ideas of people with shared traditions, customs, values, the notion "shared traditions" implying a commonality of association within a people group. In the context of tertiary education in Ukraine and in EFL terms we mean to condense the body of COVID-19 cultural knowledge into cultural literacy lexicon to enhance the cultural competency of non-native students.

The success of a cultural lexicon is highly dependent on learner integrated motivation which is defined as a "sincere and personal interest in the people and culture represented by the other language group" [2] because it is known that learners with a high degree of integrative motivation are more likely to approach the cultural lexicon in a self-directed way. By culture we primarily mean the socially acquired knowledge which usually frame our perception of reality and define the filter of our world view. Widdowson H. D. was one of the first who referred to socially acquired knowledge as schematic knowledge contrasting it with the systemic knowledge. He stated that foreign language learners are socialized into schematic knowledge in the process of language learning, i.e. schemas, cognitive structures through which the information is interpreted, are changed to adapt to a different view of reality [4].

We started with compiling the text which was constructed by us on the basis of the information in English which appeared in the first two decades of the global lockdown and which reflected their vision of the disaster. Here we would like to show its abridged version:

LOCKDOWN CHALLENGES.

At first it the outbreak in Wuhan, China, then the epidemic and then the pandemic all over the world, the global disaster. People have the same symptoms: cough, cold, sneezing, running temperature, a headache, a bodyache, fatigue, difficulty in breathing, a sore throat, dizziness. They have been infected and tested positive for coronavirus. Moreover, they felt anxiety, depression, panic, stress, despair, apathy, scare, panic. They got frustrated, easily annoyed, destabilized. Authorities take a lot of precautionary and control measures to control the spread of infection: protect the vulnerable, ban gatherings, restrict travel, seal borders, cancel school and university, shut non-essential businesses, postpone public events.... all of them to flatten the curve.

***

Let's take a quick break from the fear and chaos around us at the moment and talk about how awesome humans are. We can't help but must be around each other. Even in lockdown we are finding ways to be social communities, dancing on their balconies, applauding all of the health workers for everything that they're doing and sacrificing for us. Countries are offering to take sick people from their neighbours to care for them. People are donating not just money, but time and energy as well. Buying groceries for others, making face masks, running free online classes. Some local restaurants are offering free meals to medical staff. It is incredible to see how we all come together. And at the same time the entire world is taking a huge collective breath and slowing down.

***

There are recommendations what to and what not to do, they are everywhere: stay home (in quarantine, self-isolation, in/on/under lockdown, hunker down at home; drink much water, wear masks and rubber gloves; use antiseptic and sanitizers, wash hands frequently; avoid contact with other people, maintain social distancing; avoid touching face, mouth, nose; cough and sneeze into a tissue or into the bend of your elbow; never visit vulnerable people; work from home; stock up on groceries, canned food but not hoard food and goods; stay calm and positive, make the most of out-time; do something together (singing, exercising, doing work from home on ZOOM or Skype. Be well! Stay healthy! Stay strong! You can do household chores, watch TV, read books, play with children, sleep in, chill out. Though sometimes it is difficult to be cooped up (in a small place 24 hours a day). What is really important is moral support, sharing the true information not fakes and rumours. Especially when the times are tough, it is recommended to control feelings, become more disciplined, overcome weaknesses. Doing nothing is tiring and makes you more acceptable to virus.

***

But to be honest, that part was forced on us. But, perhaps, it's something we needed. Not forever, but just a way to reset, you know? To prioritise what is really important. Without thousands of planes flying and millions of cars on the road. The air is getting cleaner. We are not rushing from place to place like we used to. We are finding beauty in the littlest things that we never noticed before. No rush-hour commute means we can spend more time with kids or take care about ourselves. A little extra sleep, a little more exercise, a good book, wholesome home-made food and great conversation. Maybe we could be grateful for the chance to live a little less hecticly for a while. We'll get through this together. We'll come out the other side together. At first it the outbreak in Wuhan, China, then the epidemic and then the pandemic all over the world, the global disaster.

Vocabulary acquisition. There is a number of classroom techniques for the acquisition and use of the required lexicon: 1) demonstrating semantic groups the lexicon is composed of, e.g. synonyms, antonyms, hyponyms, paronyms; thematic groups and the semantic field; 2) generating cultural taxonomy in which learners, working individually, in pairs or groups, transfer items from the lexicon into culturally taxonomic categories, such as product names, food, drink, entertainment, geography, government, institutions, history, holidays, celebrations, social activities and the language; 3) glossing, i.e. a teacher defines the cultural item in broad terms and highlights

association; 3) narrating when a teacher recounts a personal experience; 4) online interviewing people about a specific aspect of life and culture face-to-face or online in chats, blogs, forums; 5) creating portfolios to access related documentation on the Internet; 6) using quotes for topic analysis to learn new vocabulary and demonstrate critical thinking skills by engaging group activities and by discussing personally meaningful topics (happiness, love, friendship, freedom, current events, social issues).

The last one seems a relevant activity because it encourages students to look at the lockdown events from the angles which presented different, sometimes controversial, opinions. A number of websites, movies, songs, poems can offer quotes which are relevant for discussion and can inspire for memorable activities. There are many techniques to use quotes, we generally used a three-stage "explain – paraphrase – express your opinion" technique [1]. We focused on comprehending the quote author's opinion and comparing it with the students' opinion: students identified and assessed the ideas of the author's message by writing their comments in Viber groups or by pair or group discussing during video meetings, e.g., Hornby A. S. just after WW II wrote: *"No nation can afford to live in an isolated life today"*. They were free to use any resource for searching necessary words because the quotes included both familiar and unfamiliar vocabulary. The teacher tries to play a supporting, not a dominating part throughout the whole activity: ensuring the track of the discussion and providing feedback. The approach presupposes individual and collective activities strengthening reading, speaking, writing, listening, team-working and critical-thinking skills and encouraging students to think in a new way and to broaden their outlook. The assessment is partly on the teacher and partly on the students in their giving oral or written feedbacks or in presentations using necessary grammar patterns, e.g., Present Simple, Present Continuous or Present Perfect verb forms for describing the current situation or various future forms and various forms of modality for describing some predictions or their vision of the future.

Discourse analysis. One interesting aspect of using discourse analysis as a teaching tool is to consider any real discourse as the fact of interaction between the author and the reader, especially when burning issues are presented or discussed. Any text under analysis is considered as a result of a social interaction where two participants communicate and interact through the text as the physical evidence of this interaction. The author puts a number of questions to himself/herself: What is my topic? What is my goal? How to reach this goal? Where does it take place? When does it take place? Who is my targeted audience? The reader, starting to read a text, puts the questions: What is the author's goal? How does he try to reach it? What is the topic? What is his goal? How does he think to reach the goal? Where does it take place? When does it take place? Whom does he appeal to?

It is important to say that one major accomplishment of written discourse analysis is its impact on reading comprehension instruction.

As critical discourse analysis is a highly context-sensitive, democratic approach, it is good for the discourses on social issues. Its differences from other forms of textual analysis can be summarized in the following ways: first, the authentic texts are analysed in real-world context with all of its complexity including its relevant political, economical, cultural aspects that potentially have real consequences in the lives of a large number of people; second, it enable to integrate the social context with the discursive practices of reading, writing, listening and speaking and the text itself; third, it focuses on social challenges, non-democratic practices, injustices, unfair political actions and promotes readers to do some corrective actions or to propose and discuss them because the notions of reality are mediated by a number of semiotic systems, the language including, and the reality is not seen as constant but as open to changes for the better; fifth, it also enables to minimize or even escape the classroom, instructional readership. In this case, the text is assumed to be the product of discursive practices, and therefore it is, primarily, read to comprehend the key ideas, facts, reasons and results, events and their participants. Then we try to highlight the most important points which can be interesting from the point of view of criticism not concentrating on grammar, vocabulary, syntax or stylistics of the text. We focus on what the author foregrounds and backgrounds, what he presupposes by paying attention to connotations transferred through

the use of epithets or metaphors, to formal or informal registers and, certainly, to modality used by the author because the authors try to manipulate readers discussing social issues in a way that appears to take certain ideas for granted, as if there has not been any alternative.

An important approach to the development of text-structure knowledge is, for example, Mohan's pedagogical use of "knowledge structures" in content-based instruction (we are mentioning Mohan's work as one of the pioneer works of the kind) [3].

A major theme in this approach has been the use of graphic organizers – both to support content learning and to focus on language learning. The basic idea underlying this approach is that there is a relatively small number of knowledge structures which, in combination, underlie all academic texts. When students are made aware that texts are composed of these organizational formats and patterns, they will be able to understand better the coherence and logic of the information being presented, and they will be able to locate the main ideas and distinguish them from less important information. These knowledge structures also indicate the Intent of the author and the purpose of the text.

Mohan notes that classification texts are most appropriately represented by tree graphs, Venn diagrams and table headings. Description texts are best analysed through pictures, diagrams, maps and slides. Time sequences can be highlighted by action strips, time lines and flowcharts. Evaluation texts can be structured by rank ordering, rating scales or value labelling. This emphasis on graphic resources allows for the natural integration of content and language instruction because one of major problems for students is that they often do not understand the text as a whole though they know the appropriate vocabulary and sentence structures.

Though the approach is far from being innovative, it is often neglected in spite of its visible advantages: pedagogical flexibility and attention to both content material and language skills. The use of graphics to reveal text structuring provides a natural means to incorporate task-based activities, co-operative-learning activities, comprehension strategy instruction and, at the same time, focus on formal aspects of language and text structure.

Graphic organizers can be used as pre- or post-reading activities and lead to a number of potentialities and opportunities for individual work, guided assistance from a teacher and group-work: some problems encounter by students will be solved independently, some will allow for group assistance, some will require specific attention from a teacher.

There are many options for graphic representations that can indicate discourse structures, e.g.:

1. *Spider maps* are used to describe the central idea, process or concept. Main questions to be asked are as follows: What is the central idea? What are its attributes? What are its functions?
2. *Network trees* are used to demonstrate causal information, a hierarchy, procedures. The main questions to be asked are as follows: What is the primary category? What are the secondary categories? How many levels do they represent? What are their causal relationships?
3. *Flowcharts* are used to describe the stages of processes, the sequence of events. The key questions are : What is the process or event? What are its stages? How are the stages interconnected? What is the result?
4. *Scales* are used for time lines to show degrees of something, ratings and the key questions are: What is scaled? What are the end points?
5. *Cycles* are used to show how a series of events interact to produce a set of results. The key questions are as follows: What is the critical event in the cycle? How are they related to each other?

There are also many options for training students to create graphic organizers and to use them for teaching reading and writing: giving students a list of key words or phrases and reassemble the organization; fill in the signal words or phrases that mark various parts of the text; have students to decide on the function of every paragraph in the text; to rearrange the paragraphs and explain how their functions have been changed; show students some examples of completed graphics for the texts they have read; use think-aloud techniques for students to construct a graphic organizer (group, team or individual work); practice modelling and discuss the results concentrating on positive feedback; to construct variations for flow charts, evaluative continua, procedural sequences, maps, matrices, tree diagrams that can describe an object or a process; allow for individual differences in students' thinking.

Writing. The aims of a collaborative activity for generating ideas in writing consisted in teaching students how to gain proficiency in writing and in involving students into thinking over the social issue discussed, strengthening their confidence, trusting their abilities to create a written product on the basis of their life experience, values, knowledge and their skills to get the required information, the traditional technique to achieve the aim being the group brainstorming technique. We used it, for example, for teaching applied linguists (Master's level) to write articles, essays, reviews, formal, informal letters and emails because these writing genres are most required for the International exams (e.g., PET, FCE, IELTS). During the lockdown we suggested a number of topics (e.g., "*During the lockdown isolation the conversation partner is what matters*", "*Under the quarantine it is better to live in the country than in a town*", "*The end of free world*", "*Free thought and expression under attack*") for discussion, opinion essays and letters. It was especially important for us to involve all the students into cooperative brainstorming, to make them brainstorm, generate ideas, discuss them, argue, prove, agree, disagree in oral and written ways by means of ZOOM, Viber group, Skype. We mean that we did not insist on speaking or writing, the students chose the way that was more suitable for them. If the Internet connection was not available, they did it by their mobiles. During "the lesson" we concentrated on: collecting and fixing ideas on the topic discussed; the similarities and differences in the ideas generated; enriching the vocabulary necessary for adequate expression of the ideas; oral and written discourse markers of interaction, turn-taking, agreeing, disagreeing, attracting attention to this or that point or opinion, explaining. We experimented trying to modify the technique by subdividing the group at a certain stage of discussion and subsequent uniting subgroups at another stage.

Project work. It is universally acknowledged that projects enable to integrate all the skills and develop critical thinking. Therefore it was chosen as the method to "wrap up" and to integrate all the activities related to the global disaster during the quarantine learning and teaching. This time it was the survey project. Its main advantages are as follows: a) all the four skills have been used to generate a real communication activity; b) based on a real social content, the project motivates the learners to initiate and generate ideas encouraging them to integrate their efforts; c) the project enables to make explicit the learners' personalities, cognitive and metacognitive skills (open- and broad-mindedness, adaptability, evaluation, analysis, self-control, ability to explain, prove, justify and to handle conflicts, brainstorm, generate ideas, gate-crash). For the Master's students it was an opportunity to test their comprehension of sociolinguistic survey techniques (e.g., types of survey questions: structured, scaled, open-ended and mixed questions). The students were asked to independently generate 10 questions about COVID-19, which were then discussed, and 10 most popular questions were selected (e.g., What do the letters COVID stand for? What is it? How is it transmitted? What should you do to address the challenge?).

To sum up, as pedagogy has been defined as the science which studies principles, practice, styles and profession of teaching, it poses the teacher as a key figure in the teaching process, posing him/her as a professionally and personally aware, a self-critical and self-motivated thinker, inclined to ongoing reflective practice and self-improvement. As far as there is, at the moment, an unanswerable case for teaching in the framework of actual isolation but in virtual unbounded collaboration, we, at least, can make let's make some pedagogic implications which are based on the fact that the language has no function independently of the social and cultural contexts in which it is used. In the case of the first global language the contexts are many and varied and speakers present the knowledge which is extremely diverse.

References

1. Gregg C. Famous quotes for theme analysis. English Teaching FORUM Vol. 57, No. 1, 2019, pp. 35-38.
2. Lambert W.E. Culture and Language as Factors in Learning and Education.1973. URL: <https://eric.ed.gov/?id=ED096820>.
3. Mohan B. Language and content. Reading: Addison-Wesley.1986. Published by: Teachers of English to Speakers of Other Languages, Inc. (TESOL).
4. Widdowson H. D. Aspects of Language Teaching. Oxford. University Press, 1990. P. 226.

4.3. Opportunities for distance learning of students of musician specialties in higher educational institutions

The introduction of a quarantine regime has necessitated the transition in all educational institutions to distance learning using computer technology and the Internet. This approach, firstly, «relatively saved» the study period and personal time of teachers, and, secondly, made it possible to use technical means. Training of music students was also carried out taking into account the recommendations of the Ministry of Education and Science on the introduction of online learning for students in higher educational institutions. In a given context, the activity of a teacher and students of music, their activity and role acquires a special meaning.

General aspects of distance learning are reflected in the Law of Ukraine «On the National Informatization Program» (1998), «Concepts for the Development of Distance Education in Ukraine» (2000), «Regulations on Distance Learning» (2013). Therefore, according to Ukrainian realities, distance learning was gradually introduced in higher educational institutions. However, distance education was systematically used only in the conditions of quarantine introduction – on March – June 2020.

Theoretical and organizational-pedagogical bases of distance learning are substantiated by G. Atanov, R. Gurevych, O. Dovgyallo, M. Zhaldak, V. Oliynyk, Y. Pasichnyk, P. Stefanenko and others. Researchers are focusing on computer use. Some conditions and requirements for the use of the Internet as a source of musical educational information are covered in the works of L. Vasilieva, N. Belyavina, N. Glagoleva, T. Tsaregradskaya, V. Shtepa and others. All researchers note the importance of distance learning, its structure by distance learning courses. However, the possibility of distance learning of music students in higher education needs to be clarified.

The purpose of the article is to analyze the direction of distance learning of students of music specialties and to identify opportunities for active use of distance learning courses in music disciplines in higher education.

In the «Concept of development of distance education in Ukraine» (approved in 2000), distance education is considered as «a form of learning equivalent to full-time, part-time and part-time, implemented mainly by distance learning technologies (pedagogical and informational)» [2]. In the «Regulations on distance learning» distance learning is defined as «individualized process of acquiring knowledge, skills, abilities and methods of human cognitive activity, which occurs through indirect interaction of distant participants in the learning process in a specialized environment that operates on the basis of modern Psychological, pedagogical and informational and communication technologies «in educational institutions of different levels [11]. Note that we do not dwell on the analysis of websites of music educational institutions of Ukraine, as well as faculties for training music artists. However, consider the possibility of distance learning specialties in the classroom University.

Distance learning expands the opportunities for higher education students to use non-traditional sources of information, increases the efficiency of independent work, promotes creative self-expression, finding and consolidating various professional skills of students, and teachers – enables the implementation of innovative forms and methods of teaching and conceptual and artistic modeling. Distance learning has a number of undeniable advantages. Thus, the characteristics of distance learning S. Kudryavtsev identified the following: flexibility, modularity, parallelism, large audience, efficiency, technology, social equality, internationality, innovative role of the teacher, the positive impact on the student, quality [3]. Important features of quality distance learning music students we see specialties in professional coherence of teaching style to students' requests; use of musical educational and methodical materials; opportunity to improve teaching skills, creativity and qualifications in accordance with innovations.

Scientists propose to distribute remote platforms by orientation. In particular, I. Batsurovska singles out mass open distance courses – according to the collective approach (focused on self-study or advanced training of students who know how to choose the necessary direction of education); task-based (focused on the ability to choose and complete tasks independently or with other

students); with clear schedules (aimed at students of different specialties) [1, p. 32]. V. Osetsky and I. Tatomir analyze the economic benefits of distance learning courses offered on the Internet [7]. The main purpose of such platforms is to promote the availability of self-education.

The most common for students of music specialties are the following types of remote technologies: chat classes (conducted synchronously, when all participants have simultaneous access to chat); web lessons, or distance lectures, conferences, seminars, business games, laboratory work, workshops and other forms of training (conducted using telecommunications and other Internet capabilities); teleconferencing on the basis of e-mail mailing lists. Educational teleconferences are characterized by the achievement of educational objectives.

Educational platforms that can be used to teach music students: *Coursera*, *Udacity*, *YouTube*, etc.

Coursera is a platform of free academic education that offers a number of courses in many areas (humanities and social sciences, mathematics, economics, law, natural sciences, medicine, nutrition, design, business, computer science, engineering, etc.), including .h. music. However, music disciplines from world-class universities are offered in English. The direction of these disciplines is very diverse – from theory to practical skills – «Introduction to Classical Music», «The art of Music Production», «Developing Your Musicianship», «Electronic Music Production», «Fundamentals of Music Theory» and others. The teacher of the Ukrainian institution of higher education can use the knowledge received from independent development of courses of this platform that will allow to diversify information material and to choose the most acceptable methods of training for its giving remotely. You can offer students a specific topic for self-study and confirm their knowledge with a digital certificate of successful completion of the course. Tasks of this nature can be worked out within a few weeks.

Valuable free resources are contained in <https://www.khanacademy.org/> – a platform of video lessons with subtitles, on which the basic concepts, formulas accompanied by explanations from art (as well as economics, history, biology, chemistry, etc.) are displayed on a dark background; the corresponding program generates practical tasks for consolidation of educational material.

Information on various areas is contained in the Udemy platform (<https://www.udemy.com/>). Here, teachers of higher educational institutions can create online courses on various topics. Among the 6,000 courses (both free and paid) you can find information on music – «Fundamentals of Music Business», «Throat Singing». Online master class «,» Vocal: performing skills and charisma of the performer «, vocal course» Beginner. Voice, hearing, rhythm «, etc. [4].

Prometheus is a platform for mass on-line courses that provides free access to university-level courses. In Prometheus, the artistic direction is represented by culturology. For successful completion of intermediate and final tasks, users receive a certificate signed by the teacher [12].

Analysis of Internet sources shows the availability of a wide range of means of distance learning of musical disciplines – vocals, playing a musical instrument, music theory and solfeggio. On-line classes can take place in two types – free video lectures and interactive courses; lessons / tutoring with a teacher. In Ukraine, there is an on-line music school, on the website of which there are free access simulators with solfeggio and music literacy tasks [9]. However, we do not find any tasks for the university program.

There are two Ukrainian personal channels of A. Naumova [10] and L. Lyulko [5] on YouTube, which contain short educational videos on solfeggio.

Today, there are many solutions for distance learning, diverse in their software, level of complexity and affordability, availability of functional components and technical capabilities (IBM (Learning Space), Oracle (i-Learning), WebCT, others). There are various means (Open Sources) of distance learning – ATutor, Claroline, Dokeos, Moodle and others.

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University uses the Moodle (Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment) platform installed on the university server. The system provides a variety of online learning procedures, a combination of which can be organized as effective learning in the school – is the installation of educational resources (training materials) and providing access

to their management; free communication of the educational process by participating in Internet conferences, forums, discussions, link exchange [6].

Possibilities of using the Moodle platform in the training of future music teachers:

teachers: 1) the use of tools for the development of author's courses, placement of educational materials (texts of lectures, assignments for seminar / practical / laboratory and independent work; additional materials (manuals, reference books, books, methodological developments) in .doc, .odt, .html, .pdf), as well as presentations, video, audio materials in various formats through additional plug-ins; 2) structuring and modification of the course with various educational elements; 3) introduction of tests of different types, their automatic formation; 4) automation of verification of test tasks; 5) use of plug-ins to create distance learning software;

students: 1) access to educational materials, means of communication and testing; 2) the ability to view the results of the distance learning course, test tasks; download files with completed tasks; 3) use of tools for group work (webinar, Viki, seminar, forum, chat); 4) communication with the teacher through personal messages, forum, chat; 5) the ability to use reminders about events in the course.

Own experience of using e-learning courses («Vocal training (Academic singing)», «Conducting», «Additional musical instrument (piano)», «Basic musical instrument (piano)», etc.) testifies to the existing conditions for active interaction between teacher and students. The social essence of the educational process in a classical university is realized through the methods of interpersonal interaction and maintaining a positive microclimate in the student group.

We implemented the following sequence of creating interpersonal interaction in the educational environment in distance learning: a forum to discuss issues of discipline, expressing expectations; presentation of messages with obligatory mutual comments; singing, identifying problems and issues of the educational topic; learning educational material, communication using the rules of network etiquette. Important elements of the organization of interaction in the e-learning course:

a) tasks for mutual verification of works and mutual evaluation of students' performance works: mutual commenting, reviewing and evaluation;

b) compliance with the criteria for mutual evaluation; qualitatively developed criteria ensure the reliability of the result of mutual verification, make it correlated with the result of verification of the teacher.

Improving the efficiency of students' self-preparation in the process of distance learning is provided by the technology of group projects. The joint work of students of one group is «Music Concert». Each student prepared a «Glossary» with special terminology of the educational problem and a musical number, the preparation of which he discussed with his classmates. performing these tasks, students jointly discussed their numbers, costumes. Google Groups, Google Calendar, and e-mail services were used to work together. The evaluation of each performer's achievements was determined on the basis of mutual evaluation of students during the defense of projects.

Cloud technologies are a promising tool for storing various types of educational information for the training of future music workers. The following models of cloud services are useful for distance learning:

a) Private cloud (Private cloud, used by the teacher to store information and manage it remotely with a third-party provider);

b) Common cloud (created for the use of information by a group of corporate users, in our case – students and teachers);

c) Public cloud (public cloud; public, used by our joint groups).

Convenient and effective means for in-depth study of art disciplines with the help of cloud technologies are distance learning systems, library, media library; on-line services for the educational process, communication, testing; video conferencing; e-mail with the domain of the educational institution; web applications; electronic journals and diaries; file storage, sharing and work; video hosting.

Social networks, instant messaging services and mobile applications such as Viber allow students to create closed groups, communities, chats, discuss educational topics, tasks, problems, information [8].

Note that distance learning in higher education in quarantine was considered the most effective form, which was aimed at replacing traditional learning and maintaining the continuity of the educational process. This form of education was built into an autonomous system with the appropriate goals and objectives that are characteristic of traditional, full-time education.

Restructuring the educational process of the university on a distance basis required considerable efforts of teachers and students to self-organize the activities of teaching and learning. In distance learning, independent work of personally motivated students has the following features:

- parallelism (training is carried out simultaneously with the profile activity);
- high motivation to learn;
- awareness of the need for self-organization and self-discipline of students;
- focus on the development of persistence and determination of the personality of the future employee;
- self-control of activity and the course of independent improvement of acquired skills and abilities, formation of new knowledge and skills.

Considerable attention of teachers was paid to the search for effective methods of communicative interaction with students, ways to motivate them to perform tasks in quality disciplines, the formation of self-motivation of the individual to comply with regime and educational requirements.

The difficulty of distance learning in the training of music professionals was the urgent need to develop and implement distance learning courses.

Peculiarities of distance education in the conditions of classical university determine interactivity and regularity. They are complemented by the following characteristics of distance learning for students of music specialties:

- flexibility of the learning process, its compliance with the age and individual characteristics of students;
- manufacturability, which consists in the use of effective information technologies and educational platforms, cloud services, Internet-sources; replacement of the necessary educational literature with information tools available to teachers and students;
- controllability of the educational platform by the university administration;
- dialogicity of participants in the educational process; the teacher's choice of a convenient way of teaching and communicative interaction with students;
- parallelism of educational and professional and production activities of students, as practical training is also carried out in the conditions of remote access;
- free schedule of students attending classes and the possibility of a convenient choice of time to study educational materials uploaded by the teacher to the Internet.

Of course, the effectiveness of the quality of work of a university teacher depends on his experience of using the Internet, awareness of technical and innovative features of educational platforms. However, there is a problem of infringing the teacher's copyright on materials that he has prepared for submission to students and uploaded to the educational platform. Distance learning requires compliance with the norms and rules of academic integrity of teachers and students.

A necessary component of distance learning is the issue of fair assessment of student achievement. However, the most important requirement that must be met by the teacher is a reasonable moderation of student workload. It is necessary to understand how many tasks to give based on the allowable weekly workload for a particular student. It would be desirable to agree with the teachers who read in a particular group, the schedule of tests.

It is important to analyze the effectiveness of distance learning technologies used during quarantine. This approach will allow the selection of the most effective educational platforms that have proven their success and can be applied in the future. Technologies for organizing interactive

surveys and digital creative tasks have proven themselves well. Project approaches, the practice of formative assessment can be used, regardless of the form of organization of the educational process.

The recommendations of the Ministry of Education and Science of Ukraine on the criteria for selecting tools for distance learning are valid:

- Compliance with the set methodological goals;
- Taking into account the universality of these tools;
- Clarification of the interface for teachers and students;
- Universal availability of software;
- Free choice of educational platforms and tools (personal computers, tablets, Apple mobile devices, Android, etc.);
- Compliance with information security and minimization of the number of platforms on which the educational institution offers to register students and teachers [8].

References. The Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine № 406 of March 16, 2020 recommended that higher education institutions ensure the implementation of educational programs through the use of distance learning technologies for the quarantine period. All educational institutions completed the school year remotely.

The choice of platform and means of educational interaction with students were selected by teachers taking into account the recommendations of the university administration, based on their own capabilities and services available to students.

Distance learning, organized during the quarantine period, took place based on the distance learning platform Moodle. Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University has been using this platform for over 5 years. Appropriate educational content of all disciplines was created – lectures, practical / seminar / laboratory tasks, methodical instructions and textbooks.

The Moodle platform allows you to use a set of tools for effective interaction between teachers and students of music specialties, university administration. Moodle's free open distance learning management system provides a variety of features:

- submit educational material in different formats (text, presentation, video, web page; training session as a set of web pages with possible intermediate performance of test tasks);
- to carry out testing and interrogation of students with use of questions of the closed (multiple choice of the correct answer and comparison) and open types; students can complete assignments with the ability to send relevant files.

In addition, the Moodle system has a wide range of tools for monitoring student achievement, taking into account the total working time, specific direction of the discipline, relevant topics or components of educational material, overall student performance in test tasks, etc. [8].

We agree with many researchers in the field of education to deprive distance learning of emotional coloring and open live communication. At the same time, we note the following fact – access to information and the use of distance learning tools become more difficult due to the inaccessibility of the Internet for students from rural areas for various reasons (lack of electricity, ISP services and imperfect technical equipment).

We have considered only some aspects of distance learning, its focus and opportunities for music students. According to the research materials, a university lecturer can skillfully combine their own abilities and those of students to teach their subjects.

The next step in covering the problem of this area will be to analyze the practical principles of teaching specializations for the educational level «Bachelor», «Master».

References

1. Бацуровська І. В. Масові відкриті дистанційні курси: інноваційна тенденція в освіті. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського*. Серія: Педагогічні науки. 2015. № 1. С. 31-34.
2. Концепція розвитку дистанційної освіти в Україні (затверджено Постановою МОН України В. Г. Кременем 20 грудня 2000 р.) URL: <http://www.osvita.org.ua/distance/pravo/00.html>.

3. Кудрявцева С. П., Колос В. В. Міжнародна інформація: навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2005. 400 с.
4. Курси в категорії «Музика». URL : <https://www.udemy.com/ru/courses/music/>.
5. Лютко Л. П. Авторская методика по сольфеджио для начинающих URL: <https://www.youtube.com/watch?v=BBVqsTX5Yow&t=28s>.
6. Осадча К. П., Осадчий В. В. Організаційні проблеми впровадження системи управління курсами у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців з інформаційних технологій. URL: <http://2013.moodlemoot.in.ua/course/view.php?id=24&lang=ru>.
7. Осецький В. Л., та Татомир І. Л. Роль масових відкритих онлайн-курсів у сучасному «освітньому ландшафті». *Науковий журнал «Економіка України»*. Київ, 2017. 12 (673). С. 86-98.
8. Організація дистанційного навчання в школі. Методичні рекомендації / Упор. І. Коберник, З. Звисячківська. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2020/metodichni%20recomendazii-dustanciyna%20osvita-2020.pdf>.
9. Офіційний сайт Simple Image Studio Online [Електронний ресурс]. URL: www.education.ua/courses/company/8471/.
10. Офіційний сайт Анни Наумової. URL: <https://www.youtube.com/user/moderato1985>.
11. Положення про дистанційне навчання. Наказ МОН 25. 04. 2013. № 466. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>.
12. Prometheus – масові безкоштовні онлайн-курси. URL: <https://prometheus.org.ua>.

4.4. Problems and prospects of student's progress monitoring under online study of biochemistry

In March 2020 Ministry of Education and Science of Ukraine made a decision to transfer all educational institutions to a distant format according to the measures against onward spread of 2019-nCoV infection in Ukraine. Consequently, universities adjusted the educational process under “quarantine” conditions considering the necessity to finish the 2019-2020 academic year. Undoubtedly, this period was not easy for everyone and raised many important issues in higher education, but crises like a pandemic have their own advantages. In order to turn problems into opportunities, universities must now closely monitor how effectively they implement different types of distance learning (including receiving high-quality feedback from both teachers and students). And we – high school teachers – should record and analyze both shortcomings and good practices, share experience with others, use the summer months to establish online learning processes. Despite online teaching and learning are happening now because circumstances are forcing it, although in reality it increases the availability of education, and blended learning – a combination of distance learning and full-time forms – may well become our future. However, to do this, today we must actively work on the lessons learned and ensure the quality of such education, particularly when we are speaking about the future pharmacists training.

Thus, the aim of the work was to analyze the methods and forms of control that were used in the process of students online education under quarantine period.

During this period, an active discussion unfolded in the information space on the topic of whether the school system is ready for this transition. All participants in the educational process encountered difficulties in organizing work remotely [1]. A special burden during this period fell on teachers who were forced to transfer their usual lessons to the online environment in a short period of time.

Teaching effectiveness control is one of the most important components of the educational process. There are various classifications of forms and types of student assessment, based on the time, ways and method of conducting [2]. According to the educational assessment period, it is divided into initial, formative (modular, thematic, etc.) and summative. As a rule, each of these types of control has a level approach. For example, the main stages of knowledge assimilation that are distinguished: cognition, observation, interpretation, so practice of knowledge in common conditions, as well as their creative practice.

Under full-time learning at the Biological Chemistry Department of the National University of Pharmacy (NUPh), among the classroom traditional assessment techniques we can point: observation, oral interviewing, written samples, computer testing and conducting the experiments, which allows the teacher to evaluate student achievement progress. Nevertheless, self-assessment exercises, debates, problem-solving exercises, essays are also introduced in teaching process. Combination of formative and summative evaluation (module control, course exams) gives the opportunity to student earns credit for a course. For instance, during classroom-based course of the discipline “Biological Chemistry” at each practical lesson, each student obtain grade that summed up the results of different activities: an oral interview, computer testing, written work and filling out a laboratory journal while conducting laboratory work. The final module control is carried out at the last lesson and include written work and computer testing. Obviously, the sum of the grades of formative assessment results in the module rating.

Unfortunately, it is generally known that because of quarantine measures introduction, the traditional, face-to-face, type of learning in NUPh, as well as in universities all over the world, was interrupted and transferred to online learning. It should be noted, however, that this type of learning is significantly differ from distance learning in its classical understanding. Distant courses as a part of blended learning were already introduced in curriculums of our University. Distance learning for students is an opportunity to study remotely at any time convenient for the student. As a rule, this form of education is chosen by young people who live in areas remote from the University and have irregular working hours [3].

The Moodle platform was chosen as the technical basis for the implementation of distance learning, which has a large and varied didactic potential. For the remote study of the discipline “Biological Chemistry”, a special course was developed, which includes a sequence of educational and methodological activities, including, online lectures, practical exercises and control activities: computer testing, problem solving exercises, conducting laboratory work, etc. Special attention was paid to provide feedback from students about their learning progress, since this is not only the way to assess the knowledge obtained, but also motivates students for further learning, study the discipline, helps to organize time and identify omissions in the process of learning that are necessary to eliminate. Currently, the developed course is constantly being checked and verified, and the classes are carried out by teachers who have been trained in a specialized center and received tutor certificates.

However, in the current situation, all full-time students were made to transfer from the traditional form of learning to its online version, maybe it seems like to be blended type of learning with the introduction of distance technologies into the educational process. Unlike the web-based resources are widely used in the everyday student studies, online learning seemed to be a big surprise for them. But it was happened under study of all disciplines, including “Biological chemistry”, at different stages of training. The two basic options were important: the level of participants` preparation to implement these technologies, as well as their technical abilities. However, the transferring to online learning and the implementation of distance technologies occurred suddenly, without preliminary preparation through trial and error. Nevertheless, the teaching staff of the Biological Chemistry Department made a great effort to effectively support and enhance student learning. On this way, there were both serious achievements and negative moments. Our goal was to develop the course that allow students to successfully complete module and pass the course exam. In our opinion, an in-depth analysis of the work done is a key step for the further implementation of distance learning technologies.

The major achievements of this period include the resumption of scheduled practical training according to the curriculum and time-table. Interactive video-conference classes were conducted using Zoom platform. This technology made it possible to carry out formative assessment and understanding progress using oral interviewing or debates. The opportunities offered by the Zoom platform also allowed solving problem exercises even in groups. Students not only gave answers individually, but also complete each other's answers, which also contributed to a deeper assimilation and accommodation of material. Regular group meetings of students with the teacher also helped to schedule time, helped to identify omissions in the studied material, gave the opportunity for students to communicate with the teacher, ask questions and clarify difficult points. It should be noted that holding regular meetings provided students with learning opportunities, motivated to gain deeper knowledge of a topic. Also, it should be noted the importance of such meetings under difficult psychological conditions of complete isolation of students from their usual social environment. During videoconference, they could communicate, exchange news and plans, this created a psychologically comfortable state for students.

Under the Biological Chemistry study, one of the important stages in the students' skills formation is the conducting of laboratory experiments. Individual conducting of chemical experiments, filling out the laboratory journal allows the teacher to assess the degree of mastering the topic, and the student to better understand the mechanisms underlying the living organism processes [4, 5]. Under transferring to online learning teachers of our department found the way and developed methodology that allow were to “conduct: laboratory work online. These methodological complexes include instructions for conducting experiments with a detailed description of the stages, the mechanism of chemical reactions, etc., as well as a video that shows the qualitative and quantitative procedures including a certain indices determination. The information obtained after watching the video had to be recorded in the laboratory journal, which is also included in this complex. Students must calculate the studied index, make conclusions, explain the observed changes, and then answer theoretical and problem-based questions considering the laboratory work. After filling out the laboratory journal, it is sent to the teacher for evaluation, who assesses

the conducting of this form of work according to the criteria developed at the department. The grade obtained is summed up and added to the student's rating.

Thus, an important positive moment in the transferring to online learning was the videoconferences with the implementation of synchronous forms of work, in which all students of the group were involved. In the absence of face-to-face contact with students and regular meetings in classes, the importance of homework for assessing the level of mastery of the subject takes on special significance [6]. At the Biological Chemistry Department, different types of homework and self-assessment were developed, which made it possible to evaluate not only the reproductive, but also the adaptive nature of the assimilation of the material. Under the assessment of self-training, additional points were awarded for demonstrating the ability to analyze and generalize the material studied, to identify cause-and-effect relationships between the individual processes under investigation of healthy organism and under the pathology development.

The opportunities provided by the video-conference classes enable students to show a creative level of educational material assimilation. Using such technology, not only the teacher has the opportunity to demonstrate teaching materials from his computer screen, but also delegate this opportunity to students and motivate them to prepare various projects and reports using illustrative notes. This opportunity not only allows students to develop creative and analytical abilities, motivates them to independently search for information, but also forms the skills necessary for their future professional activities.

Another effective assessment and the way to evaluate knowledge assimilation is online testing. The large base of multiple-choice questions, which fully covers course content and can be used for current and final control, was developed by the department staff. The test base is constantly completed and updated, and also undergoes an expert assessment annually. A computer-based testing is a fast, convenient and effective method of assessment, which was successfully used in online learning of students during the quarantine period. However, attention should be paid to the disadvantages of using this control method. Under the traditional form of learning at the Biological Chemistry Department, different forms of test are usually used, both closed tests with suggested answer options, and open tests that require an independent answer and a short explanation [7]. During the quarantine period, only closed tests were used for control, in which it was necessary to select only one correct option. Upon the whole, despite of such disadvantages of multiple-choice questions as the probability of guessing the correct answer, getting used to working with ready-made formulations and the inability to reveal individuality, this is the most promising form of knowledge control, which can be used as online knowledge evaluation. Students are given a set amount of time for their quiz. They don't have time, for example, to take pictures of the exams or use unauthorized sources for answer searches. Second, this also limits the option of contacting other students in the class for help. Lastly, if students have a specific amount of time, they cannot exit the exam, look up answers, and then go back into the exam.

The sudden switch-over from traditional university course to online learning undoubtedly required significant efforts in developing of a new methodological support of the educational process. The significant staff efforts were aimed on development of new types of learning that directed on educational process regularity under new conditions. Primarily, new illustrative materials were developed, teaching videos were prepared and selected, which helped in the discussion of difficult theoretical points. The didactic opportunities provided by the videoconferencing platforms that were also used. Though, the most labor-intensive task was the development of learning assessment different types. The development of problem-solving questions, case-oriented tasks, open-type tests for homework took up a significant amount of time from teachers, since these tasks had not only fulfilled the function of the knowledge assimilation control, but also motivate the student to self-study the topic, search for new information on this issue [8, 9]. Students feedback revise, comments on works and correspondence with students was also time-consuming. Thus, teachers often spent the whole day at the computer, and their working hours were significantly lengthened. This fact should also be attributed to the negative manifestations of online learning.

Thus, the information presented above allows us to make the following conclusions. The teachers of Biological Chemistry department were successful in the process of course redesign and the introduction of distance technologies. The online course exams had even better results than traditional exams. The continued educational process was fully provided with educational and methodological teaching materials, as well as monitoring process was organized. From our point of view and based on the exam results the chosen evaluation methods gave opportunity not only to monitor the student progress, but also to stimulate them to learn, to increase interest to the studied discipline, which is necessary in their future professional activities; help students to plan the time required for study, as well as support them in a psychologically difficult moment of self-isolation. The problems that were identified as a result of the analysis were not of a systemic nature and did not affect the educational process. However, the negative aspects investigation allows us to point the necessity for further work aimed to new methodological developments in order to help both teachers and students, the implementation of new types of assessment. We have also identified the necessary key components for students to be successful in online course. Namely, increasing the role of open-type tests in the student online assessment, preparation of web-based interactive learning activities can be the new and important directions in work. Thereby, the results showed the necessity for a planned, well-prepared, implementation of distant learning forms into the educational process. Conducting lectures, seminars, consultations, classes and other activities online will help to save money, time for both teachers and students, help to choose the convenient time for the learning and provide access to education not only in Ukraine, but also all over the world.

References

1. Kulkarni S. P. Combination of Multiple Teaching Tools in learning Biochemistry: Perceptions of Medical Undergraduate Students / S. P. Kulkarni, V. S. Patil, V. P. Patil et al. // *Indian Journal of Medical Biochemistry*, January-June 2018; 22 (1): 41-46.
2. Lean Q. Y. Online versus classroom learning in pharmacy education: Students' preference and readiness / Q. Y. Lean, L. C. Ming, Y. Y. Wong et al. // *Pharmacy Education*, 2020; 20 (1) 19-27.
3. Lorenzoni A. A. E-learning in Pharmacy Education: what do we know about it? / A. A. Lorenzoni, F. Manzini, L. Soares et al. // *Brazilian Journal of Pharmaceutical Sciences*. 2019; 55:e18100 <http://dx.doi.org/10.1590/s2175-97902019000118100>.
4. Mynbayeva A. Chapter 1 – Pedagogy of the Twenty-First Century: Innovative Teaching Methods / A. Mynbayeva, Z. Sadvakassova, B. Akshalova // *New Pedagogical Challenges in the 21st Century – Contributions of Research in Education* <http://dx.doi.org/10.5772/intechopen.72341> – 19 p.
5. Galvao T. F. Problem-Based Learning in Pharmaceutical Education: A Systematic Review and Meta-Analysis / T. F. Galvao, M. T. Silva, C. S. Neiva et al. // *The Scientific World Journal* Volume 2014, Article ID 578382, 7 pages <http://dx.doi.org/10.1155/2014/578382>.
6. O'Hare C. A Narrative Overview of the Effectiveness of E-Learning in Pharmacy Education / C. O'Hare, B. Girvin // *Journal of Pharmacy Practice and Pharmaceutical Sciences* 2018(1): 09-23/
7. Yang N. *eLearning for Quality Teaching in Higher Education* Springer Nature: Teachers' Perception, Practice, and Interventions, 2020 – 163 p.
8. Raes A. A systematic literature review on synchronous hybrid learning: gaps identified / A. Raes, L. Detienne, I. Windey et al. // *Learning Environments Research* 2019 <https://doi.org/10.1007/s10984-019-09303-z> 22 p.
9. *Knowing What Students Know: The Science and Design of Educational Assessment* (2001) National Research Council 2001. Washington, DC: The National Academies James W. Pellegrino, Naomi Chudowsky, and Robert Glaser, Editors 382 pages Press. <https://doi.org/10.17226/10019>.

4.5. Methodical support of organization of independent work of future teachers of musical art in the distance learning' conditions

The situation of the pandemic, which arose in the world due to the spread of the COVID-19 virus and the introduction of national quarantine in Ukraine, highlighted a number of organizational, methodological and technological problems in the sphere of art education. Quarantine showed that distance learning is a vulnerable place in the educational process. The distance learning becomes particularly difficult in the training of future music teachers, as standard computer technologies for distance learning and video conferencing, which allow to implement the communicative process in the mode of "student – teacher", "student – student" and "student – teacher" (Zoom, Moodle, Skype and others) are not adapted for implementation in the process of individual practical classes in the disciplines of the instrumental cycle. The informative content of these disciplines is based on the strategy of creating an individual trajectory of development of each student and the implementation of individual curricula, which cannot be generalized and cannot be led to unified information blocks. In this context, the problem of motivating of students to independent cognitive activity is relevant in the absence of external control and subordination to the organizational system of higher education, i.e. there is a restructuring and actualization of responsibility and orderliness of independent student work.

Piano pedagogy has accumulated rich traditions of the independently minded artists' education. Greatest pedagogues-pianists of the past, the creators of the performing and pedagogical piano schools (A. Rubinstein, F. Blumenfeld, A. Goldenweiser, L. Barenboim, G. Beklemishev, K. Igumnov, G. Neigauz, L. Nikolaev, Ya. Milstein, S. Savshinsky, G. Tzipine, S. Feinberg et al.) steadily put on the importance of preparation of musicians, which were built up to independent creative activity. Also, they singled out the problem of self-development as one of the most significant problems of musical education. In the formation of independence particular attention was paid to the following factors: well-thought-out pedagogical guidance based on the principles of gradualness, systematicity and consistency; formation of creative thinking of musicians based on constant activation of musical and auditory representations, interaction of emotional and intellectual components in the process of perception and performance of musical works.

At the same time, the pedagogical achievements of outstanding musicians-teachers belong to the 40-60s of the XX century are presented in the piano-methodical literature (mainly works of empirical nature), which necessitates their generalization from scientific and pedagogical positions. As E. Fedorovich emphasizes in his monograph, "pedagogy of piano performance, which really reflects the achievements and prospects of general pedagogy, develops outside the categorical apparatus adopted in pedagogical science ... As a result of such isolation the mutual enrichment of general pedagogy and pedagogy of piano performance as one of its developed branches were minimized" [6, p. 118]. Therefore, piano-methodical literature, represented in most cases by materials of an empirical nature, needs to be understood from modern scientific and methodological positions.

The concepts of "independence" and "independent work" in the context of learning music in general, and musical performance, in particular, are often used as synonyms, although they are heterogeneous in structure and essence. The capacity and versatility of the concept of "independent work" is manifested at different levels, synthesizing, for example, when playing a musical instrument: firstly, the student's ability to navigate in unfamiliar musical material, correctly decipher the author's text, make a convincing interpretive "hypothesis"; secondly, the willingness to independently find effective ways to work, to find the necessary techniques and means to implement the artistic idea; thirdly, the ability to critically evaluate the results of their own musical performance, as well as other people's samples, and much more.

In modern musical and pedagogical thought, independent work is studied as a characteristic of personality ("independence of personality"), as a characteristic of the intellectual activity of the student ("intellectual independence", "independence of thinking") and as the most general indicator – "creative independence".

Under the concept of "independent work of the future teacher of music art" we understand *the integrative ability of the individual, which ensures her / his professional growth and intellectual development through the formation of a motives' system for active self-educational activities, research style of independent learning process.*

We have selected the components of a student-pianist' independent work:

- motivational component – it reflects the conscious motivation that determines the purposeful activity;
- cognitive component – it is a system of leading knowledge and methods of activity that allow to obtain this knowledge;
- organizational component – it reflects the ability and ability to set and perceive the goal, plan and forecast their activities to achieve this goal;
- personality-oriented component – it is embodied in the ability to adequately assess their activities at all stages, to be attentive, to make a strong-willed effort to overcome intellectual difficulties.

In the pedagogical aspect, the problem of educating the independence of the student-musician affects both teaching methods and techniques (methods) of teaching, and forms of organization of educational activities in the performing class. The appeal to the practice of learning to play the piano also reveals the lack of attention of many teachers to the development of student independence, which is caused, in our opinion, by several reasons: *the sceptical attitude* of teachers to the ability of students to independently learn and interpret a music work; *the desire to give the implementation of external order*, which is quickly achieved with the support of an experienced teacher; *striving for a quick result*, because it is much easier for a teacher to teach a student for some reason on the principle of imitation than to bring up her / his independence, creative independence. At the same time there is a substitution of the student-pianist' independent work, and consequently, and her / his creative initiative, directive installations (do so), instructions, numerous displays, superfluous detailing, etc. As a result, we see a lack of independence of many graduates of music schools, colleges and universities, their unpreparedness for any form of active music making. When they disassemble a new work, they usually do not pay attention to the literate reading of the musical text, to the expressive features of the musical language, do not consider it necessary to think of a convenient fingering, do not know how to overcome the difficulties of learned works, work on sound and phrase.

The methodological literature on the problems of instrumental and performance training outlines the traditional requirements for the organization of independent work of future teachers of musical arts, aimed at improving the quality of performing mastery of musical instruments (piano) by: a) creating conditions for the formation of students' skills of independent work, which will take into account and allocate time, plan and implement independent work, which serves as an active means of understanding educational and scientific information and applying the knowledge in practice; b) creating conditions for reflective assessment of the level of their knowledge, the degree of formation of skills, to adjust independent work, due to the inability of a significant part of students to organize themselves and work rationally on musical works [4].

When performing independent work, the process of forming students' independence is best realized. Given the specifics of learning to play the piano, we have included several types of independent work in the instrumental preparation:

- a) *reproductive independent work* – it carried out according to a certain pattern (performance of musical-performing tasks that require comprehension, memorization and simple reproduction of previously acquired knowledge);
- b) *reconstructive independent work* – it involves listening to and supplementing the information provided by the teacher and its independent supplementation (comparison of interpretations, music-theoretical analysis, etc.) of the teacher, drawing up plans, abstracts, theses, etc.

c) *heuristic independent work* – it is aimed at solving problems, obtaining new information, its structuring and use in new situations (compiling annotations to musical works, solving creative tasks).

The prevailing educational forms of educational activities of students in the executive class – individual lessons, reporting activities (tests, exams, competitions, class concerts, lectures-concerts), which are held remotely in pandemics, determine the variety of forms and types of independent work: 1) detailed analysis of a musical work (general, musical-theoretical, performing), in the process of independent acquaintance with a musical work in a performing class; 2) performance of specific tasks according to the current repertoire of the individual plan of the student, which include determining the most appropriate methods of work on individual elements of the invoice, sound quality, strokes; fingering selection, thinking about pedalling; translation of foreign terms, author's remarks, found in the musical text; study of a musical work or its fragment by heart, etc.; 3) acquaintance with other, except included in the work plan, parts of the sonata or concert, other works of the cycle, it happens in the process of sketch reading from the letter, sketch acquaintance with the work, with its part, listening to audio recording [5, p. 51].

However, it should be noted that the direction of work on the development of student independence is observed in music-pedagogical practice is quite rare. This phenomenon is caused by a number of reasons of pedagogical management of this process, among which we have singled out:

- distrustful, sceptical attitude of teachers to the ability of students to find interesting interpretive solutions; and the so-called "fear of error" :

- unwillingness to take risks associated with independent, unregulated actions of young, inexperienced musicians;

- the desire to give external attractiveness to the performance (which is much easier to achieve with the support of the "firm" hand of the teacher, the so-called "coaching");

- pedagogical egocentrism, when it is easier for a teacher to teach something to her / his ward than to bring up in him an individually distinctive perception and performance of musical works, an independent artistic consciousness.

L. S. Vygotsky wrote, that “visibility, creating the easiest and most convenient way to acquire knowledge at the same time fundamentally paralyzes the habit of independent thinking ... and deliberately eliminates from education all the moments of complex processing of experience...” [2, p. 67].

Mastery requires the pianist to repeat fragments of a music work and perform the whole for the required period of time. "It seems almost impossible to study a passage in one day, even with many repetitions. It requires constant work for several days or weeks. Then this passage becomes reliable and the pianist feels confident in its performance", – the well-known American teacher Richard LaMar writes in the book "College piano pedagogy" [8, p. 10]. Thus, a student pianist in independent work on musical works is required to comply with two basic rules: 1) regularity in the classroom (because mental and physical coordination cannot be developed in the process of irregular classes); 2) concentration during classes (because thoughtless playing leads to carelessness in performance and degradation of piano skills).

For effective organization and methodical support of independent work of the future music teacher in the process of distance learning, we decided to choose the form of methodical program, because its content provides for the stages of development of students' independence. Also, when building and implementing the methodological program, we took into account the general level of musical abilities and the level of performance training of students; the state of formation of musical-performing and emotional-aesthetic experience; methodical expediency of selection of musical works and construction of educational repertoire.

The purpose of the program is methodical support of the organization of future teachers of music art' independent work in the of distance learning conditions. The program structure is a combination of four blocks of certain actions' algorithms. The use of these blocks is not accidental, because representing a constant sequence of certain mental, emotional, behavioural and executive

actions (which are algorithms) we must create in the student's mind logic, understanding and practical implementation of goals that successfully organize independent work.

I. *Motivational block* – it actualizes the attitude of students to instrumental performance, the desire for stage-performance embodiment of one's own interpretation of a musical work, awareness of the motivation to learn to play the piano: a) learning, which reflects the student's individual curriculum for a certain period (semester); b) creative, which presents the student's desire for self-realization in performance (Table 1).

Table 1. Algorithm for organizing independent work

<i>Learning motivation</i>		<i>Creative motivation</i>
1	Awareness of personal attitude to musical performance and, in particular, to the concert and stage embodiment of musical works.	
2	Mastering the individual curriculum in the performing discipline (in our case – with the main musical instrument (piano)).	
3	Determining the main purpose of the concert performance:	
	a) obtaining a positive assessment; b) gaining performing experience; professional growth.	a) gaining performing experience; b) professional growth; c) creative communication with listeners through the mediation of a musical work; d) creative embodiment of performer's interpretation and self-expression in its performance.
4	Building a program implementation strategy in accordance with the stated goal	
	a) focus on musical performance tasks, integrity and confidence; b) methodological and projective expediency, focus on musical and performance tasks, confidence, integrity, artistry, stage endurance.	a) confidence, stage endurance, integrity, artistry, methodological expediency, emotionality, imagery, expressiveness, relief, embodiment of the artistic image of a musical work.

II. *Emotional block* – firstly, it highlights the student's emotional attitude to music performance; secondly, the emotional benefits of performing a musical repertoire, and thirdly, the artistry and emotional performance of a musical work. Fundamentally important is that the student does not stay away from the process of choosing works of the educational and performing repertoire in the conditions of independence development, but actively participates in it. The essence of this technique is that the teacher, agreeing with the individual capabilities of the student (the level of her / his spiritual, aesthetic, musical and technical development), offers not one, as traditionally accepted, but several works of different genres to choose from. The use of such a method of work stimulates initiative and activity, emotionality and creativity, which is embodied in the algorithm for this block.

*Algorithm for independent selection of performing repertoire
(emotional component)*

1. The awareness of personal attitude to musical performance, determining the emotional mood and reproducing it in their own emotional sphere through reintegration (mnemonic recovery) already acquired emotional experience.

2. Selection of works according to the requirements of the individual curriculum taking into account the emotional preferences of the student and the methodological expediency of further performance development. Construction of the performer's emotional score of the work.

3. Mastering the individual curriculum in the performing discipline, revealing its artistic and figurative content through the involvement of non-musical associations and building lines of plot development (architecture).

4. Construction of the strategy of the program in accordance with the specified purpose: confidence, stage endurance, integrity, artistry, methodological expediency, emotionality, imagery, expressiveness, relief, embodiment of the artistic image of a musical work.

III. *Performing block* – in its context, technological means (a set of piano techniques necessary for the embodiment of the artistic image), dialogicity and reflectivity in the performance training of students in the piano class are reflected. The activity is aimed at the subject of communication, i.e. at a music work. The activity is not aimed at the identity of one of the participants in communication. The result is a common semantic field. We can talk about the equality of positions of teacher and student in the dialogue, because they reveal to each other the boundaries of the artistic image, the peculiarities of the performance of the studied works, which otherwise cannot be found. In this case, the participants of the interaction act as values for each other: "...the ability to identify in the personality of a student other person as a value-meaning and equal ally in understanding the musical phenomenon and in joint creative activity" [3, p. 86].

*Algorithm of independent work on a musical work
(performing component)*

1. Actualization of the motivational need to convey the emotional and figurative palette of the musical work and the projection of their own emotional experiences to the audience; finding the necessary range of emotional moods.

2. Reproduction of acquired performing skills in the situation of rehearsal of a concert performance: stability and technical perfection of a musical work; performing the tasks of the performing score in the process of pre-concert embodiment of a musical work; integrity of conveying the drama of the musical form; the development of the naturalness of stage behaviour through the construction of "conative algorithms" – stable behavioural formulas that contribute to a sense of stability and comfort on stage.

3. Convincing reproduction of the artistic and figurative content of a musical work in its own concert performance: technical perfection of the implementation of musical performance tasks, expressiveness of intonation and phrasing in the performance of a musical work; integrity of conveying the performance score and dramaturgy of development while preserving the originality of the individual interpretation of the musical work and conveying it to the audience.

IV. *Analytical block* – the content of its algorithm is aimed at students' reflective awareness of the positive and negative features of their own stage performance of musical works, as well as the design of further improvement of performance skills and concert-stage endurance.

Algorithm for analysing the results of independent work

1. Analysis of the correspondence of one's own emotional state during the analysis and performance of a musical work; the presence of a state of satisfaction (or dissatisfaction) with the results of work; integrity and persuasiveness of conveying the artistic and figurative content of a musical work to the listeners;

2. Comparison of the embodiment of a musical work' emotional plan in the preparatory (rehearsal) performance and integral performance in class before the teacher; development of self-regulation skills of emotional states (restraint of excessive emotional arousal, activation at emotional passivity and inertia);

3. Understanding the logic of the musical form' embodiment and performance plan of the work performed; detailed analysis of the nature and causes of errors.

Summarizing the above, we note that in the scientific achievements of leading teachers-pianists, the problem of independent work of a student pianist is central in piano pedagogy. Understanding the importance of pedagogically appropriate organization of piano lessons is the core idea of the pedagogical and artistic heritage of outstanding teachers-pianists. The specifics of the independent work organization in the conditions of distance learning requires clear and concrete statement of tasks; variability, differentiation and availability of tasks; observance of systematicity, consistency and continuity in the interrelation process of classroom and independent work.

References

1. Аксельруд И. Э. Теоретико-практические основы художественного исполнения на фортепиано: [учебно-методическое пособие для студентов музыкально-педагогических факультетов высших педагогических учебных заведений]. / И. Э Аксельруд. – Сумы, 1996. – 100 с.
2. Выготский Л. С. Педагогическая психология / Л. С. Выготский. – М.: Педагогика, 1991. – 480 с.
3. Гайдай С. Н. Методика самостоятельной работы над фортепианным произведением: учебное пособие С. Н. Гайдай. – Чита: Забайкал. гос. гум.-пед. ун-т., 2009. – 108 с.
4. Максимов О. Б. Виховання піаністів за методикою В. Барвінського: [навч. посіб] / О. Б. Максимов; Донець. держ. муз. акад. ім. С. С. Прокоф'єва. – Донецьк: Схід. вид. дім, 2007. – 128 с.
5. Некрасов Ю. Комплексне навчання гри на фортепіано: [навч посібник] / Ю. Некрасов. – Одеса, 2000.– 149 с.
6. Федорович Е. Н. Педагогическое наследие крупнейших пианистов: [Монография] / Е. Н. Федорович. – Екатеринбург: Урал. гос. пед. ун-т, 2001. – 254 с.
7. Шевченко Т. І. Формування творчої особистості піаніста: [навчальний посібник] / Т. І. Шевченко / Одеська державна консерваторія ім. А. В. Нежданової, 1995. – 110 с.
8. Lamar Richard. College Piano Pedagogy. Copyright, 1968. – 112 p

4.6. Experience in the use of distance systems of environmental education for the training of qualified specialists

4.6. Досвід застосування дистанційних систем екологічної освіти для підготовки кваліфікованих фахівців

В останні десятиліття широке поширення в усьому світі отримали ідеї концепції сталого розвитку. Одним з важливих умов її реалізації стає створення безперервної системи екологічної освіти населення. Важливою ланкою такої системи є вища екологічна освіта. У зв'язку з цим в сучасних умовах відбувається осмислення нової соціально-екологічної функції освітніх систем. Екологічна освіта виявляється ефективною, тільки виходячи за межі відокремленої, замкнутої, самодостатньої системи предметноцентричної освіти. Вона стає системоутворюючим компонентом всього освітнього процесу, визначаючи його стратегічні цілі та провідні напрямки, створюючи інтелектуальну і моральну систему загальної освіти.

Разом з цим, для ефективного вирішення сучасних екологічних проблем потрібні фахівці з новим мисленням, що володіють знаннями в області передових, екологічно безпечних технологій виробництва. З цієї точки зору дуже важливо визначити педагогічні умови екологічної освіти студентів технічних ВНЗ.

Одним із сучасних пріоритетних напрямків раціоналізації роботи ВНЗ є впровадження систем дистанційного навчання, які одночасно виконують декілька функцій: підготовка, навчання, консультації та перевірка знань. Дистанційне навчання стало найбільш актуальним у всьому світі, саме зараз, у час пандемії. Дистанційна система фахового навчання – це форма навчання, яка не один рік діє в більшості вузів Європи, що багато в чому спрощує освітній процес. Крім того, дистанційна система підготовки та навчання – прогресивний метод, що забезпечує також можливість індивідуального підходу.

Останні роки світний процес в сфері дистанційної освіти зазнав значних змін. З кожним роком збільшується кількість інформаційно-комунікаційних технологій, які інтегруються в сферу освіти. Для педагогів і студентів з'являються нові критерії для можливості участі в освітньому процесі. Спостерігається трансформація процесу навчання в більш гнучкий і динамічний.

Таке навчання дає безліч переваг для студентів, по-перше це можливість навчатися з будь-якої точки планети. Де б ви не знаходилися, за наявності з'єднання з інтернетом, ви можете здобувати освіту і розвиватися у своїй спеціалізації. Це дуже зручно для тих, хто має високу зайнятість. Можливість самостійно вибирати порядок та швидкість вивчення різних предметів. Зручність доступу до навчальних посібників і матеріалів. Можливість здавати дистанційні іспити і заліки у міру вашої зайнятості, а не за розкладом. Тобто студент має можливість заздалегідь виконувати всі контрольні тести, писати курсові та завантажувати їх в базу ще до сесії. Отримання навчальних матеріалів, спілкування між суб'єктами дистанційного навчання під час навчальних занять, що проводяться дистанційно, забезпечується передачею відео-, аудіо-, графічної та текстової інформації у синхронному або асинхронному режимі. Перелік тем і зміст лекцій, лабораторних, практичних та семінарських занять визначаються робочою програмою навчальної дисципліни.

Концепція сучасної дистанційної освіти в умовах пандемії дещо змінюється – оскільки продиктована необхідністю саме дистанційного спілкування і не має альтернативної форми. В даному контексті необхідно з'ясувати наскільки всі учасники освітнього процесу готові до дистанційної форми навчання з усіма її специфічними формами і ознаками.

Авторами накопичено 10-річний досвід освітньої роботи із застосуванням дистанційної платформи завдяки чому було проаналізовано особливості подібного процесу – його переваги та недоліки, що надає можливості покращення та удосконалення діючої системи.

Підготовка дистанційних курсів в більшості ВНЗ здійснюється в спеціальній системі дистанційного навчання «MOODLE». Кожний підготовлений дистанційний курс перед впровадженням проходить експертизу методичної комісії з дистанційного навчання (МКДН).

У разі рекомендації МКДН для використання в навчальному процесі він проходить апробації на протязі семестру, за результатами якої даний курс оцінюється студентами за встановленими критеріями. Після апробації, доопрацювання та сертифікації дистанційний курс використовується в навчальному процесі. Що ж таке *MOODLE*? *MOODLE* (Modular Object Oriented Distance Learning Environment) – це система управління навчальним контентом (LCMS – Learning Content Management Systems). [3-5]

Система Moodle спроектована з максимальним урахуванням передових класичних і сучасних педагогічних ідей:

- інтерактивність взаємодій «Викладача» та «Студента»;
- можливість індивідуалізації складу і структури навчальної програми;
- можливість внесення змін щодо покращення змісту і методики зі сторони всіх учасників процесу (в тому числі студентів);
- спільний інтерактивний розвиток всіх курсів, що входять в одну навчальну програму;
- участь у розвитку конкретного курсу викладачів, які ведуть такий же «Курс» в різних університетах;
- найсучасніші методи контролю та оцінювання знань;
- системний менеджмент функціонування всієї системи навчання і т.п;

Міжнародне співтовариство, що розробляє і підтримує Moodle, надає вільний доступ до всіх сучасних версій системи з правом не тільки її експлуатації, але і з наданням певних повноважень щодо її самостійного розширення і розвитку.

Взагалі, Moodle можна використовувати не тільки для навчання студентів, але й при підвищенні кваліфікації, бізнес-навчанні, як в комп'ютерних класах навчального закладу, так і для самостійної роботи вдома. Moodle – це одна з найбільш поширених і досконалих систем дистанційної освіти в Україні і в світі. На даний момент Moodle вже має 129 мільйонів користувачів в усьому світі. Отже, система Moodle відповідає всім основним критеріям, що висуваються до систем електронного навчання, зокрема таким, як:

- функціональність – наявність набору функцій різного рівня (форуми, чати, аналіз активності слухачів (студентів), управління курсами та навчальними групами тощо);
- надійність – адміністрування та управління навчанням, простота оновлення контенту на базі існуючих шаблонів, захист користувачів від зовнішніх дій тощо;
- стабільність – високий рівень стійкості роботи системи стосовно різних режимів роботи та активності користувачів;
- вартість – сама система безкоштовна, витрати на її впровадження, розробку курсів і супровід – мінімальні;
- відсутність обмежень за кількістю ліцензій на слухачів (студентів);
- модульність – наявність в навчальних курсах набору блоків матеріалу, які можуть бути використані в інших курсах;
- наявність вбудованих засобів розробки та редагування навчального контенту, інтеграції різноманітних освітніх матеріалів різного призначення;
- підтримка міжнародного стандарту SCORM (Sharable Content Object Reference Model) – основи обміну електронними курсами, що забезпечує перенесення ресурсів до інших систем;
- наявність системи перевірки та оцінювання знань слухачів у режимі он-лайн (тести, завдання, контроль активності на форумах) [1].

Підсистема адміністрування автоматизує створення і супровід об'єктів системи: курси, програми навчання, слухачі, персонал і т. д. Підсистема інформаційного забезпечення відповідає за спілкування між учасниками навчального процесу за допомогою форуму, чату, поштової розсилки, дошки оголошень, обміну файлами. Взаємодія користувачів із системою здійснюється за допомогою веб-браузера. Кожному учаснику навчального процесу доступні лише ті функції системи, на які у нього є повноваження. Крім того, веб-браузер забезпечує інтеграцію усіх підсистем і доступ до них учасників навчального процесу. Функції роботи з календарними планами дозволяють створювати план-графік вивчення курсу. Кожному

заходу ставляться у відповідність терміни проведення, тип, можливість оцінки і інші параметри.

Порядок реалізації фахового дистанційного освітнього процесу у ВНЗ.

За допомогою даної системи сьогодні викладачами створюються електронні навчальні курси і проводяться як аудиторне (очне) навчання, так і навчання на відстані (заочне/дистанційне).

Так як же проходить авторизація процесу користувачем в системі Moodle в нашому ВНЗ? Перш за все, для того, щоб розпочати роботу у навчальному середовищі moodle необхідно у командному рядку браузера ввести адресу сайту дистанційного навчання університету: <http://lider.diit.edu.ua>.

Працювати в системі дистанційного навчання (створювати та редагувати елементи курсу, працювати із завданнями, тестами, форумами та ін.) може тільки зареєстрований користувач (Рис. 1).

Рис. 1. Вхід та основні елементи інтерфейсу

Результатом реєстрації на сайті є створення облікового запису користувача, а також призначення його в якості викладача на певний курс / курси.

Користувач, зареєстрований на курс в якості викладача, має право повноцінно працювати з усіма доступними об'єктами курсу (додавати та редагувати елементи курсу, завантажувати файли, створювати завдання, тести, спілкуватись зі студентами та іншим и викладачами), а також переглядати результати тестувань, виконання завдань та ін.

Створення електронного навчального курсу. Основні етапи створення електронного навчального курсу бази Moodle.

«Шапка» курсу містить «Візитку курсу» – коротку анотацію, навчальну програму, календарний план, глосарій курсу, новинний форум та інше (Рис. 2).

Новостной форум

Глосарій курсу "Аналітична хімія"

Програма

Робоча програма

Методичні вказівки до лабораторного практикуму

Методичні вказівки до практичних занять

Новостной форум

Програма "Екологічна токсикологія та біометрія"

Обговорення результатів тестування

Біоіндикація та біотестування. Навчальний посібник

Біоіндикація і біотестування забруднених територій. Методичні рекомендації

Екотоксикологія. Курс лекцій

Методичні вказівки до лабораторних робіт

Індивідуальне завдання I семестр

Індивідуальне завдання II семестр

Глосарій курсу "Екологічна токсикологія та біометрія"

АНКЕТА - "Дистанційний курс очима студентів"

АНКЕТА - Структурно-функціональної експертизи

АНКЕТА - Методичної експертизи

АНКЕТА - Змістовно-наукової експертизи

Рис. 2. Основні елементи головної сторінки курсу

В системі Moodle ми маємо можливість завантажити файли, не тільки такі, як програма навчальної дисципліни, календарний план, але ж і додавати наочний інтерактивний матеріал, відео і т.п. (Рис. 3а, 3б). Розміщення кваліфіковано диференційованого наочного матеріалу допомагає студенту у засвоєнні тематичних модулів і створює довгострокові асоціативні уявлення дуже важливі для формування фахових компетенцій.

Крім того, саме застосування якісного допоміжного наочного матеріалу дуже позитивно сприймається студентами і мотивує до творчого процесу.

Для контролю засвоєння студентами кожного з тематичних модулів застосовується допускне тестування – тобто після опрацювання частини теоретичного матеріалу система переводить студента до блоку опитування, за успішним результатом тестування (> 60%) система допускає студента до наступного змістовного модулю.

Рис. 3а. Приклади різноманітного освітнього контенту за навчальним курсом

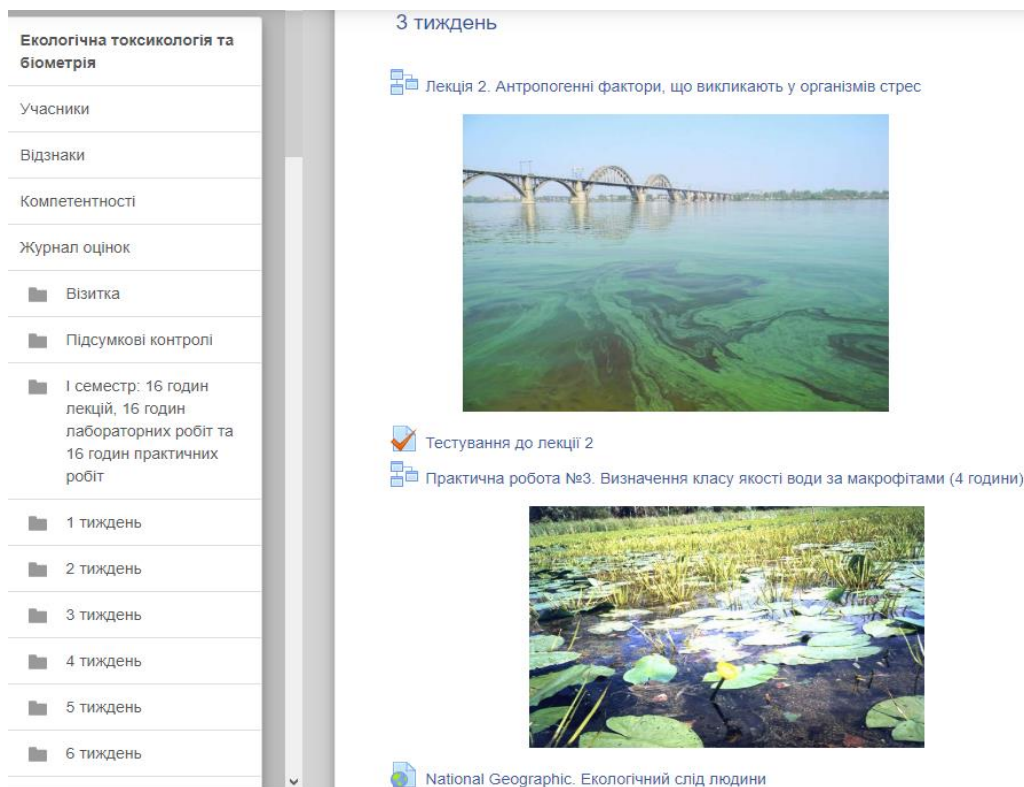

Рис. 3б. Приклади різноманітного освітнього контенту за навчальним курсом

Таким чином, елемент курсу «Тест» (Рис. 4) застосовують в якості основної системи для поточного моніторингу і остаточного контролю знань студентів.

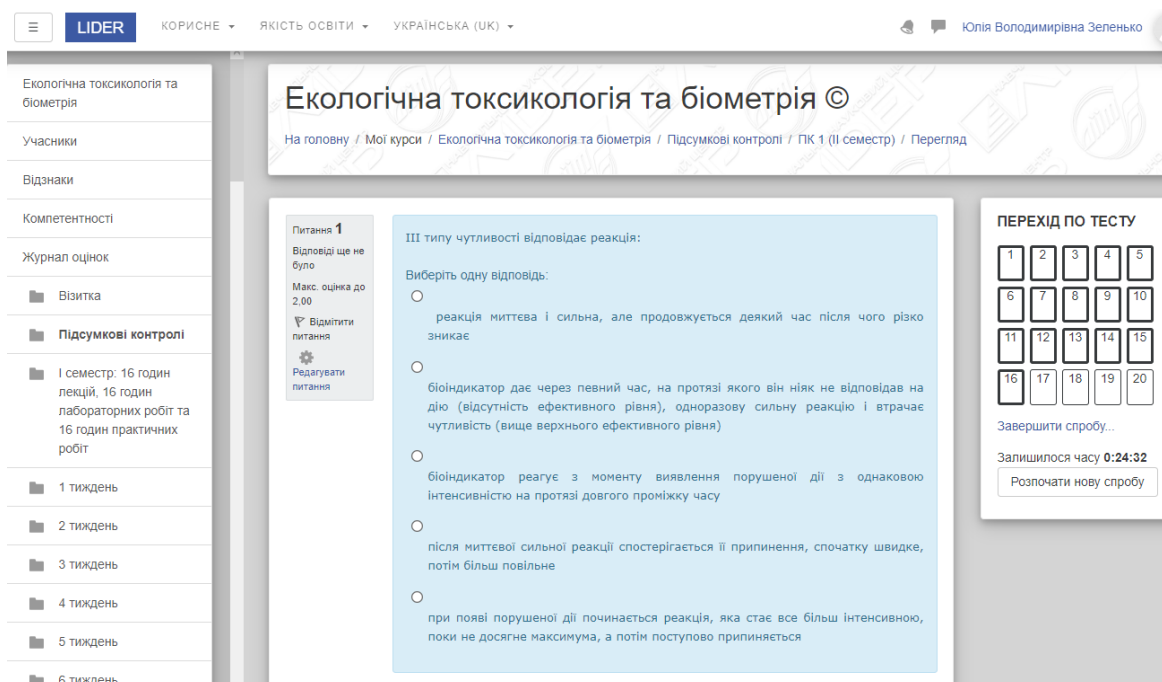

Рис. 4. Приклад сторінки проходження підсумкового контролю знань (тестування) після повного проходження курсу

Здійснення викладачем моніторингу процесу засвоєння курсу студентами може здійснюватися, як он-лайн – безпосередньо протягом проходження студентами тестування, так і за допомогою системного журналу оцінок (Рис. 5). Він дозволяє аналізувати результати опрацювання студентами курсу в динаміці.

Прізвище	Ім'я	Тестування до лекції 3	Тестування до лекції 4	Залік (група ЕО 1711)	Загальне за курс
Анкудінов Євгеній Ігорович		-	-	-	-
Артощенко Анастасія Борисівна		-	-	-	-
Бунчук Юлія Валентинівна		-	-	54,33	58,63
Біленко Карина Андріївна		60,00	30,00	44,00	64,00
Воронін Олег Андрійович Андреевич		-	-	-	-
Грищенко Світлана Сергіївна		-	-	36,00	54,01
Здор Антон Костянтинович		-	-	58,33	94,33
Кравець Олександр Сергійович		-	-	56,00	74,87
Кривопап Діана Сергіївна		-	-	56,33	93,67
Кролова Деніс Романович		-	-	38,00	65,00
Лозова Аліна Олександрівна		-	-	-	-
Мазний Владислав Юрійович		-	-	56,00	60,36
Мацюк Яна Михайлівна		-	-	35,67	40,13
Прилежасва Марина Віталіївна		-	-	-	-
Савенков Євгеній Олександрович		-	-	-	-
Скрипник Олег Олександрович		-	-	-	-
Загальне середнє		60,00	30,00	48,30	67,22

Рис. 5. Приклад журналу оцінок за результатами проходження курсу

Використання у навчанні комп'ютерних технологій у поєднанні з можливостями інтернету дозволяє поєднати стаціонарну і дистанційну форми навчання й отримати бажаний та ефективний результат.

Крім того, система дозволяє створювати і розміщувати контент для покращення та удосконалення як загальної системи управління навчальним процесом в університеті, так і кожного конкретного курсу навчання – режим анонімного анкетування та форум. Наприклад, досвід повної дистанційної освіти в університеті у цьому навчальному році за результатами анонімного анкетування (Рис. 6) мав активне обговорення студентською громадою на форумі.

LIDER

КОРИСНЕ ЯКІСТЬ ОСВІТИ УКРАЇНСЬКА (UK)

Юлія Володимирівна Зеленько

- На головну
- Моя домашня сторінка
- Календар
- Особисті файли
- Мої курси
- Історія архітектури
- Хімія навколишнього середовища
- Екологічний менеджмент, аудит, стандартизація та сертифікація
- Екологічна токсикологія та біометрія
- Захист навколишнього природного середовища від дії фізичних та енергетичних факторів
- Екологічні аспекти перевезення небезпечних вантажів
- Системний аналіз якості

LIDER

На головну / Сторінки сайту / Анкета «Використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі» / Використовувати зворотній зв'язок

Анкета «Використання технологій дистанційного навчання в освітньому процесі»

Режим: Анонімно

1. Оцініть за 5-бальною шкалою організацію дистанційного навчання в університеті

1
 2
 3
 4
 5
2. Які засоби дистанційного навчання використовують Ваші викладачі найчастіше? (оберть два варіанти)

Університетський MOODLE
 Месенджери (Viber, Messenger, Telegram, WhatsApp та ін.)
 Електронна пошта
 Відеоконференції (MS Teams, Zoom, Google Meet, Hangouts, Skype та ін.)
3. Які засоби дистанційного навчання Ви вважаєте найбільш ефективними?

Віртуальні освітні середовища (Moodle, Google Classroom та ін.)
 Месенджери (Viber, Messenger, Telegram, WhatsApp та ін.)
 Відеозв'язок (MS Teams, Zoom, Skype, Google Meet, Hangouts тощо)
 Електронна пошта
4. З якими проблемами Ви стикаєтеся під час дистанційного навчання?

Нестабільність роботи університетського MOODLE
 Відсутність або нестабільність інтернет-зв'язку

Рис. 6. Анонімна анкета для опитування суб'єктів навчального процесу стосовно ефективності впровадження дистанційної системи в університеті

Це дозволило визначити проблемні питання в організації процесу і розробити заходи щодо їх мінімізації в майбутньому.

Таким чином, аналіз особистого досвіду роботи в дистанційній системі фахової екологічної освіти підтверджує наявність, як переваг, так і значних недоліків – розуміння яких допоможе в формулюванні ефективного підходу до створення універсальної і досконалої системи та форми фахової дистанційної освіти.

Отже, стосовно основних проблемних питань:

- перша проблема полягає в професійній підготовці викладачів. Готовність самого викладача це один з головних елементів в дистанційному навчанні. Під час інтегрування комп'ютерних технологій в дистанційну педагогіку необхідно переконатися, що викладачі підготовлені до таких нововведень. Успішне дистанційне навчання починається з впевненості викладачів в тому, що їх здібностей вистачить для вивчення всіх технологій і їх успішного застосування.

- друга проблема – готовність студентів. У процесі дистанційного навчання студенти стикаються з низкою перешкод у вигляді умов навчання, своїх індивідуальних особливостей, вміння використовувати комп'ютерні технології та інтернет-ресурси. На сьогоднішній день не існує дистанційних програм, які враховували ті чи інші індивідуальні особливості кожного студенту і, напевно, створити такі індивідуальні програми неможливо.

- третя проблема полягає в обмеженому обсязі можливості впровадження інформаційних технологій в самому ВНЗ. Таке впровадження вимагає величезних ресурсів – часу і коштів. Великий спектр нових навчальних програм, методичних рекомендацій, інструкцій, посібників, прикладів дистанційних лекцій та іншого допоміжного контенту.

- четверта проблема – відсутність єдиного освітнього стандарту в дистанційній педагогіці. Подібна формалізація в дистанційній освіті дозволить позбутися безлічі неякісних програм в цій сфері.

- п'ята проблема – відсутність сприятливого когнітивного середовища. У стандартному процесі навчання атмосфера, яка виникає між «Студентом» і «Викладачем», часто буває напруженою. Стандартний процес навчання перевантажує і «тисне», як на студента, так і на викладача.

В цілому, дистанційна освіта може використовуватися в різних областях знань. Ефективним таке навчання є і при реалізації освітніх завдань в області екології. Це можна пояснити кількома причинами:

- актуальна необхідність в екологічних знаннях у населення при низькій інформованості про можливі наслідки екологічних катастроф;

- великий вибір необхідних видів освітніх екологічних програм;

- сучасні можливості на основі нових інформаційних технологій для організації дистанційного екологічної освіти для різних категорій населення за рівнем освіти;

- можливості залучення висококваліфікованого викладацького складу і відповідного навчально-методичного забезпечення для організації дистанційної освіти та ін.

Навчання в віртуальному середовищі дозволяє використовувати моделювання в певному інформаційно-педагогічному середовищі реальних природних і життєвих (громадських) ситуацій. При цьому на екрані реалізується модель відповідної екологічної обстановки аналізованого регіону і студенту пропонується «надати» відповідне оперативне реагування на ці ситуації. Дистанційне екологічне навчання це система сучасних технологій, в складі якої є інформаційні освітні середовища і сучасні засоби навчання. Процес створення ефективного екологічного навчання можна значно полегшити при комбінованому застосуванні нових інформаційних технологій поряд з традиційними, зокрема, з аудіо- та візуальними і аудіовізуальними. Подібна інтеграція технологій і, відповідно, апаратних засобів їх реалізації дозволяє поєднувати як інтерактивне навчання, так і рецептивне. В системі безперервної екологічної освіти, як і в будь-який інший педагогічній системі, ефективність діяльності викладача і студента в значній мірі залежить від можливості оперативного обміну інформацією.

Крім того, до переваг дистанційного навчання для студентів можна віднести:

– відсутність жорстких рамок і вимог присутності на заняттях тих, хто навчається;

- самостійна організація часу, призначеного на навчання;
- можливість навчання у будь-який час і в будь-якому місці;
- необмежений доступ до навчальних матеріалів і освітніх сервісів;
- використання сучасних засобів комунікації з викладачами;
- відсутність витрат на транспорт і проживання.

Однак, поряд з позитивними результатами реалізації дистанційної екологічної освіти виникають проблеми пов'язані з необхідністю специфічної формалізації та інтерпретації цілей, методів, понять для опису об'єктів різної природи. З'являється суттєва необхідність розробки навчальних матеріалів програмного забезпечення для обробки і зберігання великих обсягів різноманітних даних, призначених для організації інформації як навчального призначення, так екологічного спрямування.

Найбільш проблемним питанням – є набуття студентом необхідних практичних навичок і отримання відповідних результатів навчання – засвоєння методів відбору проб і фізико-хімічного аналізу елементів та об'єктів довкілля і т.д. У дистанційній формі це фактично неможливо.

Ще одним негативним фактором дистанційного навчання є відсутність особистого контакту викладача зі студентом, а також студента зі студентом. Така форма навчання не дає можливості розвитку комунікабельності, тобто студент пропускає важливу ступень концептуальної соціалізації особистості, яка передбачає все ж таки вироблення стійких властивостей особистості та становлення світогляду, а надалі, це може стати ще проблемою навичок роботи у колективі.

Автори вважають, що використання впровадженої системи електронного навчання на базі Moodle з обов'язковою реалізацією очної функції практичної і науково-дослідної діяльності є одним з реальних шляхів підвищення якості професійної підготовки майбутніх фахівців з усіх напрямів і спеціальностей, активізації навчально-пізнавальної діяльності студентів, розкриття їхнього творчого потенціалу, збільшення ролі самостійної та індивідуальної роботи, підвищення їх конкурентної спроможності на міжнародному ринку інтелектуальної праці.

Література

1. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук // За ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси. – 220 с.
2. <http://moodle.org>
3. Анисимов А. М. Работа в системе дистанционного обучения Moodle. Учебное пособие. 2-е изд. испр. и дополн. – Харьков, ХНАГХ, 2009. – 292 с.
4. Технологія створення дистанційного курсу: Навчальний посібник / За ред. В. Ю. Бикова та В. М. Кухаренка. – К.: Міленіум, 2008. – 324 с.
5. Триус Ю. В., Франчук В. М., Франчук Н. П. Організаційні й технічні аспекти використання систем мобільного навчання // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 2. Комп'ютерно-орієнтовані системи навчання: Зб. наук. праць. / Педрада. – К.: НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2011. – No 12 (19). – С. 53-62.
6. Проблемы социализации личности в условиях дистанционного обучения Байдукова Л. Д., Богатырева Ж. В. / Современные наукоемкие технологии. – 2013. – № 7 (часть 2). – С. 179-181.
7. Методичні рекомендації по створенню тестових завдань та тестів в системі управління навчальними матеріалами MOODLE / В. М. Франчук. – К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. – 58 с.

4.7. Resource provision in social work with vulnerable contingents in conditions of a pandemic crisis

4.7. Ресурсне забезпечення в соціальній роботі з вразливими контингентами в умовах пандемічної кризи

Особистісно-професійний потенціал фахівця соціальної галузі як основа для здійснення соціальної роботи з ресурсозабезпечення в умовах пандемії

Ресурсне забезпечення є важливим компонентом соціальної роботи, який зумовлює її ефективність, що вимагає не тільки спеціальної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі до його здійснення, але й наявності у них власних особистісно-професійних ресурсів, що свідчить про готовність особистості до відповідного виду професійної діяльності.

Особливо зростає необхідність у здійсненні діяльності з ресурсозабезпечення в умовах різноманітних кризових явищ. Пандемія COVID-19 охопила мільйони людей та змусила по новому працювати систему освіти. У цьому напрямі потребує оновлення зміст і особливості підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі, що здійснюють професійну діяльність з ресурсного забезпечення вразливих контингентів.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови наведено таке визначення поняття «ресурс» – запозичено з франц. *ressource* засіб, спосіб, дані, пов'язаного зі старофранцузьким *ressourde* підійматися, яке походить від латинського *resurgere* знову підійматися; знову виникати, складається з префікса *re-* і дієслова *surgere* – скорочення слова *subsurgere* підіймати; сходити; виникати, утвореного за допомогою префікса *sub-* під, біля від *regere* правити, направляти, кидати в ціль [2]. Отже, аналіз етимології поняття «ресурс» та особливостей його використання у галузі соціальної допомоги дозволяє розглядати його як важливе джерело, наявність якого створює умови для подолання певних соціальних проблем та розвитку можливостей для попередження їхнього виникнення у майбутньому.

Аналіз наукових пошуків з проблеми ресурсного забезпечення у соціальній роботі показав, що дослідниками визначено різні аспекти використання ресурсного підходу як для вирішення певних проблем соціальної практики (зовнішні ресурси), так і у підготовці фахівців соціальної галузі до виконання власних професійних завдань (внутрішні ресурси).

Серед основних зовнішніх ресурсів, що впливають на ефективність соціально-педагогічної діяльності О. Безпалько виділяє такі [1, с. 74-76]: фінансові, матеріальні, людські, інституційні, технологічні, інформаційні та часу. Аналіз дослідження О. Седих показав, що науковець визначає поняття «ресурси соціальної роботи» як джерела засобів і можливостей до яких фахівець звертається з метою вирішення соціальних проблем та задоволення потреб клієнтів [13, с. 49]. Допомога фахівця може стосуватися як створення нових ресурсів так і активування тих, що вже є, з метою їх більш ефективного використання. Дослідниця так класифікувала ресурси соціальної роботи [13, с. 50]: 1) за відношенням до суб'єктів і об'єктів соціальної роботи (внутрішні і зовнішні); 2) за формою реалізації (офіційні, неофіційні); 3) за можливістю застосування (реально існуючі і потенційні); 4) за ступенем управління системою (керовані, некеровані); 5) за змістом (матеріальні, трудові, організаційні, інші види ресурсів). Ресурси, що використовуються для забезпечення діяльності певної соціальної організації, науковець пропонує розподілити на такі групи: трудові; інтелектуальні; фінансові; матеріально-технічні, інформаційні.

Як доводить аналіз досліджень Н. Кабаченко та Т. Семигіної, різні методи та прийоми в межах екологічного підходу (екомапи, генограми та ін.) можна використовувати для визначення відповідності ресурсів навколишнього середовища/довкілля потребам сім'ї, встановлення джерел стресу і сфери, де вони містяться [3, с. 3-6]. Як засвідчив аналіз наукових досліджень О. Безпалько та Т. Семигіної, одним із важливих ресурсів у соціальному забезпеченні є професійний потенціал фахівців соціальної галузі [10, с. 9]. Отже, враховуючи вищезазначене, особливу увагу у процесі професійної підготовки фахівців соціальної галузі до діяльності з ресурсозабезпечення під час пандемічної кризи COVID-19

пріділяли ознайомленню з методиками визначення власного особистісно-професійного потенціалу як важливого внутрішнього ресурсу та його зміцнення з використанням інноваційних форм та методів у дистанційному форматі навчання.

Не зважаючи на складність ситуації та нові умови дистанційної освіти в період карантину, здобувачі вищої освіти ХНПУ імені Г. С. Сковороди спеціальності «Соціальна робота», були залучені до активної участі у наукових та практичних семінарах, конференціях [7] та конкурсах різних рівнів, які відбувалися в дистанційній формі, що дозволило, на нашу думку, сприяти підвищенню показників їхнього психічного здоров'я та зміцнити їхній особистісно-професійний потенціал за допомогою освоєння нових можливостей соціальної взаємодії в дистанційному форматі.

Питання ресурсозабезпечення соціальної роботи з різними віковими та соціальними групами є актуальним у сучасних наукових розвідках. Так, аналіз наукових досліджень Н. Олексюк засвідчив, що науковець визначає «ресурсне забезпечення соціального супроводу військовослужбовців у мовах реформування збройних сил України» як «сукупність засобів і можливостей, що соціальний працівник/педагог може використати з метою виконання окреслених завдань чи покращення результативності професійної діяльності» [9, с. 155]. До ресурсів соціального забезпечення у визначеному напрямі дослідниця відносить такі [9, с. 156]: офіційні та неофіційні; внутрішні та зовнішні; реальні та потенційні.

Узагальнення результатів досліджень Л. Яшук з питань ресурсного забезпечення в організації протидії соціальному сирітству на рівні місцевого самоврядування дозволило стверджувати, що науковцем поняття «ресурси у соціальній роботі розглянуто як сукупність можливостей для розв'язання індивідуальних та соціальних потреб соціальних сиріт, а «ресурсне забезпечення діяльності місцевого самоврядування» як «сукупність предметів, об'єктів та засобів, за допомогою яких органи місцевого самоврядування реалізують свої повноваження, а також вирішують питання місцевого значення» [19, с. 95]. До важливих ресурсів, що дозволяють у повній мірі забезпечити протидію соціальному сирітству на рівні місцевого самоврядування науковець відносить такі [19, с. 97-99]: природні (наявність лісопаркової зони, водойм, певних корисних копалин, особливостей географічного місця розташування тощо), фінансові (дохідна частина місцевого бюджету; трансфери з Державного бюджету України; кошти загальнообов'язкового державного соціального страхування, які виплачуються жителям відповідної адміністративно-територіальної одиниці; кошти підприємств, установ і організацій, які спрямовуються на реалізацію соціальних програм; кошти благодійних і релігійних організацій, які спрямовуються на вирішення соціальних проблем у громаді; приватні кошти громадян, а також залучення зовнішніх фінансових ресурсів у формі грантів чи спонсорських надходжень від представників інших громад), людські (фахівці соціальної сфери (штатні соціальні працівники, соціальні педагоги, психологи, педагоги тощо), які виконують роль соціальних організаторів, членів ініціативних груп, залучених консультантів та волонтерів), інституційні (загальноосвітні заклади; позашкільні заклади; заклади системи охорони здоров'я, культури; різноманітні соціальні служби (соціальні служби для сім'ї, дітей та молоді, центри роботи з жінками, відділення соціальної допомоги, територіальні центри обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян, центри соціально-трудової та професійної реабілітації інвалідів; реабілітаційні центри для дітей та молоді з функціональними обмеженнями; центри зайнятості, центри медико-соціальної реабілітації неповнолітніх; соціальні гуртожитки, клуби за місцем проживання тощо), технологічні (сукупність форм, методів та прийомів, що застосовуються соціальними службами, закладами соціального обслуговування, громадськими організаціями, спеціалістами та волонтерами з метою задоволення потреб чи вирішення проблемних питань територіальної громади), інформаційні (сукупність інформації на друкованих та аудіо-відеоматеріалах, що поділяється на зовнішню (сприяє підвищенню ефективності надання соціальних послуг

користувачам) і внутрішню (з усіх питань, що стосуються функціонування діяльності ресурсних центрів).

Дослідники пропонують використовувати у соціальній сфері модель менеджменту [17, с. 96-98], основою якого є ідея толерантності, як певного типу взаємодії між особистостями. Концепція толерантного управління (т-менеджмент) розроблялася спеціально для соціальної роботи. Оскільки у соціальній роботі важливим є вміння знайти підхід до клієнта і залучити його до плідної співпраці, то ця модель є ефективною. Науковцями доведено, що «енергія соціального працівника, зорієнтованого на толерантний тип взаємодії, спрямована на формування реалістичної в конкретних умовах стратегії досягнення мети та максимальної активізації потенціалу клієнта» [17, с. 114]. Цілком поділяємо ідеї вищезазначених дослідників та вважаємо необхідним ознайомлення майбутніх фахівців соціальної галузі з особливостями ресурсного забезпечення та методичним інструментарієм роботи з різними вразливими верствами населення (дітьми-сиротами, особами з залежною поведінкою, людьми з особливими потребами), а також концепцією толерантного управління з метою підвищення їхнього особистісно-професійного потенціалу та готовності до роботи з вразливими контингентами. Так, враховуючи особливості соціальної взаємодії фахівців різних соціальних інституцій, що працюють з вразливими контингентами в умовах пандемічної кризи COVID-19, нами в умовах дуальної форми навчання організовано заняття з майбутніми фахівцями соціальної галузі у форматі дистанційної освіти на базі інформаційно-ресурсного центру БОБФ «Благо» та на базі Харківського ресурсного гендерного центру під час яких здобувачі вищої освіти ознайомилися з можливостями роботи фахівців соціальної сфери з клієнтами у дистанційній формі, а також мали можливість запропонувати власні форми та методи дистанційної роботи з вразливими контингентами в межах проектів, що реалізовувалися в цей час.

Аналіз наукових досліджень С. Микитюка показав, що науковець визначив ресурси особистості майбутніх учителів, розвиток яких сприяє їхній професійній та особистісній самореалізації [8, с. 138]: фізіологічний та психологічний ресурси, які є базовими у підготовці майбутніх учителів, через розвиток яких, із врахуванням особливостей діяльності фахівців, і відбувається становлення та вдосконалення (трудового) освітньо-професійного ресурсу особистості. Дослідник доводить, що «через усвідомлення своїх думок і дій, вміння керувати психоемоційним станом, покращення рефлексії взаємовідношень з іншими людьми, розвиток можливостей узгодження суперечливих спонукань і самокерівництва можна сприяти покращенню фізичного, психічного і соціального здоров'я вчителів та сприяти профілактиці стану емоційного вигорання педагогів» [8, с. 139]. Вважаємо за потрібне ознайомлення майбутніх фахівців соціальної галузі з ідеями дослідника з метою зміцнення їхнього соціально-виховного потенціалу.

Отже, аналіз та узагальнення наукової літератури та практики надання соціальних послуг з проблеми з ресурсного забезпечення дали можливість визначити професійну діяльність з ресурсозабезпечення важливою умовою підвищення ефективності надання соціальної допомоги особливо в умовах пандемічної кризи та обґрунтувати ідею про необхідність професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної галузі до її здійснення, а також визначення власних особистісно-професійних ресурсів.

Розглянемо тепер важливі професійні якості та характеристики фахівця соціальної галузі, що необхідні при здійсненні діяльності з ресурсного забезпечення вразливих контингентів та набувають особливої значущості в умовах пандемічної кризи, яка сприяє зниженню особистісних ресурсів як клієнтів так і самих фахівців соціальної галузі. Так, одним із найважливіших професійних ресурсів визначають професійну компетентність фахівця як досконале знання своєї справи, суті роботи, складних зв'язків, явищ, процесів, можливих способів і засобів досягнення професійної мети. Сучасні дослідники [4, 14, 15, 16] компетентність соціального працівника у конкретній сфері діяльності розглядають як міру його володіння професією на рівні творчості, майстерності, тоді, оскільки в роботі соціального працівника постійно відбувається його комунікативна взаємодія, то

комунікативну компетентність – можна визначити умовою ефективності його професійної діяльності.

Визначаючи суть комунікативної компетентності, акцентують увагу на чотирьох її основних джерелах [4]: життєвому досвіді; загальній ерудиції; мистецтві спілкування; спеціальних методах навчання. Як зазначають дослідники основною внутрішньою умовою ефективного спілкування є взаємовідносини між соціальним працівником та клієнтом у якості рівноправних партнерів спілкування (суб'єкт-суб'єктні відносини). Для прояву соціальним працівником себе у якості відповідного партнера до переліку вимог його значущих характеристик дослідники відносять: комунікабельність (здатність відчувати задоволення від процесу комунікації); соціальна спорідненість (бажання перебувати у товаристві, серед інших людей); альтруїзм (бажання допомагати іншим). Отже, комунікативну компетентність фахівця соціальної галузі можна визначити як його готовність до організаційно-комунікативної професійної взаємодії, яка оцінюється не тільки кількістю його контактів, а й якістю їхнього ресурсозабезпечення.

Задля підвищення комунікативної компетентності соціального працівника науковці вважають необхідним розвиток таких особистісних якостей [4, с. 7]: 1) гуманістичної спрямованості (шляхом побудови системи цінностей, базованої на цінності людини у першу чергу); 2) стриманості, урівноваженості (за допомогою розвитку: уміння володіти собою; уміння керувати емоціями і організовувати рівне, спокійне спілкування); 3) доброзичливості, привітності у спілкуванні з людьми (за допомогою формування готовності сприяти благополуччю інших людей, проявляти співучасть і щирість у спілкуванні); 4) поваги (розвиток шанобливого ставлення до інших, визнання їхньої гідності); 5) довіри, відкритості (прояв довіри до клієнта); 6) оптимізму (шляхом створення умов для появи соціального світовідчуття, яке базується на виявленні життєлюбства і впевненості у домінуванні добра); 7) внутрішньої енергії (розвиток впевненості у собі, яка поєднується з високим рівнем самоконтролю, справедливості, розвитку організаторських умінь і навичок); 8) педагогічного такту (розвиток вміння прояву найбільш делікатної поведінки); 9) емпатії (за допомогою розвитку здатності до співпереживання); 10) рефлексії (шляхом усвідомлення соціальним працівником того, як він сприймається партнером по спілкуванню). Отже, аналізуючи вищевказані якості, можна визначити що, для розвитку готовності до професійної діяльності з ресурсозабезпечення фахівцям соціальної галузі необхідно розвивати такі характеристики особистісно-професійного потенціалу як: гуманізм як ціннісну основу діяльності з ресурсозабезпечення; пізнавальний аспект комунікативної взаємодії з клієнтами як основу для вибору найбільш оптимальних поведінкових стратегій; рефлексію, що забезпечує зворотний зв'язок, який сприяє корекції та прогнозуванню поведінки партнера у взаємодії. Особливого значення в умовах пандемічної кризи набувають такі важливі характеристики як оптимізм та внутрішня енергія фахівця соціальної галузі як ресурси для здійснення фасилітаційного впливу, що сприяє значному підвищенню результативності у соціальній роботі.

Важливою для визначення рівня професійної компетентності з ресурсозабезпечення у майбутніх фахівців соціальної галузі та їхньої готовності до ефективного виконання професійної діяльності з вразливими контингентами є побудова відповідної еталонної моделі та розробка методик для її вимірювання (визначення критеріїв, показників готовності майбутніх фахівців до конкретної професійної діяльності, що представлено за відповідними рівнями, а також підбір необхідних методик для їхнього діагностування). Здійснення відповідної діагностико-аналітичної процедури ще під час здобуття вищої освіти, на наш погляд, дає можливість виміряти особистісно-професійний потенціал фахівців соціальної галузі як їхній важливий ресурс та створити умови для його зміцнення та підсилення особливо в умовах пандемічної кризи.

Оскільки в роботі фахівців соціальної галузі важливим є опанування існуючого досвіду вирішення певної соціальної проблеми, нами під час занять з дисципліни «Ресурсне забезпечення соціальної роботи» спочатку відбувалося ознайомлення здобувачів соціальної

галузі з певною методикою визначення особистісно-професійного потенціалу фахівця соціальної галузі як його важливого внутрішнього ресурсу за допомогою аналізу моделі професійної компетентності майбутніх фахівців, які здійснюють профілактику дезадаптації учнів, що дозволяє виявити професійні ресурси фахівців соціальної галузі [5; 6].

Так, майбутні фахівці соціальної галузі засвоювали під час занять, що яскраво виражений інтерес та потреба у здійсненні відповідної професійної діяльності є свідченням високого рівня їхньої готовності до саморозвитку та бажання самовдосконалення у зазначеному напрямі, що є підґрунтям розвитку внутрішньої мотивації до професійної діяльності, а формування розуміння та прийняття професійних цінностей у майбутніх фахівців є запорукою розвитку їхньої професійної свідомості як основи для появи індивідуального професійного стилю та поведінки, а також можливостей для прояву гнучкості та неупередженості, особливо у роботі з вразливими контингентами.

Розвинена емпатія є важливою особистісною характеристикою фахівців соціальної галузі, яка сприяє збалансованості їхніх міжособистісних стосунків з клієнтами та їхнім оточенням. Розвиток доброзичливості, гуманності, альтруїзму, оптимізму, на нашу думку, дозволяє майбутнім фахівцям неупереджено ставитися до аналізу поведінки клієнтів, намагатися у будь-якому разі знаходити можливості для їхньої підтримки та віри у їхні потенційні можливості.

Виявлення толерантності, виваженості, педагогічного такту, низьких показників особистісної та ситуативної тривожності дає можливість майбутнім фахівцям соціальної галузі успішно здійснювати соціальну роботу у середовищі клієнтів, для яких характерними є прояви девіантної поведінки, а також відсутність соціально-позитивних навичок адаптації до умов оточуючого середовища тощо особливо в умовах пандемічної кризи. Розвиток комунікативних та організаторських здібностей забезпечують успішність у налагодженні контакту як з клієнтами та їхнім оточенням так із різними фахівцями соціальних інституцій, що створюють умови для вирішення проблем клієнтів та організації взаємодії з ними у соціальному середовищі.

До основних характеристик професійного потенціалу фахівців соціальної галузі, що має бути розвиненим під час їхнього навчання для ефективного здійснення діяльності з ресурсозабезпечення, відносимо такі: соціальний інтелект як основу для роботи у соціальному середовищі; системні знання за основними напрямками соціальної роботи, в яких має працювати майбутній фахівець; знання особливостей соціальної роботи з різними категоріями клієнтів (віковими, соціальними); знання з основ технологічного забезпечення соціальної роботи; професійно важливі вміння, навички та досвід успішної діяльності у галузі соціальної роботи, що є запорукою недопущення професійного вигорання та виснаження у роботі з вразливими контингентами. Особливого значення в умовах пандемічної кризи набувають вміння використання можливостей віртуального простору (робота в соціальних мережах, організація віртуальних екскурсій, конференцій, виховних заходів, майстер-класів у дистанційному форматі тощо) для здійснення соціальної взаємодії з вразливими контингентами.

Далі – майбутні фахівці соціальної галузі ознайолювалися з факторно-критеріальною моделлю вимірювання рівня професійної готовності майбутніх фахівців соціальної сфери до профілактики дезадаптації учнів (Рис. 1) – [5, с. 207-208], яка дає можливість виявити рівень розвитку вищезазначених важливих показників особистісного та професійного потенціалу за вісьмома факторами, кожен із яких є необхідним для якісного здійснення соціальної роботи з вразливими контингентами і є важливим внутрішнім ресурсом професіонала соціальної галузі.

Знаходження $F_{сер.}$ за формулою (1) дає можливість отримати середню величину у відсотках, що є інтегрованим показником особистісно-професійного потенціалу майбутніх фахівців соціальної галузі до профілактики дезадаптації учнів.

$$F_{сер.} = (F_1 \times 0,125 + F_2 \times 0,125 + F_3 \times 0,125 + F_4 \times 0,125 + F_5 \times 0,125 + F_6 \times 0,125 + F_7 \times 0,125 + F_8 \times 0,125) \times 100\% . \quad (1)$$

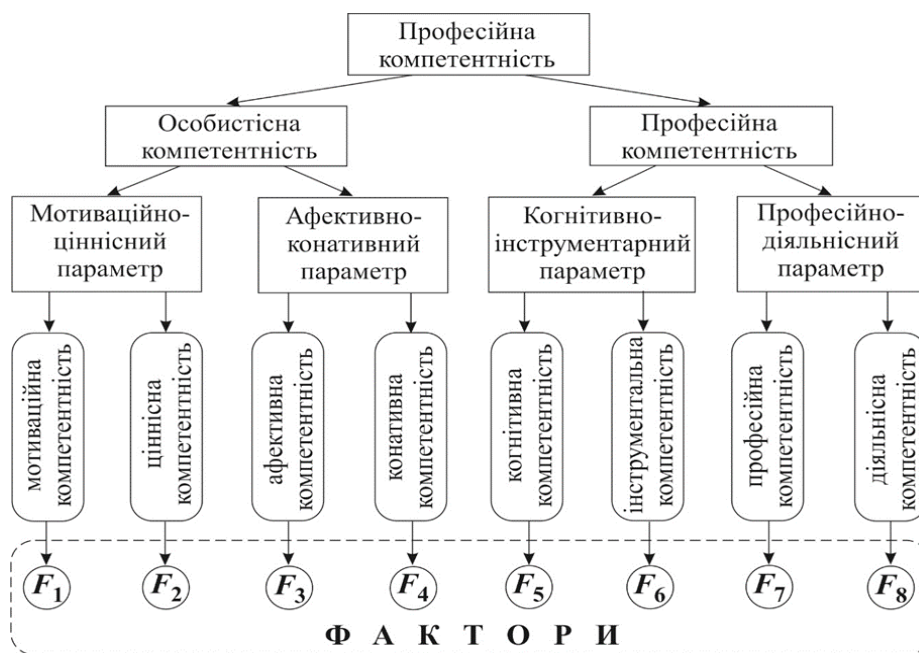

Рис. 1. Факторно-критеріальна модель визначення рівня професійної компетентності майбутніх фахівців соціальної галузі до профілактики дезадаптації учнів

Мапа-модель особистісно-професійного потенціалу фахівця соціальної галузі як основа роботи з уразливими контингентами

Наступним кроком у вимірюванні власного професійного ресурсу фахівців соціальної галузі в ході опанування курсу «Ресурсне забезпечення соціальної роботи» було ознайомлення здобувачів вищої освіти зі створенням мапи-моделі власного особистісно-професійного потенціалу фахівця соціальної галузі, що представлено на Табл. 1.

Визначення певних характеристик власного особистісно-професійного потенціалу створює умови для виявлення здобувачами вищої освіти не тільки наявного рівня власних можливостей, а також для їхнього розвитку та удосконалення, як важливих елементів їхнього професійного зростання.

Визначення особистісно-професійного потенціалу фахівців соціальної галузі, що працюють зі вразливими контингентами.

Для діагностування за визначеними критеріями та показниками готовності майбутніх фахівців соціальної галузі до соціальної роботи з вразливими контингентами нами підбрано стандартизований діагностичний інструментарій [11, 12, 17, 18] та розроблено певні авторські методики. Для виявлення інтересу та потреби у здійсненні професійної діяльності та соціальної спрямованості особистості майбутнього професіоналу використано такі методики: Диференціально-діагностичний опитувальник (ДДО) Є. Клімова; Карта інтересів; діагностика соціально-психологічних настановлень особистості у мотиваційній сфері (О. Потьомкіної). На основі усереднення даних за трьома методиками визначаємо **F1 – мотиваційний фактор**.

З метою виявлення рівня сформованості професійного світогляду майбутніх фахівців соціальної галузі використовували методику «Ціннісні орієнтації» М. Рокіча, за результатами якої визначаємо **F2 – ціннісний фактор**.

Для виявлення особливостей темпераменту та характеру майбутніх фахівців використовували методики: 16-факторний особистісний опитувальник (Тест Р. Кеттела); особистісний диференціал адаптований у НІІ ім. В. Бехтерева; трифакторний особистісний опитувальник (3-ФОО).

Для виявлення особливостей емоційно-вольових та особистісних якостей використовували такі методики: визначення нервово-психічної стійкості, ризику дезадаптації під час стресу «Прогноз»; діагностика емпатії (І. Юсупова); методика виявлення «комунікативних та організаторських здібностей» (КОЗ-2); тест на виявлення комунікативної

толерантності В. Бойко; методика виявлення доброзичливості (за шкалою Кемпбела). На основі узагальнення даних вищезазначених методик визначали **F3 – емоційний фактор** та **F4 – поведінковий фактор**.

Таблиця 1. Мапа-модель особистісно-професійного потенціалу фахівця соціальної галузі

№ п/п	Ресурсний потенціал	Критерій	Показники	Рівень розвитку	Оцінка та перспективні дії з подальшого розвитку
1	Особистісний	Мотиваційно-ціннісний	<ul style="list-style-type: none"> ● Інтерес та потреба у здійсненні професійної діяльності у галузі соціальної роботи; ● професійний світогляд як основа для розвитку професійної 	1) <i>недостатній</i> (у майбутнього фахівця відсутні мотивація та інтерес до професійної діяльності, слабо розвинений професійний світогляд (нерозвинені професійні ідеали, цінності, відсутні професійні переконання); 2) <i>первинний</i> (у майбутнього фахівця слабо розвинена мотивація та наявний епізодичний інтерес до професійної діяльності, слабо розвинений професійний світогляд (нечітко виражені професійні ідеали, цінності, наявні неусвідомлені професійні переконання); 3) <i>професійно-кваліфікаційний</i> (у майбутнього фахівця достатньо розвинені мотивація та інтерес до професійної діяльності, розвинений професійний світогляд (усвідомлені професійні ідеали та цінності); 4) <i>професійно-спеціалізований</i> (у майбутнього фахівця спостерігаються висока мотивація та інтерес до професійної діяльності та досліджень, повною мірою розвинений професійний світогляд (наявні професійні ідеали, цінності та професійні переконання).	
		Афективно-конативний	<ul style="list-style-type: none"> ● особливості темпераменту та волі, що забезпечують успішне виконання професійної діяльності у галузі соціальної роботи; ● особистісні якості, необхідні для роботи з вразливими контингентами 	1) <i>недостатній</i> (у майбутнього фахівця відсутні вольові якості, що зумовлюють прояв адекватної професійно необхідної поведінки в умовах взаємодії з вразливими контингентами, низькі показники стресостійкості, емпатії та інших особистісних якостей); 2) <i>первинний</i> (у майбутнього фахівця слабо розвинені вольові якості, що зумовлюють прояв адекватної професійно необхідної поведінки в умовах взаємодії з вразливими контингентами, не повною мірою розвинена стресостійкість, емпатія, здатність до рефлексії та фасилітації); 3) <i>професійно-кваліфікаційний</i> (у майбутнього фахівця достатньо розвинені вольові якості, що зумовлюють прояв адекватної професійно необхідної поведінки в умовах взаємодії з вразливими контингентами, повною мірою розвинені гуманність, доброзичливість, толерантність, стресостійкість, емпатія та здатність до рефлексії та фасилітації); 4) <i>професійно-спеціалізований</i> (у майбутнього фахівця спостерігаються високі показники розвитку вольових якостей, що зумовлюють прояв адекватної професійно необхідної поведінки в умовах взаємодії з вразливими контингентами, повною мірою розвинені гуманність, доброзичливість, толерантність, креативність, стресостійкість, емпатія, здатність до рефлексії та фасилітації, студент демонструє вміння керувати власною поведінкою та позитивно впливати на поведінку інших).	
2	Професійний	Когнітивно-інструментальний	<ul style="list-style-type: none"> ● загальний соціально-виховний потенціал; ● розвинений соціальний інтелект; ● знання з організації діяльності фахівця соціальної галузі у різних соціальних інституціях; 	1) <i>недостатній</i> (у майбутнього фахівця відсутні загальний соціально-виховний потенціал та професійні знання з теорії та технології соціальної роботи, нерозвинений соціальний інтелект (відсутня просоціальна спрямованість особистості, низька самоефективність, відсутній емпатійний інтерес та ціннісне ставлення до інших); 2) <i>первинний</i> (у майбутнього фахівця слабо розвинені загальний соціально-виховний потенціал та система професійних знань вони є фрагментарними, слабо розвинений соціальний інтелект (майже не виражена просоціальна спрямованість особистості, невисока самоефективність, відсутній емпатійний інтерес та ціннісне ставлення до інших); 3) <i>професійно-кваліфікаційний</i> (у майбутнього фахівця повною мірою розвинено загальний соціально-виховний потенціал та професійні знання стосовно соціальної роботи у різних соціальних інституціях та застосування технологій і методик роботи у різних соціальних інституціях, достатньо розвинений соціальний інтелект (виражена просоціальна спрямованість особистості, висока самоефективність, наявний емпатійний інтерес і ціннісне ставлення до інших); 4) <i>професійно-спеціалізований</i> (у майбутнього фахівця повною мірою розвинено загальний соціально-виховний потенціал і	

			систему професійних знань і застосування технологій і методик соціальної роботи у різних соціальних інституціях, він демонструє знання системоутворювальних зв'язків між ними та інтерес до здійснення та аналізу досліджень у галузі соціальної роботи).
	Професійно-діяльнісний	професійні вміння та навички у галузі соціальної роботи; (гносичні; прогностичні; проєктувальні; організаторські; комунікативні);	1) <i>недостатній</i> (у майбутнього фахівця слабо розвинені окремі професійні вміння, відсутній досвід волонтерських ініціатив та практики здійснення професійної діяльності у різних соціальних інституціях); 2) <i>первинний</i> (у майбутнього фахівця слабо розвинена система професійних вмінь, наявний фрагментарний досвід здійснення професійної діяльності у різних соціальних інституціях під час навчальних практик); 3) <i>професійно-кваліфікаційний</i> (у майбутнього фахівця повною мірою розвинена система професійних вмінь, наявний волонтерський та професійний досвід здійснення діяльності у різних соціальних інституціях під час навчальних та виробничих практик); 4) <i>професійно-спеціалізований</i> (у майбутнього фахівця у повній мірі розвинена система професійних вмінь, наявний волонтерський досвід, успішне проходження практик, а також професійний досвід у різних соціальних інституціях під час роботи на посаді соціального педагога чи соціального працівника)

Для виявлення рівня когнітивно-інструментальної компетентності майбутніх фахівців використовували авторські анкети «Когнітивна компетентність фахівця соціальної сфери», «Інструментальна готовність фахівця», що дозволило визначити **F5 – когнітивний фактор** та **F6 – інструментальний фактор**.

З метою виявлення рівня практичної компетентності використовували авторську методику виявлення професійних вмінь та оцінки досвіду соціальної роботи у різних соціальних інституціях та визначали **F7 – професійно-практичний фактор** та **F8 – досвідний фактор**.

Отже, для визначення рівня сформованості готовності майбутніх фахівців соціальної галузі до здійснення професійної діяльності як їхнього внутрішнього ресурсу слід здійснити вимірювання усіх вищезазначених показників та, користуючись математичними розрахунками, визначити значення їхнього особистісного та професійного потенціалів. Для кожної з методик визначено значення, що відповідають певній шкалі від 0 до максимального значення та за допомогою коефіцієнтів доведено до 1, що спрощує підрахунки F за кожним з факторів та $F_{сер}$. Для визначення $F_{сер}$ сумувалися вимірювані показники, що дозволило виявити рівень готовності майбутніх фахівців до відповідного виду діяльності.

Значення $F_{сер}$ розподіляються відповідно до чотирьох рівнів готовності майбутніх фахівців до здійснення професійної діяльності згідно зі значеннями у Табл. 2 [6, с. 354].

Таблиця 2. Значення $F_{сер}$ та рівні готовності майбутніх фахівців соціальної галузі до профілактики дезадаптації учнів

№ з/п	Значення $F_{сер}$	Рівні готовності майбутніх фахівців
1	0 – 0,39	недостатній
2	0,4 – 0,64	початковий
3	0,65 – 0,89	Професійно-кваліфікаційний
4	0,9 – 1	Професійно-спеціалізований

За даними вимірювання вищезазначених характеристик за відповідними рівнями у майбутніх фахівців соціальної галузі за допомогою використання вищезначеної мапи-моделі та комплексу діагностичних методик отримано результати, що наведено у Таблиці 3.

Таблиця 3. Результати використання вищезначеної мапи-моделі та комплексу діагностичних методик

№ з/п	Рівні готовності майбутніх фахівців	Самооцінка	Оцінка за РЗ
1	недостатній	0	0
2	початковий	1	2
3	Професійно-кваліфікаційний	9	6
4	Професійно-спеціалізований	5	7

Розрахунки коефіцієнта кореляції Пірсона за двома вибірками засвідчили таке його значення 0,8524, що підтверджує наявність високого рівня кореляції та є свідченням дієвості методики та можливості її використання у процесі професійної підготовки фахівців соціальної галузі до ресурсного забезпечення вразливих контингентів.

Література

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі: навч. посіб. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови : 250000 / уклад. та голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. VIII, 1728 с.
URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/ulib/item/UKR0000989> (дата звернення: 14. 06. 2020).
3. Кабаченко Н. В., Семигіна Т. В. Особливості застосування екологічного підходу у практиці соціальної роботи. URL: http://ekmair.ukma.edu.ua/bitstream/handle/123456789/8160/Kabanenko_Osoblyvosti_zastosuvannya_ekologichno.pdf (дата звернення: 14. 08. 2019).
4. Комунікативна професійна компетентність як умова взаємодії соціального працівника з клієнтом / За ред. А. Й. Капської. Київ: ДЦССМ, 2003. 87 с.
5. Костіна В. В. Професійна підготовка майбутніх фахівців соціальної галузі до профілактики дезадаптації учнів у різних соціальних інституціях: монографія. Харків: ХОГОКЗ, 2018. 364 с.
6. Костіна В. В. Теоретичні і методичні засади професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів і соціальних працівників до профілактики дезадаптації учнів:...дис. досл. на здоб. наук. ступ. доктора пед. наук:13.00.04, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди. 2018. 601 с.
7. Майстер-клас (на платформі Zoom) Використання етнопедагогічних засобів у соціальному вихованні (in Ukrainian). VI International scientific and practical conference «Psychological and pedagogical problems of modern specialist formation». (June 8-10, 2020). Latvia Ukraine. URL: <http://conferences.culturehealth.org/index.php/conferences/postrelises?view=article&id=97&catid=24> (дата звернення: 10. 07. 2020).
8. Микитюк С. О. Ресурсний підхід у підготовці майбутніх фахівців. Вісник ХНПУ імені Г. С. Сковороди. Психологія. Випуск 53. С. 135-144.
9. Олексюк Н. С. Основні ресурси соціального супроводу сімей військовослужбовців в умовах реформування збройних сил України. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія : Соціально-педагогічна.* 2012. Вип. 18. С. 154-162. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znpkr_sp_2012_18_22 (дата звернення: 12. 09. 2019).
10. Покращення якості соціальних послуг дітям та сім'ям в громаді: узагальнення досвіду проекту. Інформаційні матеріали / автори упорядники: Безпалько О. В., Семигіна Т. В. Київ: Український фонд «Благополуччя дітей». 2007. 24 с.
11. Практикум по общей, экспериментальной и прикладной психологии / Сост: В. Д. Балин, В. К. Гайда, В. К. Гербачевский и др. Под общей ред. А. А. Крылова, С. А. Маничева. Санкт-Петербург: Питер, 2003. 560 с.
12. Райгородский Д. Я. Практическая психодиагностика. Методики и тесты. Учебное пособие. Самара: Издательский Дом «БАХРАХ», 1998. 672 с.
13. Седых О. Г. Проблемы ресурсного обеспечения социальной работы. *Электронный научный журнал «Известия иркутской государственной экономической академии».* 2010. № 5. С. 49-56. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/problemny-resursnogo-obespecheniya-sotsialnoy-raboty> (дата звернення: 12. 08. 2019).
14. Технології соціально-педагогічної роботи: навчальний посібник/ За заг. ред. проф. А. Й. Капської. Київ. 2000. 372 с.

15. Технологія роботи з різними категоріями клієнтів центрів соціальних служб для молоді: методичний посібник. Київ: ДЦССМ; Державний інститут проблем сім'ї та молоді. 2003. 88 с.
16. Троценко Н. Є. Методика організації ресурсних центрів для соціальних працівників (на прикладі київського ресурсного центру імені Андрія Муравйова-Апостола. *Науковий вісник Донбасу*. 2010. № 4. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvd_2010_4_3 (дата звернення: 14.08.2019).
17. Управлінські аспекти соціальної роботи: курс лекцій. Київ: МАУП, 2002. 376 с.
18. Шапарь В. Б., Тимченко А. В., Швыдченко В. Н. Практическая психология: инструментарий. Ростов-на-Дону: изд-во «Феникс», 2002. 688 с.
19. Ящук Л. П. Ресурсне забезпечення в організації протидії соціальному сирітству на рівні місцевого самоврядування. *Аспекти публічного управління. Регіональне та муніципальне управління*. 2015. № 7-8 (21-22) С. 94-102.

4.8. Independence as an important part of professional training of students of musical specialties in distance learning

4.8. Самостійність – важлива складова фахової підготовки студентів музичних спеціальностей в умовах дистанційного навчання

Низка нормативних документів (Закони України «Про освіту» (2017), «Про вищу освіту» (2014), Постанова КМУ «Про підготовку науково-педагогічних і наукових кадрів» (1999), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року (2013) та ін.) визначають основні пріоритети реалізації державної освітньої політики у відповідності із міжнародними вимогами підвищення якості й конкурентоспроможності освітньої галузі. Особливі орієнтири щодо компетентності педагогічних працівників нової формації окреслюються Концепції «Нової української школи». Всі нормативні документи розглядають необхідність формування у майбутніх педагогів самостійності, що лежить в основі реалізації принципу «освіти впродовж життя».

Самостійність трактується дослідниками як складова процесу навчання (А. Алексюк, Є. Голант, В. Сластьонін та ін.); здатність діяти без організованого втручання (С. Гончаренко, В. Паламарчук, В. Огнев'юк та ін.). Автори досліджень, присвячених підготовці вчителя, Є. Барбіна, О. Дубасенюк, О. Савченко та ін. доводять необхідність формування самостійності у майбутніх педагогів. Дисертаційні дослідження Г. Адамів, Я. Галети, З. Дубрового, О. Єрмакової, М. Солдатенка та ін. моделюють процес формування самостійності. Всі дослідники обґрунтовують важливість формування самостійності як інтегральної якості педагога, яка виявляється й розвивається у навчальній діяльності. У знайдених працях особливості формування самостійності майбутнього вчителя музики цілісно не розглядається.

Виходимо з того, що самостійність має тісний зв'язок з психічними процесами, усвідомлену вмотивованість до самостійної роботи, що формуються під час самостійної діяльності і закріплюється у ході позитивного навіювання (С. Рубінштейн, К. Роджерс, В. Сластьонін). Здатність самостійно набувати знання найкраще виявляється у ході вирішення нестандартних навчальних ситуацій, здобутті знань «від менш узагальнених до більш узагальнених», важливими при цьому є «зміст і обсяг пізнання; наявність знань, умінь і розумового розвитку того, хто навчається; логіка навчального процесу» (О. Малихін).

Професійна підготовка майбутнього вчителя музики включає дисципліни з фаху, такі як: інструментальна майстерність (основний інструмент, спеціальний та додатковий музичний інструмент), диригування та читання партитур, інструментознавство, основи інструментування, теорія музики, сольфеджіо, гармонія, поліфонія, аналіз музичних форм, історія української музики та народна музична творчість, історія всесвітньої музики, вокальна майстерність, оркестровий клас та практикум керування оркестром, концертмейстерський клас, сучасні інформаційні технології в музиці, що передбачає вільне володіння комплексом фахових знань, умінь і навичок, які необхідні для удосконалення виконавської майстерності [6].

У ході професійної підготовки майбутнього вчителя музики передбачає формування здібності до самовдосконалення, неперервного фахового саморозвитку особистості у контексті динамічного оновлення цілей розвитку освітньої галузі. Специфіка фахового становлення студента музичних спеціальностей в умовах класичного університету полягає у системному поєднанні акмеологічного, ресурсного, синергетичного, консолідаційного підходів (О. Єременко, А. Козир, Г. Падалка, З. Софроній та ін.). Таку думку підтримуємо, оскільки у процесі навчання формуються важливі фахові компетентності, які дозволяють випускнику університету здійснювати музично-педагогічну діяльність, залучати своїх учнів до музичного мистецтва, розвивати їх особистісний, освітній, мовний, творчий потенціал. Якість здійснення професійної діяльності залежить від сформованого вміння вчителя

самостійно організувати свою діяльність, наповнювати її необхідними елементами, методами, прийомами.

Поняття самостійності майбутнього вчителя музики З. Дубровий пояснює як «складну професійно-особистісну властивість, яка виникає на ґрунті засвоєння спеціальних (мистецьких) та психолого-педагогічних знань, втілюється в широкий спектр практичних умінь та навичок, спонукає до активних дій та позапатерналістської поведінки в навчально-професійній діяльності» [1, с. 45]. Переконані, що соціальна активність студентів поза межами навчального середовища не завжди може реалізуватися у партнерській взаємодії чи стимулюватися нею. З цих міркувань, погоджуємося із визначенням З. Дубрового частково, лише в частині засобів, які лежать в основі реалізації самостійної діяльності вчителя музики.

Власний досвід викладацької діяльності дозволяє розмежувати групи студентів за рівнем самостійності. До першої групи відносимо студентів із яскраво вираженим ступенем самостійності, активних, допитливих, відкритих до спілкування та готових швидко включитися у самоосвітню діяльність. Другу групу представляють студенти, які володіють навичками самостійної роботи, читають додаткову літературу, проте потребують додаткового пояснення алгоритму виконання завдань. У третій групі ми об'єднали студентів, що мають сформований інтерес до професійної діяльності, проте їм бракує вмінь із самоорганізації як своєї навчальної, так і побутової діяльності; нераціонально розподілений час спричиняє академічну заборгованість. Це підстави стверджувати, що знання і навички, набуті у ВУЗі, можуть не відповідати специфіці професії – здебільшого не завжди майбутній вчитель сприймає свою спеціальність комплексно, іноді виражає себе в якійсь одній галузі музично-педагогічної діяльності (наприклад, добре знає історію музики, але посередньо – теорію; уміє диригувати, але погано володіє інструментом).

Зауважимо, професійна діяльність вчителя музики потребує сформованості самостійності на рефлексивній основі у поєднанні із ціннісно-мотиваційною та емоційно-вольовою сферами особистості. Своєрідність майбутньої професійної діяльності потребує від студента організації власної діяльності із навчання та розвитку професіоналізму, професійного інтересу й самомотивації до самовдосконалення.

Для успішної організації діяльності професійного спрямування необхідно, щоб майстерність учителя музики базувалася основних компонентах: педагогічній спрямованості, знаннях, умінь і професійно важливих якостях, а також інтегральній характеристиці цих компонентів – авторитеті. Самостійність ґрунтується на стійкому інтересі до діяльності та характеризується мотивами, що спонукають фахівці здійснювати професійну діяльність. Структура педагогічної спрямованості вчителя музики охоплює любов до дітей та інтерес до музичного мистецтва [2].

Інтерес до музичного мистецтва також є важливим мотивом, що формує самостійність майбутнього вчителя музики. Мистецтвознавча спрямованість студентів, що займаються музикою, безперечно, пробуджує інтерес до музично-педагогічної діяльності. Спрямованість майбутнього учителя музики на свою професію виражається в захопленні нею. Вона стає сенсом його життя. А це приводить до двох наслідків. З одного боку, любов до своєї справи зобов'язує уже працюючого вчителя постійно удосконалювати свою майстерність, піклуватися фаховими досягненнями педагогічного колективу, виявляти творчу активність. З іншого боку, коли діти зрозуміють, що заняття з ними є для вчителя задоволенням – відповідають йому розумінням, повагою. А це – стимулює до самоорганізації самоосвіти й самовиховання особистості педагога [2].

У процесі фахової підготовки студенти керуються рекомендаціями викладачів. Позааудиторна робота із формування вокально-хорових навичок майбутнього вчителя музики базується на самостійності студента, і полягає у «мобілізації зусиль на здійснення пошуку й засвоєння додаткового обсягу соціального досвіду шляхом самоврядування й самоуправління» (З. Дубровий, 2020). Навички самоосвіти є стимулом в організації самоосвіти, активності в музично-творчій діяльності. Дослідник З. Дубровий пропонує структуру «актуалізаційно-пізнавального конструкту самостійності майбутнього вчителя

музики» із такими елементами [1, с. 49, 53-54, 56, 59]:

- готовність до мистецько-професійного самопізнання;
- самоактуалізація в майбутній професійній сфері;
- уміння та навички діяти (навчатися, працювати) самостійно;
- рефлексивні уміння та навички й здатність до самопізнання.

Самостійність як складна особистісна властивість виникає на основі сформованих знань, вмінь та навичок, спонукає майбутнього вчителя музики до активності в освітній діяльності.

Дистанційне навчання (ДН) якнайкраще передбачає самостійність студента в опануванні необхідними професійними знаннями та вміннями. Тож студенту сучасного закладу освіти не складає труднощів опанування технологіями дистанційного навчання. В умовах карантину ДН розглядається як одна із найефективніших технологій, яка забезпечує неперервність здобуття освіти і мобільність студентської молоді. Дистанційне навчання як дидактична реальність активізує самостійність майбутнього вчителя через такі підсистеми:

- електронний курс в Moodle-платформі;
- додаткові засоби вивчення навчальної дисципліни із інтернет-посиланнями;
- основні та допоміжні дидактичні посібники, довідникова література, яка міститься у переліку літератури до кожної навчальної теми;
- завдання для самостійної роботи за кожною темою та змістовим модулем;
- персональна сторінка викладача із необхідними методичними матеріалами для студентів.

Відповідно до методичного спрямування інструментально-виконавської підготовки майбутніх учителів музики обираються форми мистецького навчання. Серед організаційних форм мистецького навчання провідне місце займають:

- індивідуальні заняття з основного та додаткового музичних інструментів;
- лекції проблемного типу (забезпечують глибоке, особистісно-цінне засвоєння знань);
- семінарські заняття з використанням елементів сюжетно-рольових, дидактичних та ділових ігор;
- тренінги (діють можливість отримати нові концепції поведінки в звичайних ситуаціях, нові уміння і навички, використання яких сприятиме вияву найбільш ефективної поведінки майбутнього фахівця, досягнення у професійній діяльності визначених цілей [6].

Поєднання технологій дистанційного навчання та музично-комп'ютерних забезпечує унікальні можливості структурування освітнього процесу майбутніх учителів музики та створення системи навчально-пізнавальної діяльності студента у платформі Moodle. Змістове наповнення дисципліни має наступні елементи: «Новини курсу»; «Мета і завдання курсу»; «Програма курсу»; «Календарний план курсу»; «Глосарій»; «HTML-сторінка»; «web-посилання»; «Форум»; «Завдання»; «Лекція»; «Семінар»; «Засоби контролю досягнень студентів»; «Модуль-контроль». Вказані позиції є орієнтовними, оскільки кожний викладач вибудовує повноцінну систему дистанційного курсу за власними уподобаннями вимогами закладу освіти.

Частково досягненню початкових цілей можуть сприяти соціальні мережі (facebook.com, instagram.com, twitter.com, youtube.com та ін.) із відповідними налаштуваннями (управління списком контактів та інформацією на сторінці та ін.). Тут викладач і студенти можуть завантажувати мультимедійні та медіа-ресурси, обмінюватися посиланнями на актуальні web-ресурси, навчатися спеціальних хостингах у віртуальній групі (класі).

Цінною є можливість використання інтерактивних відеофільмів із завданнями-квестами; відеоінструкціями; інструкціями до ділових ігор; тренувальні відео по роботі з програмним забезпеченням; тести, моделювання процесів; відпрацюванням навичок розв'язування завдань, створення рольових ігор [3].

Важливу роль у вокально-хоровій підготовці майбутнього вчителя музики відводять шкільному пісенному репертуару – сукупності творів (дитячі, народні, авторські пісні),

передбачених для виконання в класі, шкільними хоровими колективами, а також за участю солістів. Рекомендований навчальною програмою орієнтовний і варіативний матеріал для виконання вивчаються з урахуванням рівня вокально-хорової підготовки класу або виховних завдань педагога. При цьому важливо враховувати принципи відбору пісенного репертуару: зацікавленості, відповідності віковим і вокальним можливостям студентів, спрямованості на послідовне засвоєння вокально-хорових навичок, виховання морально-етичних якостей, формування художньо-естетичних і ціннісно-сміслових якостей [5].

Практика фахової підготовки засвідчує, що використання проаналізованих форм та методів навчання активізує студентів, їх емоційно-вольову сферу, створює атмосферу зацікавленості й причетності до творчого процесу; позитивно впливає на формування критичного мислення студентів, їх здатність аргументувати власну думку [6].

Важливими для професійного розвитку майбутнього вчителя музики є цінності, пов'язані з його саморегулюванням і самореалізацією у педагогічній діяльності, а саме: підняття престижу професії та її творчого характеру, захопленість нею, відкриття широких можливостей для виявлення власного ціннісного ставлення до музичного мистецтва, спрямованого на пошуки доцільної узгодженості власних професійних домагань і можливостей, очікувань, інтересів усіх суб'єктів навчально-виховного процесу [6]. Т. Рейзенкінд притримується думки про формування важливих компетенцій студентів саме у процесі навчання. На думку дослідниці, професійна мистецька діяльність вчителя є складовою професійної музично-педагогічної освіти. Формування психічних синтезованих новоутворень у свідомості майбутнього вчителя музики пояснюється Т. Рейзенкінд у контексті реалізації інтегративного підходу до використання змісту, методів, форм та засобів навчання, спрямованих на розвиток вмінь, саморефлексії, смислоутворення, комплексних відчуттів до самокерування діяльністю [4].

Здатність самостійно набувати знання визначається багатьма факторами, провідними серед яких є такі:

- зміст з обсягом навчального матеріалу;
- ступінь розвитку розумових можливостей студента;
- засобами професійної підготовки.

Самостійність виявляється у нестандартних ситуаціях, що потребують самостійного мислення, вирішення навчальних проблем, реалізації наполегливості, оригінальності виконання запропонованих навчальних завдань. Належний рівень сформованої самостійності майбутнього педагога у поєднанні з відповідним рівнем професійної культури забезпечить освітнє середовище дистанційного навчання із потужною базою знань, в якому матимуть ресурси для саморозвитку як викладач, так і його вихованці. Особистісна потенційна якість самостійності знаходить свій вияв у здатності студента до саморозвитку у ході навчально-пізнавальної діяльності, зорієнтованої на одноосібне виконання поставленого завдання. Основними показниками сформованості самостійності студентів музичних спеціальностей вважаємо:

- професійних інтерес та активність студентів;
- адекватний стан емоційно-вольової сфери в навчальних ситуаціях;
- здатність реалізувати набуті знання в мистецько-творчій діяльності;
- самокритичність та рефлексивність у виконанні професійних завдань.

Прикладом таких самостійних завдань можуть бути:

- ознайомлення з програмними вимогами навчального предмета «Музика і співи», їх порівняння у лінії «класи»;
- прослухання музичних творів та їх творче представлення за допомогою зручного формату (.odt, .doc, .pdf, .html та ін.);
- порівняння характеристик музичних творів;
- змоделювати аналіз інструментального твору для слухання в групі;
- презентація музично-тематичної доби, інші.

Виходячи із вище зазначеного, можемо стверджувати про взаємозв'язок якісного викладання лекційних курсів з використанням дистанційних технологій із навчальними завданнями, спрямованими на самостійну пізнавальну активність студентів. Лише системність роботи викладача університету із цілеспрямованого формування самостійності студентів у ході викладання навчальних музичних дисциплін може забезпечити досягнення конкретного результату. Найкраще, якщо самостійна робота здійснюється під керівництвом і контролем викладача за рахунок зменшення аудиторних годин, організовується у напрямі виконання письмових та усних видів робіт. При виборі завдань варто продумати їх варіативність, елементи творчості та новизни, практичну спрямованість, відповідність програмним вимогам.

Література

1. Дубовий З. С. Формування самостійності майбутніх учителів музики у процесі дистанційного навчання: дис ... канд. пед. наук: спец. 13.00.02 – теорія і методика навчання (музика). Освіта / Педагогіка»; Криворізький пед. ун-т. Кривий Ріг, 2019. 260 с.
2. Куліковська І. С. Умови формування вокальних умінь як компетентісної складової професійної майстерності майбутнього вчителя музичного мистецтва *Збірник наукових праць*. Педагогічні науки. Випуск LXXX Том 1. Херсон: Херсонський державний університет, 2017. С. 163-170.
3. Педагогічні аспекти відкритого дистанційного навчання: монографія / О. Андрєєв, К. Бугайчук, Н. Каліненко [та ін.]; ред. О. Андрєєва, В. Кухаренка. Харків: Міськдрук, 2013. 212 с.
4. Рейзенкінд Т. Й. Теоретико-методичні засади професійної підготовки майбутнього вчителя музики у вищих навчальних закладах: автореф. дис. ... д-ра пед. наук: спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти»; АПН України, Ін-т пед. освіти і освіти дорослих. Київ, 2008. 36 с.
5. Черкасов В. Вокально-хорова робота й формування співацьких навичок учнів на уроках музичного мистецтва. *Наукові записки*. 2012. Вип. 107. С. 26-35.
6. Kulikovska I. S. Axiological aspects of special training of the future music teacher in the higher education institution. *European vector of contemporary psychology, pedagogy and social sciences: the experience of Ukraine and the Republic of Poland: collective monograph*. Vol. 1. Sandomierz: Izdevnieciba "Baltija Publishing", 2018. P. 182-203.

4.9. Organization of independent educational activity of applicants for higher education according the educational-professional program "Multimodal Transport and Logistics"

4.9. Організація самостійної навчальної діяльності здобувачів вищої освіти за освітньо-професійною програмою «Мультимодальний транспорт і логістика»

Функціонування системи вищої освіти, яка має бути орієнтована на світовий освітній простір, вимагає врахування впливу зовнішніх факторів, таких як вимоги сучасного бізнесу щодо компетенцій молодих фахівців, умови, в яких перебуває суспільство. В період світової пандемічної кризи пропонуються різноманітні підходи до організації навчального процесу у вищих навчальних закладах.

Спеціалізоване інформаційне освітнє середовище створює можливості для надання комплексу освітніх послуг в умовах пандемічної кризи. Сучасні інформаційні технології забезпечують інтерактивну взаємодію студентів та викладачів в процесі навчання. В умовах світової пандемічної кризи професорсько-викладацький склад навчального закладу має в скороченні терміни зорієнтуватися у широкому спектрі сучасних інноваційних та дистанційних технологій навчання.

Засвоєння навчального матеріалу з дисципліни починається лекцією, далі йде практичне або лабораторне заняття, індивідуальна та самостійна робота. В умовах дистанційного навчання, яке масово запровадили в світі в період пандемічної кризи, зростає роль та значення самостійної роботи студентів з опанування навчального матеріалу. Завдання викладача полягає в тому, щоб правильно спрямувати здобувача вищої освіти у вивченні ключових питань з тієї або іншої теми навчальної дисципліни курсу підготовки відповідного фахівця, провести, за необхідності, консультації, підготувати методичні рекомендації щодо виконання завдань.

Самостійна робота може характеризуватися такими принципами, як індивідуалізація, час та свобода дій студента, транспортабельність (завдання можна виконувати будь де), засвоєння знань, закріплення знань та корекція їх засвоєння. Принцип «засвоєння знань» полягає у тому, що одержавши більше вільного часу за рахунок зменшення аудиторних занять в період пандемічної кризи та переходу на дистанцій форму навчання, студенти здатні засвоїти більшу частину матеріалу, навчатися працювати з першоджерелами, розширити коло своїх знань та прискорити засвоєння навчального матеріалу.

Вивільнений від аудиторних занять час студент спрямовує на самостійну роботу. Самостійній робота в умовах дистанційного навчання головним своїм призначенням повинна мати оволодіння студентом навчального матеріалу в час, який вивільнився від обов'язкових аудиторних занять. Зміст самостійної роботи студента визначається навчальною робочою програмою дисципліни, розробленими індивідуальними завданнями, методичними рекомендаціями щодо їх виконання та рекомендованими джерелами інформації, які визначено викладачем (конспект лекцій, навчальні посібники та практикуми, монографії, публікації наукового та аналітичного характеру, автореферати та дисертаційні роботи, Інтернет-сайти).

Актуальним залишається питання щодо мотивації систематичної самостійної роботи студентів з першоджерелами. Навчальний матеріал, який заплановано викладачем для опрацювання студентом під час індивідуальної навчальної діяльності, може виноситися на поточний та модульний контроль. З метою стимулювання навчальної активності студентів щодо організації індивідуальної самостійної роботи за підсумками виконання певного обсягу робіт доцільно суми набраних балів (оцінок) враховувати до загальної суми набраних протягом навчального семестру (навчального року) балів. Таким чином, прикінцева оцінка успішності вивчення навчальної дисципліни буде відображати не лише рівень засвоєння навчального матеріалу, а й характеризувати активність студента під час здійснення індивідуальної навчальної діяльності. Саме позитивні мотиви спонукають студентів до активізації самостійної роботи

В процесі організації самостійної роботи студента в умовах дистанційного навчання викладач виконує роль консультанта, мотиватора та постачальника інформації. Розроблені завдання для самостійної роботи мають стимулювати студента до індивідуальної навчальної діяльності, до активної роботи з навчальним матеріалом. Викладач має не лише розробити індивідуальні завдання для самостійної роботи студентів, а й критерії оцінювання їх виконання.

В умовах дистанційного навчання студент може проводити самостійну роботу в зручний для нього час, за винятком часу, який відведено викладачами для проведення занять в он-лайн режимі (наприклад, в програмі Zoom).

Підвищується роль інформаційної ємності змісту самостійної роботи. Завдання викладача полягає не лише у формуванні завдань, а й в забезпеченні розширених та доступно викладених методичних рекомендацій щодо їх виконання, наявних посилань на рекомендовані джерела інформації, які доступні через джерела Internet (в умовах дистанційного навчання це особливо актуально).

Як свідчить практика, доволі часто студенти мають бажання оприлюднити результати власних досліджень або розробок під час проведення студентських конференцій, засідань студентських наукових гуртків, проведення семінарських та практичних занять. До речі, слід зазначити, що не лише індивідуальні завдання цікавлять студентів. Робота над складними завданнями та проектами в міні-групах об'єднує їх, виховує в них здатність до колективної роботи, до вміння вислуховувати інших та висловлювати власну думку.

Значного поширення сьогодні набуває міждисциплінарне навчання, яке дає змогу майбутнім фахівцям з транспортних технологій використовувати знання та ідеї із суміжних дисциплін для вирішення практичних питань у своїй майбутній діяльності. Так, як приклад, можна визначити зв'язок між дисциплінами «Вступ до спеціальності «Транспортні технології», «Транспортна інфраструктура», «Логістичне обслуговування транспортних процесів», «Організація та технологія вантажних перевезень», «Взаємодія видів транспорту в мультимодальних системах» та ін. Кожна з наступних дисциплін забезпечує певний рівень бази знань, на який будуть нашаровуватися нові знання.

Дуже перспективний метод для активізації самостійної роботи студентів є метод навчального проектування. Метод проектів полягає у виконанні студентами завдань, що вимагають обробки великого обсягу матеріалу з навчальної дисципліни, передбачають самостійне формулювання теми, визначення проблеми і пошуки їхнього рішення під керівництвом керівника. При цьому викладач надає великий вибір тим проектів і способів їхньої реалізації. Проект передбачає теоретичне рішення проблеми, а також практичне виконання завдання. У кожному випадку умовою виконання роботи одного студента або групи є письмовий звіт, у якому знаходиться опис технології виконання моделі або завдання, обґрунтування вибору рішення проблеми і його реалізацій, додаткові пояснення, висновки на інформаційні джерела.

Вирішальне значення для організації самостійної роботи є ретельний добір викладачами і кафедрою змісту та обсягу навчального матеріалу, який надається для самостійного опрацювання студентами.

Як приклад розглянемо методичні рекомендації до самостійної роботи з навчальної дисципліни «Міжнародні перевезення», яка викладається для студентів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти, що навчаються за освітньо-професійною програмою «Мультимодальний транспорт і логістика». Програма «Мультимодальний транспорт і логістика» спрямована на формування професійних компетентностей в сферах: організації та технології мультимодальних перевезень; формування оптимальних схем доставки пасажирів та вантажів за участю різних видів транспорту; організації взаємодії між учасниками перевізного процесу з мінімальними ризиками та витратами; діагностики та проектування транспортно-логістичних систем.

Мультимодальні перевезення – це одна з найсучасніших логістичних концепцій транспортування, що забезпечує взаємодію різних видів транспорту, координацію та

синхронізацію процесів транспортно-логістичного обслуговування. Якісних змін у транспортній галузі можливо досягнути лише завдяки використанню сучасних технологій забезпечення та підтримки перевізного процесу, що відповідатимуть існуючим потребам та міжнародним стандартам.

Дисципліна «Міжнародні перевезення» є складовою теоретичною основою знань та вмінь для вивчення технологічних дисциплін підготовки фахівців в області транспортних технологій.

Мета викладання навчальної дисципліни «Міжнародні перевезення» полягає у забезпеченні формування системи наукових знань та практичних навичок у фахівців з організації та управління міжнародними перевезеннями.

Завданнями вивчення навчальної дисципліни «Міжнародні перевезення» є:

- засвоєння основ організації митних операцій на транспорті;
- ознайомлення з організаційними схемами та економічними аспектами організації міжнародних перевезень;
- ознайомлення з особливостями організації міжнародних перевезень різними видами транспорту;
- ознайомлення з міжнародним правовим регулюванням міжнародних перевезень різними видами транспорту.

Предмет вивчення навчальної дисципліни «Міжнародні перевезення» – це сукупність засобів, форм, методів, технічних та технологічних елементів міжнародного перевезення, економічного правового регулювання міжнародних перевезень, що забезпечує виконання міжнародних контрактів купівлі-продажу.

У результаті опанування дисципліною «Міжнародні перевезення» у студентів повинні бути сформовані наступні компетентності:

- здатність аналізувати та прогнозувати параметри і показники функціонування транспортних систем та технологій з урахуванням впливу зовнішнього середовища;
- здатність організовувати та управляти перевезенням вантажів;
- навички щодо організації міжнародних перевезень;
- здатність до організації митних операцій на транспорті;
- здатність організовувати міжнародні перевезення, застосовувати методи оформлення митної документації, використовувати методи митного контролю;
- здатність використовувати організаційно-економічну термінологію при вирішенні професійних завдань.

Набуті знання при вивченні курсу «Міжнародні перевезення» розширяють базу теоретичних знань у студентів як вихідної основи для формування навичок і вмінь дослідження практичних проблем сучасних міжнародних транспортних перевезень, створять логічну основу для підготовки висококваліфікованих фахівців з мультимодальних перевезень та логістики, дозволять майбутнім спеціалістам застосовувати їх в науковій та практичній діяльності при вирішенні фахових завдань.

Рекомендації для самостійної роботи розроблені для студентів денної та заочної форми навчання та поєднують в собі робочу програму курсу, завдання та рекомендації до виконання завдань за кожною темою навчальної дисципліни.

Успішність підготовки до практичних занять і складання іспиту значною мірою залежить від організації самостійної роботи. Ґрунтовне засвоєння програмного матеріалу потребує опрацювання кількох літературних джерел, наведених у списку рекомендованої літератури. Для здійснення самостійної роботи студентам рекомендується ознайомитись з навчально-методичною літературою та монографіями, перелік яких наведено в списку рекомендованої літератури, а також публікаціями періодичних видань, зокрема: «Транспортні системи і технології перевезень», «Зовнішньоекономічна діяльність і митниця», «Проблеми підвищення ефективності інфраструктури» тощо.

Рекомендовану літературу необхідно вивчати систематично, згідно із списком і в такій послідовності:

- а) ознайомитись за навчальною програмою із змістом кожної теми;
- б) засвоїти навчальний матеріал, що відноситься до конкретної теми;
- в) дати відповідь на питання для самостійної роботи студентів з кожної теми;
- г) дати відповідь на контрольні запитання до відповідної теми;
- д) виписати всі незрозумілі питання для розгляду їх на консультації.

За кожною з тем курсу «Міжнародні перевезення» студент повинен виконати ряд завдань.

Як приклад коротко розглянемо завдання до самостійної роботи з теми «Організація міжнародних перевезень повітряним транспортом».

Мета самостійної роботи: ознайомитися зі станом розвитку світового ринку перевезень повітряним транспортом

Завдання для самостійної роботи

Підготувати інформаційну довідку на одну із запропонованих тем:

1. Найбільші пасажирські авіакомпанії світу.
2. Найбільші вантажні авіакомпанії світу.
3. Авіакомпанії – лідери за регіонами (Європа, Північна Америка, Південна Америка, Азія, Африка, Океанія).
4. Найбільші аеропорти світу.
5. Найкращі авіакомпанії світу у 2019 році.
6. Найбільш безпечні авіакомпанії світу: рейтинг 2019 року.
7. Найбільш пунктуальні авіакомпаній світу.
8. Статистика міжнародних авіакомпаній, що здійснюють рейси в Україну.

Методичні вказівки до виконання

Для підготовки інформаційної довідки за обраною темою слід використати дані мережі Internet, публікації фахових видань, де можна ознайомитися з результатами досліджень компаній, що займаються моніторингом авіаперевезень (наприклад, британська дослідницька компанія Skytra; Гамбурзьке бюро авіаційної безпеки JACDEC; авторитетний австралійський сайт, присвячений аналізу роботи авіаперевізників AirlineRatings.com тощо).

Далі наводиться перелік посилань на Інтернет-сайти, де можна отримати інформацію, необхідну для виконання завдання. Слід зауважити, що викладач не обмежує студентів щодо вибору джерел інформації.

В обов'язковому порядку визначаються вимоги щодо обсягу інформаційної довідки. Звертається увага студентів щодо доцільності використовувати графічні матеріали (таблиці, графіки, фото).

Систематична самостійна навчальна робота формує базу для здійснення неперервної освіти протягом усієї подальшої трудової діяльності спеціаліста.

Головною метою самостійної роботи студентів є активізація систематичної роботи студентів, індивідуалізація навчання, підвищення якості засвоєння навчальної дисципліни.

4.10. Students' practice in training lawyers in a pandemic crisis

4.10. Практика студентів при підготовці юристів в умовах пандемічної кризи

Підготовка кваліфікованих юристів за спеціальністю «Право» передбачає проведення різних видів практики, яка включає в себе розроблені програмні комплекси адаптації теоретичних знань студентів вищого навчального закладу у практичні життєві ситуації, які виникають на базі практики. Професійний рівень підготовки юриста на сьогоднішній день є дуже актуальним питанням. Підготовка кадрів, які у майбутньому будуть працювати у юридичній сфері ставить низку вимог до професійних і адаптаційних вмінь юриста.

Вочевидь, що моделювання типових ситуацій, які можуть виникнути при консультуванні особи, яка потребує правової допомоги або кваліфікаційної оцінки правового діяння чи проступку особи, під час навчального процесу в аудиторії виключає можливість спілкування з людиною, яка потребує правової допомоги. Це, в свою чергу, створює низку проблемних питань, яку у своїй професійній діяльності повинен вирішувати майбутній юрист.

За результатами підготовки за спеціальністю «Право» студенти отримують знання з різних галузей права, оволодівають певними практичними навичкам, які дозволять їм у своїй майбутній професійній діяльності вирішити низку правових проблем, надати кваліфікаційну правову допомогу.

Для реалізації цієї задачі у навчальні плани вищого навчального закладу до комплексу професійної підготовки юриста включено практику. Типовими програмами навчального закладу передбачено проведення різних видів практики серед яких: навчальна, виробнича та переддипломна практика. Кожна з цих видів практики включає в себе різні цілі і формує певне професійне підґрунтя майбутнього спеціаліста з питання умінь адаптувати свої теоретичні знання на практиці. Наприклад, метою переддипломної практики є узагальнення і вдосконалення освоєних студентами знань, отриманого досвіду, за компетентністю кожної дисципліни, яка викладалась майбутньому спеціалісту під час лекційних і семінарських занять, збору аналітичного матеріалу для написання кваліфікаційної роботи за своїм фахом та підготовка до майбутньої трудової діяльності. Переддипломна практика повинна визначати науковий напрямок дослідження, за яким студент буде вести творчі доробки з вибраної проблематики відповідної галузі знань, що в свою чергу, дозволить йому набути практичних навичок науково-практичної, науково-педагогічної та адміністративної діяльності.

Програма практики, розроблена навчальним закладом, включає в себе ряд процедурних питань, які дозволяють організувати проведення відповідного виду практики відповідно до бази практики. При складанні індивідуального завдання практики, керівник від навчального закладу бере до уваги базу практики, де студентом буде збиратись аналітичних матеріал для висвітлення та обробки його під час підготовки курсових та кваліфікаційних робіт.

Особливе місце при організації практики відводиться установчій конференції перед проведенням практики, на якій висвітлюються організаційні питання конкретного виду практики, проводиться інструктаж з техніки безпеки, практикантів ознайомлюють з вимогами до процесу проведення практики, термінами надання інформації щодо проходження практики, вимогами до звітної документації, термінами надання звітного пакету документів.

Однак, з метою запобігання поширенню гострої респіраторної хвороби COVID-19, яка спричинена SARS-CoV-2 на території України було введено з 12 березня 2020 р. карантин. Серед однієї із заборон стало відвідування закладів освіти студентами, при цьому вищим навчальним закладам було рекомендовано перевести процес навчання у режим реального часу за допомогою технологій Інтернет.

Тому формат спілкування зі здобувачами освіти при проходженні практики в умовах карантину доцільно проводити за допомогою сучасних інформаційних технологій, які стрімко розвиваються у сучасному суспільстві. Володіння студентами навичок спілкування і оформлення звітності у електронному форматі вимагає від майбутнього спеціаліста нових умінь і навичок, потребує розширення рівня знань і вмінь, вчить застосовувати нові форми спілкування і сприйняття дійсності, вимагає нових методів пошуку інформації у мережі Інтернет, розвиває уміння адаптуватись до конкретних індивідуальних завдань, які студенти отримують для проходження практики на конкретній базі практики. Сучасні технології відео конференцій дозволяють створити формат, під час якого студенту-практиканту не потрібно відвідувати навчальний заклад і базу практики, даний формат може з легкістю бути трансформований до проходження практики студентом, не відвідуючи базу практики.

Таким чином, у період карантину на території України проходження студентами практики переведено у вищих навчальних закладах у дистанційний формат, при цьому студенти отримують практичний досвід роботи, збирають аналітичний матеріал з напрямку роботи бази практики, який у подальшому буде використаний студентом при написанні звітної документації з практики та при написанні кваліфікаційної роботи за освітнім рівнем. Значна увага при цьому відводиться інформаційним даним за базою практики, які студенти самостійно опрацьовують в залежності від обраної бази, досліджують конкретні кваліфікаційні вимоги керівника практики, вивчають кейс знань необхідний для роботи за одним із напрямків роботи бази практики, обирають методи і засоби, які слід застосувати для вирішення конкретних завдань, поставлених керівником практики, ознайомлюються з матеріалами, необхідними для виконання індивідуальних завдань, визначених керівником практики від вищого навчального закладу.

В цілому при проведенні практики студентів у дистанційному форматі слід використовувати засоби, які дозволять виконати завдання різних видів практики, серед основних слід виділити наступні:

- засоби збору індивідуальної інформації студента (індивідуальна електронна пошта студента, номер мобільного телефону, за яким керівник від бази практики зможе підтримувати зв'язок зі студентом);

- засоби отримання індивідуального завдання та пакету звітної документації (індивідуальна електронна пошта студента, мобільний телефон зі встановленим одним з зазначених месенджерів: Viber, WhatsApp, Telegram, сервіс Google для навчальних закладів Google Клас);

- засоби проведення установчої конференції практики (технічні засоби, які дозволять установити та використовувати месенджери: Skype, Zoom);

- засоби індивідуальних консультацій та співпраці керівника практики від вищого навчального закладу та студента (індивідуальна електронна пошта студента, мобільний телефон зі встановленим одним з зазначених месенджерів: Viber, WhatsApp, Telegram, Skype, Zoom).

Застосування вищезазначених засобів дозволить спланувати і провести практику студентів у дистанційному форматі, вочевидь, що це, в свою чергу, дозволить студентам освоїти нові можливості месенджерів: Viber, WhatsApp, Telegram, Skype, Zoom, що спрощує режим передачі інформації, не потребує певних технічних пристроїв для, наприклад, сканування інформації. Дані додатки пришвидшать передачу індивідуальних завдань у конкретній групі або чаті студентів, а викладач від університету – керівник практики, зможе підтримувати зв'язок зі студентами та керівниками практики від бази практики.

Розглянемо на прикладі практичну підготовку студента-практиканта під час проходження практики в адвокатурі. Серед основних завдань, які ставляться студентам, що направлені до даної бази практики у індивідуальних планах є ознайомлення з нормативною базою діяльності адвокатів, адвокатських бюро, адвокатських об'єднань та органів адвокатського самоврядування, діяльність і функції яких висвітлені у Законі України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність». Також слід згадати положення Конституції України,

Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод щодо гарантування і захисту прав і свобод людини і громадянина, Закону України «Про безоплатну правову допомогу», ознайомитись з практикою компенсації витрат на правову допомогу, запроваджені Касаційним адміністративним судом у складі Верховного Суду, у постанові від 16 квітня 2019 року у справі № 817/1889/17.

Студент, який направляється на практику до адвоката повинен володіти теоретичними і практичними знаннями з конституційного права, цивільного права та процесу, сімейного права, кримінального права та процесу, адміністративного права та процесу, господарського права та процесу, трудового, земельного, податкового, митного, екологічного права та ін. Володіти знаннями Правил адвокатської етики, підставами діяльності адвоката, порядком надання адвокатом правової допомоги, поняттям адвокатської таємниці, дисциплінарної відповідальності адвоката. Крім збору інформації за нормативною базою діяльності адвоката, студент повинен навчитись застосовувати на практиці теоретичні знання, отримані ним у навчальному закладі, при цьому практикантові слід приймати активну роботу у підготовці проектів позовних заяв, скарг, клопотань, заяв, які з дозволу керівника від бази практики може складати студент. При цьому, як керівник від бази практики, так і керівник від вищого навчального закладу може давати рекомендації щодо застосування тієї чи іншої стратегії при формуванні позовних вимог з конкретної галузі права. З дозволу керівника практики та під його наглядом, студент може консультувати клієнтів, які звернулись за правовою допомогою чи консультацією до адвоката з нескладних питань, які технічно не можуть викликати у студента складнощів щодо надання правової допомоги.

В залежності від спеціалізації адвоката, студент-практикант повинен виконати певні послідовні дії, направлені на вивчення справи та застосуванні тактики захисту інтересів клієнта. Наприклад, при розгляді нової цивільної справи роботу студента слід розбити на наступні етапи:

1. Перший етап – під час першого візиту, клієнт надає документи для ознайомлення з матеріалами за даною справою, викладає суть проблемної ситуації. На даному етапі, під наглядом адвоката, слід встановити норми порушеного права на основі доказової бази, наданої клієнтом, визначити правове поле і спосіб захисту порушених чи оспорюваних інтересів, скласти проекти процесуальних документів, які перевіряє адвокат. При цьому слід звернути увагу на повноту доказової бази, наданої клієнтом, можливість отримання адвокатом інформації за адвокатським запитом, для повноти доказів, необхідних для звернення до суду. За неможливості отримання такої інформації, в силу обмеження доступу до різних видів інформації, підготувати проект клопотання до суду про витребування доказів.

Також слід звернути увагу, що існують різні види процесуальних документів, серед яких відзив на позовну заяву, заперечення на відзив, при цьому студенту-практиканту слід висловлювати свою точку зору щодо стратегію захисту клієнта та звернути увагу на тактику лінії захисту інтересів клієнта, яку для себе обирає адвокат.

2. Другий етап – це участь у судовому процесі, під час якого приймається питання доцільності подання відповідних заяв та клопотань, написання заперечень, зустрічних позовів, можливостей та умов укладення мирової угоди, відмови від позовних вимог, досліджуються тактичні прийоми допиту свідків, засоби та методи дослідження адвокатом доказів за матеріалами справи; готуються проекти дебатів адвоката; за необхідності складаються проекти апеляційних та касаційних скарг.

В умовах карантину на території України практику студентів у адвокатів, які спеціалізуються на кримінальних справах слід обмежити, в зв'язку з тим, що більша частина процесуальних дій потребує виконання різноманітних слідчих (розшукових) дій, які в умовах встановлення карантину та запровадження посиленіх протиепідемічних заходів на території із значним поширенням респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2 для студентів навчальних закладів, які проходять практику слід опрацювати, коли карантинні обмеження будуть зняті, під час іншого виду практики.

Цікавим є практика щодо адміністративних правопорушень, які стосуються порушень умов карантину, так в Україні існували штрафні санкції за порушення режиму перебування у парках, скверах, лісових зонах у заборонений Законом період, при цьому штрафні санкції за дані порушення сягали від 17 000 грн.

Аналогічно до цивільних справ, при розгляді адміністративних справ студент вивчає наявні у клієнта документи, матеріали, вислуховує обставини справи, складає процесуальні документи, направлені на отримання доказової бази за даною адміністративною справою. Під керівництвом керівника від бази практики визначає тактику збору доказової бази, визначає стратегію адвоката щодо захисту інтересів клієнта до пред'явлення адміністративного позову до суду.

Аналогічно до цивільного розгляду справ у адміністративному судовому процесі, приймаються питання доцільності подання відповідних заяв та клопотань, написання заперечень, зустрічних позовів, відмови від позовних вимог, досліджуються тактичні прийоми допиту свідків, засоби та методи дослідження адвокатом доказів за матеріалами справи. Студент за необхідності складає проекти апеляційних та касаційних скарг.

Слід звернути увагу, що формат проходження практики студента можливо забезпечити відповідними засобами інформаційних технологій без відвідування студентом робочого місця адвоката в умовах встановлення карантину та запровадження посиленних протиепідемічних заходів на території із значним поширенням респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2. Так студент може самостійно ознайомитись дома, за допомогою мережі Інтернет щодо нормативної діяльності адвоката, адвокатського бюро, адвокатського об'єднання. Консультування клієнтів можна організувати, використовуючи месенджери: Skype, Zoom, які дозволять провести консультацію з клієнтами онлайн. Необхідні документи можуть бути сфотографовані та передані одним з зазначених месенджерів: Viber, WhatsApp, Telegram. Підготовка проектів відповідних процесуальних документів також може здійснюватись дома, за умови консультації з адвокатом або керівником практики від вищого навчального закладу.

На сьогоднішній день, відвідування студентом судового процесу можливо заочно, проглядаючи судові процеси, які проходять у режимі онлайн-трансляцій, список запланованих трансляцій можна переглянути на офіційному сайті: «Судова влада України» в розділі «Справи» підрозділі «Онлайн-трансляції судових засідань», студент може здобути навичок вибору стратегії захисту інтересів клієнта, обрану адвокатом під час судових трансляцій. Для підвищення рівня компетенції студентів-практикантів слід рекомендувати переглядати студентам дані трансляції з подальшим аналізом тактики захисту інтересів клієнта адвокатом, який приймав участь у онлайн-трансляції.

Значну увагу слід приділити студенту написанню проміжних звітів, які повинні включати в себе, кожної неділі – заповнений у електронному вигляді щоденник практики, у якому студент відображає свої виконані види робіт за індивідуальним завданням, отриманих від керівника практики навчального закладу, висвітлює засади проаналізованих нормативно-правових актів та висновків, отриманих практикантом при виконанні даного виду роботи. Це, в свою чергу, дозволить студенту вірно спланувати свій час на період дистанційного формату проходження практики в умовах карантину. Також, це дасть змогу оцінити викладачем-керівником від вищого навчального закладу рівень роботи студента-практиканта під час проходження практики на базі «Адвокат».

Під час проходження практики студенти готують загальний звіт, який повинен в себе включати низку питань, які ставляться перед студентом-практикантом, а саме:

- Відомості про базу практики
- Аналіз проходження практики
- Відомості про виконання розділів її програми
- Відомості про виконання індивідуального завдання
- Висновки та пропозиції, зауваження та побажання студента
- Щоденник практики

- Відгук керівника від бази практики про студента;
- Інші документи, матеріали, що виконані студентом під час практики та підтверджують досягнення ним результатів практичного навчання;
- Список використаних джерел та літератури.

Після закінчення терміну проходження практики студент надає звіт у електронній формі за допомогою технології сервісу Google для навчальних закладів Google Клас, який створюється керівником практики від університету, до початку практики, який містить весь програмний комплекс, необхідний студенту для ознайомлення з базою практики та збору звітної документації, щодо виконання програми практики в адвокатурі, згідно індивідуальних завдань, наданих керівником практики від вищого навчального закладу.

Формою звітності студента за результатами практики є надання звіту про проходження практики, який повинен у собі містити відгук керівника від бази практики з оцінкою роботи студента під час виконання програми практики, а також вищезазначеного переліку звітних документів.

Останнім етапом практики є захист конкретного виду практики, результатом якої є звіт і дослідна робота, яка проводилась на базі практики для пошуку аналітичної інформації для написання курсових та кваліфікаційних робіт. За підсумками дистанційного проходження практики, студенти повинні виконати всі завдання, оформити та дистанційно здати звіт з проходження конкретного виду практики, захистити свій звіт у режимі відео конференції, відповівши на всі запитання членів комісії, яка створюється для захисту практики студентів.

Отже, можна дійти висновку, що проходження практики дистанційно повинно навчити студентів адаптуватись до отримання практичних навичок в умовах встановленого карантину та запровадження посиленних протиепідемічних заходів на території із значним поширенням респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2, закріпити знання отримані студентами під час навчання роботи з інформаційними технологіями у юридичній діяльності, освоювання нових програм і програмних додатків, які функціонують на території України, адаптувати набуті під час навчання навички управлінської, організаційної, дослідної, аналітичної роботи у адвоката онлайн. Основними результатами проходження практики засобами дистанційного навчання на базі практики «Адвокат» є набуття студентами-практикантами практичних навичок з питань надання правничої допомоги адвокатами, адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями.

4.11. Increasing the digital competence of pedagogical workers in the conditions of distance learning

4.11. Підвищення цифрової компетентності педагогічних працівників в умовах дистанційного навчання

У березні 2020 року, через запроваджений у зв'язку з пандемією карантин, освітні заклади України здійснили терміновий перехід на дистанційну форму здобуття освіти. Міністерство освіти і науки надало автономію закладам вищої освіти та можливість самостійно організовувати дистанційне навчання, обирати технології тощо.

Карантинні умови істотно вплинули на позиції викладача та слухача щодо організації навчання, навчальної поведінки та відповідальності сторін освітнього процесу закладів післядипломної освіти. По-перше, стало неможливим звичне навчання у форматі «face-to-face» із синхронною та одночасною участю в заняттях усіх учасників: недостатня якість та переважаність інтернет-каналів, відмова техніки, зайнятість педагогів у дистанційному навчанні закладів освіти, навіть за наявності відповідних можливостей щодо організації відеоконференцій засобами різноманітних платформ, посунула подібні «очні» зустрічі далеко від першого плану. Через це перед викладачами інститутів післядипломної освіти постала необхідність у стислі терміни розробити нове навчально-методичне забезпечення, яке підтримує інший, здебільшого асинхронний режим навчання. По-друге, фахівцям інституту післядипломної педагогічної освіти належало знайти та запропонувати навчання тим освітнім вмінням, моделям і способам діяльності, які стануть у нагоді для навчання здобувачів у закладах середньої освіти [1, 2]. По-третє, і це особливо вплинуло зокрема на навчання цифровим технологіям та з цифровими технологіями, суттєва різниця в ІТ-забезпеченні саме на боці педагогів-учасників викликала необхідність їхньої особистої ініціативи та відповідальності за результати власного навчання.

Різним аспектам організації дистанційного навчання наразі приділено увагу багатьма науковцями: Колос К. [3], Литвинова С. [4], Самолюк Н. [5], Швець М. [5], Шишкіна М. [6] та багато інших. Аналізуючи наукові праці, нормативні документи розглядаємо «компетентність» як динамічну комбінацію знань, умінь, навичок, способів мислення, поглядів, цінностей, інших особистих якостей, що визначає здатність особи успішно соціалізуватися, провадити професійну та/або подальшу навчальну діяльність [7]; «цифрову компетентність» як здатність використовувати цифрові медіа й ІКТ, розуміти і критично оцінювати різні аспекти цифрових медіа та медіа контенту, а також уміти ефективно комунікувати в різноманітних контекстах [8]; «дистанційне навчання» як індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу в спеціалізованому середовищі, яке функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [9]; «дистанційна форма здобуття освіти» – індивідуалізований процес здобуття освіти, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників освітнього процесу в спеціалізованому середовищі, що функціонує на базі сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій [7].

У Запорізькому інституті післядипломної педагогічної освіти навчанню цифрових навичок завжди приділялася непересічна увага. Упродовж багатьох років до навчальних програм курсів підвищення кваліфікації додавалося кілька варіантів підвищення інформаційно-комунікаційної компетентності: від короткочасних 4-годинних модулів до солідних 50-годинних спецкурсів за власноруч розробленими та всеукраїнськими освітніми програмами. Крім того, зацікавленим представникам педагогічної спільноти незмінно пропонувались, здебільшого очно, тематичні курси та тренінги за напрямом ІКТ: «ІКТ для освіти», «Intel. Навчання для майбутнього», «Мережеві технології Веб 2.0» окремо для вчителів та для учнів, «Цифрові технології», «Учителі в онлайні», «Основи безпечної

роботи з ІКТ», «Використання інтерактивної дошки», «Створення електронного портфоліо фахівця», «Хмарні сервіси в освіті», «Впровадження квест-технології в освітній процес» та багато інших. Отже слід наголосити, що педагогічні працівники Запорізької області завжди мали можливість дізнатися про нові ІТ-засоби на підтримку навчання, зокрема дистанційного. Дуже важливим аспектом також є те, що ІТ-новинки завжди належним чином підтримувалися методичним супроводом із боку фахівця-предметника, тобто навчання відбувалося тандемом фахівців: «ІТ + навчальний предмет / напрям».

Проте цей, більший за п'ятнадцятирічний, стаж навчання педагогів ІКТ, стосувався саме очного способу навчання. У нових умовах для забезпечення дистанційного навчання мали істотно змінитися модель взаємодії між викладачами та слухачами, а також способи подання матеріалів. Укладення й апробація цих аспектів було метою дистанційного навчання, зокрема за напрямом ІКТ, упродовж березня-червня 2020 року.

Дистанційне навчання в Запорізькому обласному інституті післядипломної педагогічної освіти було організоване трьома структурними підрозділами інституту: навчально-методичний центр (реєстрація слухачів, оформлення документації та сертифікатів тощо); центр інформатизації освіти (технічне підтримання вебсередовища, реєстрація слухачів у вебсередовищі) та відповідальна кафедра (створення, наповнення дистанційних курсів та тренінгів, навчальний супровід). Навчальну взаємодію та методичну підтримку забезпечили засоби вебсередовища дистанційного навчання Moodle (<https://ele.zp.ua/training/>).

Для кожного дистанційного курсу або тренінгу було створено електронний курс певної структури: загальна інформація (терміни навчання, взаємодія з викладачем тощо); навчальний матеріал; приклади очікуваних результатів, залікова робота. Навчальний матеріал тренінгів та курсів складався з різних за типом електронних ресурсів: навчальні відеоролики, презентації, детальні текстові інструкції, приклади готових робіт у форматі електронних матеріалів тощо. За потреби проводились або настановні, або навчальні вебіари за допомогою програмного забезпечення Jitsi (<http://conf.zoippo.net.ua/>). Для візуалізації основних етапів роботи пропонувались інфографіки, приклад якої (для тренінгу «Відеосервіси в роботі педагога-фахівця») можна переглянути за посиланням: <https://cutt.ly/tyWKtds>.

Цікаво, що фахівцями інституту не тільки було збережено раніше набуте співробітництво між предметниками та ІТ-викладачами, але залишено та посилено спрямованість навчання педагогів новим цифровим навичкам відповідно до їх фахових потреб та наявного рівня ІТ-умінь: від розробки найпростіших дидактичних матеріалів вихователями закладів дошкільної освіти, учителями початкових класів або фізичної культури до опанування відповідними фахівцями цифровими предметними лабораторіями з природничих дисциплін, математичними або музичними середовищами.

Упродовж березня – червня 2020 року лише кафедрою інформатичної та технологічної освіти було створено та реалізовано 4 дистанційних тренінги: Відеосервіси в роботі педагога-фахівця (3 модулі); Мережеві сервіси Веб 2.0 (1 модуль); Мережеві сервіси Веб 2.0 для організації опитування (4 модулі); Розробка електронного освітнього контенту: підготовка інтерактивних вправ, інтерактивні презентації. Проведені 3 групи дистанційних курсів підвищення кваліфікації для вчителів інформатики та трудового навчання, а також супроводжено навчання інших груп КПК за спецкурсом «ІКТ у предметній галузі» (28 напрямів за фахами). Загалом викладачами інституту за період березень-червень було розроблено понад 70 нових електронних курсів та тренінгів, понад 3000 слухачів пройшли навчання, проведено понад 170 вебінарів.

Це дозволило слухачам навчитись створювати електронний контент для власних дистанційних курсів, зокрема: знімати навчальне відео, завантажувати його на певний відеохостинг та створювати інтерактивні навчальні відео; розробляти навчальні тести з можливістю застосовувати гаджети учнів, організувати зворотній зв'язок; укладати онлайн кросворди, інтерактивні вправи, інтерактивні презентації, віртуальні дошки тощо.

Запропоновані вчителям-учасникам форми та способи навчання не лише надали їм можливість отримати нові цифрові вміння, але і спонукали їх із позиції здобувача освіти переглянути власні погляди щодо того, якими можуть бути інформаційні та інструктивні матеріали, який обсяг таких матеріалів є оптимальним, яким чином доцільно будувати навчальну взаємодію, що є зручним або незручним для того, хто навчається, у тій чи іншій моделі навчання. Додатково запропоновані «галереї робіт» (<https://cutt.ly/byQXSdi>, <https://cutt.ly/GyQKv1L>, <https://cutt.ly/1yQHBT4>) не лише демонстрували якість отриманих результатів, а й дозволили учасникам порівняти власні успіхи зі здобутками колег, переглянути й перейняти певні прийоми та ідеї.

За результатами першого досвіду дистанційного навчання педагогічних працівників було виявлено ряд проблемних моментів та питань. Наприклад, попри багаторічне навчання ІКТ на курсах підвищення кваліфікації та відповідних тренінгах, цифрові навички вчителів залишаються відносно непевними та фрагментарними, спостерігається значна цифрова несамостійність. Причина цього існує і вона доволі істотна: дистанційне навчання суттєво ускладнюється через технічну різноплановість пристроїв, які наявні в учителів вдома, та різноманітність їх базового програмного забезпечення. Це зовсім не впливало (і не вплине надалі) на навчання в умовах заздалегідь підготовлених аудиторій, але пояснює, чому вчитель мало використовує вміння, набуті на короткочасному навчанні в інституті післядипломної педагогічної освіти: адже вдома він стикається з іншою технікою та іншим інструментальним середовищем, тому, за умови відсутності сторонньої допомоги й нагальної необхідності одразу застосувати нові вміння, лише власна відповідальність педагога є запорукою подальшого прогресу за цим напрямом. Окрім низького рівня володіння інформаційно-комунікаційними технологіями, неочікуване дистанційне підвищення кваліфікації висвітлює неготовність педагогів до самонавчання; відсутність самоорганізації та мотивації; нерозуміння мети – отримання нових знань та вмінь тощо. Технічні проблеми доповнюються частою відсутністю інтернет-підключення користувачів через перевантаження ліній провайдерів; з боку адміністрації закладів освіти не створюються належні умови для проходження тренінгів та курсів підвищення кваліфікації: здебільшого учасники працюють після роботи, у свій вільний час. Актуальним залишаються питання дотримання учасниками академічної доброчесності, ідентифікація учасників під час проведення вебінарів, обсяг навчального матеріалу; запровадження дистанційних групових форм навчання; відсутність «живого» спілкування тощо. Хоча аналіз анкети зворотного зв'язку показав також ряд переваг дистанційного навчання. Такими учасники зазначили можливість працювати за власним графіком, у зручний саме для них час; зменшення фінансових витрат на відрядження та заміну уроків; можливість декілька разів переглядати навчальні матеріали, а також звертатися до них згодом тощо.

Суттєвою проблемою для впровадження дистанційної освіти виявились недосконалість і відсутність нормативно-правового й організаційно-методичного забезпечення запровадження дистанційного навчання в Україні. Зміст положення про дистанційне навчання (затверджено Наказ Міністерства освіти й науки України 25. 04. 2013 № 466) не відповідає тим реаліям, які з'явилися під час карантину та швидкого переходу з очного на дистанційне навчання. Для розв'язання цієї проблеми було вирішено створити власне внутрішнє положення про надання освітніх послуг за дистанційною формою навчання в Запорізькому інституті післядипломної педагогічної освіти.

Отже, в умовах запровадження дистанційного навчання очевидним пріоритетним завданням інституту післядипломної педагогічної освіти є підвищення цифрової компетентності педагогічних працівників, спрямоване на вирішення тієї низки суттєвих проблем, які продемонструвала реалізація дистанційних тренінгів та курсів підвищення кваліфікації на карантині березня-червня 2020 року. Також планується продовжити роботу, розширити освітні послуги, запропонувати нові дистанційні тренінги та спецкурси, орієнтовані на очікувані посткарантинні зміни в освіті [10].

Література

1. Гриневич Л. Освіта після пандемії. Частина 1. Уроки, можливості, прогнози. [Електронний ресурс] / Л. Гриневич. – Режим доступу: <https://nus.org.ua/view/osvita-pislya-pandemiyi-chastyna-1-uroky-mozhlyvosti-prognozy/>.
2. Гриневич Л. Освіта після пандемії. Частина 2. Тренди майбутнього шкільної освіти. [Електронний ресурс] / Л. Гриневич. – Режим доступу: <https://nus.org.ua/view/osvita-pislya-pandemiyi-chastyna-2-trendy-majbutnogo-shkilnoyi-osvity/>.
3. Колос К. Р. Система Moodle як засіб розвитку предметних компетентностей учителів інформатики в умовах дистанційної післядипломної освіти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: спец. 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті» / Колос К. Р. – Київ, 2016. – 21 с.
4. Литвинова С. Г. Теоретико-методичні основи проектування хмаро орієнтованого навчального середовища загальноосвітнього навчального закладу: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук: спец. 13.00.10 «Інформаційно-комунікаційні технології в освіті» / Литвинова С. Г. – Київ, 2016.
5. Самолюк Н., Швець М. Актуальність і проблемність дистанційного навчання [Електронний ресурс] / Н. Самолюк, М. Швець. — Режим доступу: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Npd_2013_1_50.pdf.
6. Шишкіна М. П. Теоретико-методичні засади формування й розвитку хмаро орієнтованого середовища вищого навчального закладу: дис. докт. пед. наук: 13.00.10 / Шишкіна М. П. – Київ, 2016. – 441 с.
7. Закон України «Про освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text>.
8. Carretero Gomez Stephanie, vuorikari Riina, Punie Yves. «DigComp 2.1: The Digital Competence», Framework for Citizens with eight proficiency levels and examples of uses [Electronic resource]. – URL: <https://ec.europa.eu/jrc/en/publication/eur-scientific-and-technical-research-reports/digcomp-21-digital-competence-framework-citizens-eight-proficiency-levels-and-examples-use>.
9. Положення про дистанційне навчання [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13#Text>.
10. Кисельова К. Як зміниться освіта після пандемії: 5 прогнозів світових експертів [Електронний ресурс] / К. Кисельова. – Режим доступу: <https://osvitoria.media/experience/yak-zminytsya-osvita-pislya-pandemiyi-5-prognoziv-svitovyh-ekspertiv/>.

4.12. Implementing distance learning methods for medical students amid a pandemic crisis

4.12. Впровадження дистанційних методів навчання для студентів-медиків в умовах пандемічної кризи

XXI століття вступило в стадію розвитку, що одержало назву постіндустріального або інформаційного суспільства. Інформаційні та телекомунікаційні технології, які сьогодні широко використовуються, вимагають реформування системи освіти на основі використання автоматизованих банків даних науково-педагогічної інформації, інформаційно-методичних матеріалів, а також комунікаційних мереж. Особлива роль у процесі створення і використання освітніх технологій в системі освіти належить вищій школі як основному джерелу кваліфікованих інтелектуальних кадрів, міцній базі наукових досліджень.

На жаль, коронавірусна пандемія стала на заваді ритмічному проходженню швидких фундаментальних і структурних змін в усіх галузях життя країни. Урядовими заходами передбачено карантин, а для освіти функціонування усіх закладів дистанційно [1, 2].

Дистанційне навчання – не данина моді, не штучне нанизування осучаснених термінів, а перспективна і основна лінія нашої освіти. Це новий освітній досвід, який став особливо актуальними під час карантину і зайняв своє місце в освітній практиці. Впровадження такого методу надання освітніх послуг обумовлене різними факторами, зокрема, потребою в інтерактивній взаємодії здобувачів освіти та викладачів в процесі навчання, надання можливості самостійного освоєння досліджуваного матеріалу. Реалізація дистанційного навчання в сучасних умовах дає широкий спектр оціночних суджень – від категорично несприйняття і заперечень – до схвалення і захоплення. Воно й не дивно, оскільки кожна система, якою б вона не була, в принципі не може бути досконалою і позбавленою недоліків. У період карантину не припиняли своєї діяльності науково-дослідні інститути, кафедри педагогіки і психології педагогічних вузів, університети. Вони розробляли методичні рекомендації з урахуванням освітніх стандартів, надавали поради щодо комплексного підходу до оцінювання знань студентів, проводили консультації щодо попередження помилок під час користування комп'ютерно-телекомунікаційною технікою. Певна робота науковців сприяла удосконаленню можливостей дистанційного навчання, збагачувала методіку його проведення [3].

Карантин – це вимушений захід, тому і викладачі і студенти пристосовуються до сучасних реалій. Адже успіх кожної освітньої справи залежить від готовності викладацького складу до її здійснення. Без якісного зростання педагогічного професіоналізму ми не зможемо скористатися нинішніми надбаннями науки і техніки.

У зв'язку з необхідністю підготовки висококласних, затребуваних фахівців-медиків, постійно проводиться реформування системи навчання, спрямоване на підвищення якості вищої освіти, рівня знань, умінь, навичок і професійної підготовки фахівців. Навчання повинно бути побудовано таким чином, щоб відповідати розкриттю творчих можливостей особистості. Оптимальними для реалізації такого підходу є активні методи навчання, які сприяють до кращого засвоєння матеріалу. Відомо, що в пам'яті людини залишається приблизно 10% з того, що чує, 50% з того, що бачить, і 90% з того, що робить. В даний час для навчання і підвищення кваліфікації спеціалістів медиків застосовуються активні методи навчання на конкретних клінічних ситуаціях.

Для забезпечення дистанційного навчання можуть використовуватися різноманітні методи подання навчально-методичної інформації. Дистанційно можна отримати будь-які знання, пройти короткотермінові курси, отримати освіту. Проте, така форма навчання підходить не всім і не завжди її доцільно використовувати. Сучасне суспільство потребує навчання протягом усього життя, а дистанційна форма навчання допомагає вирішити проблему з браком часу [3].

Дистанційне навчання надає низку можливостей: засвоєння максимального обсягу інформації; отримати освіту у віддалених важкодоступних регіонах; для централізації

освітнього процесу різних регіонів; змішування кордонів між очною та заочною формами навчання; надання освітніх послуг в комфортних умовах. Дистанційна освіта на території України практикується не так давно, тому здобувачам не вдалось повноцінно оцінити переваги цієї форми навчання.

Сьогодні будь-яка людина, завдяки дистанційним технологіям, має можливість долучитись до отримання знань у найкращих світових навчальних закладах. З іншого боку, повністю безкоштовним, а, отже, найбільш доступними, є прослуховування дистанційних курсів для саморозвитку.

Сама технологія дистанційного навчання базується на фундаменті певного змісту та повинна відповідати ряду вимог. Зміст курсу, для кращого засвоєння, подається в формі спеціальних курсів та модулів із широким застосуванням Інтернету та Інтернет-технологій.

Використані технології повинні відповідати певним принципам: гуманістичне навчання; пріоритетність педагогічного підходу при проектуванні освітнього процесу; педагогічна доцільність застосування нових інформаційних технологій; вибір напрямлення освіти; забезпечення захисту інформації, що надається для дистанційного навчання; мобільність навчання [3].

Дистанційне навчання – це освітній процес при відсутності безпосереднього контакту викладача та студентів. Тому, при розробці електронних курсів необхідно дотримуватися певних методологічних вимог з передбаченою можливістю для прямого зворотного зв'язку, діалогу з аудиторією.

Реалізація дистанційного навчання пов'язана з проблемами вдосконалення професійної майстерності сучасних викладачів, що включає в себе розвиток комунікативних, педагогічних, організаційних, творчих здібностей тощо. Дистанційне навчання декларує технологічну форму подання матеріалу і взаємодію викладача і студента та студентів між собою, і, звичайно, залежить від можливостей інформаційного середовища інтернету та якості його послуг.

Викладачі Івано-Франківського національного медичного університету шукають нові інноваційні заходи для забезпечення освітніх послуг. Здається, що перехід на on-line освіту – щось страшне, незвичне і незручне, проте для початку варто лиш спробувати. Новим знанням необхідні нові методи впровадження. Останні кілька років ми працюємо за електронними підручниками, посібниками, методичними рекомендаціями, практикуємо мультимедійні презентації, комп'ютерні програми контролю за поточним і кінцевим рівнями знань студентів.

Наш університет користується сайтом «Хмарні сервіси Office 365»: електронна пошта Outlook Online, електронний календар, текстовий редактор Word Online, електронна книга Excel Online, електронний записник OneNote, редактор презентацій PowerPoint Online та сайти, розроблені у середовищі SharePoint. Усі викладачі та студенти ВУЗу мають доступ до хмарної технології Office 365 [4]. У середовищі SharePoint розміщено навчальні матеріали, презентації лекцій, методичні рекомендації.

Microsoft Teams – незамінна програма обміну повідомленнями для вашої організації. Вона забезпечує робочу область для співпраці й спілкування в реальному часі, дає змогу проводити наради, використовує спільний доступ до файлів і програм, а при нагоді навіть обмінюватися емодзі. Усе централізовано, прозоро й доступно для всіх.

Для викладачів кафедри внутрішньої медицини стоматологічного факультету форма дистанційного навчання була не відпрацьована. Її впровадженню на кафедрі передувала активна організаційна робота.

На початку карантину адміністрація та відділ інформаційно-аналітичного забезпечення ІФНМУ провели on-line вебінар для викладачів щодо використання додатку Teams у дистанційному навчанні [5]. Для забезпечення якісного навчального процесу на сайті університету був створений спеціальний підрозділ «Дистанційне навчання». На ньому були розміщені необхідні методичні матеріали окремо для вітчизняних студентів, російськомовних та англомовних іноземних студентів.

В умовах дистанційного навчання використовувалась програма Teams, яка розроблена компанією Microsoft, є частиною пакета Office 365 і об'єднує в собі чат, зустрічі, нотатки і вкладення. Microsoft Teams дозволила: створювати команди із типом «Клас», які відповідали групам студентів з окремої навчальної дисципліни; створювати в командах канали, які б відповідали заняттям: лекційним, практичним та консультаційним та були доступні для всіх учасників команди і недоступними за її межами; планувати спільну діяльність; проводити online заняття, публікувати в них повідомлення, вести нотатки та завантажувати навчальні матеріали для всієї команди; спілкуватись по аудіо і відеозв'язку і організувати відеоконференції з можливістю демонстрації екрану; записувати відеоконференції; переглядати історію спілкування; вести особисту переписку із студентами та обмінюватись файлами; спільно працювати над документами, створеними в додатках Microsoft; вести швидкий пошук в особистих і колективних чатах, пошук по імені або адресою електронної пошти; отримувати сповіщення про надходження повідомлення або про згадку в чаті.

У перші дні запровадження карантину для надання можливості дистанційно отримати оцінки за практичні заняття з дисципліни внутрішньої медицини викладачами кафедри внутрішньої медицини стоматологічного факультету імені професора М. М. Бережницького застосовувалась система тестового контролю pmk.ifnmu.edu.ua, в яку було завантажено тестові завдання за темами, згідно з календарно-тематичним планом занять.

Для тестування у тренувальному режимі для студентів без збереження результатів функціонував сайт tests.if.ua.

Було створено за допомогою Microsoft Teams команди із типом «Клас», які відповідали академічним групам студентів з внутрішньої медицини. В команді було створено канали, які відповідали темі поточного практичного заняття, що були доступні для всіх учасників команди і недоступними за її межами. Перед кожним заняттям студенти опрацювали тестові завдання, які були розміщені на pmk.ifnmu.edu.ua чи сайт tests.if.ua. З метою уникнення недобросовісного виконання студентами цього завдання кожній групі посилення на тести відкривали лише на останньому занятті та на фіксований час (з розрахунку – одна хвилина на тест). Відділом інформаційно-аналітичного забезпечення ІФНМУ було розроблено інструкцію по збору результатів оцінювання студентів. При дистанційному проходженні тестів у студентів є велика спокуса списати, погуглити тощо, тому викладач при перегляді сторінки статистики звертає увагу на колонки: *cheated points* і *cheated time*. Отже, *cheated points* – кількість питань, на яких було зафіксовано втрату фокусу екрану, тобто студент перейшов на іншу вкладку у браузері або взагалі в іншу програму; *cheated time* – список секунд для кожного питання перерахованих через кому, протягом яких вікно втратило фокус тобто кількість часу проведеного на сторонньому сайті. Але, якщо, наприклад, студент здавав тест з телефону, і йому в цей час хтось зателефонував (вікно втратило фокус), розмова тривала 33 секунди, то в результаті буде: *cheated points* – , *cheated time* – 33. А якщо студент списував, то в нього може бути така картина: *max points* – 20, *points* – 19, *cheated points* – 10 (10 питань списано із стороннього сайту), *cheated time* – 12, 20, 15, 27, 10, 8, 11, 18, 25, 30. Перед початком заняття викладач переглядав результати тестування студентів, оцінював їх із урахуванням втрату фокусу екрану [5].

Розгляд теоретичних питань ми організували за допомогою відеозв'язку. Майже усі студенти виходили на зв'язок. Практичне заняття on-line нагадувало консультацію. Модератором on-line курсу (відділом інформаційно-аналітичного забезпечення ІФНМУ) були розроблені інструкції для покрокового користування програмою Teams під час проведення занять у режимі on-line (відеоконференції). До кожної теми практичних занять були розміщені завдання для самостійного опрацювання у вигляді протоколів. Починалося завдання переліком контрольних запитань, письмові відповіді на які сприяли кращому засвоєнню теоретичного матеріалу.

Особливість вивчення дисципліни «Внутрішня медицина» полягає в необхідності опанування значної кількості практичних навичок та вмій. Забезпечити відпрацювання цих навичок без використання спеціалізованого обладнання та інструментарію безумовно важко.

Тому подібне завдання вирішувалося шляхом інтерпретації результатів виконаної навички у вигляді ілюстративного графічного зображення.

Основною метою вивчення дисципліни «Внутрішня медицина» є оволодіння практичними навичками, а саме вміння опитати, провести загальний огляд, фізикальне обстеження, інтерпретувати та трактувати виявлені зміни лабораторно-інструментальних показників при патологічних процесах та хворобах. Дистанційне навчання в повній мірі не може забезпечити засвоєння саме практичного аспекту дисципліни. Тому практичну частину роботи складало розв'язання медичних задач. Медичні задачі мають широку форму завдань – студенти повинні пояснити, чому такий діагноз ставимо пацієнту, яке лікування чи додаткове обстеження слід призначити. Це виглядало так: викладач створювали мультимедійну презентацію, яка складається із декількох задач, до кожної з них було 2 запитання. Виводилася на екран одна задача для одного студента, який мав дві-три хвилини, щоб прочитати завдання, відповісти на запитання, вирішити задачу і таким чином отримати оцінку.

Взаємодія студентів і викладача в системі дистанційного навчання передбачає обмін повідомленнями в чаті Teams. Дистанційне навчання он-лайн не повинно вселяти в своїх учнів почуття роз'єднаності, самотності або ізоляції, навпаки, в процесі його створюється атмосфера присутності, співпраці і кооперації, реалізуються способи тісного контакту студентів з викладачами і однокурсниками, практично за аналогічною схемою, що використовується і під час очного навчання.

Проведення навчального процесу в рамках дистанційного навчання продемонструвало необхідну наявність важливого компоненту: зворотного зв'язку з викладачами. Виконані студентами завдання надсилалися в чаті академічної групи, а після перевірки викладачами студенти отримували відповіді з зауваженнями, додатковими питаннями, побажаннями, а часто і зі схвальними коментарями. Нам здається, що саме це дуже важливо для психологічної підтримки студентів в таких незвичних умовах. На сучасному етапі розвитку технологій перевірити, хто відповідає досить складно, бо це залежить від якості зв'язку. Виникали проблеми з оцінюванням знань, так як не усі студенти дотримувались принципу академічної доброчесності.

На жаль, для деяких студентів були труднощі із самоорганізацією роботи, своєчасним виконанням завдань, особливо на початку переходу на дистанційне навчання. Окрім того, відсутність звичної опіки викладача, його пояснень, узагальнень, різних способів зацікавлення, живого слова створювали певні проблеми саме для таких студентів. Проте, дистанційне навчання як форма освітнього процесу має важливе значення під час карантину.

Програма Teams допомагає працювати дистанційно та залишатись на зв'язку в нових умовах.

Педагогічний процес в умовах карантину зіткнувся з новими проблемами. Але змушене дистанційне навчання продемонструвало нові можливості в організації освітнього процесу, насамперед широке використання різних інформаційних технологій [6]. Дистанційне навчання впроваджується не так давно, тому повноцінно оцінити студентам переваги цієї форми навчання важко.

Короткочасний наш досвід навчального процесу у формі дистанційного навчання продемонстрував певні його переваги в порівнянні з традиційними формами навчання, в першу чергу, в інформаційному плані. Наявність зручного часу у студентів і можливість навчання за місцем проживання обумовлюють відсутність пропущених ними занять.

Відзначаючи позитивні сторони дистанційного навчання, не можна не вказати і на недоліки. Зокрема, іноді дистанційне навчання супроводжувалося не тільки технічними проблемами, а й пов'язані з педагогічним аспектом процесу. З одного боку, жорсткі умови обмеженого терміну надання студентами виконаних завдань дисциплінували. Але викликала сумніви самостійність опрацювання необхідних навчальних матеріалів і дотримання студентами умов академічної доброчесності. Результати виконаних робіт продемонстрували відсутність навичок організації самостійної роботи у певній частині студентів.

Враховуючи, що впровадження в систему освіти дистанційного навчання є однією з передумов входження України в єдиний європейський і світовий освітній простір, на черзі дня стоїть завдання розширення і вдосконалення форм дистанційного навчання

Висновки. Дистанційна освіта ставить нові вимоги до студентів, адже Україні потрібні медики нової формації з конкурентоспроможністю європейського чи світового рівнів.

Вища школа це основне джерело кваліфікованих інтелектуальних кадрів. Майбутнє за використанням інформаційних та телекомунікативних технологій, створення наукових банків даних науково-педагогічних інформацій, інформаційно-методичних матеріалів і комунікаційних мереж.

Література

1. Наказ Міністерства освіти і науки України № 406 від 16. 03. 2020 «Про організаційні заходи для запобігання поширенню коронавірусу COVID-19 / mon@mon.gov.ua.
2. Щодо особливостей організації освітнього процесу під час карантину / Лист МОН № 1/9-176 від 25. 03. 20 року // mon@mon.gov.ua.
3. Рекомендації щодо впровадження змішаного навчання у закладах фахової передвищої та вищої освіти. – mon.gov.ua.
4. Литвинова С. Г. Хмарні сервіси Office 365: навчальний посібник / С. Г. Литвинова, О. М. Спірін, Л. П. Анікіна. – Київ.: Компрінт, 2015. – 170 с.
5. <https://ifnmu.edu.ua/uk/studentam/dystantsiine-navchannia>.
6. Скрипник Л. М. Дистанційна сучасна освіта: сучасні реалії та проблеми. Архів клінічної медицини. – № 2 (18). – 2012. – С. 116-118.

4.13. Implementing blended learning for students with EdTech

4.13. Реалізація змішаного навчання студентів засобами EdTech

Цифровий контент набуває все більшого поширення у суспільному житті. Різноманітні гаджети стали доступними та незамінними речами сучасної людини. Змінюється спосіб соціального спілкування, який все більше залучає мережеві технології для віртуальної комунікації. Не дивно, що роботодавці хочуть бачити в своїх майбутніх співробітниках такі якості, як критичне мислення, вміння комплексно вирішувати проблеми, медіаграмотність і знання основ ІТ-технологій, креативність, готовність до неперервної освіти впродовж життя.

Провідним завданням сучасної вищої освіти залишається її відповідність вимогам інформаційного суспільства з орієнтацією на наближене майбутнє. З огляду на це, процес навчання повинен враховувати особливості нових поколінь та вимоги всіх сторін, зацікавлених у навчальному процесі (стейкхолдерів). Сучасне студентство це так звані «діти цифрової епохи» (покоління Z), які народились за часів становлення і розвитку цифрових технологій. Їм притаманні кліпове мислення, мультизадачність, вміння працювати з оцифрованою інформацією. Завдяки Інтернету інформація стає загальнодоступною, пошук фактів у ньому є більш зручним за часом, обсягом джерел і формами презентації, в тому числі й іноземними мовами, ніж відвідування стаціонарних бібліотек.

Проте, відмітимо, що інформація не тотожна знанню. Знання набуваються через суб'єктивне осмислення, інформація ж незалежна і не завжди доходить до стадії усвідомлення. Як справедливо відмічає Андреас Шляйхер «ми живемо на цифровому базарі» [1], а отже будь-яка інформація повинна бути критично оціненою, сепарованою, опрацьованою, структурованою, класифікованою і перевіреною. Саме за таких умов вона перетворюється на знання.

Залучити інформацію, що надається мережею Інтернет в освітній процес і забезпечити підвищення його ефективності покликані Інтернет-орієнтовані технології навчання (ІОТ). Вони базуються на перевагах візуального та емпіричного навчання і дають можливість прискорити розуміння в процесі навчання, замінити одним зображенням тисячу слів, реалізувати мультизадачність і підвищити зацікавленість, пропонують систему заохочення, стимулюють самостійність мислення і розвиток творчих ідей, мотивують до пізнання нового тощо. Використання технологічних інновацій та мережі Internet дає студентам можливість набувати професійної компетентності на основі системних багатовимірних поглядів та вивчення дисциплін з урахуванням їх багатогранності та постійного оновлення змісту [2].

Для залучення ІОТ в освітній процес світова педагогічна спільнота запроваджує концепції електронного (e-learning), мультимедійного та мобільного навчання (m-learning). З одного боку перенос навчання в електронне середовище робить його доступним у будь-який час і в будь-якому місці. Проте людині необхідне спілкування, візуальний і емоційний контакт. Поєднати переваги електронного і традиційного навчання може технологія «змішаного навчання» (blended learning).

Впровадження нової технології в навчальний процес українських закладів вищої освіти потребує ґрунтовного аналізу зарубіжного та вітчизняного досвіду, вдосконалення теоретико-практичних аспектів організації та супроводу змішаного навчання, розробки нових підходів до аудиторного навчання на основі розвитку живої емоційної комунікації між учасниками освітнього процесу та методики застосування змішаного навчання при викладанні окремих дисциплін.

Концептуальні засади змішаного навчання сформовані в роботах американських дослідників: Дж. Реая, Ч. Бонка і Ч. Грейхама, А. Хейнз і К. Проктер та вітчизняних науковців: В. Кухаренка, С. Березенської, К. Бугайчук та інших. Трансформація поглядів цих вчених щодо дефініції поняття «змішане навчання» пройшла шлях від технологічного поєднання «online» і «face to face» підходів, до педагогічно-комунікаційної «ефективної комбінації способів передачі інформації, моделей викладання та стилів навчання, що

засновано на відкритому спілкуванні всіх учасників навчального процесу» [3]. На сьогодні змішане навчання це комбінація педагогічних теорій і технологій, що розуміється дослідниками у вузькому сенсі, як форма аудиторного навчання студентів та їх асинхронної онлайн діяльності, а в більш широкому – онлайн курс, що використовує очні зустрічі та синхронні мережеві технології з асинхронними роботами [4].

В сучасній педагогічній літературі і практиці існують різні думки щодо класифікації моделей змішаного навчання. Найчастіше серед чотирьох основних виокремлюють:

- ротаційну (Rotation Model);
- гнучку (Flex Model);
- «зроби сам» (A La Carte Model / Self-Blend);
- модель збагаченого віртуального навчання (Enriched Virtual Model / Online Driver) [5].

У деяких дослідженнях пропонують шість моделей, додаючи ще Online Lab Model і Face-to-Face Driver Model [6]. Їх порівняльна характеристика наведена в Табл. 1. Відмітимо, що подана класифікація враховує такі критерії, як: роль викладача, місце навчання, методи планування роботи та способи доставки навчального контенту.

Таблиця 1. Порівняльна характеристика моделей змішаного навчання

Назва моделі	Місце навчання	Роль викладача	Роль онлайн роботи в навчанні	Опис моделі
Face-to-Face Driver	аудиторія	безпосередня взаємодія, керування роботою студентів	додаткова	основна частина навчальної інформації вивчається в аудиторії і доповнюється роботою з електронними ресурсами
Rotation (обертання)	аудиторія /онлайн	консультант, дистанційна підтримка	додаткова	студенти навчаються у групах згідно графіку, виконуючи різні види роботи однією з яких обов'язково є он-лайн навчання, а іншими можуть бути навчання у групах, проектна робота, індивідуальні заняття з викладачем, письмові завдання тощо
Flex (гнучка)	онлайн	фасилітатор	основна	студенти працюють за індивідуальним графіком і виконують завдання, що пропонуються на освітніх платформах, за необхідності можлива очна зустріч з викладачем
Online Lab	онлайн	інструктор	основна	студенти працюють в спеціально-обладнаних комп'ютерних класах або віртуальних лабораторіях
Self-Blend	онлайн	дистанційна підтримка	додаткова	студенти самостійно обирають онлайн-курси як доповнення до очного навчання
Online Driver	онлайн	фасилітатор	основна	синхронна/асинхронна взаємодія на освітній платформі між учасника освітнього процесу;

Серед українських викладачів, на нашу думку, більш поширеними є Face-to-Face Driver, Rotation Model, Flex Model, а у зв'язку з пандемією COVID 19 найактуальнішими останні півроку є Online Driver. Саме особливостям організації змішаного навчання за цими моделями, огляду EdTech програм і засобів, що використовуються нами для їх реалізації при викладанні природничих, гуманітарних і спеціальних дисциплін присвячене наше дослідження.

Модель «Face-to-Face Driver», є найбільш близькою до традиційного навчання з необхідністю чіткого слідування навчальному плану, розкладу занять та робочій навчальній програмі (РНП) з дисципліни при організації формальної освіти в університеті. Традиційна робота на лекціях, лабораторних і практичних заняттях доповнюється цифровими

платформами, використанням стаціонарних і мобільних пристроїв як під час аудиторних занять, так і поза ними. Ця модель дає змогу підкріплювати позааудиторну навчальну діяльність студентів спілкуванням під час лекційних та практичних занять і поступово формувати в них навички самостійної роботи.

Flex Model створює умови для інклюзивної освіти людей з обмеженими можливостями, молодих матерів та студентів, що навчаються без відриву від виробництва і також актуальна для студентів заочної форми навчання.

Rotation Model має декілька різновидів: Station Rotation – обертання робочих зон, Lab Rotation – лабораторне обертання, Individual Rotation – індивідуальне обертання, «Flipped Classroom» – «перевернутий клас» (навчання навпаки). На відміну від традиційного навчання в «навчанні навпаки» знайомство з новим матеріалом відбувається поза аудиторією, а студенти або самостійно читають тексти та лекції вдома, або переглядають заздалегідь підготовлений для них відеоконтент. Аудиторне заняття, як зазначалося вище, використовується для вирішення більш складних завдань для закріплення і повноцінного засвоєння матеріалу за допомогою таких стратегій, як аналіз, дискусія, дебати, виконання практичної чи лабораторної роботи тощо.

Мета «навчання навпаки» – це, по суті, переведення студентів із пасивного на активне навчання. При цьому викладач повинен прагнути залучити студентів до навчальної діяльності, яка б формувала у них здатність до самоосвіти, підвищувала рівень навчальної автономії, сприяла розвитку когнітивних, креативних і дослідницьких умінь, розширювала межі їхньої культури, кругозору і свідомості. Зазначені підходи повинні приводити до формування навичок більш глибокого і усвідомленого мислення і обов'язково включати аналіз, синтез і рефлексію. Вважаємо, що технологія «перевернутого навчання» має значні переваги у порівнянні з традиційною лекційно-практичною. Вона стимулює активність студентів, розвиває співробітництво між учасниками навчального процесу, робить навчання більш персоналізованим.

Освіта за моделлю Online Driver здійснюється із застосуванням синхронного та асинхронного підходів.

Основна різниця між ними полягає в одночасній присутності викладача і студента в системі навчання.

Синхронне передбачає «живе навчання», тобто взаємодію шляхом проведення вебінарів, текстових і голосових чатів, зокрема зручним для цього в нашій практиці показав себе Viber.

Асинхронне навчання полягає у самостійній роботі студентів над підготовленим викладачем електронним курсом, наприклад, в рамках дистанційної освіти на освітніх платформах (Padlet, Moodle, Edmodo). Студенти отримують доступ до відео лекцій, завдань для самостійного опрацювання та тестових матеріалів, спілкуються з викладачами та іншими студентами, мають змогу опрацювати додатковий матеріал з певної тематики.

Для реалізації змішаного навчання ринок EdTech пропонує різноманітні засоби та програмні матеріали. Приклади застосування деяких із них в залежності від освітньої мети наведені на Рис. 1.

Детальніше зупинимось на особливостях вищезгаданих програмних засобів.

Padlet.com є сервісом Веб 2. для організації самостійної роботи студентів. Він створений за технологією Whiteboard і є on-line дошкою (певним сховищем) на якій розміщуємо доступні для завантаження презентації та ілюстративний матеріал до лекції (відео, посилання на актуальні статті з теми, основну та додаткову літературу).

Наш досвід підтверджує, що «стіна» Padlet.com може бути використана для організації самостійної роботи студентів на базі технології «перевернутого навчання»: доаудиторна підготовка за підготовленим викладачем теоретичним матеріалом з метою організації дискусії під час розгляду теми на лекції чи семінарі або виконання практичних робіт; опрацювання студентами вузькоспеціалізованої теми, що пов'язана з їх спеціалізацією та

підготовка презентації і виступу з доповіддю на занятті. Після обговорення доповіді студент розміщує свою презентацію на «стіні» Padlet.com для загального користування.

Рис. 1. Функціонал Internet додатків у технології змішаного навчання.

Moodle в нашій країні є найбільш поширеною платформою для організації змішаного навчання за академічними планами вищої школи. Modular Object Oriented Distance Learning Environment являє собою систему управління навчальним контентом, що дозволяє змоделювати віртуальне освітнє середовище зі всіма його обов'язковими складовими.

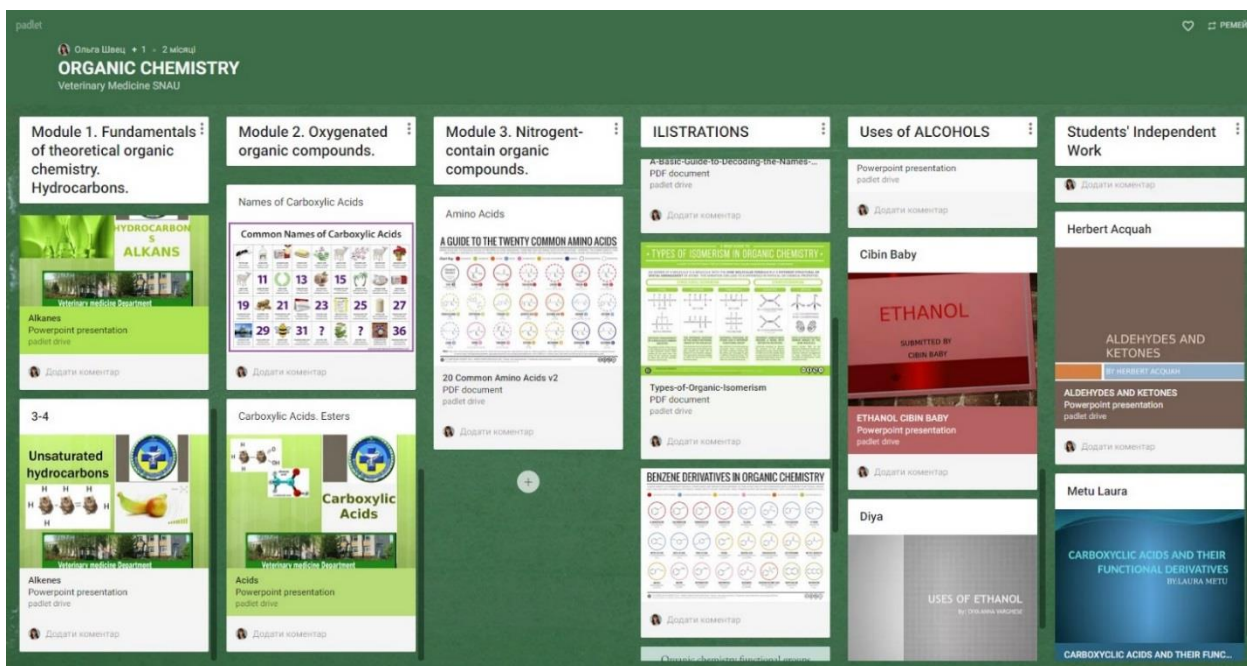

Рис. 2. Приклад стіни Padlet для курсу «Organic Chemistry»

За задумом автора Мартіна Доугіамаса, дана платформа повинна формувати й спиратися на активну позицію студента в навчальному процесі по створенню власної бази знань й умінь за допомогою широкого спектру джерел та інструментів [7]. До останніх

належать освітні ресурси (веб-сторінки, текстові сторінки, дописи, посилання на файли), що дозволяють використовувати різноманітні засоби навчання (текстові документи, відеоматеріали, аудіофайли, різні типи зображень тощо). Особливого значення в навчальному середовищі Moodle набуває можливість організації активного й пізнавального спілкування (ресурси «Форум», «Чат») та зворотнього зв'язку за допомогою надання коментарів і відгуків до виконаних завдань, спільного обговорення, відкритого чи анонімного оцінювання робіт одногрупників (ресурси «Завдання», «Семинар»).

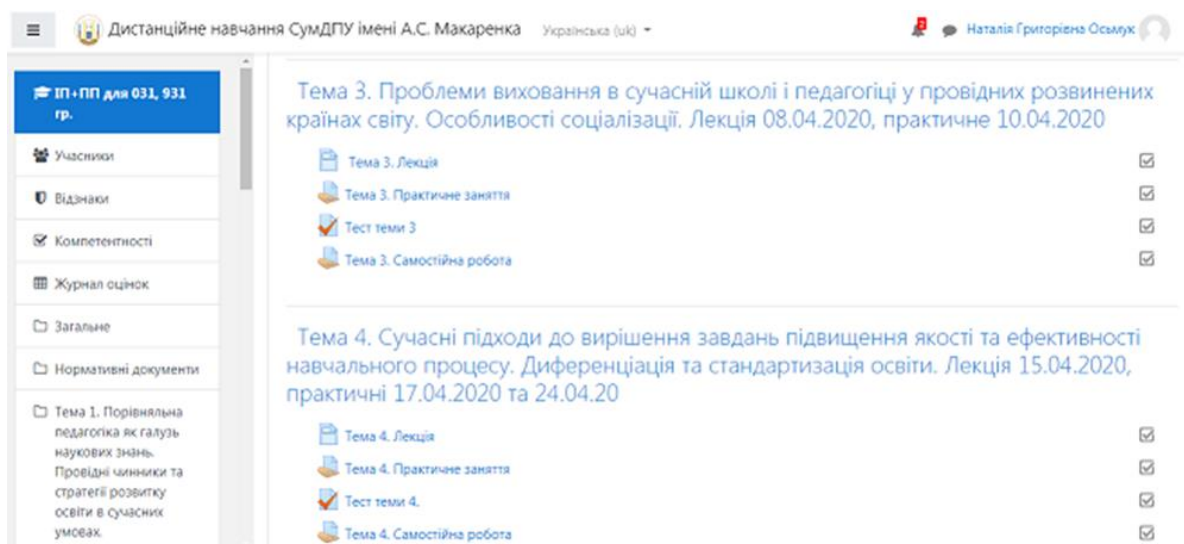

Рис. 3. Скріншот структури курсу в Moodle

На відміну від інших платформ, Moodle модернізується в напрямку організації навчального структурованого, формалізованого, керованого освітнього простору, і за певних умов може бути альтернативою чи самостійною частиною традиційного навчання. Цьому сприяють ресурси, що забезпечують варіативну подачу навчального матеріалу: за тижнями навчання, темами курсу, у формі форуму тощо; навчання в групах, що відповідають академічним; фіксація активності й успішності студентів у електронному журналі; наявність особистих кабінетів; система нагадувань про дедлайн; можливість перевизначення користувачів у разі виникнення непередбачуваних обставин, тощо. Як свідчить досвід, за рахунок асинхронності, простоти користування, інформативності, доступності студенти позитивно оцінюють навчання за допомогою Moodle.

Edmodo – освітня соціальна мережа, яка може безкоштовно поєднувати викладачів, студентів та, за бажанням, батьків і є безпечним середовищем (закрите від зовнішнього впливу, спілкуються безпосередньо учасники освітнього процесу, відсутня реклама) з простою реєстрацією (викладач створює клас і студенти входять до нього за кодом) та доступом на будь-якому девайсі (настільні комп'ютери, мобільних пристроях).

Платформа дозволяє: 1) розміщувати інформацію різного характеру: публікація повідомлень, доступних як всьому класу, так і приватних, створення опитувань; 2) створювати та проводити тестування, при цьому можна дозволити студентам відразу побачити свої бали або, навпаки, відключити цю опцію. Тестові завдання передбачають різні типи відповіді (згоден/не згоден, одне з багатьох, коротка відповідь, заповни пропуски, відповідність); 3) проводити аналіз успішності студентів, визначаючи відсоткову статистику їх навчальної діяльності у вигляді середнього арифметичного всіх робіт, роздавати бейджі-нагороди; 4) створювати цифрові бібліотеки і завантажувати зображення, аудіо та відео файли. У сховищі Edmodo є функція синхронізації з документами Google. Ця опція дає можливість ділитися надбаннями з учнями чи колегами; 5) планувати події, використовуючи Edmodo-planner.

Досвід використання платформи Edmodo для організації дистанційного навчання студентів під час карантину дозволяє виділити такі переваги: доступність і легкість, що

забезпечується можливістю обирати місце і час для навчання; організація командної, партнерської роботи та зворотного зв'язку різного типу й формату; контроль навчальних досягнень із можливістю їх самоаналізу та аналізу викладачем; розвиток у студентів навичок тайм-менеджменту.

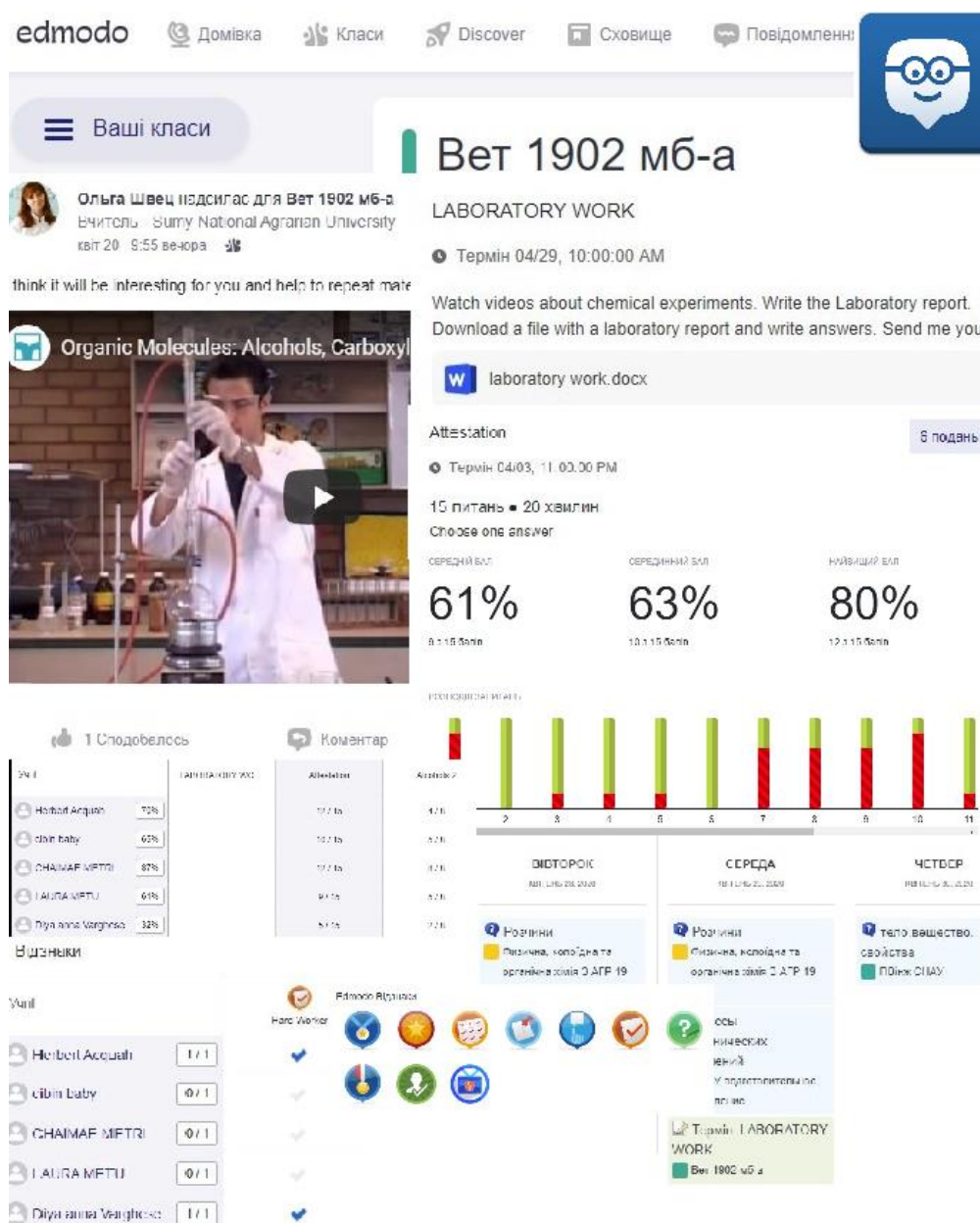

Рис. 4. Колаж із скріншотів, що демонструють можливості платформи Edmodo

Відмітимо, що запровадження дистанційного навчання, як відповідь на поширення пандемії, стимулює розвиток нової освітньої філософії: системи управління навчанням, learning management systems, що знаходить своє практичне відображення в EdTech проектах і застосунках. Особлива увага в яких приділяється підтримці мотивації студентів. Одним із підходів, що допомагає зацікавити в навчанні покоління Z, яке звикло грати в комп'ютерні ігри і спілкуватися в соціальних мережах, є гейміфікація. Вона враховує особливості психофізіології навчання: коли замість боротьби з нудьгою є драйв і позитивні емоції, інформація засвоюється краще. Маємо позитивний досвід використання ігрових додатків Kahoot, LearningApps, Wizer.me при організації змішаного і дистанційного навчання. Зокрема, для швидкого тестування на початку чи в кінці заняття пропонуємо гру в Kahoot яка нагороджує балами, стимулює конкуренцію, передбачає різні види взаємодії студентів (команда проти команди, команда проти проблеми), дає швидкий зворотній зв'язок. З метою

тренування і закріплення знань пропонуємо вправу з сайту LearningApps, а для оформлення звітів по самостійній роботі – інтерактивні робочі листи Wizer.me. Варто зазначити, що відбір і розробка завдань для вищезгаданих сайтів має ключове значення, оскільки гейміфікація без якісного освітнього контенту працювати не буде.

Наостанок відмітимо, що в умовах невідворотності глобальних викликів і загроз, актуальним стає змішане навчання і дистанційна освіта. Їх використання дає змогу розкрити потенціал кожного студента відповідно до його індивідуальних потреб та можливостей. Однак, варто пам'ятати, що змішане навчання – це не просто використання технічних засобів навчання, а якісно новий підхід, що трансформує структуру та зміст навчання, змінюючи традиційні ролі викладача та студента, а також навчальне середовище. Його неодмінною складовою стають різноманітні EdTech технології, для результативного використання яких, важливим є розробка якісного україномовного освітнього контенту. При цьому провідну роль відіграє інформаційна компетентність викладача та рівень його професіоналізму. Водночас, студенти й викладачі підкреслюють, що відсутність емоційної взаємодії значно ускладнює навчання, отже, навіть ефективно організоване дистанційне навчання, не може повністю замінити безпосереднє спілкування між учасниками освітнього процесу.

Література

1. Андреас Шлейхер. Найкращий клас у світі: як створити освітню систему 21-го століття / Переклала з англ. Ганна Лелів. – Львів: Літопис, 2018. – 296 с.
2. Семеніхіна О. В. Нові парадигми у сфері освіти в умовах переходу до SMART-суспільства [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.
3. Heinze, A. and Procter, C. Reflections on the Use of Blended learning. Proceedings of Education in a Changing Environment, University of Salford, Education Development Unit, 2004 Available: <http://usir.salford.ac.uk/1658/>.
4. Теорія та практика змішаного навчання: монографія / Кухаренко В. М., Березенська С. М., Бугайчук К. Л. та ін.; за ред. В. М. Кухаренка. – Харків: Міськдрук, НТУ ХПІ, 2016. – 284 с.
5. Blended Learning: The Evolution of Online And Face to Face Education from 2008-2015, In *Promising practices in blended and online learning*, A. Powell, J. Watson, P. Staley and others. July, 2015. Available: [http://www.inacol.org/wp-content/uploads/2015/07/iNACOL_Blended-Learning-The-Evolution-of-Online-And-Face-to-Face Education-from-2008-2015.pdf](http://www.inacol.org/wp-content/uploads/2015/07/iNACOL_Blended-Learning-The-Evolution-of-Online-And-Face-to-Face-Education-from-2008-2015.pdf). Accessed on 2 June, 2019.
6. M. Guido. *How to Put the Six Blended Learning Models into Action [+ Examples & Download]*. [Online]. Available: <https://www.prodigygame.com/blog/six-blended-learning-models-examples-download/>. Accessed on 2 June, 2019.
7. Система електронного навчання ВНЗ на базі MOODLE: Методичний посібник / Ю. В. Триус, І. В. Герасименко, В. М. Франчук // За ред. Ю. В. Триуса. – Черкаси, 2012. – 220 с.

4.14. The psychohygiene in special education

4.14. Психогігієна у спеціальній освіті

Спеціальна освіта переймається питаннями вивчення осіб з особливими освітніми потребами. Діти з особливими освітніми потребами є однією з найбільш чутливих верств населення, напевно, у кожній державі. У наш час фахівці відносять до цієї групи не тільки, як було прийнято раніше, дітей з особливостями зору, слуху, мовлення, інтелекту, емоційного розвитку, опорно-рухового апарату, складними порушеннями, але і обдарованих дітей, дітей з порушеннями поведінки, тих, що знаходяться з різних причин у стресовому стані, безпритульних, сиріт, біженців тощо. Всі ці діти, як і інші люди, долають життєві проблеми, проте відчувають більші труднощі, тому потребують особливої уваги з боку суспільства в цілому та окремих його складових.

Дослідженнями підтверджено, що у країнах з більш високим рівнем розвитку соціуму та спроможності держави в цілому і населення зокрема, перебування цих осіб є більш комфортним з різних точок зору, відбувається також випередження щодо підходів соціуму до цих дітей. Сучасна ж спеціальна освіта двадцять першого століття в нашій державі виокремилася з радянської дефектологічної науки і практики та системи спеціальної освіти незалежної України, модернізувавшись до системи освіти з ознаками інклюзії.

У «Національній доповіді про стан і перспективи розвитку освіти в Україні» стверджується, що за часи незалежності освіта дітей з особливими потребами зазнала істотних трансформаційних змін: від інституалізації до інклюзії. «Нині важливою умовою системного реформування освіти дітей з особливими потребами є комплексне розв'язання завдань, пов'язаних із нормативно-правовим, організаційно-фінансовим, кадровим, науково-та навчально-методичним забезпеченням їхнього навчання та виховання [2, с. 68]. «Прикметною ознакою сучасного функціонування та розвитку української спеціальної освіти (освітньої системи для осіб з особливими потребами) стало прагнення до деінституалізації та забезпечення доступності усіх освітніх ресурсів на основі урахування індивідуальних особливих потреб, що є основоположними засадами інклюзивної освіти» [2, с. 68].

Беззаперечним є факт, що ставлення держави до осіб високого психологічного ризику, до якого ми відносимо і дітей з особливими освітніми потребами, прагне керуватися нормами міжнародного співтовариства. В Україні існує бінарна модель освіти даної категорії дітей, коли наявні як спеціальні заклади освіти, де є можливість одержати освітні послуги у спеціально створених умовах, перебуваючи у закладах, де працюють переважно спеціально навчені фахівці, які мають спеціально-педагогічну університетську освіту, так і є можливість надання освітніх послуг в умовах інклюзії, у загальноосвітніх навчальних закладах, розташованих безпосередньо за місцем проживання дитини. При цьому під час вибору закладу принципово важливою є думка батьків дитини і самої дитини. Відмітимо, що знаходяться прихильники як першого, так і другого варіанту типу навчання та виховання.

У зв'язку із загальною тенденцією зростання інтересу до людини, її внутрішнього світу на початку XXI століття змінюється розуміння суті, інакше починає оцінюватися значення гуманістичного підходу до досліджень проблеми інклюзії дитини із особливими освітніми потребами у життя суспільства [8, с. 162].

Пандемічна криза також внесла свої корективи у життя людей майже в усьому світі. Вплинула вона і на особливості освітнього процесу як дітей з особливими потребами, так і на форму навчання у вищій школі. Напевне, більшість учасників освітнього процесу відчула різноманітні психологічні та технологічні особливості та труднощі. Досить часто наявним виявився брак психологічних засобів профілактики та захисту від принципово інших проблем.

Мета публікації: 1) проаналізувати психологічні особливості учасників процесу спеціальної освіти в нашій державі у звичайних умовах та в умовах пандемічної кризи; 2) дослідити можливості використання засобів психогігієни з метою профілактики та

подолання проблем психологічного стану особистості, причетної до спеціальної освіти, структурувати методи зменшення психологічної напруги, спрямування енергії у позитивне русло.

В усьому прогресивному світі і в Україні зокрема науковці та практики прагнуть глибоко проаналізувати потреби та можливості як суспільства, так і його конкретних інституцій щодо оптимізації життя людей з особливими потребами. Питання психофізіологічних особливостей дітей із особливими потребами, закономірності їх навчання і виховання, особливості спеціальної освіти цих дітей та особливості їх розвитку, шляхи соціальної адаптації та реабілітації цієї категорії осіб досліджували у своїх працях В. Бондар, Л. Вавіна, Л. Виготський, В. Засенко, В. Золотоверх, Г. Мерсіянова, Т. Сак, В. Синьов, Л. Фомічова, О. Хохліна, М. Шеремет та інші.

Дітям з особливими потребами необхідно створити особливі умови для оптимальної та позитивної соціальної адаптації, адже на відміну від звичайних дітей, показниками розвитку яких є нормальна робота головного мозку, його кори; нормальний фізичний розвиток, збережена працездатність, нормальний тонус нервових процесів; збережені органи чуття, забезпечення ними ефективного зв'язку дитини із зовнішнім світом; систематичне виховання і навчання дитини у сім'ї, дитячому закладі освіти і загальноосвітній школі, діти, розвиток яких обтяжено органічним порушенням, яке може виникнути внаслідок відсутності або недорозвинення певного органу або його частини (діти з генералізованими – розумова відсталість, та ізольованими – затримка психічного розвитку, особливості зору, слуху, рухів і мовлення) та функціональними ураженнями, ураженням функцій органу або загальних функцій всього організму без порушення тканини органу (неврози, психоневрози, психопатія, психози, порушення поведінки), вони мають потребу в особливих методах освіти.

Психологічні особливості цих дітей, безумовно, є індивідуальними для кожної дитини і для кожної групи дітей, але є і спільні, такі, які ушкоджують процес нормальної соціальної адаптації, соціалізації. Тому «діяльність фахівця з дітьми з особливими освітніми потребами вимагає від педагогів високого рівня розвитку особистості, наявності рис характеру, психогігієнічних знань, умінь, навичок, які дозволять ефективно здійснювати професійну діяльність, зберігаючи власну особистість, гарне самопочуття, настрої, соціалізацію у всіх сферах життя» [5, с. 128].

Тим більш ускладнюється завдання суспільства в умовах пандемічної кризи, коли на подолання інших життєвих негараздів нашаровуються специфічні труднощі, пов'язані з психологічними проблемами – страхом, фрустрацією, стресом від перебування у самоізоляції, часто в умовах обмеженого простору, необхідності змінити звичний спосіб життя, перебудувати графік та умови проведення навчального процесу у закладі освіти, з матеріальними, фізичними проблемами.

В. Луканова, пише, що «епідемії і пандемії – малярії, туберкульозу, чуми, холери, натуральної віспи тощо – неминучі супутники людства протягом всієї його історії, певні ознаки становлення самого людства у взаємозв'язку з навколишнім середовищем» [1, с. 90]. Спираючись на праці Л. Монтаньє та Ф. Барре-Сінусі, які отримали у 2008 р. Нобелівську премію за відкриття і дослідження вірусів ВІЛ/СНІД, Р. Галло, Е.Дж. Бека, Н. Майса, праці Б. Черкаського «Глобальна епідеміологія», «Епідеміологічний діагноз» та «Системний підхід в епідеміології», В. Гранітова, В. Покровського тощо, вчена стверджує, що «пандемія – складний феномен, що підтверджується існуючими спробами визначення цього феномену» [1 с. 53], і визначає пандемію як один з незмінних супутників існування людства з давніх часів, про що свідчать як тексти релігійно-міфологічної спрямованості, так і зафіксовані події в історичному бутті: «Пандемія є завжди надзвичайною ситуацією, яка загрожує самому існуванню людства», під час якої «глобальна соціально-екологічна епідеміологічна система забезпечує збереження та розповсюдження інфекцій у планетарному масштабі. Однак, таке збереження і розповсюдження, з одного боку, спрямоване на руйнацію життя в біологічному і соціальному сенсі, а з іншого боку, включає певні механізми протидії.

Пандемія є катастрофічною подією, яка, по-перше, охоплює просторові, часові параметри, по-друге, впливає на цілі суспільства, їх історичну долю, по-третє, безпосередньо торкається долі людей. Давньогрецьке слово «катастроφή» містить такі сенси як «смерть», «загибель», «винищення», а також «переворот», «початок розв'язки». Водночас, пандемія є радикальною подією. Слово радикальний окрім таких синонімів як «екстремальний», «революційний», «фундаментальний» має зв'язок з латинським словом «radix», що означає коріння, основу, виток. Тобто поряд з можливістю загибелі, тотального винищення пандемія містить у собі поворот до певних буттєвих основ, корінь, витоків» [1, с. 70].

У подібних умовах вимоги до педагогічних працівників, які безпосередньо відповідають за розвиток, навчання, виховання дитини, крім того, що вони і так є дуже високими, посилюються. Адже педагогу в екстремальних умовах, до яких ми відносимо ситуацію ведення процесу навчання і виховання під час пандемічної кризи, необхідний ще більш високий рівень сконцентрованості на власному самозбереженні, психічному та психологічному стані, який необхідно наближувати до якомога більш повного здоров'я, моральних якостей, організованості, питаннях моралі, етики, етикету, підтриманні гарної фізичної форми з метою і особистісної життєздатності, і збереження можливості допомагати у розвитку вихованцям, а часто і членам їхніх родин.

Відразу хочемо підкреслити необхідність планування здійснення педагогами психологічної допомоги, підтримки своїм учням з особливими потребами. Для цього потрібні, на нашу думку, не тільки знання, отримані у вищому навчальному закладі, але ще й особистісні риси, такі почуття, як любов, доброта, емпатія, толерантність, гуманізм, енергія, активність та інші.

Ця ж тенденція є характерною і під час продовження процесу навчання майбутніх спеціальних педагогів в умовах карантину в дистанційному режимі, адже вони мають бути готовими до діяльності, розуміти виклики сьогодення і майбутнього, одержати певне «загартування» перед здійсненням безпосередньої практичної діяльності. «Конструкт психогігієнічної структури особистості студентів, майбутніх спеціальних педагогів передбачає дотримання як суто фізичних, так і емоційних, особистісних, духовних складових ведення здорового способу життя. Основні напрями ортобіозу особистості майбутнього фахівця спеціальної освіти передбачають дотримання складових здорового способу життя, правильного харчування, можливо, дієти, помірному руху, виконання оптимальних для підтримання гарного самопочуття фізичних вправ, перебування на свіжому повітрі, профілактика порушень постави, системних захворювань організму [5, с. 131].

В. Луканова, аналізуючи особливості виходу з такої критичної ситуації, як пандемія, пише: «Людина і людство повинні шукати засоби для всебічної допомоги один одному. Щоб це було можливим, необхідна прив'язаність один до одного і ця прив'язаність досягається завдяки любові. Тому саме ця онтологічна тріада «допомога – прив'язаність – любов» є основою майбутнього людства. При цьому, слід пам'ятати, що поки існує дисгармонія, доти людство буде шукати певних рішень, виходів» [1, с. 187].

Сучасну психогігієну пов'язують з ім'ям К. Бірса (Clifford Whittingham Beers, 1876-1943), американського письменника і громадського діяча, одного із засновників психіатричної реформи в США на початку ХХ століття, активіста руху з охорони психічного здоров'я, засновника руху психогігієни, який, після пережитого у 1900 році нервового зриву, з симптомами тяжкої депресії провів три важких роки в різних лікувальних установах США. Про пережите він розповів у книзі «Розум, що знайшов самого себе» («A mind that found itself», 1908), поява якої була справжньою подією, на яку відгукнулися і психіатри, і широка публіка. Вирішено було звернути увагу на стан душевнохворих і, тим більше, на здорових, які знаходяться з певної причини в нестійкій рівновазі.

Психогігієна стала порівняно новим розділом клінічної психології, що орієнтується на попередження у першу чергу психічних перевантажень і неправильного розвитку у самому ранньому дитинстві (до школи), в другу чергу – напруги (стресів) в результаті конфліктів, виникаючих в цей період.

Завдання психогієни є оздоровчими, освітніми (пізнавальними), виховними, корекційними, а засобами психогієни – як давно визнані людством, традиційні, схожі і, водночас, такі, що відрізняються у різних народів, або такі, що описано у медичних, філософських, психологічних, художніх творах, як класичні, так і індивідуальні. Важливими при цьому є усвідомлення, осмислення, внутрішнє налаштування, установка, мотивація, здійснення практичних дій щодо попередження шкідливого впливу на людину різноманітних чинників, зовнішніх та внутрішніх, спрямування енергії у позитивне, творче, оздоровче, розвивальне русло.

Відмітимо, що наявність у педагога розвиненої духовності, гарного, міцного здоров'я є необхідними, адже розвиток духовної культури та здорового способу життя обумовлює здатність до самоактуалізації, духовної самореалізації, формування вмінь духовно-практичної діяльності, пошуку духовно-моральних та естетичних ідеалів, свідомої роботи з виховання духовного світу студентів і суспільства в цілому. «Виховання культури здоров'я передбачає навчання людини практичних навичок фізично привабливого, духовно здорового способу життя як еталону природної поведінки. Сьогодні ми визначаємо здоров'я як стан повного фізичного, духовного та соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб та фізичних вад. Однією з умов здоров'я людини є здоровий спосіб життя – спосіб життєдіяльності людини, метою якого є формування, збереження й зміцнення здоров'я; усвідомлене, активне ставлення до власного здоров'я, акумулювання певних позитивних або нейтралізація негативних факторів, зовнішніх і внутрішніх. психологічна захищеність – відносно стійке позитивно емоційне переживання й усвідомлення індивідом можливості задоволення основних потреб і забезпеченості власних прав у будь-якій, навіть негативній ситуації, і під час виникнення обставин, які можуть блокувати або ускладнити їхню реалізацію. Необхідною є релаксація (від лат. *relaxatio* зменшення напруження, розслаблення) – стан спокою, розслаблення, який виникає внаслідок зняття напруження, після сильних переживань або фізичних зусиль профілактика психічних та фізичних хвороб. Не менш важливо дотримуватися основ гігієни, здорового харчування, що сприяє нормальному функціонуванню людського організму» [7].

Серед психологічних конструктів, які мають бути опановані під час навчання у закладі вищої освіти, одним з найважливіших є, на нашу думку, психічне здоров'я, що передбачає наявність механізмів і структури психічних процесів та станів, здатності саморегуляції та регуляції власної діяльності, координації діяльності згідно з нормативами часу та простору. Знання, формування і самоспостереження, розуміння як наявних проблем, так і знаходження шляхів їх подолання, розвиток психологічної гнучкості, почуття гумору, опанування ефективних технологій профілактики та подолання стресу дозволять відчувати себе більш впевнено, долаючи життєві шляхи.

Реалізація цього напрямку підготовки майбутніх фахівців спеціальної освіти можлива, на нашу думку, як під час опанування предметів психологічного циклу, так і під час факультативних занять, гуртків, здійснення наукової роботи у вигляді написання статей, проектів, участі у тренінгах, ведення здорового способу життя, наявність творчого підходу до його перебігу. Досить новою і цікавою технологією вважаємо можливість проходження курсів на спеціально створених он-лайн платформах [6, с. 226-227].

Значний всебічний потенціал у спеціальній освіті має трудове виховання. Ми вважаємо, що «людина, яка працює, виконуючи різноманітні види діяльності, вдосконалює свою особистість, душевний і духовний розвиток, психіку. Особливо позитивну психотерапевтичну дію здійснює виконання тієї трудової діяльності, яка підвищує настрій. Під час праці відбувається знайомство дітей з народними ремеслами» [8, с. 162].

Корисними засобами психогієни можуть стати фізично-духовні практики – режим відпочинку і праці, планування, ведення щоденника, наповнення часу корисними і цікавими справами, йога, медитація. *Прикладом позитивного спрямування енергії є психогімнастика* – одна з форм психотерапії, при якій вплив на психіку заснований на руховій експресії, міміці, пантомімі, а вправи спрямовані на зменшення напруженості, скорочення емоційної

дистанції, вироблення вміння висловлювати почуття, побажання, та аутогенне тренування, що базується на максимальному психічному і м'язовому розслабленні у поєднанні із самонавіюванням, яке є центром психогімнастики й методом корекції порушеного стану особистості. Психом'язові тренування – послідовне напруження і розслаблення м'язів рук, ніг, тулуба, шиї і обличчя сприяють психофізіологічному спокою, відтворенню сили, заспокоєнню.

Психогігієнічними засобами, які доцільно використовувати у спеціальній освіті, у тому числі під час пандемічної кризи, є засоби арт-терапії (термін введено до наукового обігу англійським лікарем і художником А. Хіллом у 40-і рр. ХХ ст., у перекладі з англійської означає «зцілення мистецтвом»): музикотерапія, терапія образотворчим мистецтвом, танцетерапія, драматерапія, казкотерапія, піскова терапія тощо. «Мистецтво має значні можливості для покращення підготовки фахівців в умовах зростання інтересу до людини, прагненням наблизити її життя до цивілізаційних норм і є тією гармонійною частиною духовного багатства особистості, яке формує її внутрішній світ, розвиває в неї естетичні, інтелектуальні та моральні почуття. Воно сприяє всебічному розвитку особистості, формуванню у неї почуття прекрасного, здатності сприймати і розуміти красу в природі, побуті та праці. Переживання й емоції є джерелом енергії, які можуть змінюватися за допомогою мистецтва. У процесі творчого зв'язку одна форма мистецтва стимулює й розвиває іншу», а «знання та використання естетичних та змістових надбань української культури та педагогіки не тільки сприятиме узагальненню знань у царині народного і професійного мистецтва, здобутків минулого й сучасного, а й надаватиме корекційній діяльності більш глибокого автохтонного змісту, сприятиме здійсненню більш ефективних психокорекційних впливів і появи кращих результатів у дитячому розвитку» [3, с. 103].

Засобом, що поєднує танці, вправи з фізичної культури, є ритміка – система фізичного і музично-ритмічного виховання, заснована на чергуванні рухів, визначених за тривалістю виконання та характером докладених зусиль, спрямована на формування почуття ритму; система фізичних вправ, яка побудована на зв'язку рухів з музикою. Для позначення даного виду терапії пропонують термін «кінезітерапія» (варіанти назви – кінезіотерапія, кінезіотерапія, kinesiotherapy, від давньогрецького «кінезис» – рух + «терапія» – лікування або лікування рухом) – напрям фізіотерапії, який передбачає виконання активних і пасивних рухів, певних вправ лікувальної гімнастики та роботи на тренажерах для досягнення конкретного терапевтичного результату.

Основу ритміки складають ритм (біоритмічна основа функціонування організму) і музично-ритмічні рухи у як засіб розвитку психомоторної, емоційної та фізичної сфер організму.

Навчальним предметом, який забезпечує ефективний напрямок у системі корекційно-розвивальної, реабілітаційної роботи щодо подолання психофізичних і мовленнєвих порушень, є логоритміка (грец. λόγος – мова і лат. rhythmus – ритм), своєрідна форма активної терапії, засіб впливу у комплексі методик та навчальна дисципліна, що збагачує знання студентів методиками корекційної роботи. Логоритміку розглядають як складову частину лікувальної ритміки, один із засобів впливу і систему рухових вправ, пов'язаних з одночасною активністю мовлення. Під впливом регулярних логоритмічних занять в організмі і психомоториці відбувається позитивна перебудова різних систем. Основними поняттями логоритміки є: ритміка, ритмічні здібності, рух, рухова навичка, рухливі ігри, ритм, музичний ритм, тепінг, словесний ритм, психотерапія, аутогенне тренування, тілесно-орієнтована терапія, психосоматика, кінезітерапія, слухання, арт-терапія, музичне виховання, музика, музикотерапія, музичні інструменти, емоції, естетичні почуття, настрій, танець, музично-ритмічні етюди, гра, казка [4].

Таким чином, аналіз психологічних особливостей учасників процесу спеціальної освіти в нашій державі у звичайних умовах та в умовах пандемічної кризи свідчить про наявність вагомих причин для поглиблення уваги наукового співтовариства до категорій населення, які потребують особливої підтримки та захисту внаслідок більшої фізичної та психологічної

уразливості. Також дослідження можливостей використання засобів психогієни з метою профілактики та подолання проблем психологічного стану особистості, причетної до спеціальної освіти, свідчить про надзвичайно широкі можливості змісту даного розділу клінічної психології щодо покращення життя та здоров'я, у тому числі в умовах пандемічної кризи, а широкий вибір методів зменшення психологічної напруги, спрямування енергії у позитивне русло, наданий психогієною, таких, як працетерапія, арттерапія, логоритміка тощо, дозволить зробити цей процес більш ефективним.

Подальші наукові розвідки ми плануємо присвятити дослідженням засобів етнопедагогіки з метою їх подальшого використання у психогієні.

Література

1. Луканова В. В. Феномен пандемії: підгрунття, сутність, динаміка (соціально-філософський аналіз). Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії». Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара, Дніпро, 2019. 252 с.
2. Національна доповідь про стан і перспективи розвитку освіти в Україні / Нац. акад. пед. наук України; [редкол.: В. Г. Кремень (голова), В. І. Луговий (заст. голови), А. М. Гуржій (заст. голови), О. Я. Савченко (заст. голови)] ; за заг. ред. В. Г. Кременя. Київ: Педагогічна думка, 2016. 448 с. Бібліогр.: с. 21. (До 25-річчя незалежності України).
3. Шишова І. О. Корекційна освіта і мистецтво. Наукові записки. Випуск 139. Кіровоград: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2015. С. 127-131.
4. Шишова І. О. Логоритміка. Навчально-методичний посібник. Кропивницький: ФОП Піскова М. А. – 2019. – 104 с.
5. Шишова І. О. Ортобіоз особистості майбутнього фахівця спеціальної освіти. Сучасні виклики і актуальні проблеми науки, освіти та виробництва: міжгалузеві диспути [зб. наук. пр.]: матеріали VI міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (Київ, 1 липня 2020 р.). С. 124-132.
6. Шишова І. О. Психологічна складова у підготовці майбутніх педагогів спеціальної освіти. Психологічний і педагогічний дискурс: наукові записки вчених: збірник матеріалів конференції / за заг. ред. проф. Т. О. Олефіренка. Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. С. 225-227.
7. Шишова І. О. Розвиток духовності й культури здоров'я особистості викладача. Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка. 2007. Випуск XVI. Частина 1: Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Сучасні тенденції розвитку освіти в Україні та за кордоном» / Горлівський ДПІ іноземних мов. 8-9 листопада 2007 р. Івано-Франківськ: Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету, 2007. С. 320-327.
8. Шишова І. О. Соціальна адаптація дітей з особливими освітніми потребами засобами праці. Наукові записки. Ред. кол.: В. Ф. Черкасов, В. В. Радул, Н. С. Савченко та ін. Вип. 177. Частина II. Серія: Педагогічні науки. Кропивницький: РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2019. С. 160-163.

Annotation

Part 1. Organization and Management of Education in a Pandemic Crisis

- 1.1. **Veronika Khalina, Vyacheslav Butskiy, Anastasiya Ustilovska. Changing the educational paradigm under the influence of the crisis.** The crisis visualized all the possible predictions that futurologists were making about global ecosystem trends and made many long-term scenarios a reality now. This requires a strong mobilization effort to adapt to new conditions. In the context of information inflation and the restructuring of the usual world order, the acceleration of all socio-economic processes and the transformation of the global perception of reality, a change in the educational paradigm is a necessary precondition for adaptation and, even, survival in complete uncertainty.
- 1.2. **Uliia Bardashevsk. Organization of managerial activity of the head of a general secondary education institution in terms of a pandemic crisis.** Based on anonymous online surveys conducted by the State Service for Education Quality, the Office of the Education Ombudsman and the Center for Innovative Education “On. World”, the managerial activity of the head of the general secondary education institution in the conditions of pandemic crisis is considered. The influence of organizational culture on the effectiveness of the implementation of the educational process during the introduction of quarantine is studied. The problems of the organization of training of pupils with use of technologies of distance education are allocated and the ways of their decision are offered.
- 1.3. **Inesa Gnitko. Organization of innovation policy in the field of professional training of public servants at occupational health in a pandemic crisis.** The article considers the issues of professional education of public servants, namely, the implementation of innovation policy to ensure and support it. In the context of the pandemic crisis and the socio-economic crisis, the state faces a number of issues that need to be addressed immediately. One of such issues is the education and development of professional competencies of public servants, provided that their professional health and professional longevity are preserved.
- 1.4. **Oksana Gomotiuk. Features of the organization of the educational process in quarantine: positives and negatives.** The investigation analyzes the experience of organizing online training by the Department of Information and Socio-Cultural Activities of Ternopil National Economic University in the conditions of declared quarantine. Possibilities of communication in this period are defined, the estimation of the changes which have occurred in rendering of educational services is carried out. The main educational platform was the MOODLE platform, which presented lecture courses for students, consolidated knowledge through a system of final testing, generalization of material through the processing of various tasks. In addition, various online platforms have been used in pedagogical practice to create a learning environment that would allow students to realize the goals, pace, method of learning, while fulfilling the program results of the learning process. Problematic and debatable issues have been identified.
- 1.5. **Valentyna Honcharuk, Vitalii Honcharuk. Problems of higher education in the pandemic crisis conditions and ways to solve them.** The pandemic crisis caused the deterioration of the national economic situation and impoverishment of the population, which negatively affected the organization and functioning of higher education. The crisis has revealed weaknesses in higher education and forced educators to seek solutions to a significant number of problems, including: the organization of distance learning and research of teachers and students, student assessment, teaching practices, implementation of organizational and

educational work. The pandemic threat has prompted educators to quickly adapt to the new conditions of the educational process, to establish online cooperation with higher education students, to check and evaluate their achievements and conduct all other activities with them.

- 1.6. ***Liudmila Zagorodnya, Tetiana Yamilova. Experience in organizing a distance form of educational process for interns at Odesa National Medical University.*** The article considers the use of distance learning technologies in the system of postgraduate training of graduates of the medical faculty of Odesa National Medical University to qualify as a specialist in “Internal Medicine” in quarantine due to the pandemic COVID-19. The process of organizing lectures, seminars and practical classes for interns, methods of providing material for the preparation and forms of control over the assimilation of the material are covered. The importance of the teacher in the organization of distance learning.
- 1.7. ***Nataliia Zlenko, Natalia Shalyhina. Current problems and prospects of education development in the condition of pandemic crisis.*** The article examines the current problems of education as a priority area of socio-economic development of society in a pandemic crisis. The main trends in the development of education in the context of globalization and European integration processes and the main trends in public education policy at the present stage are identified. The strategic tasks of education development in the conditions of pandemic crisis are described.
- 1.8. ***Nataliia Kaliuzhka, Nelia Samoilenko. Organization of distance learning in a pandemic crisis.*** The article reviews and considers the practical experience of organizing distance learning at the Pereyaslav-Khmelnytskyi Hrihoriy Skovoroda State Pedagogical University; the definition of the concept “distance learning” is given. The primary tasks and threads for the development of universities in the current conditions are determined; systematics of digital tools and technologies for organizing distance learning is submitted, and its basic principles, beneficial and negative impacts are revealed; tips that classical education can take into account in order not to completely stop the educational process are highlighted.
- 1.9. ***Tetiana Katkova, Tetiana Kurova, Natalia Volkova, Irina Kniazhenko. The processes and cases of mathematics education at Ukraine in the context of the coronavirus pandemic.*** The COVID-19 pandemic has affected most countries of the world and almost all spheres of public life, and the education system is no exception. This article discussed specifics of the organization and managing of distant training and learning of mathematics in the Ukraine, with the Covid-19 lockout circumstances. Forms and methods that allow to achieve the expected results of distance learning and allow to obtain adequate feedback from students are studied.
- 1.10. ***Serhii Matiukh, Hanna Krasylnykova, Larysa Liubokhynets, Viktor Lopatovskyi. The features of the organization of the educational process at the university with the use of distant technologies during the pandemic period.*** In the article the experience of Khmelnytskyi National University in organizing educational activities using distance learning technologies during the COVID-19 pandemic period highlighted. The features of conducting educational classes, organization of independent work and practical training of higher education applicants, control measures are characterized. It is noted that the basis of higher education applicants at the university for the period of quarantine restrictions was the subsystem Moodle, which contains more than 3,000 electronic educational and methodological complexes, as well as e-mail and messengers Viber, Telegram, WhatsApp, web service Google Classroom; Big Blue Button services, Zoom Video Communications, etc.
- 1.11. ***Liudmyla Pashko. Professional formation for the implementation of national representation in public authorities as a condition for overcoming the pandemic crisis in Ukraine.*** Modern approaches to understanding are substantiated and the definition of national representation as a special form of democracy and the leading democratic

principle of organizing the activities of public authorities and elected collegial bodies of all levels is proposed. It was emphasized that the condition of overcoming the pandemic crisis in Ukraine should be the professional training of state managers to implement public representation in public authorities at all levels and restore the functioning of the presidential personnel reserve. The priority tasks of the National Academy of Public Administration under the President of Ukraine at the stage of overcoming the pandemic crisis are highlighted.

1.12. *Lidiia Pletenytska, Olena Lastochkina.* Problems of financing education in the condition of a pandemic crisis. The article analyzes the current problems of financing education and science in Ukraine in a pandemic crisis. Alternative sources of financing of education and science of Ukraine are offered taking into account experience of different countries. The priority directions of improvement of the system of financing of education in the conditions of pandemic crisis are outlined.

1.13. *Viktoriia Pohorila, Svitlana Slabynska.* Prospects for the development of professional advanced education in the context of the pandemic crisis. Social distancing has also affected education at all levels, and will continue to modulate it for some time, as learners and teachers cannot physically meet during the learning process. The whole process of students' competence studying depends on the coordinated system of professional higher education's organization. The issue of digitalization in the educational space is important. Innovative pedagogical activity provides an opportunity to improve the quality of knowledge through the project technology as one of the leading methods of updating the educational process.

1.14. *Yana Suchikova, Tadeusz Pokusa, Dariusz Stanuchowski.* Ensuring the quality of training and quality organization of labour protection in quarantine: a retrospective review. The paper presents a brief overview of scientific research to ensure the quality of education and quality organization of labour protection during quarantine. Thanks to national and global support, such studies have recently been most in demand. The analysis of reporting publications revealed a number of unresolved issues regarding the organization of education and work in isolation. It is necessary to comprehensively identify the factors that affect the quality of these processes. It is also necessary to develop specific recommendations that will take into account the various factors that affect the quality of educational and employment processes remotely.

Part 2. Education of preschool and school age children in a pandemic crisis

2.1. *Svitlana Lystiuk.* Practical approaches to the study of local history and culture using Internet resources. The article is devoted to the problem of organizing distance learning of local history and culture with a visual database of ethnographic Internet resources. The author offers practical approaches to teaching courses in local lore and culture, based on the Baba Yelka's information platform. This is a folklore and ethnographic project from Central Ukraine, which seeks and researches examples of authentic folk culture in order to restore and promote it among youth. Baba Yelka creates scientific and cognitive online content, which is a valuable visual basis for the development of distance lessons and creative student projects.

2.2. *Eugenia Ryzhuk.* Challenges teachers of English face while introducing online learning at secondary schools of Ukraine. The quarantine introduced due to the pandemics of COVID-19 made teachers dramatically change the format of learning. Teachers ought to master digital innovations or give up their job. Introducing online learning has both advantages and disadvantages. Practice proved that students are inclined to be positive about distant learning. But that depends on several factors, the age and level of students are the most important two. Teachers experience a number of challenges while introducing online

learning. As for objective difficulties, technical problems come in first place. They can be dealt with. Social problems, like exclusion from educational process due to the absence of smartphones or computers can be solved only with the help of the whole community.

- 2.3. Antonina Kononchuk. Conceptual principles for promoting the health of youth.** The social significance and the urgent need to form the personal responsibility of youth for health as a strategic task for Ukraine and other countries are revealed. The choice of conceptual bases for promoting the health is substantiated, namely: the concepts of "health", "responsible attitude to health", "healthy lifestyle" in the context of the concept of health promotion and set out in international charters, declarations and recommendations, scientific research; identified approaches to the activities for the formation of a responsible attitude to health; models of such activity are presented.
- 2.4. Tatyana Kuznetsova. Distance learning opportunities for preschool children with special educational needs.** The article deals with the problems of organizing and conducting distance learning for preschoolers with special educational needs. It is indicated what features of cognitive activity should be guided by when choosing forms and methods of conducting distance work. Distance learning in special institutions of preschool education and educational and rehabilitation centers was analyzed, ways of implementing distance work with preschoolers with special educational needs in the "teacher-parent-child" format were identified, educational platforms for learning and feedback were shown, the experience of the special institution of preschool education on the organization and conduct of distance work with teachers, parents, children.
- 2.5. Tetiana Müier, Larysa Holodiuk. Didactic accents of organization of the distance learning in conditions of pandemic processes.** In the first half of 2020, the process of obtaining school education acquired a remote format due to the intensive spread of COVID-19. Generalization of data on the learning process of the growing generation is based on the analysis of scientific and practical developments. Particular attention is paid to the disclosure of didactic aspects of the organization of distance learning in conditions of global uncertainty, the dominance of negative information, the constant emergence of preconditions for loss of emotional balance, and considering various problems in the family of a school-age child.
- 2.6. Larysa Platash. Types, means and forms of social and pedagogical support of children with special needs in general secondary education institutions.** The article analyzes the general aspects of the organization of socio-pedagogical support for children with special needs in general secondary education. The author identified areas for studying the problem of accompanying children with disabilities (according to age and content of support). The concept of "student with special needs", "socio-pedagogical support", "socio-pedagogical support of an inclusive class" is revealed. The purpose of social and pedagogical support in the understanding of scientists (A. Kapska, V. Shulga, L. Artyushkina) is analyzed. The directions, types, means, components, forms, principles, algorithm of social and pedagogical support are named, and also its "valeological orientation" and "spiritual ecological friendliness" are substantiated.
- 2.7. Olena Revutska, Yevheniia Lyndina. Cartoons as a factor in the emotional development of children with speech pathology.** In the article a review is examined teoretiko-methodological approaches, which expose nature of emotions, summarized basic tendencies and terms of emotional development of children from logopatologiyu, the psychological analysis of the animated facilities is offered as a factor of emotional development; maintenance of the system of emotional development of children with speech – language pathology facilities of making of animated cartoon and results of its approbation is described.

2.8. *Viktoria Tarasova. Development of teachers' professional competence in the context of the pandemic crisis.* The pandemic crisis caused by the respiratory disease COVID-19 forced society to rethink different aspects of public life, in particular, approaches to the organization of the educational process. The article deals with the problems of creating, maintaining and improving distance learning during the pandemic, noting the importance of training and retraining of a competent specialist, who is able to implement the State standard and provide qualitative educational services. The concept of "professional competence" is characterized, which is considered as a complex of personal and professional qualities of a person and consists of general professional knowledge, skills, abilities of a person for long-term and current planning of professional tasks, as well as ways to implement them in his or her professional activity. It is concluded that the pandemic crisis has given a new vector to the development of the education system and new approaches to the development of professional competence based on the use of modern technologies to achieve qualitative results.

Part 3. Pandemic crisis as a challenge for the higher education system

3.1. *Yevheniia Cherniak, Nadiia Yorkina. Psychosocial aspects of maintaining health and ensuring the safety of teachers and students during the quarantine period.* The article reveals the psychosocial aspects of maintaining health and ensuring the safety of teachers and students during the quarantine period. A review of foreign studies on the psychological impact of quarantine is given. The mental effects of the influence of self-isolation on teachers and students are considered. The neurobiological differences in relationships in the process of distance learning and live communication are analyzed. Three style directions of personal value attitudes are described. Recommendations for maintaining the psychological health of teachers and students are presented.

3.2. *Iryna Didenko, Olena Filatova. Tertiary education under pandemic: new highs or new lows?* This paper depicts the consequences for tertiary education caused by Coronavirus-2019 lock-down. The challenges for higher education are analyzed from different perspectives (from the point of view of students, teachers, parents, university management). The opportunities for higher education created because of quarantine restrictions are enumerated in the paper. The authors have come to the conclusion that COVID-19 pandemic through numerous challenges has made educators leave their comfort zone and use all the benefits of window of opportunities created by lock-down to make a breakthrough in blended learning and distance learning.

3.3. *Tetiana Khrystova. Conceptual approaches to conservation of student health.* The health level of young people studying at different educational institutions under the educational process conditions has been analyzed. It has been found out that influence of unfavorable social-hygienic factors during the education period results in negative tendencies in students' health. Core factors of noninfectious diseases rate are over-nutrition, low physical activity, neuro-emotional stress, bad habits. The comprehensive rehabilitation program is proposed. It includes such components as units of diagnostic and organizational measures, informational and preventive measures, treatment and correctional activities, effectiveness evaluation of the taken actions. The program implementation will make it possible to improve the students' health level, form firm healthy lifestyle motivation.

3.4. *Yuliia Nenko, Oleksandra Shevchenko. Readiness of a higher education institution teacher for distance education during COVID-19 pandemic.* The COVID-19 pandemic has necessitated a paradigm shift in higher education which made the education institutions shift to online teaching. The study presents the comparative characteristics of the teachers'

activity during the traditional and distance learning. The research strongly suggests that the teacher's readiness for the distance teaching is obligatory. The authors distinguish professional-pedagogical, psychological and technical readiness. It was also found out via the authors' questionnaire that a very small percentage of teachers evaluate their knowledge of the teacher's activities in the distance learning system sufficiently enough. The findings prove that the teachers need special preparation for online teaching.

- 3.5. Nataliya Salnikova. The problem of socialization of the younger generation in the information society during the pandemic crisis.** In the information modern society, social experience cannot be transmitted only by traditional methods. Modern human being is forced from an early age to take in information interaction occurring in the field of information reality created by modern information technology. Thus, the second period of socialization – individualization, which is the most active stage of education and upbringing of a person is largely not under the control of real social actors. The main findings of the study are the justification of the fact that individualization in the information of socialization has both positive and negative consequences.
- 3.6. Oksana Zhukova, Vladimir Mandragelya, Gintaras Janužis. Development of soft skills of students as future teachers in conditions of crisis in society.** The article provides a short description of hybrid education that combines the work methods of a teacher and students within the framework of a traditional system incorporated with online mode under crisis conditions for society. The main focus is on the replacing model of hybrid education. The content of the distance component of the replacing model of hybrid education is presented. The difficulties that students faced as users of educational services within the framework of this education model are identified. The specificity of the soft skills formation among students during the process of hybrid education in the system of formal, informal, non-formal segments of the educational system is described.
- 3.7. Ihar Martynenko, Olha Rozghon. The role of digital technologies for construction of the educational process in the conditions of a pandemic crisis.** The scientific work is devoted to the theoretical and methodological analysis of the formation of distance learning as one of the resources that ensure the continuity of education through digital technologies to build the educational process in higher education. The advantages and disadvantages of its application, the expected educational and significant for higher education results of its digitalization, which are related to the identification and maximum use of digital technologies, are analyzed. Particular attention is paid to forms of distance learning in higher education institutions in Ukraine, the Republic of Belarus and Poland.
- 3.8. Viktoriia Miziuk. Distance learning in higher education institutions in modern conditions: advantages, disadvantages, prospects.** The article deals with distance learning as an alternative form of education, which has its own history of formation, positive and negative aspects. It was found out that in Ukraine the practical implementation of the distance form of education began only in the early twenty-first century. Today it functions as a separate form of organization of the educational process and as the use of distance technologies in the training of certain categories of education workers. The rapid development of distance learning in Ukraine began as a result of the spread of the COVID-19 virus. The author has analyzed the difficulties that have arisen in higher education institutions in Ukraine due to the introduction of quarantine. These include: insufficient qualification of teachers in preparing materials for electronic resources; problems with the methodological approach to lessons in electronic format. It has been established that digital technologies are being improved annually, and the learning process can no longer do without them. The quarantine situation allowed each higher education institution to see its problems in the direction of distance education development as an alternative form of education, to adjust the learning process to positive changes in the optimization of this direction.

- 3.9. *Jevgenija Nevedomsjka. Online education of Ukrainian students in a pandemic crisis.*** The COVID-19 coronavirus pandemic and the quarantine imposed in Ukraine on March 12, 2020, have shown the readiness of every higher education institution to respond to today's global challenges and provide quality educational services. The purpose of the article is to reveal the education of students of Borys Grinchenko Kyiv University during quarantine. The system of e-learning of students based on the use of the LMS Moodle platform is covered. A number of problems in the distance learning process during the COVID-19 coronavirus pandemic have been identified. Prospects for the development of distance learning at the Borys Grinchenko Kyiv University have been identified.
- 3.10. *Yuliia Rudenko, Olena Semenikhina. Analysis of distance learning experience in colleges of Sumy region of Ukraine.*** The COVID-19 pandemic has necessitated a paradigm shift in higher education which made the education institutions shift to online teaching. The study presents the comparative characteristics of the teachers' activity during the traditional and distance learning. The research strongly suggests that the teacher's readiness for the distance teaching is obligatory. The authors distinguish professional-pedagogical, psychological and technical readiness. It was also found out via the authors' questionnaire that a very small percentage of teachers evaluate their knowledge of the teacher's activities in the distance learning system sufficiently enough. The findings prove that the teachers need special preparation for online teaching.
- 3.11. *Oksana Sarnavska, Tetiana Yakovyshyna. Contents of components of professional self-development of higher education.*** This publication explores the meaning of the concepts "competency" and "competence". The unifying tendency is defined: knowledge which the person should have; the range of issues in which a person should be aware and experience required for a successful performance of works in accordance with established rights, laws, statutes. The authors focus on the fact that today the state educational standards adopted in Ukraine are a category of educational outcomes in which the term "competence" is also used to denote the integrated characteristics of the quality of the graduate. The competence of professional self-development is defined as the ability and readiness of a person for self-realization in learning and professional activity on the basis of self-awareness, self-determination, self-management and self-education. The components of professional self-development are singled out and characterized as cognitive-activity, motivational and reflexive.
- 3.12. *Bohdan Slushchinskiy, Veronika Babenko. Socialization of students at higher education institutions in the information society.*** The socialization of the individual is an important role in the self-reproduction of Ukrainian society and ensuring the correct and harmonious succession of generations, necessary for the social integration of society and its successful development. The paper analyses the current problems of socialization in the discourse of the succession of generations of Ukrainians, primarily in connection with the problems of social integration. Important attention is paid to the need for purposeful (by institutions such as education and the state) formation and development of basic "meanings of life" and "images of the future" in the process of socialization, which are necessary for successful society and harmonious interaction of generations at all levels.
- 3.13. *Volodymyr Shevchyk. Economic education in the transition to a knowledge society: crisis challenges and problems of overcoming them.*** Overcoming crisis challenges enables further vital activity and development of societies. The crisis of the biosphere caused by factors of anthropogenic origin requires counteraction adequate to the destruction which continues to be put to the planet. The unacceptable solution to environmental and socio-economic problems is complemented by the bifurcation action of COVID-19, which requires guarantees for the safe functioning of the world community. The saving intellectual ability of homo sapiens is seen not so much in the adaptation of education

to function in a pandemic, as in the provision of knowledge that provides vital meaning to the economic education of modern societies.

- 3.14. Iryna Shkitska. Distance learning in universities during a pandemic crisis: problems and ways to solve them.** The scientific research is devoted to the analysis of problems which arise in the participants of educational process in higher education system of Ukraine during a pandemic crisis. The peculiarities of distance learning during a quarantine period have been clarified. Factors that cause expansion of comfort zone of members of the academic community in connection with implantation of distance learning have been identified. The author has outlined the ways of stimulation of students' cognitive activity during distance learning and has proposed the means of improvement quality of educational services in universities in terms of distance learning.

Part 4. Experience of universities' functioning in the quarantine conditions

- 4.1. Halyna Bilanych, Halyna Shchyhelska, Liudmyla Uhliai. Smart-technologies as a component of quality improvement teaching of cultural disciplines.** The article systematically and consistently proves the importance of introducing smart technologies in the educational process of higher education institutions. The need is also due to the conditions of teaching culturological disciplines in a pandemic COVID-19. The article describes the possibilities of using the Internet in teaching culturological disciplines such as "Culturology", "Modern culturological process", "Culturological studies" studied by students in such specialties "Music", "Performing Arts", "Event Management", "Musical Arts", "Choreography". The authors argue that in the educational process should be used multimedia (multimedia technology), which allow to combine in a single system text, sound, video and graphics, learning platforms, training courses, multilingual sites (culture, music) , theater, news, etc.), search engines and social networks. This will turn the student into an active seeker of knowledge. Important in modern conditions is the use of multimedia e-learning systems.
- 4.2. Nina Filippova. Pandemic cultural literacy: within and beyond collaboration and individualization.** The paper focuses on one aspect of a variety of lockdown challenges which are likely to remain of continuous interest and importance for educators in the future, this being the challenge of preserving student group integration and collaboration on the background of physically individual isolation. In the context of tertiary education in Ukraine and in EFL terms we mean to condense the body of COVID-19 cultural knowledge into the lexicon in cultural literacy lexicon designed to enhance the cultural competency of non-native students by demonstrating a number of vocabulary acquisition, discourse analysis, writing, project work techniques.
- 4.3. Hanna Kobylanska, Volodymyr Kobylansky. Opportunities for distance learning of students of musician specialities in higher educational.** The forced official introduction of distance education in educational institutions of different levels has led to changes in the direction of educational interaction between teachers and students. The authors of the article attempted to analyze the possibilities of distance learning for students of music specialties during the pandemic COVID-19. The article describes the role of distance learning, its pros and cons. Particular attention is paid to the available platforms, resources and models of cloud services that can be used by a teacher from specialized disciplines – Coursera, Udacity, YouTube, Udemy, Prometheus and others. The possibilities of the Moodle platform in use by teachers and students of the university are analyzed.

- 4.4. Ganna Kravchenko, Oksana Krasilnikova. Problems and prospects of student's progress monitoring under online study of biochemistry.** In March 2020 universities in Ukraine adjusted the educational process under "quarantine" conditions considering the necessity to finish the 2019-2020 academic year due to 2019-nCoV infection. The transition from traditional education to online learning was sudden and challenging. The purpose of this work was to analyze the methods and forms of control that were used in the transition to online learning. The use of IT technologies helped to successfully continue the educational process, provide students with educational and methodological materials and timely assess the results of students' work.
- 4.5. Iryna Stotyka, Eleonora Vlasenko, Oleksandr Stotyka. Methodical support of organization of independent work of future teachers of musical art in the distance learning' conditions.** The article is sanctified to illumination of theoretical aspects of problem of independent work of future teachers of musical art, determination of specific of organization of independent work from instrumental-carrying out disciplines, presentations of the program of organization and methodical accompaniment of independent work of future teachers of musical art in the conditions of the controlled from distance studies, that includes motivational, emotional, performing, analytical blocks and appropriate algorithms of independent work.
- 4.6. Yuliia Zelenko, Oksana Rozghon, Lidiia Tarasova. Experience in the use of distance systems of environmental education for the training of qualified specialists.** The authors of the article examined the particularities of acquiring distance learning systems, as well as conducted an analysis of the special training of qualified specialists in the terms of quarantine. The submission of electronic courses in the "MOODLE" distance learning system is presented, which outlines the principle of a rational approach to formulating explicit professional content for short learning by students. Remark the positive results of the future of distance education and the most important problems and disadvantages connected with teaching in virtual environment.
- 4.7. Valentyna Kostina. Resource provision in social work with vulnerable contingents in conditions of a pandemic crisis.** The publication analyses and summarizes the experience of training specialists in the social sphere for work on resource provision in conditions of pandemic crisis. The content and features of preparation of future social workers for the implementation of work on resource provision of vulnerable contingents in conditions of pandemic crisis are highlighted. The map-model of personal-professional potential of the specialist in the social sphere and a technique of its application for the purpose of definition of own professional resources in work with vulnerable contingents is presented. The efficiency of using this technique in the process of professional training of future specialists in the social sphere is proved.
- 4.8. Iryna Kulikovska. Independence as an important part of professional training of students of musical specialties in distance learning.** The author of the article made an attempt to analyze the role of independence and the peculiarities of its formation in the teaching of music students. Proven relationship independence and mental processes, individual motives in getting quality education. The author named the main disciplines studied by future music teachers at the university. It is proved that the originality of future musical-professional activity requires from the student the organization of own activity on training and development of professionalism, professional interest and self-motivation to self-improvement. Distance learning best involves the student's independence in mastering the necessary professional knowledge and skills.
- 4.9. Nadiia Novalska. Organization of independent educational activity of applicants for higher education under the educational-professional program "Multimodal Transport and Logistics".** Topical issues of organization of independent work of students

are considered. The necessity of formation of the specialized information educational environment for rendering of a complex of educational services in the conditions of pandemic crisis is defined. The principles that characterize the independent work of students are formulated. Attention is paid to the issues of motivation of systematic independent work of students. An example of methodical recommendations for the organization of independent work of students is given.

4.10. Anhelina Pohoriletska. Students' practice in training lawyers in a pandemic crisis.

In the article is investigational problems of realization and organization of practice of students in higher educational establishment at preparation of lawyers. Possibilities of realization of constituent assemblies of students are considered by facilities of video of conference. Offered approach to intermediate control of students during realization of certain type of practice in the terms of pandemic crisis. The variant of passing of practice of student is worked out in the conditions of establishment of quarantine and input of increase anti-epidemic events on territory with considerable distribution of respiratory illness of COVID-19, caused by a coronaviruses SARS-CoV-2, there is "Advocate" on the example of base of practice.

4.11. Iryna Sokol, Kira Stadnychenko. Increasing the digital competence of pedagogical workers in the conditions of distance learning.

Today, a big bet has been made on the distance form of education. The article describes the experience of implementing the Distance Learning in a Pandemic Crisis in Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education. On the basis of the analysis of scientific works the interpretation of the basic definitions "digital competence", "distance learning", "distance form of education" are given. The method of organizing the distance learning courses and ICT trainings using the Moodle web environment are proposed, the positive and negative aspects identified during the implementation of the distance learning are noted, certain solutions and conclusions are proposed on the priority task of the institute – increasing the digital competence of teachers.

4.12. Olha Chovhaniuk, Iryna Haman. Implementing distance learning for medical students amid the pandemic crisis.

Information technologies have spread to every corner of society and demand new approaches to education. Modern Internet technologies can be successfully used to provide the effective training of medical students. Our brief experience demonstrates the importance of implementing information and communication technologies, creating data banks of scientific and pedagogical information, providing information and methodological materials and communication networks, in order to achieve the educational goals that would satisfy the public demand, and comply with the requirements of the current educational programs designed for the medical schools in Ukraine.

4.13. Olha Shvets, Nataliia Osmuk, Larysa Ulko. Implementing blended learning for students with EdTech.

The study reveals the features of the organization of blended learning for students in a crisis. A comparative description of modern models of blended learning according to the polycriteria approach is given. Attention is paid to the implementation of the principle of student activity in the process of asynchronous learning. The advantages of the selected EdTech programs and tools for creating students' knowledge and skills base using various sources and tools are analysed.

4.14. Inna Shyshova. The psychohygiene in special education.

Actuality of the topic is connected with the fact of belonging of pandemic to global problems of mankind. In this article, we want to pay special attention to such a science and, at the same time, the process of life as "psychohygiene", because the sooner, in our opinion, students will master its structure and technology, the faster they will be able to use it effectively, preserving their own and others' health and well-being. Knowledge of the basics of health, the ability to manage your own mind, prevention are relevant and useful skills for a specialist.

About the authors

Part 1. Organization and Management of Education in a Pandemic Crisis

- 1.1.** *Veronika Khalina* – PhD in Economics, Associate Professor
Vyacheslav Butskiy – PhD in Engineering, Associate Professor
Anastasiya Ustilovska – Lecturer
Kharkiv National University of Civil Engineering and Architecture, Kharkiv, Ukraine.
- 1.2.** *Uliia Bardashevskva* – PhD in History, Lecturer
Pereyaslav-Khmelnytsky Hrihoriy Skovoroda State Pedagogical University,
Pereyaslav-Khmelnytsky, Ukraine.
- 1.3.** *Inesa Gnitko* – PhD in Pharmacy, Postdoctoral the Department of Parliamentary and
Political Management
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine, Kyiv,
Ukraine.
- 1.4.** *Oksana Gomotiuk* – DrSc in History, Professor, Head of the Department
Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine.
- 1.5.** *Valentyna Honcharuk* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Vitalii Honcharuk – PhD in Pedagogy, Lecturer
Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, Uman, Ukraine.
- 1.6.** *Liudmila Zahorodnia* – PhD in Medicine, Associate Professor of Occupational
Pathology and Functional Diagnostics
Tetiana Yamilova – PhD in Medicine, Associate Professor of Occupational Pathology
and Functional Diagnostics
Odesa National Medical University, Odesa, Ukraine.
- 1.7.** *Nataliia Zlenko* – PhD in Philosophy, Associate Professor
Simon Kuznets Kharkiv National University of Economics, Kharkiv, Ukraine
Natalia Shalyhina – PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department
of Foreign Languages, National Defence University of Ukraine
named after Ivan Cherniakhovskiy, Kharkiv, Ukraine.
- 1.8.** *Nataliia Kaliuzhka* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Nelia Samoilenko – PhD in History, Associate Professor
Pereyaslav-Khmelnytsky Hrihoriy Skovoroda State Pedagogical University,
Pereyaslav-Khmelnytsky, Ukraine.
- 1.9.** *Tetiana Katkova* – DrSc of Technical Sciences, Associate Professor
University of Customs and Finance, Dnipro, Ukraine.
Tetiana Kurova – Teacher
Natalia Volkova – Principal
The School 1, Berdyansk, Ukraine.
Irina Kniazhenko – PhD in Economics, Associate Professor, Director
College of Economics and Law of Berdyansk University of Management and
Business, Berdyansk, Ukraine.
- 1.10.** *Serhii Matiukh* – PhD in Economics, Associate Professor
Hanna Krasylnykova – DrSc in Pedagogy, Associate Professor
Larysa Liubokhynets – PhD in Economics, Associate Professor
Viktor Lopatovskyi – PhD in Economics, Associate Professor
Khmelnytskyi National University, Khmelnytskyi, Ukraine.
- 1.11.** *Liudmyla Pashko* – DrSc in Public Administration, Professor
National Academy for Public Administration under the President of Ukraine,
Kyiv, Ukraine.

- 1.12.** *Lidiia Pletenytska* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Ivano-Frankivsk, Ukraine
Olena Lastochkina – PhD in Pedagogy, Lecturer
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine.
- 1.13.** *Viktorijja Pohorila* – Lecturer
Svitlana Slabynska – Lecturer
Krasnograd Pedagogical Professional College of Municipal Establishment “Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy” of Kharkiv Regional Council, Krasnograd, Ukraine.
- 1.14.** *Yana Suchikova* – DcSc, Associate Professor
Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine
Tadeusz Pokusa – Professor WSZiA, PhD.
Dariusz Stanuchowski – Master
the Academy of Management and Administration in Opole, Opole, Poland

Part 2. Education of preschool and school age children in a pandemic crisis

- 2.1.** *Svitlana Lystiuk* – PhD in Pedagogy, International Development Manager
Non-governmental organization “Baba Yelka”, Kropyvnytskyi, Ukraine.
- 2.2.** *Eugenia Ryzhuk* – Teacher
Kryvyj Rih Specialized School № 71, Kryvyj Rih, Ukraine.
- 2.3.** *Antonina Kononchuk* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Nizhyn Gogol State University, Nizhyn, Ukraine.
- 2.4.** *Tatyana Kuznetsova* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Donbas State Pedagogical University, Slovyansk, Ukraine
- 2.5.** *Tetiana Miier* – DrSc in Pedagogy, Associate Professor
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.
Larysa Holodiuk – DrSc in Pedagogy, Associate Professor
Kirovograd Regional In-Service Teacher Training Institute named after Vasyl Sukhomlynsky, Kropyvnytskyi, Ukraine
- 2.6.** *Larysa Platash* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.
- 2.7.** *Olena Revutska* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Yevheniia Lyndina – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Berdyansk State Pedagogical University, Berdyansk, Ukraine.
- 2.8.** *Viktoria Tarasova* – PhD Student
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine.

Part 3. Pandemic crisis as a challenge for the higher education system

- 3.1.** *Yevheniia Cherniak* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Nadiia Yorkina – PhD in Biology, Associate Professor
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine.
- 3.2.** *Iryna Didenko* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Olena Filatova – PhD in Philology, Associate Professor
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine.
- 3.3.** *Tetiana Khrystova* – DrSc in Biology, Professor
Bohdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine.

- 3.4.** *Yuliia Nenko* – DrSc in Pedagogy, Associate Professor
Cherkassy Institute of Fire Safety named after Chernobyl Heroes of the National University of Civil Defence of Ukraine, Cherkasy, Ukraine.
Oleksandra Shevchenko – Vice-Rector
Cherkasy Medical Academy, Cherkasy, Ukraine.
- 3.5.** *Nataliya Salnikova* – PhD in History, Head of the Humanities Department
Donetsk Law Institute of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine, Kryvyi Rih, Ukraine.
- 3.6.** *Oksana Zhukova* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
V. N. Karazin Kharkiv National University, Kharkiv, Ukraine.
Vladimir Mandragelya – PhD in Philosophy, Professor
State University of Telecommunications, Kyiv, Ukraine.
Gintaras Janužis – PhD in Biomedicine, Associate Professor
Lithuanian University of Health Sciences, Kaunas, Lithuania.
- 3.7.** *Ihar Martynenka* – DrSc in Law, Professor
Yanka Kupala State University of Grodno, Grodno, Republic of Belarus
Olha Rozghon – PhD in Law, Associate Professor
Scientific and Research Institute of Providing Legal Framework for the Innovative Development National Academy of Law Sciences of Ukraine, Kharkiv, Ukraine
- 3.8.** *Viktoriia Miziuk* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Izmail State University of Humanities, Izmail, Ukraine
- 3.9.** *Jevgenija Nevedomsjka* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv, Ukraine.
- 3.10.** *Yulia Rudenko* – PhD in Pedagogy, Professor Department of Computer Science
Olena Semenikhina – DrSc in Pedagogy, Professor
Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine.
- 3.11.** *Oksana Sarnavska* – PhD in Philosophy, Associate Professor at the Department of Philosophy
National University of Water and Environmental Engineering, Rivne, Ukraine.
Tetiana Yakovyshyna – PhD in Pedagogy, Associate Professor at the Department of Pedagogy
Rivne State University of Humanities, Rivne, Ukraine.
- 3.12.** *Bohdan Slushchynskiy* – DrSc in Sociology, Professor
Veronika Babenko – Student
Mariupol State University, Mariupol, Ukraine.
- 3.13.** *Volodymyr Shevchuk* – DrSc in Economics, Professor
National Academy of Statistics, Accounting and Auditing, Kyiv, Ukraine
- 3.14** *Iryna Shkitska* – DrSc in Philology, Professor
Ternopil National Economic University, Ternopil, Ukraine

Part 4. Experience of universities' functioning in the quarantine conditions

- 4.1.** *Halyna Bilanych* – PhD in History, Associate Professor of the Department of Art
Uzhgorod Institute of Culture and Arts, Uzhgorod, Ukraine.
Halyna Shchyhelska – PhD in History, Associate Professor of the Ukrainian Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ternopil, Ukraine.
Liudmyla Uhliai – Methodist Teacher
Velyka Uholka Secondary School of I-III grades, Velyka Uholka, Ukraine.
- 4.2.** *Nina Filippova* – PhD in Philology, Vice head of the Department of Applied Linguistics
Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolaiv, Ukraine.

- 4.3.** *Hanna Kobylanska* – Assistant
Volodymyr Kobylanskyi – Assistant
 Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.
- 4.4.** *Ganna Kravchenko* – PhD, the Head of Biochemistry Department
Oksana Krasilnikova – PhD, Associate Professor
 National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine.
- 4.5.** *Iryna Stotyka* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Eleonora Vlasenko – Senior Teacher
Oleksandr Stotyka – PhD in Pedagogy, Associate Professor
 Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, Melitopol, Ukraine.
- 4.6.** *Yuliia Zelenko* – DrSc of Technical Sciences, Professor
Oksana Rozghon – Assistant
Lidiia Tarasova – PhD in Chemistry, Associate Professor
 Dnipro National University of Railway Transport named after Academician
 V. Lazaryan, Dnipro, Ukraine.
- 4.7.** *Valentyina Kostina* – DrSc in Pedagogy, Associate Professor
 H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, Kharkiv, Ukraine.
- 4.8.** *Iryna Kulikovska* – Associate Professor
 Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University, Chernivtsi, Ukraine.
- 4.9.** *Nadiia Novalska* – PhD in Economics, Associate Professor
 National Aviation University, Kyiv, Ukraine.
- 4.10.** *Anhelina Pohoriletska* – Senior Lecturer
 Kryvyi Rih Faculty National University "Odesa Law Academy", Kryvyi Rih, Ukraine.
- 4.11.** *Iryna Sokol* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
Kira Stadnychenko – Senior Lecturer
 Zaporizhzhia Regional Institute of Postgraduate Education, Zaporizhzhia, Ukraine.
- 4.12.** *Olha Chovhaniuk* – PhD in Medicine, Associate Professor
Iryna Haman – PhD in Medicine, Assistant
 Ivano-Frankivsk National Medical University, Ivano-Frankivsk, Ukraine.
- 4.13.** *Olha Shvets* – PhD in Pedagogy, Senior Lecturer
 Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine.
Nataliia Osmuk – PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department
 of Pedagogy
 Sumy State Pedagogical University named after A. S. Makarenko, Sumy, Ukraine.
Larysa Ulko – DrSc in Veterinary, Professor
 Sumy National Agrarian University, Sumy, Ukraine.
- 4.14** *Inna Shyshova* – PhD in Pedagogy, Associate Professor
 Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University,
 Kropyvnytskyi, Ukraine

